

307.475

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

Az
Állam- és Jogtudományi Intézet
ÉRTESÍTŐJE

II. KÖTET 3—4. SZÁM

1959

TARTALOMJEGYZÉK

Tanulmányok

<i>Szászy István</i> : A külföldi polgári eljárás jogi hatásainak elismerése a magyar jogban	167
<i>Péteri Zoltán</i> : Gustav Radbruch és a relativista jogfilozófia néhány kérdése	183
<i>Szabó András</i> : A fiatalkorúak büntetőjogi felelősségének és büntetési rendszerének egyes kérdései	223
<i>Trócsányi László</i> : A dolgozó joga fizetett szabadságra mint munkajogi alanyi jog	263
<i>Alapy Gyula</i> : A kriminalisztika : a bűnözés elleni harc tudományos fegyvere	279

Az orosz és francia nyelvű tartalmi kivonatok az egyes tanulmányok után következnek.

Szemle

<i>Nagy Lajos</i> : A hazai állam- és jogtudományi dokumentáció kérdései	299
<i>Alth Guido</i> : Történeti munkák a német munkajog területén	311

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK
ÉRTESÍTŐJE

Szerkeszti

AZ ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI INTÉZET TUDOMÁNYOS TANÁCSA

Felelős szerkesztő : *Szabó Imre*

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

Az
Allam- és Jogtudományi Intézet
ÉRTESÍTŐJE

II. KÖTET 3—4. SZÁM

1959

TANULMÁNYOK

SZÁSZY ISTVÁN

A külföldi polgári eljárás jogi hatásainak elismerése a magyar jogban

I. A polgári eljárás szabályozása tekintetében lényeges elvi ellentét mutatkozik a szocialista és polgári jogrendszerek között. Ez az ellentét kifejezésre jut a polgári eljárás fogalmának, tárgyának meghatározásában, a bíróság szervezetének, az igazságszolgáltatás feladatainak, szervezeti és működési alapelvei tartalmának megállapításában.¹ Másképp érvényesül a polgári eljárásban a jóhiszemű eljárás, a felek egyenjogúságának elve, a rendelkezési elv, a tárgyalási elv, a nyilvánosság, a szóbeliség, a közvetlenség, az anyanyelv használatának elve.² Más a perköltségek jogi természete is a polgári és a szocialista jogban. A polgári írók — írják a szovjet perjogászok — a pert a bíróság előtt lejátszódó párbajnak tekintik s ezért azon a nézeten vannak, hogy annak a félnek győzelme, aki az ügyet megnyerte, nem lenne teljes, ha azt a kiizetett perköltség árán kellene megvásárolnia. „A perben éppen úgy, mint a háborúban, sarcot szednek a legyőzött féltől.” A szovjet per ezzel szemben nem a felek között lejátszódó harc, hanem a polgári jogi vitának a bíróság által történő elbírálására és eldöntésére vonatkozólag megállapított rend, amelynek célja a jogok és törvényes érdekek védelme és megóvása, amiért is az egyik fél által viselt költségeknek a másik fél részéről történő megtérítése az elszenvedett veszteségek méltányos jóvátétele.

Ez az elvi ellentét kifejezésre jut — amint arra *Lunc* és *Réczei*, valamint legutóbb *G. E. Vilkov* a *Lunc* által szerkesztett, 1956-ban megjelent tanulmánykötetben közzétett tanulmányában³ rámutat — a nemzetközi polgári eljárási jog kérdéseinek és így a külföldi polgári eljárás jogi hatásai elismerésének szabályozása tekintetében is. A szocialista jogrendszerek más feltételek mellett ismerik el a külföldön folyamatban levő és ott befejezett eljárás jogi hatásait, mint a polgári jogrendszerek, és másképpen szabályozzák az elismerésnél követendő eljárást is.

Megjegyzendő, hogy ebből az utóbbi szempontból éppúgy, mint az anyagi polgári jog és a polgári eljárás jogi szabályozása szempontjából általában, tételes jogi eltérések mutatkoznak az egyes jogrendszerek között a szocialista és a polgári jogrendszerek körén belül is. Így bizonyos eltérések

¹ Névai László: a „*Magyar polgári eljárásjog*” egyetemi jegyzetben, 1955. 7. és köv. o.

² Abramov: *Szovjetszkij grazsdanszkij processz.* (Szovjet polgári eljárás). Moszkva, 1952. (oroszul). 2. és köv. o.

³ Lunc, *Nemzetközi magánjog.* 1949. (magyar fordításban, 1951.) 206. és köv. o.; Réczei, *Nemzetközi magánjog.* 1955. 553. és köv. o.; G. E. Vilkov, *A polgári per kérdései a nemzetközi magánjogban.* (*Voproszi mezsdunarodnovo csaszinovo prava.* 1956., szerkesztette L. A. Lunc. 209–223. o.).

észlelhetők a szovjet jog és a népi demokráciák jogrendszerei között, és eltérések észlelhetők az egyes polgári jogrendszerek között is. Más elvek érvényesülnek a) a német jogot követő, római és germánjogi alapokon nyugvó jogokban, pl. az osztrák, japán, thaiföldi jogokban; b) a francia jogot követő európai, dél- és középamerikai latin jogokban és az ugyancsak a francia jogot követő németalföldi, egyiptomi, görög, quebeci, louisianai stb. jogokban; c) a svájci jogban és az azt követő török és liechtensteini jogokban; d) a skandináv jogokban; e) az angolszász jogokban.

II. A polgári eljárás, a per eljárási, perbeli magatartásokból (cselekményekből és nemtevésekből, mulasztásokból) áll. Az eljárás, a per ugyanis a felek, a bíróság és más a perben résztvevő személyek egymáshoz kapcsolódó magatartásainak kifejtése útján jut el az eredményhez, a bírói döntéshez. Ezt fejezi ki az eljárás latin neve: a *processus* is, ami előrehaladó mozgást jelent. Ezekhez a perbeli magatartásokhoz a polgári eljárási jog különböző, részben tisztán *eljárás*i, *processuális* hatásokat (pl. a perfüggőséget, az alaki és anyagi jogerőt, a végrehajthatóságot stb.), részben pedig *eljárás*i okokból *anyagi jogi* hatásokat fűz (pl. a pervesztes fél elmarasztalását a perköltségekben, a jóhiszemű fél kötelezését a gyümölcsök kiadására, az alperesnek a perkamatok vagy a lejárt kamatok után járó kamatok megfizetésére való kötelezését stb.). Az eljárási magatartásokhoz az *anyagi polgári jog* is fűz — nem eljárási okokból — joghatásokat (pl. az adós késedelembeesését, az elévülés félbeszakadását, a házasság felbontását stb.).

A nemzetközi polgári eljárási jog szempontjából különösen annak a kérdésnek van jelentősége, hogy a külföldön folyamatban levő vagy ott befejezett eljárás keretében kifejtett perbeli magatartások joghatásai, mégpedig elsősorban a külföldi perfüggőség és az eljárást befejező külföldi bírói határozat jogereje és végrehajthatósága belföldön elismerendők-e, és milyen feltételek mellett. Ezzel kapcsolatban megállapítható, hogy az államok a külföldön folyamatban levő vagy befejezett eljárás joghatásainak és általában a külföldi bírói tevékenységnek elismerése tekintetében sokkal tartózkodóbban viselkednek, mint a külföldi anyagi jogszabályok, a külföldi törvényhozói tevékenység elismerése tekintetében, aminek az a magyarázata — a külföldi bíróságokkal szemben táplált bizalmatlanságon kívül —, hogy a külföldi eljárási magatartás és különösen az ítéletekben foglalt rendelkezés konkrét jellege miatt a társadalmi és gazdasági életben sokkal nagyobb intenzitással jelentkezik, mint a törvényben foglalt elvont rendelkezés.

III. Az egyes jogrendszerek a külföldön folyamatban levő és a külföldön befejezett polgári eljárás *eljárásjogi* hatásainak elismerése szempontjából különböző csoportokba oszthatók. Egyes jogok (pl. USA, az 1933 előtti angol jog, a németalföldi Pp. 431, az 1876. márc. 25-i belga Pp. 10, a skandináv jogok, a szovjet jog, az új lengyel, bolgár jogok, a török jog, India, Írország joga stb.) nemzetközi egyezmény hiányában sem a külföldön folyamatban levő, sem a külföldön befejezett eljárás semminemű eljárásjogi hatását nem ismerik el. Más jogok (francia bírói gyakorlat, az olasz Pp. 3. s általában a latin jogok, valamint a legtöbb esetben az 1933 utáni angol jog) a befejezett eljárás eljárási hatásait bizonyos feltételek mellett elismerik, a folyamatban levő eljárás eljárási hatásait nem. Isnét más jogok (a német és svájci jogkörbe tartozó jogok) a folyamatban levő és befejezett eljárás processzuális hatásait azonos feltételek mellett ismerik el. Egy negyedik csoportja a jogrendszereknek (Arminjon szerint a francia jog) a folyamatban levő és a be-

fejezett eljárás processzuális hatásait különböző feltételek mellett ismeri el és a folyamatban levő eljárás hatásainak elismeréséhez kevesebb feltétel fennforgását kívánja meg, mint a befejezett eljárás hatásainak elismeréséhez.⁴ A jogrendszerek ötödik csoportja (pl. az új magyar jog) a folyamatban levő és a befejezett eljárás processzuális hatásait azonos feltételek mellett ismeri el, de kivételt tesz a végrehajthatóság tekintetében, mert ennek elismeréséhez több feltétel fennforgását kívánja meg, mint a külföldi befejezett eljárás egyéb hatásai elismeréséhez. A helyes felfogás szerint — legalábbis azokban a jogrendszerekben, amelyekben, mint a magyar jogban, a külföldi ítélet anyagi jogi helyességét a belföldi bíróság nem bírálja felül — a külföldön folyamatban levő eljárás *processzuális hatásait* (pl. perfüggőséget) elvileg ugyanazok mellett a feltételek mellett kell elismerni, mint a befejezett eljárás processzuális hatásait (a külföldi ítélet jogerejét és végrehajthatóságát), mert egyrészt a külföldi érdemi határozat elismerése mint több, magában foglalja mint kevesebbet a határozat létrejöveteléhez szükséges eljárási magatartások processzuális hatásainak elismerését is, másrészt, mert nem lehet nagyobb hatályt tulajdonítani a külföldi perindításnak, ha az eljárás nem nyer befejezést ítélettel vagy peregyezséggel, mint akkor, mikor azt ilyen módon fejezik be. Ugyanezek mellett a feltételek mellett kell elismerni a külföldön folyamatban levő és az ott befejezett eljárásnak *az eljárási jog által eljárási okokból meghatározott anyagi jogi hatásait is* (pl. a perköltségekben marasztalást vagy az alperes kötelezését a perkamat fizetésére), mert ezeket a joghatásokat is az eljárási jog szabályozza és nem az anyagi jog. Ezzel szemben a külföldi eljárásnak *az anyagi jog által az eljárási magatartásokhoz nem eljárási okokból kapcsolt joghatásait* különböző feltételek mellett kell elismernie a belföldi bírónak aszerint, hogy a külföldön folyamatban levő vagy már befejezett eljárás anyagi jogi hatásainak elismeréséről van szó. A külföldön folyamatban levő eljárás (a keresetindítás, perindítás, a perbeocsátkozás) *anyagi jogi hatásait* (pl. a keresetnek az igény elévülését félbeszakító hatását) a belföldi bírónak el kell ismernie, ha az alkalmazandó anyagi *lex causae* azokat akkor is ismeri, ha a kérdéses magatartást külföldi per keretében fejtették ki, ami vélelmezendő, mégpedig el kell ismernie tekintet nélkül arra, hogy a belföldi jog a külföldi eljárás processzuális és az eljárási jog által meghatározott anyagi hatásait ismeri-e. A külföldön befejezett eljárás (az érdemi konstruktív határozat) *anyagi jogi hatásait* (pl. a házasságbontó ítélet házasságbontó hatását) a belföldi bíró viszont csak akkor ismerheti el, ha az eljárás anyagi jogi hatását a *lex causae*, az eljárás processzuális és az eljárási jog által meghatározott anyagi hatásait pedig a *belföldi eljárási jog* ismeri. (Erősen vitás.)

IV. Ami a külföldi *perfüggésnek* (Rechtshängigkeit, litispendentia, litispendance, pending at law) a belföldi eljárást kizáró hatását, illeti,⁵ egyes jogok

⁴ Arminjon a Lapradelle és Niboyet által szerkesztett *Répertoire de droit international*-ban. IX. köt. 9. és köv. o.

⁵ Réczei i. m. 528. és köv. o.; V. Yseux, *La litispendance dans les relations internationales*. Journ. Clunet 1892. 862. és köv. o.; Arminjon, *Litispendance et connexité*. Répertoire de dr. int. IX. 8. és köv. o.; Pillet, *Traité prat. de dr. int. privé II*. 1924. 645. o.; Alexander Schmidt, Niemeyers XVIII. köt. 1908. 17. és köv. o.; Riezler, *Internationales Zivilprozessrecht*. 1949. 451. és köv. o.; Guldener, *Das internationale und interkantonale Zivilprozessrecht der Schweiz*. 1951. 174. és köv. o.

(a német, osztrák, svájci, általában a német jogkörhöz tartozó jogok, továbbá a spanyol jog, a Bustamante kódex 394.) a külföldi perfüggőségnek csak abban az esetben tulajdonítanak a belföldi eljárást kizáró hatást, ha a külföldi perben hozandó érdemi bírói határozat a belföldön elismerendő lenne. Más jogok (a francia, olasz és az azokat követő latin jogok) sohasem tulajdonítanak a külföldi perfüggőségnek a belföldi eljárást kizáró hatást. Vannak végül jogrendszerek (az angolszász jogok), amelyek a külföldi perfüggőséget csak abban az esetben veszik figyelembe, ha a belföldi kereset „vexatórikus” jellegűnek (vexatorious and oppressive) minősül, ami, ha a külföldi bíróság a Brit Nemzetközösség határain kívül van, nem vélemezhető. A magyar jogban írott jogszabály a külföldi perfüggőség figyelembevételének feltételeit nem határozza meg. A helyes felfogás szerint a külföldi perfüggőségnek csak abban az esetben van a magyar jog szerint a belföldi eljárást kizáró hatása, ha a külföldi perben hozandó bírósági határozat Magyarországon elismerendő, és ha vagyoni jogi perről van szó, végrehajtandó lenne.

V. Ami a *polgári eljárást befejező külföldi bírósági határozatok* (bírói ítéletek és más, a bírói ítéletekkel azonosítható bírói határozatok) elismerését és végrehajtását illeti,⁶ számos jogrendszer (holland jog, Oberwalden (Pp. 426.), Baselland (Pp. 286) svájci kantonok, a török jog, a skandináv jogok, a régi orosz jog, a lengyel, bolgár, belga, szovjet jog, USA, az 1933 előtti angol jog, India, Írország) — mint említettem — csak nemzetközi egyezmény esetében ismeri el az ilyen határozatokat. Más jogok minden külön feltétel nélkül elismerik. (Ez a szabály az interlokális és interpersonális jogban). Vannak jogok, amelyek szerint az elismerés a belföldi bíróság diszkrecionális hatalmától függ (így Waadt (Pp. 586.), Neuenburg (Pp. 505.) és Genf (Pp. 463.) kantonok joga, Brazília, Monaco). A legtöbb jog azonban meghatározza azokat a feltételeket, amelyek mellett a külföldi bírói határozatok belföldön elismerendők és végrehajtandók. Ez utóbbiak egyik része (a német és az azt követő jogok, a régi és új magyar jog is) — egyes kivételektől eltekintve — elvileg *ipso iure, automatikusan*, a törvény alapján, külön eljárás nélkül elismeri a külföldi határozatok hatályát, ha a törvényi feltételeknek megfelelnek. E jogok szerint is előfordulhat, hogy a belföldi bíróság dönt az elismerés kérdésében, de ebben az esetben a bíróság döntése csupán deklaratív jelentőségű, csak annak megállapítására szorítkozik, hogy a megkívánt feltételek fennforognak-e. Az elismerés törvényi feltételeit meghatározó jogrendszerek másik része (a francia és azt követő európai és dél- és középamerikai latin jogok) *egyes külföldi határozatoknál* (a konstitutív és a személyállapotokra vonatkozó határozatoknál) *az ipso*

⁶ A vonatkozó nagyon gazdag irodalomból kiemelendők tartom a következő műveket: Lunc i. m. 553. és köv. o.; Magyary, *A magyar polgári perjog nemzetközi vonatkozásai*. 1902. 91. és köv. o. és *Újabb irányok a magyar nemzetközi perjogban*. 1907. 26. és köv. o.; Guldener, *Das internationale und interkantonale Zivilprozessrecht der Schweiz*. 1951. 84. és köv. o.; Riezler i. m. 509. o. I. jegyzet; Perroud, *Répertoire de dr. int.* V. köt. (1929) 351. és köv. o. és *Supplément* (1934) 175. és köv. o.; Batiffol, *Traité élémentaire de droit international privé*. 1955. 820. és köv. o.; Morelli, *Diritto processuale civile internazionale*. 1954. 275. és köv. o.; Cheshire, *Private International Law*. 4. kiad. 1952. 585. és köv. o.; Morris, *Dicey's Conflict of Laws*. 6. kiad. 1949. 388. és köv. o.; *Restatement of the Law of Conflict of Laws*. 1934. 429. és köv. o.; Nussbaum, *Principles of Private International Law*. 1943. 229. és köv. o.; Miaja de la Muela, *Derecho internacional privado II*. (1955) 453. és köv. o.; és legújabban Riad, *La valeur internationale des jugements en droit comparé*. 1955.

iure elismerés rendszerét követik, más határozatoknál (vagyoni jogi marasztaló határozatoknál) külön hatósági (bírói) aktust (exequaturt) kívánnak, mely bírósági aktusnak konstitutív jellege van. Az elismerés törvényi feltételeit meghatározó jogrendszerek harmadik része (olasz jog, 1933 óta az angol jog) minden külföldi bírói határozat elismeréséhez szükségesnek tart egy bizonyos bírói aktust: az olasz jog a Corte di Appello delibációs ítéletét, az angol jog a külföldi ítélet bírósági regisztrálását. Azok a jogrendszerek, amelyek a külföldi bírói határozatokat csak a törvényben meghatározott feltételek mellett ismerik el: vagy megkívánják az elismeréshez a külföldi határozat helyességének érdemi felülbírálását (revision au fond) (a francia és az azt követő legtöbb latin jog), vagy ezt nem engedik meg (a német és svájci jogkörhöz tartozó jogok, egyes latin pl. a spanyol és olasz jog, a szovjet s a népi demokratikus jogok). Az olasz Pp. 798. §-a szerint felülbírálásnak csak akkor lehet helye az alperes kívánságára, ha a külföldi határozat mulasztási ítélet vagy ha a perújítás (revocazione) feltételei fennforognak; az angol jog szerint viszont, ha a külföldi ítélet csaláson (fraud) vagy tévedésen alapszik vagy a belföldi közrendet sérti. Az USA-ban érdemi felülbírálásnak általában nincs helye, kivéve egyes írók szerint, ha a külföldi bíróság az USA anyagi jogát alkalmazta.

Az elismerés *feltételei* jogrendszerként különbözök. Hol pozitív, hol negatív, mint az elismerést kizáró feltételek vannak szövegezve. Általában megállapítható, hogy az elismerés feltételei a következők szoktak lenni: 1. kell hogy az elismerendő határozat külföldi legyen; 2. a külföldi határozatnak polgári ügyben kell érdemi határozatnak kell lennie; 3. a határozatnak meglegyenek a bírósági határozat fogalmi, érvényességi és hatályossági kellékei; 4. a külföldi határozat hiteles legyen; 5. a külföldi határozatnak kötőereje legyen és jogerős legyen; 6. ne legyen ellentétben belföldi jogerős határozattal; 7. a belföldi bíróságnak nem szabad kizárólagos joghatósággal bírnia a per elbírálására; 8. a külföldi bíróságnak — egyes jogok (pl. a német Pp. 328. l. bek. 1. p., osztrák Vht. 80. 1. p., olasz Pp. 797. 1. p., a francia, angol, amerikai bírói gyakorlat, az új csehszlovák, bolgár és német jogsegélyegyezményeink) szerint a belföldi jog értelmében joghatósággal kell bírnia; 9. a külföldi bíróságnak a külföldi jog szerint hatáskörrel és illetékességgel kell bírnia; 10. a külföldi eljárásnak alakilag szabályosnak kell lennie; 11. a külföldi bíróságnak — egyes jogok (pl. a francia bírói gyakorlat) szerint — a belföldi nemzetközi magánjog kollíziós normái értelmében irányadó anyagi jogot kellett alkalmaznia; 12. a külföldi határozatnak — egyes jogok szerint — érdemi szempontból helyesnek kell lennie (így a francia jogot követő latin jogok szerint); 13. a külföldi határozatnak nem szabad a belföldi közrendbe ütköznie; 14. egyes jogok szerint anyagi viszonyosságnak kell fennforognia a külföldi határozatok elismerése tekintetében.⁷

⁷ Az anyagi viszonyosság fennforgását megkívánják a külföldi bírói határozatok elismeréséhez: a) a német jogkörben: a német (Pp. 328. l. bek. 5. pont), osztrák (Vht. 79), régi magyar (Pp. 414. l. bek. 6. pont), japán (Pp. 515.), régi kínai (1920/21. évi Pp.) jogok; b) a latin jogkörben: az egyiptomi (Pp. 491.), spanyol (Pp. 953.), chilei (Pp. 240.), perui (Pp. 1156.), columbiai (Pp. 876.), cubai (Pp. 951.), guatemalai, hondurasi (Pp. 236), libériai, palesztinai, mexikói (Pp. 780., 794.), panamai, uruguayi (Pp. 512.), marokkói, venezuelai jogok; c) a svájci jogkörben: egyes svájci kantonok (Luzern Pp. 325., Uri Pp. 305., Nidwalden Pp. 164., Zug Pp. 225., Basel város Pp. 258., Schaffhausen SYZ. 16. 358. l., 81. pont, Appenzell A. Rh. Pp. 155., Appenzell I. Rh. Pp. 314., Graubünden Pp. 283., Aargau Pp. 378., Thurgau Pp. 320., Wallis Pp. 383., Genf Pp. 463., Zürich

(Ezek az elismerés közvetlen feltételei.) Ezenkívül, ha az elismerés külön eljárás keretében történik, szükséges az is, hogy meglegyenek azok a feltételek, amelyeket a tételes jog általában a polgári eljárás eljárási feltételeinek tekint: kell hogy meglegyenek a perelőfeltételek és hiányozzanak a perakadályok. (Az elismerés közvetett feltételei.)

A végrehajthatóság feltételei általában ugyanazok, mint az elismerés feltételei, kivéve egyes jogokat, mint pl. a jelenlegi magyar jogot, a zürichi Pp.-t (307., 377.), és 1933 óta az angol jogot, amelyek szerint a végrehajthatóság további feltételekhez, a viszonyossághoz van kötve. Megjegyzendő azonban, hogy a végrehajthatóság elismeréséhez az ipso iure elismerés rendszerét követő jogok szerint is szükség van külön bírói határozatra, az exequaturra, ami érthető, mert a végrehajtás ellenőrzését egyik állam sem engedi ki a kezéből.

VI. A magyar jog különbséget tesz a külföldi bírósági határozat elismerése és végrehajtása között, ami azt jelenti, hogy más szabályok irányadók a külföldi bírói határozat végrehajtása és a határozat egyéb processzuális és anyagi hatásainak (pl. a jogerőnek) elismerése tekintetében. Ez indokolt is, mert egyrészt vannak bírói határozatok (pl. a személyi állapot kérdésében hozott határozatok), amelyeknél a végrehajthatóság kérdése fel sem merül, mert másrészt a végrehajthatóság kérdésének elbírálása különös szempontok figyelembevételét teszi szükségessé. A külföldi bírói határozatok elismerését az 1952. 22. tvr. (Ppé.) 16. §-a, a végrehajthatóság kérdését az 1955. 21. tvr. (Vht.) 209—211. §§ szabályozzák. A magyar jog, ellentétben a szovjet, lengyel és bolgár jogokkal, a külföldi bírósági határozat elismeréséhez és végrehajtásához nem kíván nemzetközi egyezményt, sőt az elismerést a viszonyosságtól sem teszi függővé, a végrehajthatóságot azonban igen. Ez — nézetem szerint — nem helyeselhető, mert ez azt jelenti, hogy a külföldi jogerős ítélet alapján az alperes a magyar bíróság előtt indított perben az *exceptio rei iudicatae* kifogásával élhet akkor is, ha a külföldi ítélet itt viszonyosság hiányában nem hajtható végre.

Feltétlenül szükséges volna, hogy a külföldi ítélet elismerése is a viszonyosságtól tételesen függővé.

Ami a külföldi bírósági határozatok elismerését illeti, mindenképp megjegyzendő, hogy a külföldi bírósági határozat elismerése céljából a magyar jog szerint nincs szükség belföldi bíróság vagy más hatóság határozatára, hanem az elismerés, ha annak feltételei lennforognak, mint a német, svájci, szovjet jogkörben, *ipso iure*, automatikusan történik. Az elismerés feltételei a Ppé. 16. § szerint: 1. kell hogy az ügy ne tartozzék a magyar bíróság kizárólagos joghatósága alá (ne vonatkozzék magyar állampolgár személyi állapotára, magyarországi ingatlanra, a magyar állam vagy külföldön területenkivüliséget élvező magyar állampolgár ellen irányuló perre stb.); 2. az elismerés ne ütközzék az Alkotmányba vagy a magyar jognak feltétlen alkalmazást kívánó szabályába (közrendi klauzula); 3. ha a határozatot magyar állampolgár terhére hozták, a külföldi bíróság ne járt el legyen olyan illetékes-

Pp. 307., 377. (csak a végrehajtáshoz), Bern Pp. 401., Solothurn Pp. 349., Schwyz Pp. 472.), a török (1918. évi tv. 2.), liechtensteini jogok; (nem kívánnak viszonyosságot: St. Gallen, Tessin és Neuenburg kantonok); d) az angolszász jogkörben: 1933. évi angol Foreign Judgments (Reciprocal Enforcement) Act (S. 1.), USA joga; e) a népi demokrátiás jogkörben: a magyar (Vht. 209. 1. bek. 6. pont) és jugoszláv jogok (1956. évi Ppé. 17. 7. bek. 4. pont. 20. 1. bek.).

ségi ok alapján, amelyet az illető külföldi állam joga szerint annak saját állampolgárával szemben nem lehet alkalmazni; 4. ha a határozatot magyar állampolgár terhére hozták, nem ismerhető el a határozat, ha az a perben akár az eljárás szabálytalansága miatt, akár pedig azért nem vett személyesen, sem képviselője útján részt, mert az idézést neki magyarországi lakóhelyén nem kézbesítették; 5. a külföldi határozat érvényességének elismerése a magyar bíróságnak az ügyben hozott korábbi jogerős határozatával ne ellenkezzen. A Ppé. szövege szerint e feltételek hiányában a külföldi határozat nem tekinthető „érvényesnek”, ami nem helyeselhető, mert az elismerés és az érvényesség különböző kérdések, és az el nem ismert külföldi határozat az elismerés hiánya miatt még nem tekinthető érvénytelennek.

A Ppé. 16. §-ának szövege nem sorolja fel az elismerés feltételei között sem azt, hogy a külföldi bíróságnak a perre a magyar jog szerint joghatósága, illetékessége legyen, sem azt, hogy a külföldi bíróságnak a külföldi jog szerint joghatósága, hatásköre és illetékessége legyen (ennek elbírálását a magyar jog a külföldi bíróságra bízta és annak döntését nem bírálja felül), sem azt, hogy a külföldi eljárás alakilag szabályos legyen (kivételek a magyar honos ellen hozott mulasztási ítélet), sem azt, hogy a külföldi bíróság a magyar nemzetközi magánjogi kollíziós normákat alkalmazta legyen, sem azt (mint a latin jogokban), hogy a külföldi határozat érdemi szempontból helyes legyen (nincs revision au fond), sem azt, hogy a bírósági határozatok elismerése tekintetében a viszonyosság fenntorogjon, sem azt, hogy a határozat jogerős legyen, sem azt, hogy az ügy ne tartozék a magyar bíróság kizárólagos illetékessége alá. Ezzel szemben a dolog természetéből kifolyólag feltétele, bár a Ppé. ezt külön nem említi, hogy a határozat polgári ügyben kell hogy külföldi érdemleges bírói határozat legyen (ne pergátló ítélet vagy Prozessurteil), hogy a határozatnak kötőereje legyen, hogy a határozatnak meglegyenek a bírói határozat fogalmi, érvényességi és hatályossági kellékei, hogy a határozat hiteles legyen. A helyes felfogás szerint, annak ellenére, hogy a Ppé. 16. §-a nem említi, a magyar bíróságnak vizsgálnia kell azt is, hogy a külföldi bírói határozat jogerős-e, mert jogviszonyt vagy jogállapotot csak jogerős bírói ítélettel lehet véglegesen rendezni, ami implicite magában foglalja azt is, hogy a bírói ítélettel rendezett jogviszonyt vagy jogállapotot csak akkor lehet fennállónak elismerni, ha az ítélet jogerős. Ehhez nem szükséges kifejezett törvényi rendelkezés.

Ami a külföldi bírói határozatok *végrehajtását* illeti, a Vht. 209. §-a szerint ennek feltételei: 1. hogy a határozat Magyarországon a fentiek szerint elismerendő legyen; 2. hogy a végrehajthatóságot nemzetközi egyezmény lehetővé tegye, vagy hogy a végrehajtásra vonatkozólag a viszonyosságot az igazságügyminiszter megállapítsa. A külföldi bíróság határozatának végrehajtása végrehajtási lap alapján történik. A végrehajtási lapot az adós lakóhelye szerint illetékes járásbírói bíróság állítja ki (Vht. 210.).

A külföldi bírósági határozat *elismerését* szabályozzák az 1911: XXI tv-be iktatott hágai házassághontási egyezmény (5, 6. és 7. cikkek), a kis-korúak és a teljeskorúak gyámságáról szóló, az 1911: XXII. és 1912: LII. tv-be iktatott hágai egyezmények (6., illetőleg 7. és 11. cikkek), valamint egyes kétoldalú, később említendő jogsegélyegyezményeink.

Jelenleg általános hatályú végrehajtási egyezményünk van: Csehszlovákiával (1951. 29. tvr), Bulgáriával (1954. 2. tvr), a Német Demokratikus Köztársasággal (1958. 20. tvr), és a Szovjetunióval (1958. 38. tvr). Polgári jog-

segélyszerződést kötöttünk Romániával is, ez azonban még közzétéve nem lett. A második világháború előtt általános végrehajtási egyezményünk volt Ausztriával (1914 : XLII. és LI. tv-ek). *Korlátolt hatályú végrehajtási egyezményeink jelenleg*: 1. az 1909 : XIV. tv-be iktatott hágai egyezmény, az olasz (1927 : I. tv), francia (28.561/1935. IM.), jugoszláv (1930 : XXXIX. tv), brit (1936 : XII. tv), török (1940 : XXIV. tv) jogsegélyegyezményeink, amelyek az eljárási költségek és kiadások tárgyában hozott elmarasztaló határozatok végrehajtásáról rendelkeznek; 2. az 1952. október 25-én Bernben kelt vasúti áru-, személy- és podgyászuvarozási egyezmények (1957. évi 29. tvr), amelyek a nemzetközi áru-, személy- és podgyászuvarozással kapcsolatos bírósági határozatok végrehajtásáról rendelkeznek. Fontos egyemény még a tartásdíj külföldön való behajtása tárgyában New Yorkban 1956. júni. 20-án kelt és az 1957. 53. tvr-rel kihirdetett kollektív egyezmény, amelyet eddig Magyarországon kívül Ceylon, Csehszlovákia, Haiti, Norvégia, Olaszország, Svédország, Guatemala, Izrael és Marokkó ratifikáltak (316/1957. IM. II. 2. sz. közlemény (Ig. Közl. 1957. 218. l.)), és amely nem biztosítja ugyan a tartásdíjakat megállapító bírói határozatok végrehajtása tekintetében a viszonságot, azonban igyekszik megkönnyíteni a tartás iránti igényeknek külföldön való érvényesítését és behajtását. (Ld. a 9/1957. IM. rendeletet). A második világháború alatt végrehajtási egyezményeket kötöttünk még Németországgal a tartási ügyekben keletkezett bírósági és gyámhatósági határozatok, egyezségek és egyéb végrehajtható okiratok kölcsönös elismerése és végrehajtása tárgyában (1942 : XVIII. tv), valamint a családjogi határozatok és holtaknyilvánítások kölcsönös elismerése tárgyában (1944 : IX. tv), továbbá a háború után Csehszlovákiával az áttelepült személyek tartási ügyében hozott határozatok elismerése tárgyában (310/1949. Korm. rend.). Egyezményeink vannak még hatályban a gyámpénztárakkal kapcsolatos kérdések, valamint a gyámságra és gondnokságra vonatkozó egyes kérdések rendezéséről Jugoszláviával is (4710/1920. ME. rend.), mert ezeknek az egyezményeknek a hatályát a jugoszláv kormány a párizsi békeszerződés 10. cikkében biztosított jogánál fogva fenntartotta. (6300/1948. (VI. 9.) Korm. rend. 6. pont.)

Az említett egyezményeken kívül a külföldi bírói határozatok végrehajtása tekintetében a *viszonosság* egy állammal sincs jelenleg megállapítva, és így jelenleg az igazságügyminiszter által megállapított viszonság alapján nincs helye végrehajtásnak. (324/1957. IM. III. 2. sz. közlemény).

VII. Ami a fentebb említett általános hatályú végrehajtási egyezményeinket illeti, mindenekelőtt meg kell jegyezni, hogy bár azok nagyjában hasonlítanak egymáshoz, egyes rendelkezéseikben mégis bizonyos eltéréseket mutatnak. Ebből a szempontból nagyobb eltéréseket találunk egyrészt a német és a szovjet, másrészt a csehszlovák és bolgár egyezmények szövegezése között, mely két utóbbi szövegezése teljesen hasonló. A fő eltérések egyrészt a német és a szovjet, másrészt a bolgár és csehszlovák egyezményeink között a következők : 1. a német és a szovjet egyezmények szövegezésükben élesebb határt vonnak a külföldi bírósági határozatok elismerése és végrehajtása között, mint a másik két egyezmény, ami dogmatikailag helyeselhető ; 2. a német egyezmény külön szól a választottbírói határozatok végrehajtásáról (56. cikk), a másik három nem, ami azt jelenti, hogy a szovjet, a bolgár és csehszlovák egyezmények nem biztosítják a választottbírói határozatok elismerését és végrehajtását ; (szovjet viszonylatban ezt az 1947: XXVIII. tv-be iktatott egyezmény biztosítja) ; 3. a csehszlovák és bolgár egyezmények

kivonják a végrehajthatóság alól a szerződő államokra és azok szocialista szervezeteire (köztestületeire, közintézményeire, vállalataira, a dolgozók szövetkezeteire) vagy általában az olyan vagyona vonatkozó bírósági határozatokat, amelyekben a szerződő államoknak érdekeltsége van vagy azok kezelésére vonatkoznak, továbbá az államok között kötött ügyletekből eredő, illetőleg a kereskedelmi vagy árucsereregylemény alapján lebonyolódó külkereskedelmi forgalomból eredő vagyoni igények és a biztosítási ügyleten, váltón vagy csekken alapuló vagyoni igények tárgyában hozott külföldi határozatokat (csehszlovák 49, bolgár 48.); a német és szovjet egyezmények ezeket nem vonják ki, tehát a német és szovjet egyezmények a végrehajthatóságot sokkal tágabb körben biztosítják, mint a másik kettő; 4. a bolgár és csehszlovák egyezmények a végrehajthatóságot szabályként csak az egyezmény hatályba lépése után keletkezett, illetőleg érvényesített vagyoni igényekre vonatkozó bírósági határozatokra terjesztik ki, a német egyezmény már az 1949. január 1. után keletkezett vagyoni igényekre vonatkozó, az egyezmény hatálybalépése után hozott határozatokra (csehszlovák 48. 1. bek., bolgár 47. 2. bek., német 55. 1. bek.), a szovjet egyezmény pedig a bármikor keletkezett vagyoni igényekre vonatkozó, az egyezmény hatálybalépése után hozott bírói határozatokra is (szovjet egyezmény 46. 2. bek.); 5. mind a bolgár, csehszlovák és német egyezmény megengedi, hogy a másik állam igazságügyminisztere által előterjesztett kérelemre a végrehajtást foganatosító állam igazságügyminisztere elismerhesse a korábbi jogcímen alapuló vagyoni igényekre vonatkozó bírósági határozatokat is, a csehszlovák és bolgár egyezmény azonban csak az egyezményben taxative felsorolt igényeknél: így a csehszlovák egyezmény a) a törvényen vagy jogügyleteken alapuló tartásra (személyes szükségletek kielégítésére); b) a testi sértés következtében a munka- vagy a keresőképeség csökkenése folytán bekövetkezett kár megtérítésére, vagy a törvényes tartásra jogosult személynek az eltartására kötelezett személy halála folytán keletkezett tartási (személyes szükségletek kielégítése iránti) igényeire; c) a tiltott cselekmény által okozott egyéb kár megtérítésére; d) a magánfelek között létrejött munkaszerződés alapján teljesített munka fejében követelt járandóságra irányuló igényeknél (csehszlovák 48.2., bolgár 47.4. bek.). Mind a csehszlovák, mind a bolgár egyezmény kimondják, hogy ez nem vonatkozik az egyezmény hatálybalépése előtt lejárt kamatokra és az ez előtt esedékessé vált visszatérő jellegű szolgáltatásokra (csehszlovák 49.3. bek., bolgár 47.5. bek.).

Mind a négy egyezmény csak a jogerős bírói határozatok elismeréséről rendelkezik, a szovjet egyezmény ezen felül a jogerős gyámhatósági határozatok elismeréséről is (46. cikk 1. bek.). A német, szovjet és bolgár egyezmények kimondják azt is, hogy a jogerős nem vagyoni joghatározatok (a bolgár szerint az egyezmény II. részében foglalt rendelkezéseken alapuló határozatok) elismerése minden külön eljárás nélkül, tehát *ipso iure* történik (német 54., szovjet 46. 1. bek., bolgár 47. 1. bek.), amihez a német egyezmény további feltételként hozzáfűzi, hogy a felek egyike az elismerő állam polgára

legyen, hogy a másik állam bírósága az ügyben nem hozott már korábban jogerős határozatot, illetőleg, hogy a külföldi bíróságnak nem volt az egyezmény alapján kizárólagos joghatósága.

Mind a négy egyezmény szerint a bíróságok előtt kötött bírói *egyezségek* az elismerendő bírói határozatokra irányadó rendelkezések alá esnek (csehszlovák 57., bolgár 55., német 57. 2. bek., szovjet 53.).

A német, szovjet és bolgár egyezmények szerint ugyanez áll a büntetőügyekben érvényesített vagyoni jogi igényekre (bolgár 47. 2. bek.), illetőleg a büntetőbíróságnak a magánfél polgári jogi igényéről hozott jogerős határozatára (német 56. 2. bek., szovjet 46. 2. bek.).

Mind a négy egyezmény kimondja, hogy az elismerendő határozatok végrehajthatók (bolgár 47. 3. bek., német 57. 1. bek., csehszlovák 48. 1. bek., szovjet 46. 2. bek.).

Mind a négy egyezmény szerint a végrehajthatóság, valamint a végrehajtási eljárás tekintetében a végrehajtást foganatosító állam joga irányadó (csehszlovák 54. 3. bek., bolgár 49. 1. bek., német 57. 3. bek., szovjet 47. 1. bek.).

A határozatok végrehajthatósága tekintetében a német egyezmény szerint az adós lakóhelyének bírósága (58. 1. bek.), a csehszlovák egyezmény szerint a végrehajtást foganatosító bíróság határoz (51. 1. bek.).

A kérelmet mind a négy egyezmény szerint az ügyben elsőkön eljáró bírósághoz vagy az elintézésre illetékes bírósághoz kell benyújtani. Az előbbi a kérelmet az utóbbi bírósághoz továbbítja (csehszlovák 51. 2. bek., bolgár 49. 2. bek., német 58. 2. bek., szovjet 47. 2. bek.). A kérelem kellékei tekintetében a foganatosító bíróság joga irányadó (csehszlovák 51. 3. bek., bolgár 49. 3. bek.). A német egyezmény kimondja, hogy a végrehajthatóság megállapítására irányuló kérelmet a végrehajtási eljárásra irányuló kérelemmel együttesen is be lehet nyújtani (59. 2. bek.). A kérelemhez csatolni kell mind a négy egyezmény szerint: *a*) a határozat kiadmányát a jogerő igazolásával (amit a csehszlovák és bolgár egyezmények szerint, ha a kiadmányból nem tűnik ki, közokirattal kell igazolni); *b*) azoknak az okiratoknak eredeti példányát vagy hitelesített másolatát, amelyekből kitűnik, hogy az eljárást megindító idéző végzést vagy hatósági rendelkezést olyan kötelezettnek, aki nem bocsátkozott az eljárásba, kellő időben és módon kézbesítették; *c*) a kérelemnek és az említett okiratoknak hiteles fordítását (csehszlovák 51. 4. bek., 52., bolgár 50., szovjet 48., német 59., de ez utóbbi szerint a kérelemhez nem kell fordítás).

Az adós a négy egyezmény szerint a végrehajtási eljárás megindításáról határozó bíróság előtt is előterjesztheti a végrehajtandó határozatot hozó bíróság joga szerint őt megillető kifogásokat (csehszlovák 54. 1. bek., bolgár 52., szovjet 50. 2. bek., német 60.). Ehhez hozzátűzi a csehszlovák egyezmény azt is, hogy ha az adós a végrehajtást elrendelő bíróság államának polgára, olyan indítványokat is előterjeszthet, amelyek csak hazai joga szerint érvényesíthetők (54. 2. bek.).

A csehszlovák, szovjet és bolgár egyezmények kimondják azt is, hogy ha a bíróság a végrehajtás elrendelését aggályosnak tartja, a kérelmezőt nyilatkozattételre, szükség esetén hiánypótlásra hívhatja fel és a kérelem tárgyában a kötelezettet is meghallgathatja. Ezenkívül felvilágosítást kérhet attól a hatóságtól is, amely a végrehajtandó határozatot hozta (csehszlovák 53., bolgár 51., szovjet 49.).

A határozat a négy, a csehszlovák, bolgár, német és szovjet egyezmények szerint nem hajtható végre: a) ha a határozatot hozó bíróság a foganatosító bíróság államának joga szerint nem volt illetékes; b) mulasztási ítélet esetében, ha az eljárást megindító végzést vagy hatósági rendelkezést az adósnak vagy meghatalmazottjának nem kellő időben vagy csupán hirdetményi kézbesítés útján, illetőleg a jogsegélyforgalomnak az irányadó egyezményben foglalt szabályaitól eltérő módon kézbesítették; c) ha a határozat ellentétben áll a foganatosító bíróság államában ugyanabban az ügyben hozott jogerős határozattal, ami nem vonatkozik arra az esetre, ha a határozat a végrehajtásról határozó bíróság joga szerint megváltoztatható (csehszlovák 55., bolgár 53., német 61.). Ez a rendelkezése az egyezményeknek azért érdekes, mert több feltételt állít fel a végrehajthatóság elismerése tekintetében, mint a Ppé. 16. §-a, amely nem kívánja, hogy a határozatot hozó bíróság a végrehajtást foganatosító bíróság államának joga szerint illetékes legyen, ezt nem kívánja a szovjet egyezmény sem (51. cikk). Ez, nézetem szerint, nem is indokolható, mert a végrehajtást túlságosan megnehezíti. Ezért a helyes felfogás szerint az említett egyezményeknek ez a rendelkezése restriktíve magyarázandó, mert itt olyan illetékességi szabályról van szó, amely a Ppé. 16. §-ának b) pontjában foglaltak érvényesülését célozza.

A végrehajtással kapcsolatos költségek és illetékek felszámításánál és behajtásánál mind a négy egyezmény szerint ugyanazokat a szabályokat kell alkalmazni, mint a belföldi bírósági határozatok végrehajtásánál (csehszlovák 56., bolgár 54., német 63., szovjet 52.), ami kétségtelenül igen helyes és indokolt rendelkezés.

VIII. A külföldi eljárás jogi hatásai elismerésének kérdésével függ össze a külföldi *választottbírói határozatok* elismerésének és végrehajtásának kérdése is. A választottbíráskodás intézményének jelentősége különösen a jelen század elejétől fogva a tőkés országokban állandóan emelkedőben van, a Szovjetunióban és a népi demokráciákban ezzel szemben erősen csökken és a nemzetközi vonatkozású, vagyis olyan ügyekre korlátozódik, amelyekben az egyik fél belföldi állami vállalat vagy szerv, a másik külföldi természetes vagy jogi személy, vagy amelyekben mind a két fél külföldi. Ennek magyarázata az, hogy a szocialista jogfelfogás szerint a polgári jogviták tekintetében az állam bíróságait illeti a döntés. E hatalom csupán akkor tekinthető teljesnek, ha kivételt nem tűrő volta, egyetemessége és kizárólagossága biztosítva van. Ha a felek magukat az állami bíráskodás alól kivonhatnák, ez rést jelentene a szocialista törvényesség épületén.

Az előadottak alapján Magyarországon a Ppé. 17. §-a szerint választottbírói eljárásnak csak akkor van helye, ha a választottbírói szerződés belföldi állami vállalat, illetőleg állami szerv és külföldi természetes vagy jogi személy között keletkezett meghatározott vitás ügyre vagy meghatározott jogviszonyból köztük keletkezhető vitás ügyekre vonatkozik és írásba van foglalva. Hasonlóképpen a nemzetközi ügyekre korlátozza a választottbírói kikötését az 1953. okt. 30-i 68. sz. csehszlovák törvénynek a Pp. 648. §-át módosító 93. §-ának 2. alpontja és az 1958. dec. 8-án kelt jugoszláv Pp. 437. §-a is. Ténylegesen ugyanez a helyzet a Szovjetunióban és a többi népi demokratikus országban is, de itt a tételes jogszabályokban ez nem jut kifejezésre, mert ezek nem korlátozzák a választottbírói kikötését a nemzetközi vonatkozású perekre (így az OSzSzSzK. Pp-jének 19—203., a német

ZPO. 1025—1048., az 1950. évi lengyel Pp. 486—512., 534., 536., a román Pp. 340—371. §§).

A választottbíráskodással kapcsolatban a nemzetközi polgári eljárás-jogot legfőképpen az a kérdés érdeklí: *1. hogy mikor tekintendő a választottbíró-ság, a compromissum, a receptum, a választottbíró-sági határozat (ítélet) és egyezség külföldinek; 2. hogyha külföldinek tekintendő, belföldön elismer-hető-e és milyen feltételek mellett.* Erre a két kérdésre a tételes törvények általában nem adnak feleletet. Kivételt képeznek: a német Pp. 1044., Basel-város 1924. okt. 9-i módosított Pp-jének 258. §-a és egyes más svájci kantonok Pp-i (Bern 383., 385., Luzern 366., Schwyz 406., Glarus 348., Freiburg 627., Tessin 433., 439., 446., Neuenburg 475., 476., 487., Zug 225., az új olasz Pp. 800., az 1929. júni. 14-én kelt 147. sz. svéd törvény 5., az 1889—1934-ig kelt Arbitration Act-eket „konszolidáló” 1950. évi angol Arbitration Act, az 1896. nov. 5-i 3084. sz. braziliai decretum 14. §-a, amelyek a külföldi választott-bíró-sági ítéletek és egyezségek elismerését szabályozzák. A nemzetközi egyezmények közül szabályozzák ezt a kérdést a Bolívia, Paraguay, Peru és Uruguay közt 1889. febr. 12-én kötött és 1940-ben revideált montevidéi egyezmény 5. cikke, a Codigo Bustamante 432. cikke, a Nemzetek Szövet-ségének égisze alatt 1923. szept. 24-én és 1927. szept. 26-án kelt genfi jegyző-könyvek, az Egyesült Nemzetek értekezlete által 1958. jún. 10-én New York-ban elfogadott egyezmény, amely azonban még nem lépett hatályba. Magyar-ország ezekben az egyezményekben nem részes. Jelenleg a külföldi választott-bíró-sági határozatok elismerését és végrehajtását szabályozó egyezményünk csak a Német Demokratikus Köztársasággal (1958. 20. tvr. 56. cikk), továbbá a Szovjetunióval van (1947: XXVIII. tv.). Ez utóbbinak 17. cikke szerint a szerződő államok kötelezik magukat arra, hogy végre fogják hajtani azokat a döntőbíró-sági határozatokat, amelyeket az állampolgáraik, szervezeteik vagy intézményeik által kötött kereskedelmi ügyletek kapcsán esetleg kelet-kezett vitákban hoztak, ha az ilyen vitáknak — külön e célra létesített vagy állandóan működő — döntőbíró-ság útján való eldöntésére vagy maga az ügyletre vonatkozó szerződés, vagy pedig az ügyletre nézve megkövetelt alakli kellekekkel bíró külön egyezmény megfelelő rendelkezéseket tartalmaz. Az említett cikkben körülírt döntőbíró-sági határozat végrehajtása csupán a következő esetekben tagadható meg: *a)* ha a döntőbíró-sági határozat annak az országnak a törvényei alapján, amelyben azt hozták, nem bír érvénybe-lépett, végleges határozat erejével; *b)* ha a döntőbíró-sági határozat a felet olyan cselekedetre kötelezi, amely nem megengedett annak az országnak a törvényei szerint, amelyben a határozat végrehajtást igényel; *c)* ha a döntőbíró-sági határozat ellentétben áll azon ország közrendjével, amelyben a határozat végrehajtást igényel. A döntőbíró-sági határozatok végrehajtására irányuló rendelkezések foganatosítása és maga a végrehajtás is a határozatot végrehajtó állam jogszabályainak megfelelően történik.

A Német Demokratikus Köztársasággal kötött egyezményünk 56. cikkének 1. bekezdése szerint az elismert jogerős bíró-sági határozatokkal egy tekintet alá esnek a választott bíró-sági határozatok és az ilyen bíró-ságok előtt kötött egyezségek, ha a választott bíró-sági szerződés feltételei mind a két szerződő állam jogának megfelelnek.

Minthogy a tételes törvények általában nem szabályozzák sem azt a kérdést, hogy mikor tekintendő a választottbíró-sági határozat külföldinek, sem azt, hogy a külföldi választottbíró-sági határozatok a belföldön milyen

feltételek mellett ismerhetők el és hajthatók végre, az irodalomban és az államok bírósági gyakorlatában ezekre a kérdésekre a legellentétebb feleleteket adták. A választottbíróvási határozatok külföldi jellege szempontjából egyes írók és egyes bírói határozatok (pl. Demangeat)⁸ a választott bírák vagy az elnök honosságát, mások a felek honosságát vagy lakóhelyét,⁹ ismét mások a választottbíróvási által alkalmazott anyagi jogot,¹⁰ vagy nemzetközi magánjogot, vagy a választottbíróvási székhelyét (pl. Guldener),¹¹ vagy a választottbíróvási által alkalmazott eljárási jogot (Riezler, Brachet, a német Reichsgericht 1928. febr. 7-i határozata)¹² tekintik irányadónak. Morelli azt kutatja, hogy a választottbíróvási határozat mely jogrendszerrel származtatja a hatályát (desume la sua efficacia)¹³. Kovács Marcel¹⁴ és a Reichsgericht 1882. nov. 8-án kelt ítélete¹⁵ azt tekintik irányadónak, hogy a választottbíróvási szerződés hiányában mely állami bíróságnak volna a jogvita eldöntésére bírói joghatósága. Mások (pl. Rosenberg) szerint az irányadó az, hogy a határozatot hol tették le, vagy hol kézbesítették;¹⁶ az irodalomban uralkodó felfogás,¹⁷ az 1929. évi svéd törvény 5. szakasza, az 1923. évi genti jegyzőkönyv 2. cikkének 1. bek.-e, az 1930. évi angol Arbitration Act 5. szakasza és az 1958. jún. 8-iki új new-yorki egyezménytervezet szerint végül, hogy a határozatot hol hozták meg.

Nézetem szerint ezek közül az elméletek közül egy sem kielégítő, mert, a választottbíróvási még nem tekinthető külföldinek csupán azon az alapon, hogy a bírák vagy a felek milyen honosak vagy hol laknak, mert semmi akadálya sincs annak, hogy belföldi bíróságnak külföldiek legyenek a tagjai, vagy hogy a perben külföldiek szerepeljenek felek gyanánt. Nem lehet irányadó az sem, hogy a választottbíróvási milyen anyagi vagy nemzetközi magánjogot alkalmaztak, mert belföldi választottbíróvási is alkalmazhat külföldi jogot vagy, pl. renvoi esetében, külföldi nemzetközi magánjogot. Nem lehet irányadó az sem, hogy a választottbíróvási milyen eljárási jog szerint jártak el, mert az eljárási szabályok meghatározása a választottbíróvási függ; sem az, hogy hol van a bíróság székhelye, mert ilyen székhelye rendszerint nincs; sem az, hogy mely jogrendszerrel származtatja a hatályát, mert éppen ez a kérdés, amit el kell döntenünk; sem az, hogy mely állami bíróságnak volna a jogvita elbírálására joghatósága, mert számos állam bíróságának lehet

⁸ Demangeat — Foelix, *Traité de droit international privé*. 5. kiad. II. 159. o. A spanyol jog és az azt követő közép- és délamerikai jogok de iure választottbíróvásioknál megkívánják, hogy a választott bíró belföldi jogász legyen. Hasonlóképpen azonos állásponton állanak bizonyos esetekben a görög és iráni jogok és az olasz Pp. 812. 1. bek.

⁹ A felek honosságának vagy lakóhelyének jelentősége van a magyar, csehszlovák és jugoszláv jogokban és bizonyos tekintetben a francia és olasz jogokban is.

¹⁰ A választottbíróvási által alkalmazott anyagi jognak a görög bírói gyakorlatban van jelentősége, mert ha ez a görög jog, a bírának belföldieknek kell lenniük.

¹¹ Guldener i. m. 108. o.

¹² Riezler i. m. 616. o.; Brachet, *Répertoire* III. 454. o. és *De l'exécution int. des sentences étrangères*. 1928. 12. o. Juristische Wochenschrift, 1928. 21. sz. 1223. o.

¹³ Morelli i. m. 348. o.

¹⁴ Kovács, *A Pp. magyarázata*. 2. kiad. 1436. o.

¹⁵ Idézi Újlaki, *A választottbíráskodás kézikönyve*. 3. kiad. 1943. 537. o.

¹⁶ Rosenberg, *Lehrbuch des deutschen Zivilprozessrechts*. 1927. 524. o.

¹⁷ Niboyet, *Traité de droit int. privé français*. 1949. VI. köt. 134. o.; Bartin, *Principes*. I. köt. 608. és köv. o.; Pillet, *Traité pratique*. 1923—24. II. köt. 513. o.; Schnitzer, *Handbuch des IPR*. 2. kiad. 1950. II. köt. 799. o.; Andrioli, *Commento III*. köt. 518. o.; Újlaki i. m. 536. o.

ugyanarra a perre joghatósága ; végül az sem, hogy a határozatot hol tették le, hol kézbesítették, vagy hol hozták meg, mert ez véletlen körülményektől is függhet. Nem lehet irányadó — nézetem szerint — az sem, hogy a felek a választottbírói szerződésben mely jog alkalmazását kötötték ki, mert a felek akarati autonómiája, kögens eljárási jogról lévén szó, a választottbírói határozat „honosságának” meghatározására nem terjedhet ki. *A helyes felfogás szerint a választottbírói határozat külföldi vagy belföldi jellegét annak területi vonatkozásaitól függetlenül kell meghatározni és a határozatot belföldinek kell minősíteni, ha a) a belföldi eljárási jog érvényességi szabályainak megfelel és b) a jogvita eldöntésére a belföldi államnak bírói joghatósága van.*

Az előadottak alapján a magyar jog szempontjából *belföldinek tekintendő* a választottbírói határozat, tekintet nélkül a választottbírói szerződés, a választottbírói határozat területi vonatkozásaira, ha a) *a választottbírói szerződés megfelel a Ppé. 17. § 1. bek.-ben foglalt rendelkezéseknek*, és b) *a perre a magyar államnak bírói joghatósága van*. Így belföldi a választottbírói határozat, ha a választottbírói szerződés belföldi állami vállalat, illetőleg állami szerv és külföldi természetes vagy jogi személy között keletkezett meghatározott vitás ügyre vagy meghatározott jogviszonyból köztük keletkező vitás ügyekre vonatkozik és írásba van foglalva, feltéve, hogy a magyar bíróságnak joghatósága nincs kizárva, tehát pl. külföldi ingatlanra vonatkozó dologi jogi perekben vagy hagyatéki ügyekben, vagy külföldi szabadalom vagy egyéb területileg korlátolt védő jog megsértése esetében folyamatba tett perekben. Általában külföldi a választottbírói határozat, ha a választottbírói szerződés kizárólag külföldi természetes vagy jogi személyek között jött létre. A belföldi természetes személyek között létrejött választottbírói szerződésen alapuló választottbírói határozat semmis és nemlétezőnek tekintendő.

Külföldi választottbírói határozat Magyarországon — ha nemzetközi egyezmény, pl. a Szovjetunióval vagy a Német Demokratikus Köztársasággal kötött fentebb említett egyezményeink másképpen nem rendelkeznek — nem ismerhető el és nem hajtható végre. A Ppé. 16. §-a és Vht. 209. §-a a külföldi választottbírói határozatok tekintetében nem nyer alkalmazást. Külföldi választottbírói határozat érvénytelenítése iránt Magyarországon rendes bíróság előtt per nem indítható. Kétséges, hogy külföldi választottbírói határozat alapján magyar bíróság előtt lehet-e teljesítési pert indítani, a külföldi per tárgyaúl szolgáló és külföldi választottbírói határozattal jogerősen eldöntött polgári jogi igény azonban magyar bíróság előtt új perben érvényesíthető.

ПРИЗНАНИЕ ЮРИДИЧЕСКИХ ПОСЛЕДСТВИЙ ЗАГРАНИЧНОГО ГРАЖДАНСКОГО ПРОЦЕССА В ВЕНГЕРСКОМ ПРАВЕ

Иштван Саси

В данной работе автор занимается вопросами признания юридических последствий заграничного гражданского судопроизводства в венгерском праве. При этом он исходит из того, что — как вообще в регламентации гражданского судопроизводства — имеются существенные принципиальные противоречия между социалистическими и буржуазными юридическими системами по вопросам международного процессуального права и, следовательно, также по вопросу регламентации признания юридических последствий

заграничного гражданского процесса. Социалистические и буржуазные юридические системы по разному определяют условия признания юридических последствий процесса, законченного или происходящего еще за границей, а также по иному определяют правила судопроизводства, осуществляемого при признании этих последствий в Венгрии.

Гражданский процесс — по мнению автора — имеет следующие последствия: а) чисто процессиональные последствия (напр. отводы по тождеству или по связи данного дела с другим делом, находящимся в это же время в производстве, формальная и материальная юридическая сила судебных постановлений, исполнимость судебных решений), б) материально-правовые последствия, установленные из процессиональных причин (осуждение лица, проигравшего судебное дело с обязательством оплатить расходы по процессу, обязывание добросовестного лица к выдаче плодов и доходов вещей, являющихся предметом судебного разбирательства и т. п.), в) чисто материально-правовые последствия (напр. признание должника просрочившим, прерывание давности иска, расторжение брака и т. д.). Относительно признания этих юридических последствий различного характера действуют различные принципы. По мнению автора необходимо при совершенно одинаковых условиях признать материально-правовые последствия заграничного гражданского процесса, установленные из процессиональных причин, и те последствия, которые имеют чисто процессиональный характер, как в случае признания последствий процесса *происходящего* за границей, так и в случае признания последствий уже *законченного* заграничного судопроизводства. Что же касается условий признания чисто материально-правовых последствий заграничного процесса, то они различны в зависимости от того, идет ли речь о происходящем за границей, или уже законченном заграничном процессе.

После этого автор подробно излагает условия признания основных последствий заграничного процесса: вышеупомянутый отвод дела, признание решений заграничных судов, далее отечественное исполнение заграничных судебных решений, как в заграничных правах, так и в венгерском праве. Что же касается венгерского права он подробно разбирает положения § 16, — закон ((Pré) 1952 года и § 209—211 (Vht) 21 закон 1955 года, а также положения: чехословацкого (29. закон 1951 г.), болгарского (2. закон 1954 г.), германского (20. закон 1958 г.) и советского (38. закон 1958 г.) соглашений.

В заключительной части своей работы автор занимается вопросом признания и исполнения решений заграничных третейских судов. По его мнению, заграничный или отечественный характер решений третейских судов необходимо определить независимо от территориальной принадлежности, и решение можно рассматривать как отечественное, если: 1) оно соответствует действующим правилам отечественного процессионального права и 2) для решения юридического спора внутреннее государство имеет юридическое ведомство. При отсутствии противоположного договорного соглашения, заграничное решение третейского суда в Венгрии не подлежит исполнению.

LA RECONNAISSANCE DES EFFETS JURIDIQUES D'UNE INSTANCE CIVILE ÉTRANGÈRE EN DROIT HONGROIS

István Szász

L'auteur traite de la reconnaissance des effets juridiques des instances civiles étrangères dans le droit hongrois. Il part de la constatation qu'entre les systèmes de droit socialistes et bourgeois, il y a des divergences de principe essentielles en général, et aussi en ce qui concerne la réglementation des problèmes du droit international procédural, et notamment la réglementation des effets juridiques des instances civiles étrangères. Les systèmes de droit socialistes et bourgeois réglementent d'une manière différente les conditions de la reconnaissance des effets juridiques des instances civiles en cours ou terminées à l'étranger, tout aussi bien que la procédure relative à la reconnaissance même.

Selon l'auteur l'instance civile produit: a) des effets juridiques purement procéduraux (comme p. e. la litispendance, l'autorité formelle et matérielle de la chose jugée, force exécutoire); b) des effets juridiques matériels déterminés par des motifs purement procéduraux (comme p. e. la condamnation de la partie succombant aux frais et dépens, la condamnation de la partie de bonne foi à rendre les fruits etc.); c) des effets purement matériels (comme p. e. la mise en demeure du débiteur, l'interruption de la prescription, la dissolution du mariage etc.). En ce qui concerne la reconnaissance de ces diffé-

rents effets juridiques, celle-ci peut reposer sur des principes différents. Selon l'auteur, les effets juridiques purement procéduraux, ainsi que les effets juridiques matériels déterminés par des motifs procéduraux, doivent être reconnus sous les mêmes conditions tout aussi bien lorsqu'il s'agit de la reconnaissance des effets juridiques d'une instance encore en cours, que lorsqu'il s'agit de la reconnaissance des effets juridiques d'une instance déjà terminée à l'étranger. Par contre, en ce qui concerne la reconnaissance des effets juridiques purement matériels de l'instance engagée à l'étranger, les conditions de la reconnaissance sont différentes suivant qu'il s'agit d'une instance en cours, ou d'une instance déjà terminée.

Dans la suite, l'auteur analyse d'une manière détaillée les deux effets procéduraux les plus importants des instances engagées à l'étranger, et notamment : les conditions de la reconnaissance de la litispendance et des décisions judiciaires étrangères, ainsi que celles de l'exécution forcée de ces décisions, dans les différents systèmes de droit et dans le droit hongrois. En ce qui concerne ce dernier l'auteur examine dans les détails les dispositions de l'article 16 du décret-loi No 22 de 1952, et celles des articles 209 à 211 du décret-loi No 21 de 1955, ainsi que les stipulations des conventions avec la Tchécoslovaquie (décret-loi No 29 de 1951), la Bulgarie (décret-loi No 2 de 1954), la République Démocratique Allemande (décret-loi No 20 de 1958) et l'Union Soviétique (décret-loi No 38 de 1958).

La partie finale de l'étude est consacrée au problème de la reconnaissance et de l'exécution des sentences arbitrales étrangères. Selon l'opinion de l'auteur la question de savoir, si une sentence arbitrale soit à considérer comme étrangère ou non, doit être décidée indépendamment des rapports territoriaux de la sentence. Elle doit donc être considérée comme une sentence nationale : 1° si elle correspond aux conditions de validité posées par le droit de procédure interne, et 2° si l'État national possède la juridiction concernant l'objet du litige. Les sentences arbitrales étrangères — sauf stipulation conventionnelle contraire — ne sont pas exécutoires en Hongrie.

Gustav Radbruch és a relativista jogfilozófia néhány kérdése

- I. Bevezetés
 1. Általános megjegyzések.
- II. Radbruch jogfilozófiájának újkantianus alapjai.
 2. Az újkantianizmus rövid jellemzése. 3. A jogfilozófia és a jogtudomány szétválasztása. A jogfilozófia feladatai.
- III. Radbruch jogfilozófiájának módszertani alapkérdései.
 4. A módszerdualizmus problémája. 5. A „dolog természeté”-nek problémája.
 6. Az érték-relativizmus kérdése.
- IV. A relativista jogfilozófia néhány fő kérdése.
 7. A megvizsgálásra kerülő kérdések kiválasztása. 8. A jogfogalom és a jogeszmé elválasztása. 9. A jogfogalom meghatározása. 10. A jog célja. 11. Az igazságosság és a jogbiztonság viszonya.
- V. Összefoglalás.
 12. A relativista jogfilozófia értékelése.

I.

1. A relativista jogfilozófia és politika-elmélet mind nagyobb szerepet játszik a mai burzsoá tudományban.¹ Különösen az angolszász országokban hódít teret az a felfogás, amely a politika-elméletet az epistemológiához és az értékelmélethez kapcsolja, s mind gyakrabban ahhoz a végkövetkeztetéshez vezet, hogy a demokratikus gondolkodás csak a filozófiai relativizmusmal egyeztethető össze, míg a filozófiai abszolutizmushoz elkerülhetetlenül a politikai abszolutizmus kapcsolódik.² A relativista alapokon álló jogfilozófia és politika-elmélet így szinte a „hivatalos” demokratikus ideológia köntösét ölti magára a burzsoá tudományban, nem lesz tehát érdektelen, ha az általa „abszolutistá”-nak nyilvánított, valóban demokratikus szocialista állam- és jogelmélet oldaláról szembenézünk vele.

A relativista jogfilozófia elválaszthatatlan az egy évtizeddel ezelőtt elhunyt tekintélyes német jogfilozófus és büntetőjogász, Gustav Radbruch nevével.³ Radbruch tett elsőnek kísérletet egy következetesen relativista jog-

¹ Ld. Wolfgang Friedmann, *Legal Theory*. Third edition. London, 1953. XIII. és köv., ill. 125. és köv. o.

² Ld. pl. John Hallowell, *Main Currents in Modern Political Thought*. New York, 1950.; John Hallowell, *The Moral Foundations of Democracy*. Chicago, 1954.; V. O. Key, *Politics, Parties and Pressure Groups*. New York, 1952.; Leland Dewitt Baldwin, *Best Hope of Earth: A Grammar of Democracy*. Pittsburgh, 1946.; Herring Pendleton, *The Politics of Democracy*. New York, 1940.; Hans Kelsen, *The Foundations of Democracy*. Ethics, LXVI, 1955. No. 1. Part. II.; John Livingston, *Liberalism, Conservatism and the Role of Reason*. Western Political Quarterly, Vol. IX—1956. No. 3.; Felix Oppenheim, *In Defense of Relativism*. Western Political Quarterly, Vol. VIII-1955. No. 3.

³ Radbruch *Jogfilozófiája*-ja német nyelven öt kiadást ért meg, ezenkívül japán (1923), spanyol (1933), portugál (1934), lengyel (1938) és angol (1952) nyelvre fordították le. *Einführung in die Rechtswissenschaft* c. munkája oroszul (1915), lengyelül (1924),

filozófiai rendszer kidolgozására, így érthető, ha a jogi relativizmus mai képviselői őt tekintik mesterüknek és példaképüknek.

Radbruch egyénisége nem szűkölködik a tiszteletet parancsoló vonásokban, a fasizmusmal való bátor és következetes szembefordulása politikai ellenfeleinek elismerését is kivívta.⁴ Hosszú élete folyamán mindenkor hű maradt ahhoz a gondolathoz, amelyet barátja, Hermann Kantorowicz, a szabadjogi iskola egyik megalapozója, a következőképpen fogalmazott meg: „Nem szabad a jogtudományt a politikától elszakítani, nehogy egy napon a politika szakadjon el a jogtudománytól.”⁵ Radbruch mint a német szociáldemokrata párt tagja tevékeny részt vett hazája politikai életében. A német nemzeti-szocialista párt uralomrajutása után ő volt az első egyetemi tanár, akit katedrájától megfosztottak. A fasizmus bukása után mint a heidelbergi egyetem professzora és dékánja folytatta kényszerrel megszakított oktatói tevékenységét 1949. november 23-án bekövetkezett haláláig. Tanulmányunknak azonban, mely Radbruch relativista jogfilozófiájának a marxista állam- és jogelmélet szemszögéből való értékelésére tesz kísérletet, nem lehet feladata Radbruchnak, az embernek méltatása. Bár a művet nem lehet elválasztani alkotójától, a tudományos értékelés számára mégiscsak a tudományos életmű lehet az irányadó. Ezt annál fontosabbnak tűnik leszögezni, mert ideológiai téren nem érvényesülhet a békés egymás mellett élés elve. „Semmiképp sem szabad arra a következtetésre jutni — állapította meg N. Sz. Hruscsov az SZKP XX. kongresszusán tartott előadói beszédében —, hogy gyengíteni lehet a harcot a burzsoá ideológia ellen. Az a feladatunk, hogy fáradhatatlanok legyünk a burzsoá ideológia leleplezésében, feltárjuk népellenes jellegét, reakciós mivoltát.”⁶

Radbruch jogfilozófiája idealista és — különösen a második világháborút követő években bekövetkezett módosulások folytán — természetjogi alapokon nyugszik. Már fiatal korában a Rickert és Windelband vezette újkantiánus irányzat, a badeni iskola befolyása alá került, s ahhoz lényegében haláláig hű maradt. A hagyatékából előkerült feljegyzésekből kiderül ugyan, hogy először 1914-ben megjelent és azóta 4 újabb kiadást megért „Jogfilozófiá”-ja új, némileg módosított formában történő kiadását tervezte, s ebben már helyet kívánt biztosítani azoknak az új gondolatoknak is, amelyeket a fasizmus németországi uralomrajutása, majd veresége és Németország ezt követő megszállása érlelt meg benne. Kiderül azonban e kéziratok feljegyzéseiből az is, hogy Radbruch — noha számos vonatkozásban át akarta dolgozni

spanyolul (1930) és japánul (1930) jelent meg. Ezenkívül számos cikket írt amerikai, angol, francia, svájci, olasz és természetesen német folyóiratokba. Jogfilozófiai műveinek részletes felsorolását ld.: Gustav Radbruch, *Rechtsphilosophie*. Vierte Auflage. Herausgegeben von Erik Wolf. Koehler Verlag, Stuttgart, 1950. (A továbbiakban: *Rechtsphilosophie*.) 313–315. o.

⁴ A Radbruch halála alkalmából megjelent számos nekrológ közül, amelyek az elhunyt életművét méltatták, csak egyet idézünk, amely — minthogy eszmei és politikai ellenfelei részéről történt — minden bizonnyal leginkább mentes az ilyenkor szokásos elfogultságtól: „Gustav Radbruch a legmagasabb színvonalat képviselő filozófus és művész, jogtudós és büntetőjogász volt, mindenekelett pedig politikai harcos az igazságszolgáltatás területén, olyan, amelyet Németország eddig még keveset látott. A német jogtudomány és a jogért vívott harc történetében Gustav Radbruch mindig kiemelkedő helyet fog elfoglalni.” (Gustav Radbruch †. Neue Justiz, 1949. Dec. 317. o.)

⁵ Ld. *Rechtsphilosophie* 76. o.

⁶ Ld. *Az SZKP XX. Kongresszusa*. Szikra, 1956. 139. o.

élete főművét — továbbra is szilárdan kitartott annak két alapgondolata, az újkantiánus eredetű módszerdualizmus és a relativizmus mellett.⁷ A két alapgondolat módosulása abban az irányban jelentkezett volna, hogy Radbruch — gondolkodásának a természetjog és a metafizika felé történő fordulata következtében — „Jogfilozófia”-ja tervezett új kiadásában egyfelől az érték és a valóság, a Sollen és a Sein között fennálló feszültség megoldását a „dolog természeté”-re vonatkozó újabb elméletek eredményeinek hasznosítása útján kereste, másfelől relativizmusát egy vallásilag megalapozott metafizikával kívánta összeegyeztetni.⁸ Aligha szorul bizonyításra, hogy ezek az új gondolatok Radbruch jogfilozófiáját, amely idealista jellegénél fogva már eredeti formájában is szemben állt a szocialista jogelmélettel, még inkább eltávolítják a marxista—leninista felfogástól. Nézeteinek megvilágítása és bírálata — nézetünk szerint — mégsem lesz haszontalan, mert noha a relativista jogfilozófia Magyarországon csak kevéssé ismert, és ennek folytán hatása sem számottevő, a német nyelvterületen kétségtelenül igen jelentős szerepet játszik, és — főleg a fasizmus elől nyugatra menekült Radbruch-tanítványok közvetítésével — az angolszász országokban is egyre inkább teret hódít.⁹ Ez annál érdekesebb, mert az újkantiánus filozófia és jogfilozófia — elsősorban elvont spekulatív jellege és agnoszticizmusa miatt — a gyakorlati élet szükségleteit mindenkor erősen szem előtt tartó angolszász jogi gondolkodásra csak nagyon csekély hatást gyakorolt. Radbruch elmélete azonban, amely újkantiánus alaptételekből kiindulva a gyakorlat számára nagyon is használható végkövetkeztetésekre jutott, megtalálta az utat a mai angol és amerikai jogtudomány felé is.¹⁰ Tanulmányunkban mindenekelőtt Radbruch jogfilozófiájának újkantiánus alapjait vizsgáljuk, majd a módszertani alapvetésnek a jogfilozófia néhány jelentős problémájára való alkalmazásával foglalkozunk.

II.

2. „A jogfilozófia része a filozófiának. Elengedhetetlen tehát, hogy mindenekelőtt a jogfilozófia általános filozófiai megalapozására mutassunk rá.”¹¹ Ezekkel a szavakkal kezdődik Radbruch „Jogfilozófia”-ja. Az a szoros kapcsolat, amely Radbruch jogelmélete és kiindulópontja, az újkantiánus filozófia között fennáll, valóban szükségessé teszi, hogy az utóbbival, legalábbis vázlatosan, foglalkozzunk.

Az újkantiánizmus kialakulása az imperializmus korának ideológiai szükségleteire vezethető vissza. A XIX. század második felében a tőkés termelési rend Európa-szerte fennálló uralma új vonásokat kezd felmutatni. Látszólag még minden rendben van: új és egyre hatalmasabb tőkés vállal-

⁷ Ld. *Rechtsphilosophie* 12. o.

⁸ Ld. uo. 69—70. o.

⁹ Ld. pl.: W. Friedmann, *Legal Theory*. Third edition. London, 1953. XV—XVI., továbbá 125—129. o.

¹⁰ Ezzel kapcsolatban elegendő arra hivatkozni, hogy 1946. december 27-én és 28-án az American Political Science Association Clevelandban nagyszabású vitát rendezett a relativizmus kérdéseiről, amelynek kapcsán a politika és a jogszociológia tudományának számos művelője fejtette ki a relativizmussal kapcsolatos — többnyire pozitív — véleményét. A vitáról bővebben ld.: Arnold Brecht, *Beyond Relativism in Political Theory*. The American Political Science Review, Vol. XLI. 3. June, 1947. 470—488. o.

¹¹ *Rechtsphilosophie* 91. o.

kozások hálózata fonja be a gazdasági életet, a termelés addig soha nem ismert méreteket ölt, a gyarmatok kincseinek egyre nagyobb tömege ömlik Európába. A ragyogó felszín alatt azonban már mind erősebben jelentkeznek a tőkés gazdaság ellentmondásai és azok az új erők, amelyeknek feszítő, romboló hatását egyre nehezebb nem észrevenni. Megjelennek a tőkés termelés elkerülhetetlen velejárói, a válságok, a mohó, profitéhes tőke újból és újból háborúkat készít elő, a gyarmati kizsákmányolás fokozódik, s — last but not least — kialakul és hétmérföldes léptekkel tör előre egy eddig nem ismert, új hatalmi tényező, a szervezett proletariátus.

A kapitalizmus lassan kezdi elveszíteni uralmát az általa életrehívott erők felett. A szellemek kiszabadultak a palackból s a bűvészinas hiába próbálja engedelmességre bírni őket.

A tőkés termelési rend mindinkább napfényre jutó ellentmondásai a kultúra és a tudomány területén is megmutatkoznak. A technika szédületes vívmányai, a civilizáció terjedése csak ideig-óráig tudják elterelni a figyelmet a társadalmi bajokról, s a sikereire méltán büszke emberi tudás tehetetlennek bizonyul az új problémák megoldására. Megrendül az emberi értelem mindenhatóságába vetett — s a felvilágosodás korából származó — hit, a kiábrándultság jelei egyre szembeszökőbbek. Olyan filozófiára, világnézetre van szükség, amely megnyugtató választ tud adni az új helyzet által felvetett problémákra. A XIX. század első évtizedei óta uralkodó szerepet játszó pozitivistá filozófia erre a feladatra nem vállalkozhat. Mint az uralomra jutott, s ezt az uralmat megszilárdító burzsoázia világnézete, a polgárság önbizalmát fejezte ki, hitét az általa létrehozott rend tartósságában, rendíthetetlenségében.¹² A század második felében, az imperializmus mind fokozottabb térhódításakor, amikor a kapitalizmus ellentmondásainak kiéleződése folytán előáll a nehézségek, a tőkés osztály érdekeinek átalakulása, az értékek átértékelését, a kapitalista társadalmi rend nem egy, eddig szilárdan álló pillérének — pl. a törvényesség eszméjének — megingatását tették szükségessé, ez a bizalom megrendült. A burzsoázia elfordult a számára kellemetlenné, sőt veszélyessé vált valóságtól, amelyben mind nagyobb szerepet játszik a szervezett proletariátus és ideológiája, a marxista világnézet. Olyan ideológiára van szüksége, amely teljesen szakít a valósággal, nem annak kutatását és leírását tűzi ki célul, hanem a figyelmet a „van”-ról a „kell” felé, vagyis a realitásról egy spekulatív úton meghatározott világ, az irrealitás világa felé fordítja.¹³

Erre a célra a legalkalmasabbnak a kanti filozófiához való visszatérés mutatkozott. Mint ismeretes, Kant filozófiája nem annyira a valóság végső alapjainak kutatása és feltárása, hanem elsősorban a helyes megismerés elmélete, amelyet igyekezett elhatárolni az emberi tapasztalat világától. Bár ebben a vonatkozásban nem volt következetes, hiszen a „mágánvaló dolog”-nak és az érzékeink nyújtotta tapasztalatnak mint a megismerési folyamat egyik elemének elfogadása ismeretelméletét a valóság világához kapcsolta, tanításai az újkantiánusok által „továbbfejlesztett” formában mégis használhatók voltak az imperializmus valóságának „megmagyarázá-

¹² Ld. Tumanov, *Kritika szovremennoj burzsuaznoj teorii prava*. Moszkva, 1957. 18. és köv. o.

¹³ Ld. Szabó Imre, *A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon*. Budapest, 1955. 349. o.

sára” és igazolására. Amikor Ottó Liebmann 1865-ben kiadta a jelszót: „Es muss auf Kant zurückgegangen werden”¹⁴ s ezzel elindította a kanti tanok reneszanszát, végeredményben az imperializmus korszakába lépő burzsoázia világnézeti igényeinek adott hangot.

A kanti tanítások előretörése, az újkantiánus mozgalom hatalmas arányú és gyors felvirágzása — a vázolt okok következtében — a filozófiai agnoszticizmus irányába mutat. Kant „magánvaló”-ja amúgy is melegágya volt az agnoszticista spekulációknak; az újkantiánizmus a königsbergi filozófus gondolatrendszerének ezt az oldalát még erőteljesebben domborította ki. „Kantot megérteni annyi, mint rajta túlhaladni” — állapította meg az újkantiánus badeni iskola egyik kimagasló képviselője, Wilhelm Windelband, s az újkantiánusok Kant „jobbrol” való támadása útján haladva követték is ezt az útmutatást. Következésképpen kifejlesztették Kant apriorizmusát és transzcendentalizmusát, a „magánvaló”-nak nemcsak megismerhetőségét, hanem létezését is tagadták, a filozófia gazdag anyagát az ismeretelméletre szűkítették le. A megismerés vizsgálata öncélúvá vált, s — ha különböző kerülőkkel is — végeredményben az emberi megismerés korlátainak hangsúlyozásához, a világnak megismerhetetlen erők küzdelmeként való értelmezéséhez vezetett.¹⁵

3. Kant filozófiájának egyik alaptétele világunk kettősségének gondolata. A königsbergi hőleselő úgy találta, hogy a természet világa mellett van egy másik világ, a szabadság, az erkölcsi autonómia világa, amelynek jelenségei és problémái nem illeszthetők be a természettudományoktól meghatározott világképbe. A tiszta észre vár szerinte az a feladat, hogy az érzékeink nyújtotta benyomásokat az értelmünk által létrehozott kategóriák segítségével rendezze, s így lehetővé tegye a tájékozódást a tudás birodalmában. A gyakorlati ész viszont logikailag nem szükségszerű, a gondolkodásból nem elkerülhetetlenül következő célkitűzéseket állít az ember elé, amelyekben hinnie s amelyeket akarnia kell.¹⁶

Az újkantiánizmus délnémet irányzata, a badeni iskola, amely pedig Kant elméletének nem egy fontos tételét elvetette, a világ kettősségének s ezzel egy külön értékrend fennállásának gondolatát nemcsak átvette, hanem — jelentősen kiépítve és továbbfejlesztve — egész elméletének középpontjába állította.¹⁷ A filozófia feladatát — a természeti valóság eseményeit és törvényszerűségeit vizsgáló szaktudományokkal szemben — abban látta, hogy az értékek világának sajátosságaival s az ezt a világot a valósággal összekapcsoló normák törvényszerűségeivel foglalkozzék. A valóság és az érték ellentéte a badeni iskola képviselői számára is megoldhatatlan problémát jelent, amely előtt az emberi tudásnak meg kell hátrálnia.¹⁸ Ez az alapgondolat azonban a

¹⁴ Otto Liebmann *Kant und die Epigonen* c. művében minden fejezet a szövegben idézett mondatral végződik.

¹⁵ Ld. B. T. Grigorjan, *O szovremennom neokantiantszte*. Voproszű filozofii. 1957. 4. sz. 126. o.; valamint Fogarasi Béla, *Logika*. Harmadik, átnézett és bővített kiadás. Budapest, 1956. 312. és köv. o.

¹⁶ Ld. Wilhelm Windelband, *Lehrbuch der Geschichte der Philosophie*. Herausgegeben von Heinz Heimsoeth. Tübingen, 1935. 444. és köv. o.

¹⁷ A badeni iskoláról ld. Vas Tibor, *Die Bedeutung der transzendentalen Logik in der Rechtsphilosophie*. Szeged, 1935. 24. és köv. o.

¹⁸ Meg kell itt jegyezni, hogy az újkantiánus valóság-fogalom nem azonos a marxista filozófia valóság-fogalmával. Az újkantiánus filozófusok szemében a valóság a tudomány „valóságát” jelenti, amelyet a tiszta gondolkodás alkot meg.

badeni iskola egyik fiatalon elhunyt, mégis igen jelentős tagjának, Emil Lasknak elméletében néhány új, eredeti eszmével egészül ki. Lask megállapítása szerint nem elégedhetünk meg a Sein és a Sollen, a valóság és az érték egyszerű szembeállításával, hanem közöttük helyet kell biztosítani azoknak a jelenségeknek, amelyek maguk nem értékek ugyan, de szoros, elválaszthatatlan kapcsolatban vannak az értékekkel, és létezésük csak az értékekkel kapcsolatban képzelhető el. Így pl. a tudomány fogalma egyaránt kiterjed a valóban tudományos eredményekre és a tévedésekre, a művészet fogalmába egyaránt tartoznak valóban művészi alkotások és ízléstelen giccsok, az erkölcs fogalma felöleli a lelkiismereti tévelygéseket is. Mindezeket a fogalmakat egységbe foglalja értékreutaló (wertbeziehende) természetük, vagyis az a sajátosságuk, hogy valamilyen célra, értékre, példánkban az igazságra, a szépre, a helyesre irányulnak. Lask ezeket a fogalmakat a kultúra gyűjtőfogalma alá vonja. A kultúra — a laski értelemben — egyáltalán nem tiszta érték, hanem humanizmus és barbárság, ízlés és ízléstelenség, igazság és tévelygés keveréke, de minden idetartozó jelenséget egyaránt jellemez, hogy *értékre vonatkozik*, célja pedig, hogy értéket valósítson meg.¹⁹

Lasknak ezt a gondolatát vette át és állította jogfilozófiája tengelyébe Radbruch. Abból indul ki, hogy a jog emberi alkotás, tehát — mint minden más emberi művet is — csak céljából, eszméjéből kiindulva lehet megérteni. A jog bizonyos értékek megvalósítására irányul — noha tartalmazhat az értékelés szempontjából elvetendő elemeket is —, így a kultúra gyűjtőfogalma alá, a kulturális jelenségek közé tartozik. Mint értékkel kapcsolatos valóságnak, feladata, értelme az, hogy a jogi értéket, vagyis a jogeszmét megvalósítsa. Maga a jogeszmé, a jogideál, az értékek világába tartozik, megismerése, vizsgálata az *értékelő szemlélet* (bewertende Betrachtung) segítségével történik. Ez a feladata a *jogfilozófiának*. A jog mint valóság, mint kulturális adottság, a *jogtudomány* kutatásainak tárgyát alkotja. E kutatások során — mint valamennyi kultúrjelenségnél — az *értékre utaló szemlélet* (wertbeziehende Betrachtung) érvényesül.²⁰

Ezzel a gondolattal, a kultúra ilyen értelmezésével és a jognak kultúrjelenségként való felfogásával alakul át az újkantiánus filozófia merev Sein—Sollen megkülönböztetésén alapuló stammleri dualizmus trializmussá, amely az érték és a valóság között létező *értékkel kapcsolatos valóság* (wertbezogene Wirklichkeit) elismerésén alapul.

Radbruch — s az egész badeni iskola — felfogásában nem nehéz a „petitio principii” logikai hibáját kimutatni. A kultúra fogalmának az az értelmezése, amely lehetővé teszi számukra a jognak kultúrjelenségként való felfogását, természetesen a kor burzsoá kultúrájára vonatkozik. Azok a kulturális értékek, amelyek megvalósítására — Radbruch szerint — a jognak is törekednie kell, az imperialista burzsoázia kulturális értékei; tudo-

¹⁹ Ld. Lask, *Rechtsphilosophie. Gesammelte Schriften*. Bd. 1. 1923. 275. és köv. o. Megjegyezzük, hogy az érték és az újkanti értelemben vett valóság ilyen összeegyeztetésére irányuló gondolatmenet teljes kiépítése Rickert nevéhez fűződik. A magyar burzsoá állam- és jogbölcseletben Moór Gyula tett kísérletet arra, hogy a jogi értéket és a jogi valóságot a „kultúra” síkján állítólag egységes jelenséggé, „értékes valóság”-gá változtassa. Ennek részletes bírálatát ld. Szabó Imre, *A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon*. Budapest, 1955. 446. és köv. o.

²⁰ Ld. *Rechtsphilosophie* 95—96. o.

mányos igazolásukra az újkantiánus filozófia — s vele együtt a radbruchi jogbölcselet — többnyire kísérletet sem tesz.

Az „értékes valóság” mesterkélt kategóriája lényegében csupán arra szolgál, hogy a valóság-fogalom elszellemiesítésével az oksági elv érvényességét még a számára látszólag meghagyott területen, az ún.valóságtudományok területén is kétségbe lehessen vonni.

A jogfilozófia mibenlétének radbruchi értelmezése és — ebből következőleg — feladatának kitűzése éles szembefordulást jelent a századforduló divatos jogelméleti irányzatával, amely Allgemeine Rechtslehre néven jelentkezett. Ez lényegében nem volt egyéb, mint a tételes jogtudományok épületének legfelső emelete, amelynek az a feladata, hogy a valamennyi jogágazatra nézve közös jogi fogalmakat tanulmányozza, esetleg — a nemzeti kereteken túlemelkedve — a különböző államok jogrendszereinek rokon vonásait vizsgálja. Ez a tudomány — a pozitivizmus hagyományaihoz híven — csak a tények száraz ismertetésére szorítkozott és távol tartotta magát minden erkölcsi, szociális vagy politikai értékeléstől. Az imperialista burzsoázia számára ez már nem elegendő. A jogbölcseletnek azt a feladatot kell vállalnia, hogy „értékelje” s ennek során „értékes”-nek jelentse ki az imperialista állam politikai és jogi gyakorlatát. Radbruch újkantiánus alapokon nyugvó jogfilozófiája is, amely egyfelől a jog, másfelől a társadalmi és politikai értékek elválaszthatatlanságát hangsúlyozza, végső soron burzsoá „értékek”-kel kapcsolja össze, azok mércéjével értékeli a tételes jogot.

Fellogásának kifejtése során Radbruch látszólag egészen közel jut a marxista—leninista állásponhoz. „Ha a jogfilozófia szellemi síkra áthelyezett (vergeistigte) politika, a politika pedig szellemi síkra áthelyezett osztályharc — állapítja meg —, úgy ez az áthelyezés egyúttal feloldja a szellem sajátos törvényszerűségeit és lehetővé teszi azokra az örökre való visszahatását, amelyeknek szellemi síkra való áthelyezését jelenti. Az eszmék nem a fellegekben harcolnak, hanem más erővel állva. Ha a jogfilozófia egyfelől a szellem területére áttett politikai pártküzdelem, úgy másfelől a politikai pártküzdelem nem egyéb, mint egy nagyszabású jogfilozófiai eszmeesere. Minden nagy politikai fordulatot a jogfilozófia készített elő vagy kísért. Kezdetben volt a jogfilozófia, a végén a forradalom.”²¹

Nem nehéz észrevenni, hogy a jogfilozófiának az osztályharcra és a politikai pártküzdelmekkel való összekapcsolása Radbruchnál idealista módon — az eszmei oldalnak elsőlegességet tulajdonítva — történt. A marxista jogelmélet kategóriáinak használata tehát megtévesztő, s végső soron kettős célt szolgál: egyrészt leplezi az elmélet alapvetően idealista jellegét, másrészt — a marxista fellogáshoz való közeledés látszólagos igényével — meghamisítja a valóságban fennálló összefüggéseket.

A természeti és társadalmi valóságtól függetlenül létező, önálló értékrend gondolata — az újkantiánus kiindulópont — eleve agnosztikus jelleget kölcsönöz a radbruchi jogfilozófiának, a Kanttól származó „kopernikusi fordulat”²² elfogadása pedig azt lényegében idealistává teszi. Méginkább ki-

²¹ I.d. uo. 100. o.

²² Az egyik legnagyobb hatást kiváltó újkantiánus mű, a *Geschichte des Materialismus und Kritik seiner Bedeutung in der Gegenwart* (1866) c. munka szerzője, Friedrich Albert Lange, Kant legnagyobb tettének tartja a „kopernikusi fordulat” végrehajtását a filozófiában, vagyis azt a felismerést, hogy „unsere Begriffe sich nicht nach den Gegenständen richten, sondern die Gegenstände nach unseren Begriffen.”

tűnik ez az idealista jelleg, ha Radbruchnak a jogi értékek s általában az értékek mibenlétére vonatkozó felfogását vesszük szemügyre, amely teljesen az újkantiánus filozófia hatását mutatja. „A marxista állam- és jogelméletet többek között az különbözteti meg az apriorisztikus »kell«-t, »sollen«-t vizsgáló újkanti jogbölcslelettől, ... hogy e »kell«-t, e megvalósítandót, a »helyes« jogot a fennálló tanulmányozásából, abban bennerejlőként, abból az okozatosság törvénye alapján levezethetőként s ennél fogva tudományosan megalapozottként, a valóságnak megfelelően fogja fel, nem pedig teleológikusan, spekulatív úton felvett célként tűzi ki.”²³ A jog fogalmára vonatkozó radbruchi tanítás vizsgálatánál látni fogjuk, hogy szerinte a jog által megvalósítandó érték, a jogeszme nem a valóságban rejlik s annak tanulmányozása alapján ismerhető fel az emberi értelem segítségével, hanem az igazságosság apriorisztikus fogalmában keresendő. Így azok az erkölcsi, társadalmi és politikai értékek is, amelyeknek a joggal való szoros kapcsolatát Radbruch oly nyomatékosan hangsúlyozza, végső soron a társadalmi valóságon, az osztályharcon kívül és felül álló örök, abszolút értékek. Ezeknek létezését pedig a materialista filozófia alapján álló szocialista jogelmélet nem ismerheti el.

Csak ennek az idealista — újkantiánus — filozófiai felfogásnak az alapján lehet megindokolni a jogtudománynak Radbruch által is követett kettészakítását a jogfilozófia és a tulajdonképpeni jogtudomány formájában. Ez a kettészakítás azzal az aligha elkerülhető veszéllyel jár, hogy a jogfilozófiát, vagyis a jog alapvető kérdéseivel foglalkozó tudományt eleve elszakítja az élettől, a jog mint társadalmi valóság vizsgálatát elvont spekulációkkal helyettesíti és úgyszólván teljesen lehetetlenné teszi az elméletnek a gyakorlatra való visszahatását, noha e célkitűzést Radbruch jogfilozófiája vezető gondolatának tekinti.

A jogra vonatkozó marxista—leninista felfogás — mint ismeretes — a jog valamennyi oldalát, így társadalmi, történelmi és logikai vonatkozásait is feltárja. Minthogy az állami és jogi fogalmakat és kategóriákat az állam és a jog történeti valóságának visszatükröződéseként fogja fel, s egységes alapra, a társadalom gazdasági rendjére vezeti vissza, legáltalánosabb törvényszerűségeik vizsgálatát is egységes tudományág, az állam- és jogelmélet keretében végzi el. A jogfilozófia és a jogtudomány szétválasztása és a jogfilozófia feladatkörének a jogi érték, a jogeszme vizsgálatára való korlátozása az újkantiánus jogelmélet jellemző gondolata. Ez a jogi pozitivizmus — bár nem marxista alapokon nyugvó — valóság-kutatásával az apriorisztikus jellegű jogi spekulációt állítja szembe, így a jog mibenlétének, társadalmi vonatkozásainak feltárására ugyancsak nem alkalmas.

Haladásnak az újkantiánus jogelméletet és az azt kiindulópontként elfogadó radbruchi jogfilozófiát a jogpozitivizmushoz viszonyítva is aligha tekinthetjük, sőt — a jogbölcséleti kutatásnak a realitásról az irrealitás világa felé fordítása, s ezzel tudományos jellegének teljes megtagadása folytán — egyenesen visszalépésnek kell minősítenünk.²⁴ Kérdés most már, hogy e filozófiai megalapozás milyen sajátlagos vonásokkal gazdagodik Radbruch jogelméletében.

²³ Szabó Imre, *Hans Kelsen és a marxista jogelmélet*. Az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője, Budapest, 1957. 26. o.

²⁴ Ld. Szabó Imre, *A burzsoá állam- és jogbölcsélet Magyarországon*. Budapest, 1955. 342. o.

III.

4. Radbruch jogfilozófiája két módszertani alapgondolatra épül: az egyik a módszerdualizmus, a másik a relativizmus. Mint kéziratot hagyatékából kiderül, e két alapgondolathoz „Jogfilozófia“-ja tervezett új kiadásában is ragaszkodni kívánt, bár — mint írja — „mindkét gondolat időközben némi változáson ment keresztül.”²⁵

A módszerdualizmusnak az újkantiánus filozófiára oly jellemző gondolatát a jogfilozófia mibenlétére és feladataira vonatkozó radbruchi tanítás ismertetésénél már érintettük. Kant és követői — köztük Radbruch is — a Sein és a Sollen, a valóság és az értékek között áthidalhatatlan szakadékot látnak, amely arra kényszeríti a kutatót, hogy a természet és a társadalom valóságának tanulmányozása során más módszert alkalmazzon, mint az értékek, vagy — Rickert szóhasználatával élve — „érvényességek” törvényszerűségeinek kutatásánál. Abból, ami *van*, nem lehet következtetést levonni arra nézve, ami *helyes*, aminek *lennie kell*. Semmi sem helyes, csak azért, mert létezik, vagy létezett, s a fejlődés irányának *szükségszerű* volta nem jelenti egyúttal annak *helyességét*. Az értékítéleteket nem lehet deduktív úton, a valóságból levezetni, hanem csak más, hasonló természetű ítéletekből, deduktív következtetés segítségével. Az értékek világa és a létezés világa tehát két önálló, önmagában zárt kört alkot.²⁶

Mindebből az újkantiánus jogfilozófia a jogtudomány számára azt a következtetést vonja le, hogy a tételes jogot és a helyes jogot, a jogi tényeket és a jogi értékeket szigorúan el kell határolni egymástól. A köztük levő hézag az emberi értelem segítségével nem hidalható át, ami a vizsgálati módszer különbözőségében jut kifejezésre. Ez a végkövetkeztetés — némileg módosult formában — Radbruch elméletében is fellelhető, amennyiben a jogot nem tiszta valóságnak, hanem értékkel kapcsolatos valóságnak, tehát kultúrjelenségnek tekinti, így a valóság, a jogi valóság és a jogi érték más-más módszerrel történő tanulmányozásának követelésével nála tulajdonképpen módszertrializmus érvényesül.

Ismeretes, hogy a kanti módszerdualizmust már Hegel élesen bírálta, igaz, hogy idealista szempontból. Hegel megszüntette a Sein és a Sollen elválasztását, amennyiben a valóságot az értelem önkifejlésének tekintette. Ebben az egységben a Sollen a meghatározó, a Sein pedig a meghatározott oldal, az egységes valóság tanulmányozása pedig egységes módszer, a dialektika segítségével történik. Ezen az úton, a világ egységének elismerése útján aladt tovább a marxizmus, csak a hegeli gondolatot a feje tetejéről a talpára állította, a lét elsődlegességének hangsúlyozásával a tudattal szemben. A valóságtól független, önálló értékrend gondolatának elutasításával a marxizmus a módszerdualizmusnak itt vázolt lehetőségét eleve kizárta. Elfogadhatatlan azonban a marxista gondolkodás számára a módszerdualizmusnak az a változata is, amely ugyancsak újkantiánus hatásra — elsősorban Windelband és Rickert munkássága következtében — a valósággal, tehát a Sein világával foglalkozó tudományok különválasztását, a természet-, illetve a kultúrtudományok módszertani elhatárolását hirdette. „Csak egyetlen tudományt ismerünk — mondják »A német ideológia« szerzői —, a történelem

²⁵ Ld. *Rechtsphilosophie* 12. o.

²⁶ Ld. uo. 97. és köv. o., továbbá pl. Wilhelm Windelband, *Einleitung in die Philosophie*. Tübingen, 1914. 1–24., 244. és köv. o.

tudományát. A történelem két oldalról szemlélhető; felosztható a természet történetére és az emberiség történetére. De a két oldalt nem szabad elválasztani; ameddig emberek léteznek, a természet története és az emberek története kölcsönösen feltételezik egymást.²⁷ A történelmi folyamat egységének elismeréséből következnek a tudomány egységének s a tudományos megismerés módszere egységének szükségzerű volta. A természet- és a társadalomtudományok a valóság egy-egy oldalának tanulmányozását tűzik ki célul, ez magyarázza tárgyuk különbözőségét. Ez a különbség azonban nem abszolút, nem áthidalhatatlan, hanem viszonylagos jellegű s a megismerés módszerének nem különílétségét, hanem egységét tételezi fel. A módszerdualizmus Windelband–Rickert-téle változatának beható vizsgálata azonban nem feladata tanulmányunknak, mely Radbruch jogfilozófiájának megvilágítását tűzte ki célul, annál is inkább, mert — mint korábban rámutattunk — Radbruch a jogfilozófia feladatát csak a jogi értékek sajátosságainak kutatásában jelöli meg.²⁸

A radbruchi jogfilozófia módszerdualizmusához — pontosabban: trializmusához — visszatérve, azt a kérdést kell megvizsgálnunk, hogy hogyan képzei el Radbruch a jogi érték és a jogi valóság között fennálló szakadék áthidalását, s jelent-e elmélete továbblépést a Sein és a Sollen merev elhatárolását következetesen alkalmazó alapvető újkantiánus jogfilozófiai rendszerhez, Stammler elméletéhez képest.

5. A módszerdualizmus alap gondolata — mint láttuk — abban a megállapításban foglalható össze, hogy a Sollen-t tartalmazó ítéletek, vagyis az értékítéletek csak deduktív úton vezethetők le más, ugyanilyen jellegű ítéletekből s nem alapozhatók a valóság tényeire. A jogalkotás azonban, ha nem akar az élettől teljesen elszakadni, az életjelenségek jogi szabályozása terén nem követheti ezt az elvet. A jog világában szükségszerűen merül fel az az igény, hogy a helyes jogi szabályozást ne a természetlen spekuláció vonalán, hanem a jogi valóság követelményeinek figyelembevételével keressük. Láthatólag ezzel az igénnyel lép fel az a mindjobban teret hódító irányzat is, amely a jogi szabályozást a valóságban állítólag bennerejlő adottságokból, a „dolog természeté”-ből kívánja levezetni. Tekintettel arra, hogy ez a gondolat Radbruch filozófiájában nagy szerepet játszik, kissé részletesebben kell vele foglalkoznunk.

A „dolog természeté”-nek gondolata ókori eredetű; mind a görög filozófiában, mind a római jogtudományban megtaláljuk első nyomait. A középkorban, a skolasztika uralma idején a teológiai természetjog egyik alappillérvé válik: a *dolog természetéből*, deduktív úton vezetik le a konkrét, vagyis az alkalmazott természetjogot, az egyes intézmények filozófiai meg-alapozását, szemben az absztrakt természetjog általános elveivel, amelyek az *emberi természet*en alapulnak. Ebben az értelemben használja a fogalmat Montesquieu is az „*Esprit des lois*” egyik gyakran idézett helyén: „A törvények, legáltalánosabb értelemben véve, a dolog természetéből származó kapcsolatok.”²⁹ A természetjog uralmának lehanyatlása után eltűnt, vagy legalábbis megingott az emberi értelemről vagy természetről levezetett,

²⁷ Marx — Engels: *A német ideológia*. Budapest, 1952. 5. o.

²⁸ A módszertani dualizmus értékelésével kapcsolatban ld. Fogarasi Béla. *Logika*. Harmadik, átnézett és bővített kiadás. Budapest, 1955. 353 — 355. o.

²⁹ Montesquieu: *Esprit des lois*. I. I. chap. 1. p.

változatlan, abszolút érvényű jogi alapelvekbe vetett hit, de megmaradt — még a történeti jogi iskola élesen természetjog-ellenes elméletében is — a dedukciós módszer és a dolog természetén vagy a dolog értelmén alapuló érvelési mód. Így a hangoztatott természetjog-ellenesség nem jelentette együtt a „dolog természete” fogalmával szükségszerűen együttjáró a priori jelleg kiküszöbölését. Ezen az sem változtatott, hogy a „dolog természete” kifejezés értelme mindinkább a konkrét életviszonyok fogalmához kezdett közeledni. Ezek az életviszonyok — Dernburg szavaival élve — „önmagukban hordják — többé vagy kevésbé kifejtett formában — mértéküket és rendjüket. Ezt a dolgokban bennerejlő rendet nevezzük a dolog természetének. A gondolkodó jogásznak erre kell visszamennie, ha a tételes jogszabály hiányzik, kiegészítésre szorul, vagy nem világos.”³⁰ Ebben az értelemben tehát a „dolog természete” jogalkalmazási alapelveként szerepel. Gény ennél tovább megy. Nála a „dolog természete” nemcsak a jogalkalmazásban, hanem — a jogérzet mellett — a jogalkotásban is szerepet kap. Megállapítása szerint a „dolog természete”, vagyis a dolgok közti kapcsolat elemzése útján ismerhetjük fel törvényszerűségeiket, s vonhatunk le következtetést a helyes jogi szabályozásra vonatkozólag. Később gondolatát úgy módosította, hogy a jogélet adottságainak (donnéés) tudományos kidolgozása útján lehettek fel a követendő magatartás szabályai. A „dolog természete” tehát jogforrássá válik, amelynek szerepe nem korlátozódik a jogszabályok hézagainak kitöltésére, hanem azok megváltoztatására és új jogszabályok alkotására is kiterjed. A társadalmi „adottságok” fogalma azonban kidolgozatlan maradt, s ez szükségszerűen arra vezetett, hogy a „dolog természete” mögött továbbra is ködös, apriorisztikus jellegű elvek és megfontolások húzódtak meg. A burzsoá jogtudomány fejlődése során Bergbohmnak és követőinek pozitivista iskolája küszöbölte ki ezt az ellentmondást és utasította el határozottan — mint természetjogiakat — a „dolog természete” fogalmához kapcsolódó spekulatív eszmefuttatásokat.³¹

A természetjognak a XX. század első évtizedeiben meginduló újjáélédeése a „dolog természeté”-vel kapcsolatos problémák felújulását is magával hozta, s ez alól az újkantárius jogfilozófia sem vonhatta ki magát. A módszerdualizmusnak már idézett alapelve azonban szükségszerűen nehézségeket okozott egy olyan gondolat elfogadásánál, amely szerint a helyes jogi szabályozást, vagyis a jogi Sollen-t a valóság követelményeiből, a Sein világának adottságaiból kell levezetni. Radbruch is ezzel a problémával találja magát szemközt módszerdualizmusának mint rendszere egyik alapgondolatának kifejtésénél. Élete folyamán többször is visszatért e kérdéshez s végül — utolsó éveiben megjelent munkáinak, valamint kéziratok hagyatékának tanúsága szerint — a „dolog természeté”-ben látta azt a gondolatot, amely

³⁰ Dernburg, *Pandekten I.* Fünfte Auflage, 1896. 87. o.

³¹ A „dolog természete” gondolat történetéről ld. Isay, *Rechtsnorm und Entscheidung.* Berlin, 1929. 78–81. o. A probléma mai állásáról a burzsoá jogtudományban ld. Leonidas Pitamic, *Naturrecht und Natur des Rechts.* Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht, Bd. VII. Heft 2. 1956. 196–207. o.; Werner Maihofer, *Die Natur der Sache.* Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie, 1958. XLIV/2. 145–174. o. és Norberto Bobbio, *Über den Begriff der „Natur der Sache”.* Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie, 1958. XLIV/3. 305–321. o. A szocialista jogtudományban ld. Hermann Klenner — Karl Heinz Schöneburg: *Vom ewigen zum beweglichen Naturrecht.* Staat und Recht, 5—1956. 485–497. o.

a Sein és a Sollen merev szembenállását, a köztük levő feszültséget enyhíteni tudja. A feltölgésában végbement változás vizsgálata azért is figyelmet érdemel, mert világosan tükrözi Radbruch — és általában a burzsoá jogfilozófia — fordulatát a második világháború után a természetjog irányában.

Abban a tanulmányában, amelyben először foglalkozott a „dolog természeté”-nek problémájával, Radbruch azt úgy jellemezte, mint a társadalmi élet mindenkori adottságát, amely anyagot szolgáltat a jogszabályok megalkotásához. A „dolog természete” szerinti jogalkotás vagy jogalkalmazás tehát annyit jelent, mint a társadalmi valóság adottságainak eszmei tartalmát elsajátítani és végiggondolni. Ennyiben tehát a jogi valóság mint a jogeszme anyaga, arra bizonyos mértékben hatást gyakorol, bár ez a hatás a jogeszme elsődlegességének elismerése folytán csak alárendelt jelentőségű lehet.³²

Ezt a gondolatot Radbruch részletesebben kifejti főművében, a „Jogfilozófiá”-ban. Itt a „dolog természete” úgy jelentkezik, mint a jog anyagának adottsága, amelyhez a jogeszmének megvalósulása során többé-kevésbé alkalmazkodnia kell. Radbruch számára kétségtelen ugyanis, hogy az eszmék, az ideálok mindenkor egy meghatározott kor, terület, vagy nép számára, tehát meghatározott társadalmi adottságok számára jelentenek követendő célt. A jogeszme tehát mindig egy adott anyaghoz kapcsolódik s azzal kölcsönhatásban van, amint a művész gondolatát, a művészi alapeszmét is befolyásolja a mű anyaga. Ezt a viszonyt Radbruch az *eszme anyagi meghatározottságának* (Stoffbestimmtheit der Idee) nevezi.³³

Ez a gondolat csak látszólag áll közel a materialista filozófiához. Az eszmék anyagi meghatározottsága Radbruch számára nem a lét, az anyagi valóság elsődlegességének elismerését jelenti, hanem éppen ellenkezőleg: a valóságnak élettelen, holt anyaggá, az eszme „valóság”-ává való lefokozását. Ennek az anyagnak nagyon szegényes szerep jut a radbruchi elméletben; formáját, tartalmát, értékét egyaránt az eszméből, az eszméhez való kapcsolódás tényével nyeri. Ebben a kapcsolatban az anyag, a valóság minden önállóságát, minden saját értékét elveszti, szerepe csupán az, hogy az eszme „tisztá” megvalósulásának bizonyos földi korlátokat szab.

Radbruch módszerdualizmusából logikusan következik, hogy a „dolog természeté”-nek — ha e fogalmat a jog anyagi adottságainak értelmében használjuk — tudományos megismerhetőségét is tagadja. Fennáll ugyan szerinte az a lehetőség, hogy a jogeszmét a jogi valóságban megpillantsuk — ez az az eset, amikor a jogász a „dolog természete” szerint dönt —, ez azonban csak szerencsés intuíció eredménye, nem pedig tudományos megismerési módszer. Fennmarad tehát a módszerdualizmus alaptételének érvénye; a „dolog természete” képében jelentkező jogi valóságra nem lehet alapozni a helyes jogi szabályozást. Radbruch nem zárja ki ugyan a jogi értékítélet és a jogi tények közti kapcsolatot, de szerinte ez a kapcsolat csak okozati, nem pedig logikai jellegű lehet.

A „dolog természete” fogalmának formálissá tétele, apriorisztikus jellegének pozitivistá felszámolása előrelépést jelentene a természetjogi felfogáshoz képest, ha Radbruch ugyanakkor nem állítaná a feje tetejére a jogi érték és a jogi valóság viszonyát, s nem fokozná le az utóbbit, a jogeszme

³² Ld. Radbruch, *Rechtsidee und Rechtsstoff*. *Kant-Festschrift* des Archivs für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie, Bd. 17. 1924. 343–350. o.

³³ Ld. *Rechtsphilosophie* 98. és köv. o.

megvalósulásának anyagi előfeltételei” formájában voltaképpen az eszmétől függő „valóság”-gá. A valóságnak ilyen szánalmas szerepre utalása azzal a szükségszerű következménnyel jár, hogy a valóságon bármely jogi eszme erőszakot tehet, amely a jogszabály, vagyis a jogi értékítélet köntösét ölti magára. Ennek a veszélynek reális voltára a fasiszta jogszabályok elegendő történelmi bizonyítékot szolgáltatottak.

A hitleri „igazságszolgáltatás” gattetei Radbruchot is arra bírták, hogy elfogását módosítsa. A fasizmussal szembenálló más polgári jogtudósokhoz hasonlóan, akik nem képesek exakt tudományossággal igazolni a fasiszta jogszabályok elvetendő voltát, Radbruch gondolkodásának a második világháborút követő fordulata sem a materialista filozófia alapjára helyezkedő jogelmélet felé történt, hanem éppen ellenkezőleg: a törvény fölött álló, abszolút „helyes” jogelvek, vagyis a természetjog elismerésének irányában. Nála is érvényesül azonban a modern természetjogi elméleteknek az a vonása, hogy az örök, változatlan alapelvek helyett mindinkább „változó tartalmú” természetjogról beszélnek.³⁴ Ennek egyik megjelenési formája a „dolog természeté” köntösébe burkolt ideológia.

A modern „Natur der Sache”-elméletek alaptétele abban a követelményben foglalható össze, hogy a törvényhozó a társadalmi élet sajátos belső törvényszerűségeihez, azaz a „dolog természeté”-hez van kötve, ennél fogva a jogalkotásnak nem szabad önkényesnek lennie.³⁵ Ez a tétel látszólag azon a helyes felismerésen alapul, hogy a jogi törvények másodlagosak a társadalom fejlődésének objektív törvényszerűségeihez képest. Ez azonban csak a látszat. A „Natur der Sache”-elmélet hívei az objektív törvényszerűségek helyett az emberi természetből „megérzés” segítségével nyert elveket tekintik a „dolog természeté”-nek, amelyek a konkrét jogeset eldöntésére alkalmazandók.

Ennek az elméletnek tudománytalansága egészen szembeszökő. Az emberi értelem szerepének nyílt tagadásával irracionalista elemeket visz be a jogtudományba, s a „megérzés”, „átélés” ködös kategóriáival dolgozik. Annak a „természet”-nek, amelyre hívei támaszkodnak, semmi köze sincs a valósághoz, hiszen a „dolog természeté”-ből csupán azt olvasák ki, amit előzőleg önkényesen belemagyaráztak. Az elmélet szervesen illeszkedik be a burzsoá törvényesség felbomlását igazoló eszmei folyamatba. Célja az, hogy a jogalkalmazó szervezetet a „megérzés” nevében felruházza a teteles jogszabályok felülvizsgálásának jogával. Így válik „tudományosan” igazolttá az imperialista állam jogalkalmazó szerveinek tevékenysége, így csökken az elképzelhető legkisebbre — a parlamentarizmus látszólagos fenntartásával — a törvényhozás és a törvények jelentősége.

Radbruch — halála következtében — nem tudott végigmenni a természetjog teljes elismerése felé vezető úton, nem csatlakozott a „Natur der Sache” most vázolt modern értelmezéséhez sem. A háború után írt munkái azonban elég bizonyítékot szolgáltatnak annak megállapítására, hogy ő is a „dolog természeté”-nek új értelmezésével kereste a választ az őt foglal-

³⁴ Legújában ld. pl. Friedrich August Freiherr von Heydte, *Vom Wesen des Naturrechts*. Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie, XLIII-1957. 211—233. o.; Alfred Verdross, *Die Erneuerung der materialen Rechtsphilosophie*. Zeitschrift für Schweizerisches Recht, 1957. Bd. 76. Heft 7. 181—253. o.

³⁵ Ld. Helmut Coing, *Grundzüge der Rechtsphilosophie*. Berlin, 1950. 128. o.

koztató kérdésekre, s ennek során nem kevésbé idealista és irracionális jellegű következtetésekhez jutott.

Egyik háború után írt cikkében a „dolog természeté”-t már úgy tekinti, mint „valamely életviszonynak egy jogeszmére irányuló értelmét”, mint „a Sein világában megvalósult Sollen-t”, „a valóságban megjelenő értéket”. Megismerése is tudományos módszerrel, deduktív úton történik: gondolkodásunk az egyes életviszonyokat alkatrészeikre tagolja, ezekből különválasztja az esetleges elemeket, s a lényeges, vagyis az életviszony „értelméhez” tartozó elemek egységbe foglalásával eljut „az egyedi esetlegességektől megtisztított, következetesen átkonstruált valóság eszmei sémájához”. Ezekben a sémákban látja Radbruch az egyes jogintézmények eszmei típusát, „amelyekben a lényeg, a tapasztalati jelenségek értelme, tehát a dolog természete is megragadható”. A „dolog természete” tehát az illető jelenség lényegét alkotó lét-elemek összessége.³⁶

Ezzel a gondolatmenettel Radbruch a módszerdualizmus felszámolásának küszöbéig jutott. Az a megállapítása, hogy a valóság jelenségeinek értelmét szigorúan tudományos módszerrel megragadhatjuk, s így az adott jogi anyag értelme, a jogeszme megvalósítására irányuló megformálásának követelménye a „dolog természeté”-ből tudományosan levezethető, azt a hidat jelenti, amely a Sein és a Sollen világát összekapcsolja. Radbruch azonban ezt a következtetést nem vonta le s hagyatékából kiderül, hogy nem is akarta levonni. Mint egyik utolsó művében írja, a „dolog természete” arra szolgál, hogy „némileg enyhítse, de ne szüntesse meg az érték és a valóság, a Sollen és a Sein között fennálló merev dualizmust”.³⁷ Most már valószínűleg sohasem fogjuk megtudni, hogy Radbruch hogyan kívánta megvalósítani ezt a gondolatát, meddig akart elmenni a természetjognak tett engedmények útján. Most ismertett álláspontjától ugyanis már csak egy lépés van hátra a természetjog nyílt elismeréséig.³⁸ Ha ugyanis a „dolog természeté”-ből levont jogi következtetéseket nem csupán akkor ismerjük el érvényes jognak, ha arra a tételes jog lehetőséget nyújt, hanem ezt az utat általában a jog egyik keletkezési módjának tekintjük, akkor a tételes jogrendszer mellett egy másik érvényes jog létezésének — legalábbis hallgatólagos — elfogadásához jutunk. Ennek a kérdésnek behatóbb vizsgálatára tanulmányunkban még visszatérünk.

Végül az a körülmény, hogy Radbruch új elméletében a „dolog természeté”-t alkotó lét-elemek nem elsődlegesen léteznek, hanem az emberi gondolkodás termékei, az egész gondolatmenet idealista jellegét bizonyítja. Azok az új gondolatok tehát, amelyekkel a relativista jogtilozófia a módszertani kérdések megoldása céljából az újkantiánus elméletet tovább fejlesztette, nem változtattak annak alapvetően idealista beállítottságán, sőt végső formájukban a radbruchi elméletet már-már a természetjog nyílt elismeréséhez vezették.

³⁶ Ld. Radbruch, *Die Natur der Sache als juristische Form. Laun-Festschrift*. Hamburg, 1948.

³⁷ Radbruch, *Vorschule der Rechtsphilosophie*. 1947. Nachschrift einer Vorlesung, herausgegeben von Harald Schubert und Joachim Stoltzenburg, Studenten der Rechte. 21. o.

³⁸ Mint a továbbiakban látni fogjuk, Radbruch ezt a lépést más probléma megoldásával kapcsolatban meg is tette.

6. Radbruch jogfilozófiájának másik alap gondolata, a relativizmus, a módszerdualizmus problémájához hasonlóan, nem új, eredeti eszme, amely először jelentkezik a tudományban. Radbruch csak hozzájárult a relativizmus XX. századbeli előretöréséhez, amennyiben ő alkalmazta elsőknek a relativizmus módszertani gondolatát a jogtudomány területén, s épített fel erre az alap gondolatra egy egész jogfilozófiai rendszert. Mielőtt azonban a Radbruch-léle relativista jogfilozófia néhány fő kérdésével behatóbban foglalkoznánk, szükségesnek tűnik, hogy rövid pillantást vessünk a relativizmus kialakulásának társadalmi és filozófiai okaira.

A relativizmus gondolatának XX. századbeli térhódítása szoros kapcsolatban áll a kapitalizmus ellentmondásainak kiéleződésével az imperializmus korában. Amint arra tanulmányunknak az újkantianizmus kialakulásáról szóló részében rámutattunk, az imperializmus az eddig legalább szóban sérthetetlennek ismert értékek átértékelését, a monopoltőke érdekeinek megfelelő új ideológiai állásfoglalás kialakítását követeli meg. Az ebből eredő elméleti zűrzavarból az újkantianizmus látszólag az emberi megismerés lehetőségének vizsgálatával próbál kiutat keresni, valójában azonban az ismeretelméleti alapkérdések helyett csupán a módszertan egyes kérdéseire ad feleletet. Ezek a vizsgálódások látszólag a racionalizmus jegyében folynak, az újkantianusok büszkén harsogják az emberi értelem primátusát, következtetéseik mögül azonban lépten-nyomon előbukkan az agnoszticizmus incselkedő démona.

A relativizmus nem is igényli magának azt a célkitűzést, hogy megfeleljen az emberi lét végső kérdéseire. Minden megismerés vagy értékelés viszonylagos voltának hangsúlyozásával eleve lemond az alapvető filozófiai és társadalmi problémák megoldásának igényéről és szervesen illeszkedik be abba a folyamatba, amelyet az irracionális elöretörése, az „ész trónfosztása” jellemez.

Az emberi társadalom fejlődésének minden olyan korszakában, amelyet a technika rohamos fejlődése, s ezzel a természettudományos világkép nagyméretű átalakulása jellemez, szükségszerűen kiéleződnek a gondolkodás és a lét közti összeütközések. Az objektív jelenségek és ezek gondolati visszatükröződése között mindig fennállnak bizonyos relatív különbözőségek, ezek azonban az új problémák felmerülésével gyakran olyan formában jelennek meg, mintha a gondolkodás, az emberi fogalomalkotás csődöt mondana a valósággal szemben, mintha az objektív valóság visszatükröződése, fogalmakba öntése meghaladná az emberi agy teljesítőképességét. Ha ezt a szükségszerűen ismétlődő helyzetet — amely az emberi társadalom haladásának velejárója — úgy értékeljük, hogy bizonyos fogalmaknak egy bizonyos — megváltozott — valóság megragadására való képzetlenségéből általában az ésszerű megismerés képtelenségére következtetünk, ezzel nyíltan vagy hallgatólagosan az irracionális álláspontjára helyezkedünk. Az irracionális látszólag teljes szabadságot nyújt az egyén számára abban, hogy maga döntsön a világnézeti alapkérdésekre vonatkozólag, valójában azonban ilyen vagy olyan formában kitérést, meghátrálást jelent e kérdések megoldása elől. Ez a kitérés különbözőképpen jelentkezik, s a társadalmi és az ennek megfelelő filozófiai fejlődés különböző fokain különbözőképpen kell is jelentkeznie.

Az irracionális egyik modern formája a relativizmus, mely századunkban mind az ismeretelmélet, mind az egyéb szaktudományok területén hatalmas ütemben tör előre. A filozófiai vagy ismeretelméleti relativizmus

számos válfajának lényege abban a közös ismérvben foglalható össze, hogy valamennyi tagadja az emberi megismerés objektív jellegét és ismereteinket csak viszonylagosnak tartja. Ez egyik fő jellegzetessége azoknak az empirio-kriticista irányoknak, amelyeket Lenin oly megsemmisítő bírálatban rész-sített.

A társadalomtudományok — vagy újkantiánus szóhasználattal a szellem-tudományok — vonalán a relativizmus elsősorban Max Weber működése következtében vert gyökeret. Ez a relativizmus azon a meggyőződésen alapul, hogy semmilyen tudományos módszer nem alkalmas arra, hogy abszolút érvénnyel igazolja valamely emberi célkitűzés magasabbrendűségét más célkitűzésekkel szemben. Ezen az egységesen elfogadott alapgondolaton belül részlet-eltérések lehetségesek, így ma a társadalomtudományi relativizmusnak több válfaja van. Csak nagyon kevesen — a legszélsőségesebbek — tagadják azt a tényt, hogy egyes célkitűzések magasabb- vagy alacsonyabbrendűek lehetnek más célkitűzésekhez viszonyítva.³⁹ Az a körülmény ugyanis — vallja a relativisták többsége —, hogy tudományosan nem lehet bizonyítani bizonyos végső célok, végső értékek felsőbbrendűségét, nem jelenti azt, hogy ilyenek nem léteznek. A többség felfogása szerint *lehetséges* abszolút igazság az értékek magasabb- vagy alacsonyabbrendűségére vonatkozólag, s az is elképzelhető, hogy ezt az abszolút igazságot egyesek helyesen felismerik, mások pedig nem. A relativizmusnak ezek a képviselői azt sem tagadják, hogy a célok értékelésében fennálló alapvető különbségekre nézve az emberi intuíciónak az értékelő egyén számára az abszolút biztonság fokát érheti el, és így a *tudás* részévé válhat. Más szóval, ezek a relativisták elismerik az értékekre vonatkozólag a helyes intuíciónak lehetőségét. Tagadják viszont azt, hogy meggyőződésünket, az értékekhez kapcsolódó „intuíciónkat” vagy „tudásunkat” bizonyítás formájában másokra átvihetjük. Különbség van tehát egyfelől az értékítéletek érvényességére vonatkozó *szubjektív* meggyőződés, intuíciónak vagy tudásnak, másfelől az *interszjektív*, személy fölötti bizonyítás között. Ez utóbbi — az értékekre vonatkozólag — nem lehetséges.⁴⁰

Max Weber ezt a relativista alapgondolatot a szociológia területén alkalmazta. A módszerdualizmus elvének következetes alkalmazásával a szociológiát a Sein problémáival foglalkozó tudománynak nyilvánította, s kizárta vizsgálódási köréből az értékek kutatását. Nem a társadalmi értékek létezését vonta kétségbe, hanem azt, hogy ezek az értékek a szociológia módszerével bizonyíthatók, tehát a konkrét helyzetekhez vagy döntésekhez kapcsolódó gyakorlati állásfoglalások bizonyos értékektől tudományosan levezethetők. A szociológiai értékelés tehát szerinte sohasem objektíve érvényes, sohasem általánosan kötelező, hanem mindig viszonylagos.⁴¹

A relativista filozófia nem véletlen jelenség, hanem szerves része a tőkés társadalom ideológiai bomlásának, a filozófia és a szaktudományok

³⁹ Ld. pl. Heinrich Herrfahrdt, *Staat und Recht im Licht letzter Werte*. Zeitschrift für Politik, Jahrgang 3. (Neue Folge.) 1956. Heft 3. 207–227. o.

⁴⁰ Ld. Arnold Brecht, *Beyond Relativism in Political Theory*. The American Political Science Review, Vol. XLII, June, 1947. 470. és köv. o.

⁴¹ Ld. Max Weber, *Die „Objektivität“ in sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis*. Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre. Tübingen, 1922. 146–214. o.; Max Weber, *Der Sinn der Wertfreiheit der soziologischen und ökonomischen Wissenschaften*. Uo. 451–502. o.; Alexander von Schelling, *Max Webers Wissenschaftslehre*. Tübingen, 1934. 59. és köv. o.

terén mutatkozó világnézeti bizonytalanságnak. A burzsoázia, amelynek hite megrendült az általa korábban szentnek és sérthetetlennek ismert értékekben, szívesen menekül az olyan elméletekhez, amelyek az állástoglalás elkerülésével bizonyos kényelmet nyújtanak a világnézet területén és a teljes erkölcsi és gondolati szabadság illúziójával kecsegtetnek. Ez a relativizmus sikereinek és a nyugati országokban való elterjedtségének titka.

Aligha kell hangsúlyozni, hogy ez a felfogás, mely a fideizmus meleggáya, mennyire ellentétes a marxista—leninista ideológiával.⁴² Tudománynak nem nevezhető, hiszen eleve lemond arról, hogy tudományosan igazolja az általa — habár önkényesen és a priori jelleggel — felvett és vizsgálódásának középpontjába állított társadalmi értékek létezését és sorrendjét. Azzal, hogy a társadalmi célkitűzéseket nem tartja bizonyíthatónak, lebecsüli azok jelentőségét, s aligha túlzó az a felfogás, amely egy értékmentes társadalmi elméletet végső fokon értéktelennek tart.⁴³ Elfogadhatatlan számunkra az érték-relativizmus azért is, mert elméleti és gyakorlati közömbösségre, „pártatlanság”-ra nevel.

Tanulmányunknak természetesen nem feladata, hogy Max Weber szerteágazó tudományos munkásságával behatóbban foglalkozzék. Csupán arra a megállapításra szorítkozunk, hogy Weber hatása rendkívül nagy volt a társadalomtudományok fejlődésére és Radbruch is tőle vette át relativizmusának alapvető tételeit.

A jogi relativizmus nem a jogi valóság megismerésének lehetőségét tagadja, hanem a megismert valóság értékelését tekinti viszonylagosnak. Abból az újkantianus tételből kiindulva, hogy a megismerés csak az érzékleti tárgyakra vonatkozhat, s az értékek nem a megismerés, hanem a hit körébe tartoznak, a jogi relativizmus a valóság értékelését nem tekinti a jogtudomány feladatának. A jog egyrészt valóság, normarendszer, s ennyiben a tudományos megismerés tárgya, másrészt azonban kultúrjelenség is, s minden kultúra lényegéhez tartozik, hogy bizonyos értékek megvalósítására törekszik. Ezt a feladatot a jog bizonyos követelményeket támasztó tételek (Sollensätze) útján oldja meg. Ezek a követelményeket támasztó tételek tudományosan csak más — ugyanilyen jellegű — tételekkel igazolhatók, s ezt a folyamatot mindaddig folytathatjuk, míg bizonyos végső, axiómajellegű tételekhez nem jutunk. Ezek már nem igazolhatók, nem a megismerés, hanem a hit körébe tartoznak, s velük kapcsolatban a tudomány csak az „ignorabimus” álláspontjára helyezkedhet. A relativizmus elnevezés tehát Radbruch jogtilozófiájában azt jelenti, hogy az egyes értékítéletek helyességét csupán egy meghatározott legfelső értékítélthez viszonyítva, csak egy meghatározott érték- és világszemlélet keretei között állapítja meg, nem pedig ezen értékítélet, illetve érték- és világszemlélet helyességét önmagában.⁴⁴ Ennek megfelelően

⁴² A háttérbeszorítás éveitől kezdve, különösen *Elegantiae Juris Criminalis* c. művében (1938) kezd érezhetővé válni Radbruch belső fordulata a metafizika felé. Ez azután fokról-fokra előtérbe került, meghatározta kutatásai tárgyát, és mély vallásosságba torkollott.

⁴³ Ld. Eric Voegelin, *The New Science of Politics: An Introductory Essay*. Chicago, 1952. 20. o.

⁴⁴ Ebben az értelemben Kelsen is relativista. Ld. Hans Kelsen, *Allgemeine Staatslehre*. 1925. 38. o., valamint 369. és köv. o. Ld. továbbá: Hans Kelsen, *General Theory of Law and State*. Cambridge, Massachusetts, 1949. 391. és köv. o. Érdekes megjegyezni, hogy Kelsen az American Political Science Association clevelandi konferenciájának

a jogfilozófia egyik alapvető feladata az, hogy a jogi értékkitevéteket, vagyis jogtételeket ne csak *lefelé*, megvalósításuk irányában kövesse figyelemmel, hanem *felfelé*, végső világnézeti előfeltételeikig gondolja végig azokat. Ha e végső tételekre vonatkozólag a tudomány ellentétes állításokra, s ezek alapján ellentétes érték- és világszemléletre bukkan, ezek között tudományos albiztonsággal nem dönthet. A relativista jogfilozófia az egyénre bízta a döntést az egymással szembenálló végső feltételekre vonatkozólag, illetve az ezekből levezetett jogi fellegások között. A saját feladatát csak abban jelöli meg, hogy részletesen bemutassa a lehetséges állásfoglalásokat, tehát nem a jogfilozófia rendszere, hanem a lehetséges rendszerek rendszeres kifejtése kíván lenni.⁴⁵

Radbruch nyomatékosan hangsúlyozza, hogy a végső értékek tekintetében az ember nem dönthet tetszése szerint, hanem lekiismeretére kell támaszkodnia. A relativizmus csak az állásfoglalás tudományos igazolhatóságáról, nem pedig magáról az állásfoglalásról való lemondást jelenti. Radbruch Max Weber nagy jellemére, kiváló emberi tulajdonságaira hivatkozik felfogása igazolásául,⁴⁶ ezt azonban tudományos érvnek aligha tekinthetjük. A relativista jogfilozófia nem ad segítséget tanulmányozója számára a végső világnézeti kérdések megoldásához, sőt kitér e kérdések megválaszolása elől. Ez a kitérés, meghátrálás az irracionális egyik alapvető jellegzetessége, Radbruch jogfilozófiája tehát — racionalizmusának gyakori hangoztatása ellenére — végsősoron irracionalista jellegű, s az agnoszticizmus felé mutat.

A marxista filozófia a relativizmussal kapcsolatban általában elutasító álláspontot foglal el. A dialektika magában foglalja ugyan a relativizmus, tagadás, szkepticizmus mozzanatát, de nem azonos a relativizmussal. A dialektikus materializmus minden tudásunk viszonylagosságát nem abban az értelemben ismeri el, hogy az objektív igazságot tagadja, hanem abban az értelemben, hogy ismereteinknek az objektív igazsághoz való közeledése határait a történelmi feltételektől függőknek nyilvánítja. Ennyiben viszonylagosak az emberi ismeretek a valóságról, az objektív, abszolút igazságról, de feltétlen ennek az igazságnak a létezése, feltétlen az, hogy közeledünk hozzá.⁴⁷

elnökéhez intézett levelében — melyben a konferenciáról való távolmaradását megindokolta — saját magát kifejezetten relativistának nevezte. (Ld. Brecht i. m.) Ha az értékrelativizmus fogalmát úgy értelmezzük, hogy az az erkölcsi, esztétikai stb. értékek kultúrához kötöttségét, tehát a kultúra mindenkorai állásától függő változékonyságát jelenti, úgy ebben az értelemben mindenki relativistának tekinthető, aki az örök, változhatatlan értékek létezését tagadja. Ld. Felix Oppenheim, *In Defense of Relativism*. Western Political Quarterly, Vol. VIII. No. 3. Sept. 1955. 412—413. o.

⁴⁵ Ld. *Rechtsphilosophie* 100. és köv. o.

⁴⁶ Weber maga a következőképpen jellemzi az értékrelativizmussal összeegyeztetni kívánt belső meggyőződését: „Der Grund, weshalb ich ausserordentlich scharf bei jeder Gelegenheit, mit einer gewissen Pedanterie meinerseits, mich wende gegen die Verquickung des Seinsollens mit dem Seienden, ist nicht der, dass ich die Fragen des Sollens unterschätze, sondern gerade umgekehrt: weil ich es nicht ertragen kann, wenn Probleme von weltbewegender Bedeutung, von grösster ideeller Tragweite, in gewissem Sinne höchste Probleme, die eine Menschenbrust bewegen können, hier in eine technisch-ökonomische, Produktivitäts-Frage verwandelt und zu einem Gegenstand der Diskussion einer Fachdisciplin, wie es die Nationalökonomie ist, gemacht werden.” Weber, *Gesammelte Aufsätze zur Soziologie und Sozialpolitik*. 419. o.

⁴⁷ V. I. Lenin, *Materializmus és empiriokritizmus*. Budapest, 1948. 131. o.

A marxista—leninista jogelmélet számára mindezek alapján nem kétséges, hogy minden valóság, tehát a jog is, tudományosan megismerhető, hogy tehát a jogi valóságról az emberi agy igaz ismeretekhez juthat el. Ismereteink annyiban viszonylagosak, amennyiben a történelmi körülmények, az osztályhelyzet megakadályozhatják és meg is akadályozzák a jogra vonatkozólag az abszolút igazság elérését. Nyilvánvaló ezért, hogy vannak a valóságnak megfelelő, igaz, és a valóságtól eltérő, téves ismereteink. Az igaz ismeretek felhalmozása és a téves ismeretekről való elválasztása a tudomány egyik legfontosabb feladata. Ebből az is következik, hogy az egyaránt tudományos igénnyel fellépő elméletek a valóságban nem egyformán tudományos, vagyis a valóságot helyesen tükröző jellegűek. Közöttük objektíven létező értékmérő, a valósághoz, az abszolút igazsághoz való viszonyuk alapján lehet és kell is különbséget tenni.

A marxista állam- és jogtudomány a valósághoz való viszonyát tekintve fordulatot jelent a társadalomtudomány történetében. Nem állítja, hogy jogi koncepcióiban eljutott az abszolút igazsághoz, de a társadalmi fejlődés — ezen belül a jogfejlődés — alapvető objektív törvényeinek feltárása és tudatos alkalmazása útján egyre közelebb jut hozzá. Fejlődését nem tekinti lezártnak, hanem egyre mélyebbre kíván hatolni a jogra vonatkozó objektív törvényszerűségek megállapítása terén s mind több és több igaz ismeret felhalmozásával elősegíteni az abszolút igazság teljes érvényesülését.

Ugyancsak idegen a marxista jogelmélettől az értékrelativizmus elfogadása is. Minthogy elutasítja az önálló értékrend gondolatát, nem ismerheti el rájuk vonatkozólag a valóságban érvényesülő okozatosságtól független, sajátos törvényszerűségek létezését sem. A marxista jogelmélet szerint az „értékeset”, a „megvalósítandót” a valóság tanulmányozása alapján, tudományosan levezethetjük, így róla nemcsak szubjektív hitünk, hanem objektíve érvényes, bizonyítható meggyőződésünk is lehet. A kérdésre a továbbiak során még visszatérünk.

IV.

7. A relativista jogfilozófia elméleti alapjainak tisztázása után azt a kérdést kell megvizsgálnunk, hogy milyen sajátos megoldást ad Radbruch e filozófiai alapvetés segítségével a jogtudomány legfontosabb kérdéseire. Előre kell bocsátanunk, hogy e tanulmány keretei nem teszik lehetővé, hogy Radbruch felfogását valamennyi lényeges kérdésre vonatkozólag vizsgálat tárgyává tegyük. Úgy véljük, hogy megfelelő képet kapunk a relativista jogfilozófiáról, ha néhány, különösen jellemző kérdésfelvetését és megoldását — illetve megoldási kísérletét — igyekszünk megvilágítani. E kérdések kiválasztásánál két szempontra kívántunk figyelemmel lenni. Az egyik az, hogy olyan gyakorlati jelentőségű kérdéseket válasszunk ki, amelyeknek radbruchi megválaszolása Németország határain kívül is figyelmet keltett; a másik szempont pedig az, hogy a jellemzőnek vélt problémák és megoldásuk alapján lehetőség szerint hű képet alkothassunk a Radbruch felfogásában a második világháború után bekövetkezett fordulatról. Tanulmányunkban tehát Radbruchnak a jog mibenlétére vonatkozó felfogását fogjuk megvizsgálni, s ezen belül a következő kérdésekkel foglalkozunk: a jogfogalom és a jogeszmé összefüggése, a jogfogalom meghatározása, a jog célja, végül az igazságosság és a jogbiztonság viszonya.

8. Radbruchnak a jog fogalmára vonatkozó felfogásában az újkantiánus jogfilozófia hatása tükröződik. Nem mellőzhetjük tehát, hogy legalább röviden ne foglalkozzunk az újkantiánus jogfilozófiának a jog fogalmára vonatkozó tanításával, illetve a jog fogalmának és a jog eszméjének megkülönböztetésével, amely minden újkantiánus alapokon nyugvó jogfilozófiai rendszer közös sajátossága.

Mint ismeretes, Kant a maga rendszerét természettudományos alapon építette fel, vagyis amikor az érzéki tapasztalatoknak a tiszta ész által történő rendezéséről beszélt, elsősorban a természeti jelenségeket tartotta szem előtt. Az újkantiánus filozófia egyik sajátossága éppen abban áll, hogy a tiszta ész módszerét a kultúrtudományok területére is kiterjesztette. Abból a tényből kiindulva, hogy az ember nemcsak érzékeli és az értelme által létrehozott kategóriák segítségével rendezi a körülötte zajló valóságot, hanem *érez és akar is*, Dilthey, Windelband és Rickert kidolgozták a szellemtudományoknak a természettudományoktól eltérő, sajátos módszertanát.⁴⁸ A természettudományokban érvényesülő *okozatossággal* a kultúrtudományokra jellemző *akarás (célkitűzés)* szembeállítás, s ezzel e két tudománycsoport módszertani elkülönítése — ez az oly sokat és joggal támadott gondolat — az újkantiánus jogfilozófia egyik alaptételévé vált. A kanti gondolatnak ezt a módosulását a legvilágosabban Stammler jogfilozófiája tükrözi, ezért a továbbiakban erre támaszkodunk.

Stammler a jogot szellemtudományi realitásnak nyilvánítja, melynek legfőbb jellemzője az akarás, vagyis a célkitűzés. A jog nem a külvilág észlelésével foglalkozik, hanem a jövőben elérendő célokat tűz maga elé, s e célok, valamint az elérésükre szolgáló eszközök viszonyát vizsgálja. A jogfilozófia feladata, hogy a jogi jelenségekre általános érvényű tételeket állítson fel. Így jutunk el a jog fogalmához, amely nem egyéb, mint a valamennyi jogi jelenséget egyaránt jellemző közös ismérvek egysége. Hogy a jog fogalma általános érvényű legyen, olyan elemeket kell tartalmaznia, amelyek minden tapasztalattól, a társadalmi valóság minden változásától függetlenül, bármely adott korszakban jellemzik a jogi parancsokat. A jog fogalma tehát üres forma, amelyet különféle kulturális értékekkel kell kitölteni, hogy szociális tartalmat nyerjen.⁴⁹

Stammler nyomatékosan hangsúlyozza, hogy a jogfogalom meghatározása, tehát a *jogi jelenségeket általánosan jellemző* közös, formális elemek feltárása csak arra alkalmas, hogy segítségével elhatároljuk az emberi akarás egyik formáját — a jogi akaratot — az erkölcsi, a konvencionális stb. akaratoktól. Nem ad viszont választ — éppen formális jellegénél fogva — arra a kérdésre, hogy az így feltárt és elhatárolt akarat alkalmas, *helyes* eszköz-e a kitűzött cél megvalósítására. Erre a kérdésre csak a *jog eszméjéből* kaphatunk feleletet.⁵⁰

A jorgeszme, a helyes jog problémáját azonban Stammler nem oldotta meg. A helyes jogról szóló tana csak módszer, nem pedig jogfilozófiai rendszer. Amit Stammler helyes jognak nevez, az csupán a formális logika szem-

⁴⁸ Ld. Wilhelm Dilthey, *Einleitung in die Geisteswissenschaften*. Erster Band. Leipzig und Berlin, 1922. XV—XX. o.

⁴⁹ Ld. Rudolf Stammler, *Lehrbuch der Rechtsphilosophie*. Berlin und Leipzig, 1923. 1—2. o.

⁵⁰ Uo. 3—4. o.

pontjából „helyes”, vagyis egymással logikailag összefüggő, egymásból levezethető kategóriák gyűjteménye, a jogi magatartás formális alapelveinek összessége, de nem szociális, tehát társadalmi tartalommal bíró jogi ideál, amely anyagi, azaz politikai vagy erkölcsi igényeket kielégíthetne. Azok a formák, amelyekben a helyes jog elgondolható, üres logikai formák, és nem mutatnak utat a helyes jogi *tartalmak* rendszerének kidolgozásához. A helyes jogról szóló tan egyetlen jogtétel helyességét sem tudja általános érvénnyel bizonyítani. Stammler tehát a helyes jogról szóló tanával nem jogfilozófiai rendszert adott, hanem a jogi értékszemlélet ismeretelméletét, a jogi értelem kritikáját. Mindez előkészület lehet egy jogfilozófiai rendszer kiépítéséhez, de Stammler ezt a feladatot sohasem oldotta meg.⁵¹

A relativista jogfilozófia — mint korábban láttuk — nem is lép fel azzal az igénnyel, hogy az értékek sorrendjét, s ennek alapján a jog tartalmi elemeit exakt tudományossággal meghatározza. Abból a kanti tételből kiindulva, hogy tudományosan csak az ismerhető meg, ami formális jellegű, a relativista jogfilozófia követi Stammlert a jogfilozófiának ismeretelméletté alakítása felé vezető úton. Ha a jogfilozófia nemcsak módszer, hanem rendszer is akar lenni — állapítja meg Radbruch —, le kell mondania általános érvényűségéről. Ha viszont másfelől nem akar egyetlen rendszer önkényénél megállni, úgy nincs más választás, mint saját állásfoglalása nélkül kitéjteni a rendszerek rendszerét. A jogfilozófiai relativizmusnak éppen ez a feladata.⁵²

Az érték-megismerés viszonylagos voltából következik, hogy Radbruch álláspontja szerint a formailag tisztázott, de üres jogfogalmat egy sor lehetséges, történetileg változó jogi tartalommal lehet megtölteni. Lényegében tehát ő is csatlakozik a „helyes” jog fogalmával üzőtt tudománytalan újkantiánus spekulációkhoz. Ezek a „helyes” jogi tartalmak különböző társadalmi eszmék, értékek kifejezői, s a politikai pártok programjaiban jelentkeznek. Ennek a kérdésnek részletesebb vizsgálatára a továbbiakban még visszatérünk.

Radbruch a jog fogalmát deduktív úton, a jog eszméjéből vezeti le.⁵³ Fennállna ugyan az a lehetőség is, hogy a különböző jogi jelenségek vizsgálata útján, tehát induktív módszerrel válasszuk ki a valamennyiükre jellemző közös elemet, az így nyert jogfogalom azonban Radbruch szerint csak esetleges volna, nem tarthatna igényt az általános érvényre, mert hiányoznék belőle az *értékre utalás*, a jogi jelenségek legfőbb sajátossága. Ha pedig a közös ismérvek meghatározása során az értékre utaló elemet első-sorban vennénk is figyelembe, jogfogalmunk mégsem volna általános érvényű, mert — a módszerdualizmus elve szerint — értékeket nem lehet a valóság tényeire alapozni.

⁵¹ Tanulmányunkban nem térhetünk ki Stammler felfogásának részletes ismertetésére és bírálatára, csak annyit tartunk szükségesnek megjegyezni, hogy a stammleri jogfilozófia szembeszökő következetlenségeit burzsoá oldalról is sokat támadták (ld. pl. Karl Larenz: *Rechts- und Staatsphilosophie der Gegenwart*. Berlin, 1931. 17. és köv. o.), a marxista állam- és jogelmélet pedig az egész helyesség-problémát, amely alkalmas a természetjog más néven történő visszacsempészésére, határozottan elveti. (Ld. ezzel kapcsolatban Szabó Imre, *A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon*. Budapest, 1955. 353. és köv. o.)

⁵² Ld. *Rechtsphilosophie* 117–118. o.

⁵³ Ld. *uo.* 123. és köv. o.

A jogfogalom meghatározásánál Radbruch szerint abból az értékből kell kiindulni, amelynek megvalósítására a jog mint kultúrjelenség, mint értékre utaló valóság irányul. Ez az érték, tehát a jog eszméje az *igazságosság*. A jog tehát olyan valóság, amelynek az az értelme, hogy az igazságosságot szolgálja. A jogi pozitivismus a hatályos burzsoá jogot sérthetetlen dogmának tekintette, amely semmiféle politikai, történeti, erkölcsi vagy más megalapozásra nem szorul. Az imperialistává váló burzsoázia azonban felismerte, hogy az ereje tudatára ébredő és követeléseit mind pontosabban megfogalmazó munkásosztállyal szemben már nem elegendőek az olyan tanítások, amelyeknek kiindulópontja a burzsoá jog állítólagos, önmagában való ésszerűsége és megalapozottsága. Az újkantiánus jogfilozófia — a tételes jog félretételére, illetve annak az imperialista burzsoázia érdekeihez való idomítására törekedve — külső értékmérőt állít a tételes jog fölé. Ez látszólag magából a tételes jogból, annak sajátosságaiból fakad, valójában azonban mesterséges idealista konstrukció, amelyet az újkantiánus jogfilozófia művelői nem felismernek a tételes jogban, hanem éppen ellenkezőleg, kívülről belemagyaráznak, ráerőszakolnak.⁵⁴ Az újkantiánusok büszkén utasítják el a „tudománytalan” természetjogot,⁵⁵ és saját — nem kevésbé tudománytalan — jogfilozófiai felfogásukat a szigorú tudományosság köntösébe burkolják. Radbruch is azt állítja jogfilozófiájáról, hogy az „nem csatlakozik az irracionalista divathoz”.⁵⁶ Azzal azonban, hogy az igazságosság irracionális fogalmát állítja a jog mibenlétéről szóló fejtegetéseinek középpontjába, tulajdonképpen lemond jogfilozófiájának annyira hangsúlyozott racionális alapjairól.

Az igazságosság — Radbruch szerint — egyenlőséget jelent abban az értelemben, hogy mindenkit egyenlő mértékkel, tehát az egyenlőket egyenlőként, az egyenlőtleneket egyenlőtlenekként kell elbírálni. Ez mindjárt nehézségeket okoz, s azt igazolja, hogy a jogot nem lehet egyedül az igazságosságból levezetni. Egyrészt ugyanis az igazságosságból önmagából nem következik, hogy kit kell egyenlőként, kit egyenlőtlenként kezelni, így szükség van egy — az igazságosságtól függetlenül létező — szemlélet előfeltételezésére, amely az egyenlőséget, illetve egyenlőtleniséget megállapítja. Másrészt az igazságosság gondolatából csak a különböző személyek kezelésének *viszonyát*, nem pedig e kezelés *mibenlétét* lehet levezetni. Az igazságosság alapján tehát pl. a lopás kisebb büntetést érdemel, mint a gyilkosság, de hogy a tolvajt felakasszuk és a gyilkost fegyházzal büntessük, az igazságosság nem döntheti el. Kiegészítő értékekre van tehát szükség, amelyek az igazságosság mint alapvető, specifikus jogi alapeszme mellett a jog létrehozásához segítséget nyújtanak.

9. Mielőtt ezt a vonalat folytatnánk és a jogeszme összetevőinek részletesebb vizsgálatába kezdenénk, annak gyakorlati következményeivel együtt vissza kell térnünk a jogfogalom meghatározásának kérdéséhez. Megállapítottuk tehát, hogy Radbruch az igazságosságban találja meg a jog alap-

⁵⁴ Ld. V. A. Tumanov, *Kritika szovremennoj burzsuaaznoj teorii prava*. Moszkva, 1957. 17. o.

⁵⁵ Ld. pl. Hans Kelsen, *The Natural Law Doctrine Before the Tribunal of Science*. Western Political Quarterly, Vol. II. 1949. No. 4. 481–513. o.

⁵⁶ *Rechtsphilosophie* 84. o.

eszméjét, azt az értéket, amelyre a jog mint a valóság része, ráutal. Hátra van még annak a létezőnek a meghatározása, a valóság tényeiből való kiválasztása, amely arra hivatott, hogy az igazságosságot szolgálja. Radbruch ezt a kérdést is deduktív úton, az ideák anyagi meghatározottsága elvének segítségével oldja meg.

Azok a létezők, amelyeknek az a rendeltetése, hogy az eszméket szolgálják, azzal válnak ki a valóság többi tényei közül, hogy pszichológiai természetűek: értékeléseket és követelményeket fejeznek ki. Mint pszichológiai tények, a valósághoz tartoznak, ámde a többi létező fölé emelkednek, amennyiben azokra mérceket állítanak fel. Ilyen természetű létező az erkölcs eszméjéhez tartozó lelkiismeret, az esztétikai eszmét szolgáló ízlés, vagy a logikai értékekhez kapcsolódó értelem. A jogeszmének megfelelő tény a *rendelkezés*, amely e sajátos valóságelemek mindkét alapvető, jellegzetes tulajdonságával, a pozitivitással és a normativitással egyaránt bír. Megvan továbbá ugyanaz a sajátossága, mint az igazságosságnak, amennyiben tárgya az emberek egymáshoz való kapcsolata. Végül, amint az igazságosság lényegéhez tartozik, hogy az emberi kapcsolatokat az egyenlőség jegyében rendezze, úgy a jogi rendelkezés lényegéhez tartozik az a sajátossága, hogy az egyenlőségre irányuljon, az általánosítás igényével lépjen fel. Ebből a négy vonásból, a pozitivitás, a normativitás, a társadalmiság és az általánosítás jegyeiből tevődik össze a rendelkezés lényege.

Mindennek alapján Radbruch a jog fogalmát az *emberi együttélésre vonatkozó általános rendelkezésben* határozza meg.⁵⁷ Hangsúlyozza, hogy meghatározása nem elsődlegesen jogi természetű, hanem a jogtudományhoz viszonyítva apriorisztikus jellege van. A jogfogalom nem azért általános érvényű, mert az egyes jogi jelenségek alája rendelhetők, hanem a helyzet megfordítva áll: a jogi jelenségek csak azért *jogi* jelenségek, mert a jog fogalma átfogja őket.

Az eszme elsődlegességének ez a hangsúlyozása kétségtelenné teszi Radbruch jogfogalom-konceptiójának idealista jellegét. Valójában az igazságosság alapelve nem származhat az emberi gondolkodásból, hanem csak a valóságból, a külső világból. „Ezzel azonban megfordul az egész viszony: az alapelvek nem kiindulópontjai a vizsgálatnak, hanem végső eredményei; a természetre és az emberiség történelmére nem alkalmazzák, hanem azokból absztrahálják őket; nem a természet és az ember világa igazodik az alapelvekhez, hanem az alapelvek csak annyiban helyesek, amennyiben a természettel és a történelemmel összehangzanak. Ez a dolog egyetlen materialista telfogása . . .”⁵⁸

A filozófiai megalapozás elfogadhatatlansága mellett azonban a jogásban is komoly kétségeket ébreszt a Radbruch-féle jogfogalom. Ha el is tekintünk attól a körülménytől, hogy nem fogadhatjuk el semmiféle apriorisztikus jellegű jogeszme vagy természetjog létezését, egy ilyen, minden tartalmi elemtől megfosztott jogfogalom aligha nyújthat segítséget a jogász számára, akár a tudomány, akár a gyakorlat területén. A fogalom-meghatározásnak az illető valóság leglényegesebb ismérveit kell megragadnia, hogy segítségével világosan, félreérthetetlenül elhatárolhassuk az illető fogalmat a rokon-

⁵⁷ Ld. uo. 128. o.

⁵⁸ Engels, *Hogyan „forradalmasítja” Eugen Dühring úr a tudományt? Anti Dühring.* Budapest, 1950. 36. o.

fogalmaktól. Lényeges ismérvek elhagyása s a fogalom tartalmának ezzel együtt járó elszegényítése az egész meghatározás helyességét teszi kétségesse. A Radbruch-féle jogfogalmat méltán érhetik az ezzel kapcsolatos ellenvetések. Nemcsak arra alkalmatlan, hogy segítségével világosan elhatárolhassuk egymástól a kizsákmányoló és a szocialista jogtípust, tehát két egymással kibékíthetetlenül szembenálló jelenséget, hanem még a jog és a többi társadalmi magatartási szabály elkülönítésére sem használható. Ha el is fogadnánk Radbruchnak a „rendelkezés” ismérveire vonatkozó felfogását, tehát a jog genus proximumát az ilyen értelemben használt „rendelkezés”-ben látnánk, a differentia specifica-k elenyészően csekély száma akkor is kilátástalanná tenné a társadalmi magatartási szabályok elhatárolására irányuló törekvésünket.

Ennél jóval súlyosabb veszélyt is jelent azonban a Radbruch-féle jogfogalom formális volta. Ez a veszély főleg két irányban jelentkezik: egyrészt a jogfogalom mint forma a hozzákapcsolódó jogeszmé, az igazságosság mibenlétének szükségszerű többértelműsége következtében voltaképpen semmiféle határozott tartalmat nem nyer, sőt a legkülönbözőbb tartalmak befogadására alkalmas, másrészt a relativista jogfilozófia e lehetséges tartalmak között értékük szempontjából nem tesz különbséget. Ennek alapján egyenértékűvé válik az ember személyes méltóságát elismerő és az azt elutasító felfogás, a háború, illetve a béke igazságossá nyilvánítása, a jogfogalomnak demokratikus vagy fasiszta tartalommal való megtöltése. Nehéz ezt másként jellemezni, mint a tudomány csődjét, még ha elismerjük is, hogy Radbruch maga a faszizmus elutasításával határozottan állást foglalt a különböző értékek, illetve felfogások tekintetében. Tudományos életműve, a relativista jogfilozófia nem teszi lehetővé, hogy az értékelés emberi aktusa a tudomány támogatásában részesüljön.

A faszizmus németországi uralma Radbruchot is ráébresztette jogfogalom koncepciójának hiányosságaira. A háború után írt munkái nem egy bizonyítékot szolgáltatnak álláspontja módosulására. Ez az eltolódás azonban — mint arra korábban már utaltunk — a természetjog elismerése irányában ment végbe.

„Jogfilozófiájá”-ban — az értékrelativizmus gondolatának következetes érvényesítésével — Radbruch még lehetségesnek tartotta a formailag egyértelmű, de üres jogfogalomnak bármely tartalommal való megtöltését — ahány szociális ideológia, annyi igazságosság-eszmé! —, a faszizmus szörnységei után azonban a relativizmus elvének sérelme árán is igyekezett megtalálni az utat az igazságosság-eszmének konkrét tartalommal való megtöltése felé. Jogfogalmának az igazságosság eszméjéből való levezetése lehetővé tette számára, hogy — gondolatmenetének logikus folytatásával — kétségbe vonja a minden igazságosságot megcsúfoló fasiszta jogszabályok jogi jellegét. „Ha a törvények az igazságosság akarását tudatosan tagadják, például önkényesen adják meg, vagy tagadják meg emberektől az emberi jogokat, akkor ezek a törvények nem érvényesek, a nép nem tartozik nekik engedelmességre . . .” — mondja egyik 1945-ben írt kis cikkében.⁵⁹ Az értékrelativizmus logikus következménye, az igazságosság-eszmé tartalmi meghatározatlansága azonban lehetetlenné teszi számára az általa felállított

⁵⁹ *Fünf Minuten Rechtsphilosophie*. Ld. *Rechtsphilosophie* 336. o.

követelmény valóraváltását és ezzel a fasiszta jogszabályok egyértelmű elvetését. Az értékrelativizmus alapján ugyanis a nemzetiszocialista ideológia egyenértékű bármely más ideológiával, s a jogfogalomnak a fasiszta igazságosság-eszmével való megtöltése csak egyike a lehetséges — tudományosan nem bizonyítható és nem is cáfolható — megoldásoknak. Ha tehát a relativista jogfilozófia védelmet kíván biztosítani a fasiszta ideológiával szemben, ha tudományosan akarja bizonyítani annak elvetendő voltát, úgy szüksége van az igazságosság eszméjének közelebbi meghatározására, olyan tartalommal való megtöltésére, amely bizonyos célkitűzésekkel nem egyeztethető össze. Ezt az új tartalmat Radbruch az ún. alapvető emberi jogokban találja meg, amelyeket — nézete szerint — a különböző deklarációk annyira egységesen foglaltak össze, hogy érvényességüket csak a szándékos szkepszis vonhatja kétségbe.⁶⁰

Az emberi jogok problematikája természetesen nem tartozik vizsgálódásaink körébe. Az eddigi gondolatmenet lezárása céljából csak annyit tartunk szükségesnek megjegyezni, hogy az igazságosság-eszme tartalmi kitöltésének igénye Radbruchot veszélyes területre ragadta. Itt vázolt új állásfoglalása nemcsak módszertani alapgondolatának, a relativizmusnak áttörését s ezzel egész rendszerének megingatását jelenti, hanem a pozitívizmus talajáról a természetjogi spekulációk vonalára való áttérést is.⁶¹ Ha ugyanis az „alapvető” emberi jogokat nem a társadalmi valóságból vezetjük le, hanem a priori létezését tulajdonítunk nekik — ahogyan Radbruch teszi —, úgy álláspontunk aligha fog eltérni a klasszikus természetjogi felfogástól. Az emberi természetből az értelem segítségével levezetett örök, alapvető emberi jogok gondolata, a feltörekvő polgárság természetjogi elmélete, kialakulása idején a feudalizmus önkényével szemben haladást jelentett, a mai természetjogi elméletek szerepe azonban főleg abban áll, hogy egyrészt egy abszolút érvényűnek vett értékmérő segítségével igazolják, örökérvényűnek jelentik ki a kapitalista társadalmat, államot és jogot, másrészt a tételes jog fölött álló másik jogrendszer elismerésével homlasztják a tételes jogot, és így ideológiai alátámasztást adnak a törvényesség félretolására irányuló tendenciáknak.⁶² Ezzel a kérdéssel a következőkben részletesebben foglalkozunk.

10. A jog fogalmának vizsgálatánál megállapítottuk, hogy Radbruch szerint a jogeszme, vagyis az igazságosság önmagában nem elegendő ahhoz, hogy belőle a „helyes” jog tartalmát levezessük. Az igazságosság csak arra kötelez, hogy az egyenlőeket egyenlőkként, az egyenlőtleneket egyenlőtlenekként kezeljük, de az egyenlőség, illetve egyenlőtlenység megállapításához semmiféle támpontot nem nyújt. Erre a kérdésre szerinte csak a jog céljából nyerhetünk választ.

Radbruch nyomatékosan hangsúlyozza, hogy a jog célját nem valamely empirikus célkitűzésben kell keresnünk, hanem valamely, a tapasztalaton felül álló értékben, amelynek megvalósítása — az igazságosság mellett

⁶⁰ Ld. uo.

⁶¹ A pozitívizmus fogalmát itt legtágabb értelmében használjuk, vagyis minden olyan irányzatot jelölünk vele, amely vizsgálódásai során csak a tételes jogra támaszkodik és nem ismeri el a természetjog létezését.

⁶² Ld. V. A. Tumanov, *Mi rejlik a természetjog „ujjácledése” mögött a mai burzsoá jogtudományban?* Szovetszkoe Goszudarsztvo i Pravo, 1954. 5. sz. Magyarul: Cikkgyűjtemény, V—1955. 79. és köv. o.

Ezt az utóbbi lehetőséget választotta és érvényesítette mind jogfilozófiájában, mind politikai tevékenysége során Radbruch is. Kérdés azonban, hogy mennyiben nyújtott segítséget tanítása a német jogászságnak a nemzetszocialista ideológia ellen vívott harcban. Erre a kérdésre nagyon is egyértelmű választ adott a fasiszta Németország története. A jogalkotás egyre-másra hozta az emberséget és igazságosságot megsűfoló törvényeket és egyéb jogszabályokat, az igazságszolgáltatás a hitleri önkényuralom engedelmes kiszolgálójává vált. Önkénytelenül is felmerül a kérdés: mi a gyakorlati értéke egy olyan jogfilozófiának, amely — noha egyik legfontosabb feladatának tekinti a politikával való kapcsolat megszilárdítását és a gyakorlat támogatását — védtelenül hagyja a politikai önkény minden jogtiprásával szemben? Radbruch az ember, kétségtelenül szemben állott a fasiszmissal, a relativista jogfilozófia azonban értéktelen fegyvernek bizonyult a fasiszta önkény elleni harcban.

Radbruch háború utáni megnyilatkozásai eléggé bizonyítják, hogy maga is világosan látta a jogfilozófiai rendszeréből adódó problémákat. Valószínű, hogy „Jogfilozófiá”-ja új kiadásában már kísérletet tett volna a hiányosságok kiküszöbölésére, de az értékre relativizmushoz való további hangsúlyozott ragaszkodása e kísérlet sikere iránt jogos kétségeket ébreszt.

II. A relativista jogfilozófia az igazságosság és a célszerűség mellett a jogeszmé harmadik összetevőjeként a jogbiztonságot fogadja el.⁶⁸ A jogbiztonság a jog pozitivitását követeli meg; a jognak mint az emberi együttélés rendjének mindenekelőtt egységessé kell lennie, mert a jog első és legfontosabb feladata a rend, a béke megteremtése és fenntartása.

A jog pozitivitásának követelménye Radbruchnál a jog tartalmától független; a jogbiztonság tehát — az igazságossághoz hasonlóan — formális jellegű, s ezért általános érvényű alapelv, melynek tartalmi kitöltése a célszerűség szempontjai szerint történik. A jogeszmé három összetevője közül tehát csak a célszerűség meghatározásánál érvényesül a relativista önkorlátozás, csak ez van alárendelve a pártállásnak, az államra és a jogra vonatkozó felfogásnak. Mivel azonban az igazságosság és a jogbiztonság eszméjének tartalmi kitöltése a célszerűségtől függ, ennek — tehát végső soron a párt-szempontoknak — kell eldöntenie, hogy mi legyen e három alapelv egymáshoz való viszonya, milyen mértékben érvényesüljön egyik vagy másik a többiek rovására. A három alapelv ugyanis — noha szükségszerűen feltételezi egymást — egyidejűleg ellent is mond egymásnak. Az igazságosság és a célszerűség például ellentétes követelményeket állít fel. Az igazságosság egyenlőséget jelent, amely a jogtételek általános érvényűségét követeli. Egyenlőség sohasem fordul elő a valóságban, hanem csupán az emberi agy hozza azt létre absztrakció segítségével, meghatározott nézőpont alapján. Ez a nézőpont — a jogban a célszerűség — viszont individualizál, tehát az egyenlőtlenségeket fokozott mértékben veszi figyelembe. Ugyancsak ellentét van egyfelől az igazságosság és a célszerűség, másfelől a jogbiztonság között. A jogbiztonság pozitivitást követel, a pozitív jog viszont igazságosságára vagy célszerűségére való tekintet nélkül érvényes. Végül a jogbiztonság követelménye a pozitivitással is ellentétbe kerülhet, derogatórius szokásjog vagy forradalmi jogalkotás esetén.

⁶⁸ Ld. *Rechtsphilosophie* 168. és köv. o.

Elképzelhető volna természetesen, hogy az igazságosság, célszerűség és jogbiztonság ellentétét megfelelő munkamegosztás segítségével áthidaljuk — hangoztatja Radbruch. Az igazságosság alapján lehetne eldönteni, hogy valamely rendelkezés egyáltalán jogi formát öltött-e, tehát a jog fogalma alá vonható-e; a célszerűség szempontjai határoznának a jogszabály helyessége kérdésében; végül a jogbiztonság követelményei alapján nyerné el a jogszabály érvényességét. Ez a munkamegosztás azonban Radbruch szerint a gyakorlatban nem érvényesül. A valóságban egyedül a cél-tartalommal megtöltött igazságosság-eszme alapján döntjük el, hogy valamely rendelkezés egyáltalán a jog fogalma alá tartozik-e, tehát formája szerint jognak tekinthető-e, míg a jog tartalmát a jogeszme három összetevője együttesen határozza meg. A jogtörténet tanúsága szerint azonban ez a követelmény nem mindig érvényesült; a különböző korszakokban gyakran fordult elő, hogy a jogeszme valamelyik összetevője kizárólagos, vagy döntő szerepet játszott a jog tartalmának meghatározásánál. A rendőrállam például a célszerűség elvét állította előtérbe; azokban a korszakokban, amelyeket a természetjog uralma jellemezett, egyedül az igazságosságból próbálták a jog tartalmát levezetni; míg a jogi pozitivizmus csak a jogbiztonságot tartotta szem előtt.

A Radbruch-féle jogi relativizmus a „helyes” jog tartalmának meghatározásánál — mint az előbbiek során láttuk — három alapvető és egymástól világosan elhatárolt érték-csoportot, az egyéni, a közösségi és a művi értékeket tartja szem előtt. Ez annyit jelent, hogy az állam és jog alapvető kérdéseivel foglalkozó elméleteknek vagy az egyes emberből, vagy a társadalomból, vagy az emberkéz alkotta kulturális javakból kell kiindulniok. Radbruch úgy vélte, hogy az egyes szociális modellekre jellemző jogeszméknek két, egymással elválaszthatatlanul összefüggő és egymással mégis ellentétes, általános érvényű elemet kell tartalmazniok. E két elem, az igazságosság és a jogbiztonság érvényességén alapul a jogrend. Radbruch a jogeszmé e két formai, tehát általános érvényű összetevőjének kapcsolatát úgy oldotta meg, hogy tartalmi kitöltésüket egy közös elem, a célszerűség segítségével kívánta elvégezni. Felfogása szerint azonban ezt a problémát már nem lehet egyértelműen, általános érvénnyel megoldani, hanem csak viszonylagosan, az államra és jogra vonatkozó különböző felfogások, a különböző párt-álláspontok rendszeres kifejtése útján.

Ugyanez a relativista önkorlátozás érvényesül a jogeszmé három összetevőjének rangsorolásánál is: Radbruch az olvasóra bizza az állásfoglalást az igazságosság, célszerűség vagy jogbiztonság elsőbbségét illetően. Úgy tűnik azonban, hogy ezt a gondolatot nem sikerült következetesen érvénysítenie. Abból a körülményből, hogy a jog legfőbb feladatának a rend fenntartását tekinti, arra következtethetünk, hogy szerinte a jogbiztonság csak logikailag harmadik összetevője a jogi ideálnak, a jogi értékek sorában azonban mind az igazságosságot, mind a célszerűséget megelőzi. „Hogy a jogi nézetek küzdelme véget érjen, fontosabb, mint az, hogy *igazságos és célszerű* véget érjen — mondja Radbruch —, a jogrend pusztá léte fontosabb, mint annak igazságossága és célszerűsége.”⁶⁹ E megállapításával Radbruch feladni látszik újkantiánus értékrelativizmusát s lényegében a jogi pozitivizmus álláspontjára helyezkedik: a tételes jog — tartalmától függetlenül — kötelez. A fasiszta állam jogalkotása, a jogbiztonság követelményével való sorozatos vissza-

⁶⁹ *Rechtsphilosophie* 169. o.

élések megingatták Radbruch bizalmát a jogi pozitivizmus helyességében, s a háború befejezése után ő is csatlakozott a pozitivizmus ellen indított általános támadáshoz, tehát végső soron a törvényesség ellen vívott ideológiai harchoz.

Már 1945-ben kifejtette azt a véleményét, hogy a pozitivizmus a maga „a törvény — törvény” alaptételével védtelenné tette a német társadalmat a még oly kegyetlen, önkényes, sőt bűnös fasiszta törvényekkel szemben is. Ezek a törvények — bár jogszabály formáját öltötték — nélkülözték a jog legfontosabb sajátosságát, az igazságosságra való törekvést. A jogbiztonság érdekében természetesen a helytelen vagy igazságtalan törvény érvényességét is el kell ismerni, ámde — és itt következik Radbruch nagy fordulata — „lehetnek olyan mértékben igazságtalan és a közre ártalmas törvények, hogy el kell vitatni érvényességüket, sőt jogi jellegüket is.”⁷⁰ Mi legyen azonban az az értékmérő, amely megszabja, hogy valamely jogszabály rendelkezik-e azzal a fokozottan igazságtalan és a közre ártalmas jelleggel, amely jogi jellegének tagadását vonja maga után? Radbruch erre a kérdésre is megadja a választ: „Vannak olyan jogi alapelvek, amelyek erősebbek, mint bármely tételes jogszabály, úgy, hogy nem érvényes az a törvény, amely ezeknek ellentmond. Ezeket az alapelveket természetjognak vagy észjognak nevezik.”⁷¹ Mint az előbbieknél láttuk, Radbruch az ún. alapvető emberi jogokban fedezi fel a tételes jog mércéjeként szolgáló természetjogi elveket és ezeket történelmileg egyértelműen kialakultnak, tehát általánosan elfogadottnak tekinti. Nagyon érdekes ezt az álláspontot összehasonlítani a „Jogfilozófia” szerzőjének, az akkor még következetesen relativista és természetjog-ellenes Radbruchnak álláspontjával. „A természetjogra Kant mérte a döntő csapást. Az értelem kanti kritikája bebizonyította, hogy értelmünk nem kész elméleti ismeretek, alkalmazásra megérett erkölcsi és esztétikai normák tárháza, hanem csak képességet jelent arra, hogy ilyen ismeretekhez és normákhoz eljuthassunk... Az ilyen, tartalmilag meghatározott ismeretek vagy értékelések sohasem a »tisztá« ész termékei, hanem csak az értelem meghatározott adottságokra való alkalmazásának termékei, és ezért sohasem általános érvényűek, hanem csak ezekre az adottságokra érvényesek. A »természetes«, azaz helyes jog problémája tehát lehet általános érvényű, minden megválaszolása azonban csak egy meghatározott társadalmi állapotra, egy meghatározott korra és egy meghatározott népre érvényes. Csak a helyes, igazságos jog kategóriája általános érvényű, alkalmazása azonban soha.”⁷²

Radbruch a továbbiakban hangsúlyozza, hogy az egyértelműleg meghatározható, tehát tudományosan megismerhető természetjog hívének el kell jutnia ahhoz a következtetéshez, hogy minden tételes jog csak addig maradhat érvényes, amíg igazságtalan volta a természetjoggal való összevetés következtében ki nem derül. Ez szükségszerűen a tételes jog önállóságának tagadásához, a helyes jogban való teljes feloldódásához vezet.⁷³ Lássuk most már, hogy meddig jutott el a relativista Radbruch által oly élesen megrajzolt helytelen úton az új, a természetjogász Radbruch.

⁷⁰ *Fünf Minuten Rechtsphilosophie*. Ld. *Rechtsphilosophie* 336. o.

⁷¹ Uo.

⁷² *Rechtsphilosophie* 107. o.

⁷³ Ld. uo.

A természetjog nyílt elismerésével természetesen nehezen egyeztethető össze az a relativizmus, amelyet Radbruch a jogeszmé tartalmát meghatározó három érték, az igazságosság, a célszerűség és a jogbiztonság viszonyának vonatkozásában korábbi műveiben érvényesített. Egyik 1946-ban megjelent, nagy feltűnést keltett cikkében már határozottan állást foglal a három érték rangsorát illetően.⁷⁴ Megállapítja, hogy a jogbiztonság nem lehet sem az egyetlen, sem a döntő szempont, amelyet a jognak meg kell valósítania hanem fokozottan figyelembe kell venni az igazságosság-érték követelményeit. A célszerűség gondolata a jogeszmé másik két összetevője mögött Radbruch új felfogásában háttérbe szorul, aminek gyökerét feltehetően a német fasizmus jogalkotásában érvényesülő célszerűségi elv túlhajtásában kell keresni. Jog az, ami „a népnek” hasznára van — fogalmazta meg jogi felfogását a fasizmus. Ebből az következik, hogy jog az önkény, a szerződészegés, a törvénytelenység, amennyiben a nép mindenkori vezetői ezt a nép számára hasznosnak ítélik. Az uralkodó réteg haszna így az egész nép hasznának hangoztatása formájában jelentkezik.

Mindezek alapján Radbruch azt a következtetést vonja le, hogy a jogeszmé három összetevőjének rangsorában a célszerűséget az utolsó helyre kell tenni.⁷⁵ A jogbiztonság és igazságosság elsőbbségének eldöntése már sokkal nehezebb feladat. A probléma ott merül fel, ahol egy tartalmilag helytelen, támadható törvény áll szemben egy nem törvényi formában jelentkező jogelvvvel. A konfliktus csak úgy oldható meg, hogy a jogszabályba foglalás, vagyis tételezés és a jogalkotó hatalom által biztosított és védett tételes jog akkor is elsőbbséggel rendelkezik, ha tartalmilag igazságtalan és célszerűtlen, ha csak a tételes jogszabálynak az igazságossággal való szembenállása oly elviselhetetlen mértékűvé nem válik, hogy a törvény mint „helytelen jog”, az igazságosság előtt meghátrálni kénytelen. Radbruch megállapítása szerint nem lehet ennél élesebb határvonalat húzni a törvényes jogtalanság és a helytelen tartalmuk ellenére mégis érvényes törvények között, egy másik határvonal azonban élesen meghúzható: ahol az igazságosságra nem törekszenek, ahol az igazságosság lényegét, vagyis az egyenlőséget a jogszabályalkotásnál tudatosan figyelmen kívül hagyják, ott a törvény nem csupán helytelen jog, hanem *egyáltalán nincs jogi természete*.⁷⁶ Ehhez a mércéhez viszonyítva Radbruch a nemzetiszocialista jog számos részlet-jogszabályát utasítja el és fosztja meg jogi jellegétől. Így tagadja azoknak a fasiszta törvényeknek a jogi voltát, amelyek egyes embereket alacsonyabbrendűeknek nyilvánítottak és megfosztották őket az emberi jogoktól. Ugyanígy nem lehet jognak tekinteni szerinte azokat a jogszabályokat, amelyek megfélemlítési céllal — tehát a célszerűség elvének korlátlan érvényesítésével — különböző súlyú büncselekményekre ugyanazt a büntetést, gyakran halálbüntetést állapítottak meg. A példák számát egyébként még szaporítani lehetne.

Radbruch elismeri, hogy a jogbiztonság számára súlyos fenyegetést jelent a „törvényes jogtalanság” fogalma, tehát tételes törvények jogi jellegének tagadása. Mégis úgy véli, hogy — a fasiszta német állam szomorú példája alapján — minden eszközzel védekezni kell a jogbiztonság elvének túlhajtása

⁷⁴ *Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht*. Ld. *Rechtsphilosophie*. 347—357. oldal.

⁷⁵ Uo. 353. o.

⁷⁶ Uo.

elvek elismerése tehát Radbruchnál visszaható hatállyal látszik érvényesülni, amennyiben ezeknek az eszméknek a jegyében bírálta és vetette el a fasiszta állam jogalkotó és jogalkalmazó tevékenységét. A jövőre nézve azonban Radbruch továbbra is a tételes jog érvényesüléséért szállt síkra, a háború után elszaporodott — s előbb vázolt — jogi viták eldöntését is a tételes jog alapján kívánta elvégezni.

Az esetek egy részében ez nem is okozott nehézséget. Az amerikai megszállási zónában kiadott törvény szerint⁸¹ „olyan politikai tettek, amelyek a nemzetiszocializmussal vagy a militarizmussal szemben jelentettek ellenállást, nem büntethetők”. Megvolt tehát a tételesjogi alap ahhoz, hogy a bíróságok felmentsék a fasiszmus elleni belső ellenállás során bűncselekményt elkövetett német állampolgárokat. Így mentették fel például azt a gyilkossággal vádolt egykori katonaszökevényt, aki a hitleri hatóságok elől felelősége lakásában bújkált, majd az őt megtaláló és előállítani készülő Gestapo-ügynököt hátulról lelőtte.

Ez azonban az eseteknek csak kisebb része. A perek túlnyomó többségében a vád tárgyát képező cselekmények — amint az említett példákban is látható — elkövetésük idején nem voltak maguk után büntetőjogi felelősséget, a fasiszmus bukását követő felelősségrevonásnak tehát Radbruch szerint nincs tételesjogi alapja. „A nemzetiszocialista büntettek megtorlásáról” szóló törvényt csak abban az esetben lehet a felmerülő vitás ügyek megoldásánál alkalmazni, ha az elkövetett cselekmények büntethetősége már elkövetésük idején fennállott. Radbruch a problémát úgy igyekszik megoldani, hogy nem ugyan a háború után keletkezett jogszabályokban, de nem is a fasiszta törvényekben keresi a felelősségrevonás jogi alapját. Minthogy a fasiszta jogalkotás termékeit nem tekinti jognak, a hatályos és a konkrét jogesetek eldöntésénél irányadó jogszabályokat a fasiszmus előtt érvényes német jogból meríti. A bűnösség megállapításánál és a büntetés kiszabásánál tehát szerinte az 1871-es Német Birodalmi Büntetőtörvénykönyv rendelkezései az irányadók. Ennek alapján a denunciáns-ügyekben a vádlottakat gyilkosság közvetett tetteseként lehet elítélni, amennyiben megállapítható, hogy szándékuk erre a célra irányult, s a büntetőbíróskodást eszközként használták fel ennek megvalósítására. Ilyen szándék fennforgása különösen olyan esetekben valószínű, ahol a feljelentőnek valami érdeke fűződött áldozatának az útból való eltüntetéséhez, például új házasság kötése, az áldozat vagyonának, lakásának megszerzése stb. Ha ez a tettesi szándék nem forgott fenn, hanem a feljelentő csak anyagot kívánt szolgáltatni a bírósági tárgyaláshoz, minden további terv vagy szándék nélkül, úgy ez esetben bűnsegédként vonható felelősségre.

Ez további jogi megoldás elfogadása azzal jár, hogy a halálos ítéletet kiszabó fasiszta bíróság tagjait kell a gyilkosság tetteseként tekinteni. Felelősségrevonásukat Radbruch ugyancsak a büntetőtörvénykönyv rendelkezéseinek megfelelő értelmezésével alapozza meg. A független bíró ítélete ugyanis szerinte csak akkor esik büntetőjogi felelősség alá, ha a bíró az ítélet meghozatalánál függetlensége alapelvét, a törvénynek való alávetettséget sértette meg. Ez az eset torog fenn, ha a bíró az igazságosság eszméjét lábbal tipró, tehát *jognak nem tekinthető* fasiszta jogszabályok alapján hozott — gyakran halálos — ítéletet.

⁸¹ Idézi Radbruch uo.

Végül — hogy az idézett jogeseteknél maradjunk — a büntetőtörvénykönyv rendelkezése alapján menti fel Radbruch a fasiszta halálos ítéleteket végrehajtó hóhérelégényeket, mert a hóhér a kivégzés végrehajtásáért csak akkor vonható felelősségre, ha nem jogerős, tehát végre nem hajtható ítéletet foganatosított.⁸²

Ezek a megoldások, amelyek a nyugatnémet igazságszolgáltatás gyakorlatában is sűrűn tükröződnek,⁸³ választ adnak korábbi kérdéseinkre is. Radbruch természetjogi alapon, az a priori jellegű igazságosság-eszme érvényesítésével tagadja a fasiszta jogszabályok jogi jellegét, az új német jogalkotás és igazságszolgáltatás kiépítésénél azonban általa „formál-joginak” nevezett megfontolásokra, végső soron a jogbiztonság elvére kívánt elsősorban támaszkodni. „Inkább, mint valaha, szükséges most — mondja —, hogy a jogbiztonság 12 évi tagadása után formál-jogi megfontolásokkal védekezzünk az olyan kísértések ellen, amelyek érthető módon fellépnek mindazokban, akik ezt a 12 éves lenyegetést és elnyomást átérték. Keresnünk kell az igazságosságot, de figyelembe kell vennünk a jogbiztonságot is, mert ez része az igazságosságnak, s ismét fel kell építenünk egy olyan jogállamot, amely mindkét gondolatnak lehetőség szerint eleget tesz.”⁸⁴ Hogy ennek a problémának a megoldását, az igazságosság és a jogbiztonság elméleti összeegyeztetését hogyan kívánta Radbruch elvégezni, az ma már aligha dönthető el. „Jogfilozófiá”-jának új felfogása alapján történő átdolgozásában halála megakadályozta. Azok a gondolatok azonban, amelyeket háború utáni cikkeiben kifejtett, legalábbis kétséggé teszik, hogy sikerült volna-e továbbra is következetesen érvényesítenie rendszerének mindvégig hangoztatott alaptételeit.

V.

12. Egy tanulmány szűkre szabott terjedelme eleve lehetetlenné teszi, hogy keretében egy teljes jogfilozófiai rendszer részletes ismertetésére vállalkozhatnánk. A relativista jogfilozófia bemutatásánál is kénytelenek voltunk vizsgálódásunk körét néhány fő kérdésre korlátozni, és ezen keresztül — legalább nagy vonásokban — képet adni Radbruch életművének egyik jelentős részéről.⁸⁵ Feladatunkat megkönnyítette az a körülmény, hogy Radbruch jogfilozófiája újkantiánus gyökerekből indul ki, a módszertani kérdések nála is döntő, az egész további vizsgálódás menetét meghatározó szerepet játszanak. Két módszertani alaptétele, a módszerdualizmus és a relativizmus szabja meg jogfilozófiai alapvetését, és ezeknek az általános tételeknek a konkrét jogelméleti és joggyakorlati problémákra való alkalmazását. Elegendőnek látszott tehát az elméleti alapok bemutatása után egy összefüggő kérdés-csoport kiválasztása, hogy ezen keresztül kísérjük figyelemmel a módszertani tételeknek konkrét problémák megoldásánál való érvényesítését.

⁸² Uo. 355–357. o.

⁸³ Ld. uo., valamint Wolfgang Friedmann, *Übergesetzliche Rechtsgrundsätze und die Lösung von Rechtsproblemen*. Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie, XLI/3. 1955. 348–371. o.

⁸⁴ *Rechtsphilosophie* 357. o.

⁸⁵ Radbruch, a tudós, nemcsak jogfilozófus, hanem kiváló büntetőjogász is volt. Tudományos munkásságának erre az oldalára, valamint politikai és oktatói tevékenységére ez a tanulmány nem kívánt kitérni.

Az elmondottak alapján meg kell kísérelnünk, hogy választ adjunk azokra a kérdésekre, amelyeket a tanulmány bevezető részében jeleztünk. Hogyan értékelendő a relativista jogfilozófia a marxista—leninista állam- és jogelmélet oldaláról?

A vizsgálódások alapján úgy tűnik, hogy a Radbruch-téle relativista jogfilozófiát nem érheti a túlzott eredetiség vádja. Módszertani alapvetésének, s az erre felépített rendszernek tanulmányozása — éppen ellenkezőleg — alátámasztani látszik a szocialista jogtudományban mindinkább tudatossá váló megállapítást a modern burzsoá jogfilozófiai rendszerek epigon-jellegéről. Eszerint a burzsoázia ma már nem jelentkezik gyökeres új elméletekkel, hanem a régieket alakítja át az új társadalmi feltételeknek megfelelően.⁸⁶ Radbruch jogfilozófiájának két alappillére, a módszerdualizmus és az értékrelativizmus egyaránt nem új gondolatok, túlzás volna tehát azt állítani, hogy Radbruch lényegesen továbbfejlesztette volna az egész elmélete kiindulópontjául szolgáló újkantiánus filozófiát, illetve jogbölcseletet. Lényegében csak arról van szó, hogy az újkantiánizmus „továbbfejlesztése” során Radbruch is megkísérelte az újkantiánus filozófia főproblémájának megoldását, a Sein és Sollen összeegyeztetését, és ő alkalmazta elsőnek az értékrelativizmus ugyancsak újkantiánus eredetű gondolatát a jogfilozófia területén.

Ami a relativista jogfilozófia tudományos értékét illeti, Radbruch sohasem tudott — de nem is akart — szabadulni azoktól az idealista hatásoktól, amelyek fiatalkorában az újkantiánus filozófia részéről érték. Felismerte ugyan a társadalmi létnek a tudatformákkal való összefüggését, de e kapcsolatban a szellemi oldalt tekintette meghatározónak. Elismerte és hangsúlyozta a jog társadalmi összefüggéseit és társadalomformáló szerepét, de eredetét nem a társadalmi viszonyokban, hanem a társadalmi valóságban, az osztályharcon kívül és felül álló jogeszmében kereste. Ebből a felfogásából következően ragaszkodott az „örök” emberi értékekhez és emberi jogokhoz, s mindenkor bátran kiállt mellettük, noha álláspontját nem tartotta tudományosan igazolhatónak. Mint a relativizmus következetes híve, jogfilozófiai rendszerét a gondolatilag lehetséges rendszerek egyikének tekintette, a politikai életben pedig a szociáldemokrácia evolucionista és reformista álláspontjára helyezkedett.

A relativista jogfilozófia mint következetes újkantiánizmus, „nyílt bevallását jelenti annak, hogy a helyes jogra vonatkozó újkantiánus vizsgálódást az újkantiánus irány maga is képtelen tudományos alapra helyezni és az önkényesen felvett ilyen vagy amolyan erkölcsi értékmérő segítségével . . . nem lehet a helyes jogot megállapítani”. Ez a felfogás tehát „nem képes tudományosan megoldani azt a kérdést, amit a jogbölcseleti kutatás egyik leglényegesebb elemeként jelöl meg; nem képes választ adni arra, hogy mi határozza meg az értéket, amelyet a jog meg akar valósítani”.⁸⁷ Amennyiben pedig a jog által megvalósítandó „értéket”, a jogeszmét tartalmilag igyekszik meghatározni, a lehetséges tartalmak közötti megbékülést, az állásfoglalástól való tartózkodást hirdeti, s ezzel mintegy egyenlő értékűvé nyil-

⁸⁶ Ld. V. A. Tumanov, *Kritika szovremennoj burzsuaaznoj teorii prava*. Moszkva, 1957. 24. o.; továbbá Sz. L. Zivsz, *Krizisz burzsuaaznoj zakonosti b szovremennüh imperialiszticeszkih goszudarsztvah*. Moszkva, 1958. 93. és köv. o.

⁸⁷ Szabó Imre, *A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon*. Budapest, 1955. 438. oldal.

vánítja az igaz és a hamis, a haladó és a reakciós ideológiákat. A relativista jogfilozófia tehát a Radbruch által eredetileg kifejtett formájában agnoszticizmushoz vezető, tudománytalan ideológia.

A fasiszmus németországi uralma nyilvánvalóvá tette a relativista jogfilozófia tudományos csődjét. Ezt érezve, Radbruch maga is szükségesnek látta felfogása bizonyos módosítását. Ez a módosulás azonban nem a marxista — leninista felfogáshoz való közeledésben, hanem éppen ellentétes irányban mutatkozott. Újkantiánus idealizmusa teret adott a természetjogi behatásnak, relativizmusa engedményekre kényszerült, politikai téren pedig élesen szembehelyezkedett a kommunista állásponttal. Valószínűnek látszik, hogy új felfogásának rendszerbe foglalása során a korábbi műveiben képviselt nézetektől messzire jutott volna, a halál azonban kiütötte kezéből a tollat.

Radbruch felfogásának módosulása nem véletlen jelenség, hanem az egész burzsoá jogfilozófiában a második világháborút követően végbement fordulat szerves része. Azok a pozitivisták irányok, amelyek lehetőséget adtak arra, hogy segítségükkel igazolást nyerjen a fasiszta önkény bármely — jogszabály formájába öltöztetett — aktusa, a nácizmus szétzúzása után már nem számíthattak sikerre. Ugyanígy csökkent a burzsoázia számára a különböző újkantiánus irányzatok használhatósága is, amelyek — formális jellegük-nél fogva — kevésbé voltak alkalmasak egyrészt a fasiszmus elítélésére, másrészt a fennálló burzsoá állam és jog igazolására. A burzsoázia ideológusai ezért a természetjogi elméletek felélesztéséhez folyamodtak, amelyek a jogrendszer és az államszervezet erkölcsi megalapozottságának látszatát keltik. E hatás alól Radbruch sem tudta kivonni magát. Nem lévén tudományos érve a fasiszta gaztettek elítélésére, azokat a természetjog segítségével támadta. Halála megakadályozta abban, hogy új elméletét teljesen kiépítse és újkantiánus módszertani elképzeléseit következetesen összehangolja a természetjogi elvekkel. Míg tehát a háború előtti jogfilozófiája — habár könnyen támadható — de többé-kevésbé következetes rendszert képezett, addig új felfogása egymással lépten-nyomon összeütköző, végig nem gondolt, s emellett nem kevésbé idealista és tudománytalan elvek gyűjteménye.

Radbruch egyike azoknak a polgári jogtudósoknak, akik — bár nem jutnak el a következetesen haladó jogi felfogás felismeréséig, és módszertani előfeltevéseikben és tudományos eredményeikben egyaránt konzervatívok — igyekeznek megvédeni a burzsoá-demokratikus világnézetet a fasiszmus támadásai ellen. Életművének összeomlása hatásos bizonyítékot szolgáltat annak a kísérletnek sikertelenségére, amely a fasiszmus elítélésében nem lép túl a burzsoá tudomány keretein, és bizonyítja a burzsoá állam- és jogtudomány fokozatos jobbratolódását is.

Hazánkban a relativista jogfilozófia viszonylag kevésbé ismert, hatásai azonban nálunk is megmutatkoznak. Az elméleti közömbösség, az állásfoglalástól való tartózkodás, a tudományos semlegesség a relativizmusnak olyan sajátosságai, amelyeknek nyomai a magyar jogtudományban is fellelhetők. E — talán nem tudatosított — veszély ellen csak úgy védekezhetünk eredményesen, ha felismerjük és leleplezzük megnyilvánulásait, ennek viszont előfeltétele a relativista jogfilozófia tanításainak megismerése és tudományos értékelése. Ha ehhez tanulmányunk csak valamennyire is hozzájárul, nem végeztünk eredménytelen munkát.

Зольтан Петери

Релятивистская философия права является одной из самых значительных влиятельных буржуазных философских систем права. У нас она мало известна, но некоторые влияния ее действуют и тут. Теоретическое равнодушие, воздержание от определенного мнения и научная нейтральность являются такими особенностями релятивизма, следы которых находятя и в венгерской юридической науке. Против них мы только тогда можем успешно защищаться, если вовремя познаем и разоблачаем их проявления, предпосылкой чего является ознакомление с учением релятивистской философии права и его научна оценка.

В статье разбирается релятивистская философия права в свете произведений Густава Радбруха. Радбрух был первым, кто на основе методического дуализма и методологического релятивизма, характера неокантианства, построил органическую систему философии права, которая через многочисленных последователей распространилас во всем мире.

Та тесная связь, которая наблюдается между теорией права Радбруха и ее исходным пунктом, неокантианской теорией, делает необходимым заниматься с последней.

Философия права Радбруха построена на двух основных методологических положениях: методологическом дуализме и релятивизме. Из положения методологического дуализма, что суждения ценности нельзя вывести из действительности индуктивным путем, а только из других, похожих суждений с помощью дедуктивного умозаключения, неокантианская философия права для юридической науки делает такой вывод, что фактическое право и правильное право, правовые факты и правовые ценности следует строго разграничить друг от друга. Это умозаключение — в немного измененной форме — можно найти и в теории Радбруха, поскольку он рассматривает право не как чистую действительность, а как действительность, имеющую связь с ценностью, значит с явлениями культуры, итак действительность юридическая действительность и юридическая ценность рассматриваются совершенно отклоняющимися друг от друга методами, и в конце концов у него создается методологический триализм.

В мире права естественно возникает желание найти правильную юридическую регламентацию не по линии беспроизводительной спекуляции, а с учетом требований юридической действительности. С этим намерением выступает и то направление, которое хочет доказать юридическую регламентацию условиями, находящимися якобы в действительности, т. е. через «природу вещей». Эта мысль в философии права Радбруха играет большую роль.

В той работе, где Радбрух впервые занимался проблемами «природы вещей», он характеризовал это, как всегдашнее явление общественной жизни, которое дает материал для создания правовых норм. «Природа вещей», как создание права и применение права, означает усвоение и обдумывание идейного содержания условий, общественной действительности.

Эту мысль Радбрух подробно рассматривает в своей «Философии права». «Природа вещей» тут появляется в качестве условий материала права, к которому нужно более или менее приспособляться при осуществлении юридических принципов.

Злодеяния гитлеровского «правосудия» вынудили Радбруха изменить свою точку зрения. Этот поворот в его мышлении произошел в сторону признания естественного права.

Со своей новой теорией Радбрух дошел до порога ликвидации методологического дуализма. Определение, по которому суть явлений действительности мы можем охватить строго научным методом, означает тот мост, который связывает мир *Sein* и *Sollen*. Характер естественного права, его взглядов состоит в том, что юридические выводы, сделанные из «природы вещей», только тогда можно признать действительным правом, если к этому фактическое право дает возможность, и если мы этот путь вообще рассматриваем одним из методов возникновения права, в результате чего мы со существованием фактического права признаем существование другого действительного права.

Другой основной идеей философии права Радбруха является релятивизм. Широкое распространение идей релятивизма в XX веке находится в тесной связи с обострением противоречий капитализма в эпоху капитализма.

Релятивизм не отвечает на краеугольные вопросы человеческого бытия. Особым подчеркиванием относительности всякого познания и оценки он уже заранее отказывается от решения основных философских и общественных проблем.

Название релятивизма в философии права Радбруха означает, что правильность некоторых суждений ценностей устанавливается только в отношении к определенному верхнему суждению ценностей, только в рамках определенного мировоззрения и ценностей, а не просто правильность этих суждений или мировоззрений самих по себе. Релятивистская философия права предоставляет отдельным лицам решение относительно противоположных друг к другу окончательных условий, или между юридическими понятиями, выведенными из последних.

Свою собственную задачу философия определяет только в том, чтобы подробно показать все возможные точки зрения, значит она хочет быть не системой философии права, а систематизированным выяснением возможных систем.

После этого статья освещает несколько конкретных юридических проблем методологической основы для их решения и применения.

GUSTAV RADBRUCH ET CERTAINS PROBLÈMES DE LA PHILOSOPHIE RELATIVISTE DU DROIT

Zoltán Péteri

La philosophie relativiste du droit est un des systèmes du plus grand effet de la théorie bourgeoise du droit. Dans notre pays, elle est relativement peu connue, mais ses effets se font sentir chez nous aussi. L'indifférence doctrinale, l'abstention d'une prise de position et la neutralité scientifique sont, en effet, des caractéristiques du relativisme dont les traces peuvent être aussi retrouvées dans la jurisprudence hongroise. Pour lutter avec succès contre ces phénomènes, il faut pouvoir reconnaître et démasquer à temps leurs manifestations, ce qui ne saurait se faire sans la connaissance et l'évaluation scientifique de la doctrine de la philosophie relativiste du droit.

L'auteur expose la philosophie relativiste de droit à travers l'oeuvre de Gustav Radbruch. Radbruch était le premier à édifier un système synthétique de philosophie du droit sur les phases méthodologiques de la dualité des méthodes d'origine néo-kantienne et du relativisme. Par l'intermédiaire de ses nombreux disciples, ce système s'est universellement répandu :

Le rapport étroit existant entre la théorie du droit de Radbruch et son point de départ, la philosophie néo-kantienne, rend nécessaire de s'occuper plus amplement de cette dernière.

La philosophie du droit de Radbruch est basée sur deux idées méthodologiques fondamentales l'une est la dualité des méthodes, l'autre le relativisme. En partant de la thèse de la dualité des méthodes, selon laquelle les jugements de valeur ne sauraient être déduits par induction de la réalité, mais seulement par déduction à partir d'autres jugements semblables, la philosophie néo-kantienne tire cette conclusion, que le droit positif et le droit juste, les faits et les valeurs juridiques doivent être rigoureusement séparés les uns des autres. Cette conclusion finale se retrouve également — sous une forme quelque peu modifiée — dans la théorie de Radbruch, qui considère le droit non comme une pure réalité, mais comme une réalité en connexité avec des valeurs, donc comme un phénomène culturel. Ainsi, du fait de son exigence d'étudier la réalité, la réalité juridique et la valeur juridique, à l'aide de méthodes différentes, on peut constater chez Radbruch un dualisme des méthodes.

Dans la sphère du droit, l'exigence de rechercher la réglementation juridique correcte non par une spéculation stérile, mais en tenant compte des exigences de la réalité juridique, se présente d'une manière impérative. La même exigence est posée aussi par l'école qui veut déduire la réglementation juridique de certains éléments prétendument intrinsèques de la vérité, qu'elle appelle «la nature des choses». Cette pensée joue un rôle très important dans la philosophie de Radbruch.

Dans sa première étude traitant du problème de la «nature des choses», Radbruch caractérisa celle-ci comme un élément donné de la vie sociale, qui fournit la matière à la création des règles de droit. La législation ou l'application du droit selon «la nature des choses» signifie donc de s'approprier et de penser jusqu'au bout le contenu idéal des données de la réalité sociale.

Cette idée est amplement développée par Radbruch dans sa «Rechtsphilosophie» (Philosophie du droit). Ici, la «nature des choses» se présente comme un élément donné de la matière du droit, auquel l'idée du droit doit s'adapter plus ou moins, au cours de sa concrétisation.

Les méfaits de la «justice» hitlérienne amenèrent Radbruch à la modification de sa pensée. Cette modification s'évalua dans la direction de la reconnaissance du droit naturel.

Par son nouveau raisonnement, Radbruch arriva jusqu'au seuil de la liquidation de la dualité des méthodes. Sa constatation, suivant laquelle le sens des phénomènes du réel pouvait être saisi par des méthodes strictement scientifiques, est un pont jeté entre les deux mondes du «Sein» et du «Sollen». Son raisonnement relève du droit naturel, car si, au-delà de la reconnaissance des conséquences juridiques tirées de «la nature des choses» comme un droit valable au cas où la possibilité en est assurée par le droit positif, on considère cette voie en général comme une des modalités de la formation du droit, on aboutit alors à la reconnaissance d'un autre droit valable à côté du système de droit positif.

L'autre idée fondamentale de la philosophie du droit de Radbruch est le relativisme. La propagation de l'idée de relativisme au XXe siècle est en connexité avec le fait, qu'à l'époque de l'impérialisme, les contradictions intrinsèques du capitalisme sont devenues plus aiguës.

Le relativisme n'a pas l'ambition de répondre aux dernières questions de l'existence humaine. En soulignant la relativité de toutes les connaissances et évaluations, elle renonce à priori à la prétention de résoudre les problèmes fondamentaux de la philosophie et de la société.

Le «relativisme» signifie, dans la philosophie de Radbruch que l'exactitude des jugements de valeur ne peut pas être constatée en soi, mais seulement par rapport à un jugement de valeur suprême, dans une perspective déterminée des valeurs et de l'univers. La philosophie relativiste du droit remet à l'individu la décision au sujet des dernières conditions opposées, c'est à dire des conceptions juridiques qu'on en peut déduire. Elle limite sa tâche propre à la présentation détaillée des prises de position possibles ; elle ne veut donc pas donner une doctrine de philosophie du droit, mais seulement une explication méthodique de son système possible.

L'étude passe ensuite à l'application de ces principes méthodologiques fondamentaux à certains problèmes juridiques concrets.

A fiatalkorúak büntetőjogi felelősségének és büntetési rendszerének egyes kérdései

1. A szocialista büntetőjogi irodalomnak egyik legelhanyagoltabb területe a fiatalkorúak büntetőjogi helyzetének kérdése. Csak az utóbbi években történtek kísérletek a legfontosabb elméleti kérdések felvetésére és megválaszolására. Ez jelentős mértékben a kodifikációs munka felélénkülésére és a fiatalkorú bűnözés elleni sikeres harc tapasztalatainak összegezésére vezethető vissza. A kodifikációt megelőző elméleti alapvetésekből és a már megszületett törvényhozási aktusokból kitűnően a fiatalkorúak büntetőjogának fejlődése a különleges büntetőjogi kezelés fenntartásának irányába halad. A fejlődés elsősorban a büntetési rendszer továbbbépítésében mutatkozik meg. A büntetési rendszer fejlődése messzemenően érvényesíti a szocialista büntetőpolitikának azt a felismerését, hogy a fiatalkorúak bűnözése elleni küzdelemben a büntetőjognak csak másodlagos szerepe van. „A harc sikerét az anyagi és kulturális színvonal emelése és nem a jogi, bírói intézkedések szigorítása biztosítja.”¹ A büntetési rendszer fejlődése tehát nem a büntetőjogi felelősség szigorításának, hanem a nevelő jellegű állami és társadalmi rendszabályok maximális igénybevételének irányába halad. A büntetési rendszer ugyanakkor, amikor nem szigorítja a büntetőjogi felelősséget, következetesen érvényesíti az elkövetett bűntettek miatti feltétlen és elkerülhetetlen felelősségrevonás elvét.² A felelősség feltétlen jellegének érvényesítése során figyelembe kell venni az élet sokrétűségét, a bűntettesek különbözőségét, a büntett elkövetésére vezető okokat és feltételeket, és ennek megfelelően differenciálni kell a büntetési rendszert, ezt ki kell egészíteni a nem büntetőjogi intézkedésekkel, nem büntetőjogi nevelő rendszabályok széles skálájával.³ A büntetési rendszeren belül is fokozni kell a nevelő jellegű

¹ V. S. Tadevoszján, *Harc a fiatalkorúak által elkövetett bűntettek felszámolásáért a Szovjetunióban.* (Legalitatea Populara, 1957. 6. sz.) Hasonlóan foglal állást a bolgár irodalomban Hriszto Lalow, *A fiatalkorúak bűnözése elleni harc kérdéséhez* (Szocialiszticeszko Pravo, 1954. 11. sz.) c. cikkében és S. Kalpov, *Büntetőigazságszolgáltatás a fiatalkorúak bűnözése elleni küzdelemben* (Szocialiszticeszko Pravo, 1955. 1. sz.) c. cikkében.

² „A harc fokozása nem a megtorlás fokozását jelenti. A bűnözés elleni harc a Szovjetunióban nemcsak a büntetékiszabás eszközeivel folyik, ennek a harcnak hatékonyságát nem a fenyítő szankciók szigorítása biztosítja, hanem mindenekelőtt az, hogy minden egyes bűntett elkerülhetetlenül és feltétlenül megkapja büntetését.” P. Sz. Romaskin, *A szovjet büntetőtörvényhozás kodifikálásának alapvető problémái.* (Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1957. 5. sz.) Lényegében ezt az álláspontot képviseli a csehszlovák irodalomban M. Hartmanová, *A fiatalkorúak a bíróság előtt és azok nevelése.* (Soudec z Lidu, 1954. 2. sz.) és O. Rolenz, *Büntető eljárás a fiatalkorúakkal szemben.* (Soudec z Lidu, 1954. 2. sz.) c. cikkében.

³ Ezt a követelményt juttatja érvényre az 1958-ban kiadott, „A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntetőtörvényeinek alapelvei” 10. cikke. Eszerint: „Ha a

rendszabályok súlyát, a büntetőjogi nevelőintézkedéseket, melyek megfelelően kielégítik a büntetési rendszer differenciáltságának követelményét.⁴

A szocialista országok jogának hatályos rendelkezései és a folyó kodifikációs munkálatok elméleti alapvetései, valamint az újabban napvilágot látott törvények fenntartják a fiatalkorúak különleges büntetőjogi elbírálásának elvét és ezt főleg a büntetési rendszer kiépítésénél érvényesítik. A különleges büntetőjogi elbírálás elvét a burzsoá országok joga is ismeri. Hogy a szocialista büntetőjogi rendezés sajátosságait felfedjük, szükségesnek mutatkozik a fiatalkorúak megkülönböztetett elbírálásának történetét áttekinteni.

2. A fiatalkorúakra vonatkozó különleges büntetőjogi szabályok kialakítása Európa-szerte a századforduló időszakára esik. A megkülönböztetett büntetőjogi kezelés lényege: szembe fordulás a klasszikus büntetőjogi elvekkel. A megkülönböztetett büntetőjogi kezelés kialakulása szerves része annak az általános kriminálpolitikai reformmozgalomnak, mely a klasszikus büntetőjoggal való szembe fordulást az imperializmus büntetőpolitikai szükségleteire alapozza, és amelyik végső soron a burzsoa törvényesség felszámolására irányul. A klasszikus büntetőjogi elvek a klasszikus kapitalizmus büntetőpolitikai szükségleteinek felelnek meg. Ezek az elvek a burzsoa törvényesség anyagi-jogi biztosítékai. A nullum crimen et nulla poena sine lege elve, a cselekményt objektívista szemlélete, a bűnösségi elv, a cselekmény és büntetés közötti proporionalitás elve — ezek a klasszikus büntetőjog jellemzői. Ezek az elvek a polgári demokratikus államberendezkedés, a burzsoa-liberális politikai rezsím büntetőpolitikájának anyagi jogi vetületei.⁵

Az imperializmus kialakulásával ezek a klasszikus büntetőjogi elvek és az ezeknek megfelelő intézmények többé nem képesek kielégíteni a büntetőpolitika igényeit. A klasszikus büntetőjog büntetési rendszere és büntetései nem képesek sikeresen megbirkózni a kriminalitással. A sikertelenség oka többek között az, hogy az imperializmus időszakának kriminalitása jelentősen különbözik a klasszikus kapitalizmus bűnözési folyamatától. Mik a jellemzői ennek a kriminalitásnak? A büntettek számszerű növekedése mellett minőségi változást jelent a visszaesők számának növekedése, a hivatásos és szokás-

bírósg megítélése szerint a társadalomra nem nagyon veszélyes bűncselekmény tizen-nyolc éven aluli elkövetője büntetés kiszabása nélkül is megjavítható, vele szemben büntetésnek nem minősülő nevelő jellegű kényszerintézkedéseket alkalmazhat.”

⁴ A büntetőjogi és a nem büntetőjogi rendszabályok alkalmazása tekintetében különösen az NDK irodalmában találhatunk elméleti alapvetést. J. Lekschas és J. Renneberg álláspontja szerint a bíróság által alkalmazható nevelő intézkedéseket a büntetésekhez kell közelebbíteni és a nem jelentős büntettek esetében nem bírói úton kell a nevelő, környezeti intézkedéseket alkalmazni. Szerintük „a büntetési rendszer dualizmusát fel kell váltani egy egységes fiatalkorú büntetési rendszerrel”. (*Probleme der sozialistischen Strafgesetzgebung in der Deutschen Demokratischen Republik. Staat und Recht, 1958. 8. sz.*) Ezt az álláspontot az NDK kodifikációs kormánybizottsága nem tette magáévá és továbbra is fenntartotta a büntetési rendszer dualizmusát. (A. Fräbel, *Soll die Zweispurigkeit von Erziehungsmaßnahmen und Strafen im Jugendstrafrecht beibehalten werden?* Neue Justiz, 1959. 3. sz.)

⁵ „A klasszikus büntetőjogban a bűnösség és beszámíthatóság, a tett objektív súlya és a büntetés arányossága a burzsoá egyéni szabadság büntetőjogi kifejeződése volt. A felületen azonban ez az egyéni érdekvédelem nem ilyen leplezetlenül mutatkozott, hanem övezve volt mindenféle államjogi és erkölcsi ideológiával. Lényegében itt nem volt egyébről szó, mint a büntetés korlátlanságának az egyéni érdekek szempontjából való korlátozásáról.” (Friedmann E., *A büntetőjogi alapfogalmakról. Büntetőjogi dolgozatok Balogh Jenő születés 50. évfordulójának ünnepére.* Bp. Bűnügyi Szemle, 156. o.)

szérü bűnözők megjelenése, másrészt a kriminalitás „megifjodása” — a fiatalok arányának jelentős növekedése. A bűnözés mint a kapitalista rendszer elleni ösztönös, elemi tiltakozás mellett nő és erősödik a munkásosztály szervezett politikai ellenállása is. Ezek a körülmények új kriminálpolitika kialakítását követelik. Az imperializmus büntetőjogi szükségleteit legkövetkezősebben kifejező kriminálantropológiai és kriminál-szociológiai iskola végzi el az új büntetőpolitikai feladatok kidolgozását, elméleti általánosítását és a klasszikus büntetőjogi intézményekhez való dogmatikai hozzáidomítását, illetőleg a számukra használhatatlan klasszikus intézmények felszámolásának elméleti igazolását.

3. Az új kriminálpolitikai reformtörekvések a kriminalitás változásaira, új jelenségeire hivatkozva kezdik meg a klasszikus büntetőjogi elvek és intézmények kritikáját. „A kriminalitás az utóbbi évtizedben patológikus jelenségeket mutat.”⁶ Nem a büntetőjogi eszmék „önmozgása”, hanem a burzsoázia büntetőpolitikai szükségletei vezetnek el szükségszerűen a büntetőjogi eszmék és intézmények reformjához. A kriminálantropológiai és kriminál-szociológiai iskola általános sikereit annak köszönheti, hogy az imperializmus időszakának kriminalitása Európa-szerte hasonló jelenségeket produkált.⁷

A büntetőjogi reformtörekvések mindenekelőtt a büntetési rendszer újjáalakítását követelték.⁸ A reformtörekvések irányát ez a központi követelmény fejezi ki leghívebben: meg kell szüntetni a büntett és büntetés közötti arányosság elvét, és fel kell váltani az elkövető és a büntetés közötti proporcionalitással.⁹ A jogépségi (megtorló) büntetés felváltása a célbüntetéssel, a prevenció és az individualizáció követelménye lényegében nem más, mint a tett-büntetőjog tettes-büntetőjoggá való átalakításának programja, az objektív szemléletnek a szubjektív büntetőjogi szemlélettel való felváltása.¹⁰

⁶ „A bűnözés az utóbbi évtizedben pathológikus vonásokat mutat: 1. nő az elkövetett bűncselekmények száma általában és különösen az állam, közrend, vallás és személyiség elleni bűncselekmények száma; 2. növekszik a visszaeső bűnözők száma; 3. jelentős a fiatalok bűnözés és egyre növekszik.” (F. Liszt, *Strafrechtliche Aufsätze und Vorträge*. Berlin, 1905. 2. köt. 237. o.)

⁷ „Liszt mozgalmának titka, hogy kifejezte a felépítményben követelt változások szükségességét, melyek az alapon már az imperializmussal végbementek.” (J. Renneberg, *Die kriminalsoziologischen und kriminalbiologischen Lehren und Strafrechtsreformvorschläge Liszts und die Zerstörung der Gesetzlichkeit im bürgerlichen Strafrecht*. VEB. Berlin, 1956. 27. o.) Valóban, Liszt az új kriminálpolitikai elveken nyugvó büntetőjog kialakítását azért tartotta szükségesnek, mert „hatályos jogunk tehetetlen a bűnözéssel szemben”. (*Strafrechtliche Aufsätze und Vorträge*. Berlin, 1905. 322. o.)

⁸ „A megfélemlítésre alapozott büntetési rendszer a XIX. század második felében erőtlenné bizonyult, hogy leküzdje az egyre növekvő bűnözést és mindenekelőtt a visszaesés, valamint a fiatalok bűnözésének emelkedését. A kapitalizmus objektív törvényeinek következtében a bűncselekmények száma egyre növekedett. A burzsoázia ideológusai nem ismerhették be, hogy ez a jelenség magának a kapitalista rendszernek következménye, tehát a büntetési rendszer csődjének eredményeként állították be és azt a követelményt állították fel, hogy meg kell változtatni a büntetési rendszert.” (M. D. Sargorodszkij, *Büntetés a büntetőjogban*. Moszkva, 1957., az Állam- és Jogtudományi Intézet kéziratosa fordítása.)

⁹ „Első sorba kell helyezni a bűncselekmények leküzdését a tettesre gyakorolt egyéniesített behatással. Ez azt feltételezi, hogy a társadalmi védekezés általában, a büntetés pedig mint célbüntetés különösen a tettes személyéhez igazítandó mértékében és módjában.” (F. Liszt i. m. 152. o.)

¹⁰ „Az individualizáció az a jelszó, mely alatt a büntetőjog szubjektívizálása betört és ma már a tettes felelteti a büntettet. A személyiségvizsgálat és az a Liszt-i elszó, hogy „nem a tettet, hanem a tettetést kell büntetni” lényegében mit takar? Azt,

„Nem a cselekményt, hanem a büntettest kell büntetni” formula a klasszikus elvekkkel való szakítást jelenti. Ez a büntetéstan követelmény, mely a speciális prevenció elsődlegességét hangsúlyozza és a speciális prevencióra épített represszió általános élesítését követeli, a cselekménytanban az objektivista szemléletet (a cselekmény tárgyi súlya, a jogtárgy jelentősége határozza meg a büntető társadalmi, büntetőjogi értékelését) szubjektívizmussal váltja fel, a büntetőjogi felelősség alapjának többé nem a szabad akaratot és bűnösséget, hanem a cselekmény büntetendőségét és az elkövető veszélyességét tekinti.

4. A klasszikus elvekkel való szembefordulás tehát mindenekelőtt a büntetési rendszer intézményeivel és elveivel való szembefordulást jelentette, de egyúttal a cselekménytan és a büntetőjogi felelősség kérdésében is új elméleti álláspontot alakított ki. Ez a szembefordulás konkrétan a következőket jelentette:

a) a cselekménytanban szubjektívizmussal váltják föl az objektivista szemléletet (a tettes személyiségének, személyi körülményeinek, tulajdonságainak döntő jelentőséget tulajdonítanak a cselekmény objektív sajátosságaival szemben);

b) a büntetőjogi felelősség kérdésében a szabad akaratra épített bűnösségi elvet a mechanikus determinizmusra épülő veszélyes állapot és materiális bűnösség intézményével váltják fel;

c) a büntetéstanban a megtorlási elvből folyó jogépségi büntetés arányosságát és a büntetés határozottságát a célbüntetések speciál-preventív intézkedés-rendszerével és az individualizáció elvére épülő határozatlan tartamú biztonsági intézkedésekkel váltják fel.

Ezek a büntetőjogi reformkövetelmények a burzsoa politikai reformizmussal voltak szoros kapcsolatban.

A büntetőjogi reformkövetelések sikerét ebben az időszakban éppen ez a szoros kapcsolat biztosította.¹¹

hogy a tett csak szimptóma. Liszt iskolája logikusan eljutott a bűnösség és büntetés fogalmának felszámolásához. A tettesbűnösség és tettesbüntetés (Täterschuld és Täterstrafe) a kialakított új fogalom, melynek alapja a tettes személyisége, mint büntetési alap, mely végül is elvezet a modern represszív tettesbüntetőjoghoz”. (G. Spindel, *Zur Notwendigkeit des Objektivismus im Strafrecht*. Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft, 1953. 4. sz. 524–526. o.)

Liszt erről a kérdésről így ír: „Proporcionalitás a büntetés és a tettes bűnöző érzülete között: ez az, amit ma követelményként felállítunk”, majd tovább „a modern kriminál-politika kiindulási alapelve, hogy nem a bűncselekmény, hanem a büntettes a büntetés tárgya, nem a fogalom, hanem az ember, hogy tehát a büntetés nemét és mértékét nem a fogalmi különbség határozza meg, amit a kódex előír, hanem a büntettesek biológiai különbségei.” (Liszt i. m. 377. o. és 170. o.) (Kiemelés tőlem – Sz. A.)

Nálunk hasonló gondolatmenettel és érveléssel Vargha Ferenc azt hangsúlyozza, hogy „A büntető igazságszolgáltatás legfőbb feladata, hogy feltárja azt a büntetést, mely a jogi értékek individualizált megtámadásának a társadalmi hasznosságot és célszerűséget irányadóul véve, a legmegfelelőbb. Idejét múlta az a felfogás, amely szerint az állami igazságszolgáltatásnak a megtorló büntetés alkalmazása a feladata. A büntetés célja a társadalmi rend fenntartása, következésképp azon tényezők ellen kell irányulnia, amelyek a bűncselekmények okaiként jelentkeznek. Az emberben a *kriminális individualitás* lehet tárgya a büntetésnek. (Vargha F., *A gyermekkorban lévő bűnösök*. Magyar Jogászegyleti Értekezések, 1895. 42. o.) (Kiemelés tőlem – Sz. A.)

¹¹ „A pozitívista filozófiára és burzsoa szociológiára alapozott szociológiai büntetőjogi koncepciót nem tekinthetjük tudományos előrelépésnek, nem tekinthetjük haladónak sem, annak ellenére, hogy a büntettekért a felelősséget a társadalomra hárítja, mivel ezt reakciós tartalommal teszi és nem közeledik a szocialista világnézet felé. Ezen

A burzsoa törvényesség anyagijogi intézményeit az új kriminálpolitikai reformmozgalomnak nem sikerült teljesen felszámolnia, azonban kompromisszumra kényszerítette a klasszikus büntetőjogot. Így alakul ki a klasszikus büntetőjogi intézmények mellett azok természetének, elveinek és alkalmazási feltételeinek élesen ellentmondó biztonsági intézkedések rendszere, a büntetési rendszer dualizmusa és a fiatalkorúak különös büntetőjogi kezelésének szabályrendszere.

5. A fiatalkorúak különleges büntetőjogi kezelésének új szabályai így jellemezhetők: győzött a tettes büntetőjogi szemlélet, a biztonsági intézkedések szerepe dominál és elsődleges a határozott tartamú büntetésekkel szemben.¹² A fiatalkorúak tekintetében könnyebb volt áttörni a burzsoa törvényesség elveit és intézményeit. A fiatalkorúak büntetőjoga, a fiatalkorúak különleges büntetőjogi kezelésének szabályrendszere a burzsoa törvényesség áttörési kísérleteinek eredménye és a kriminál-antropológiai és szociológiai reformtörekvések egyik mellékterméke. Mint ilyen, veszedelmes precedens a klasszikus elvek további áttörési kísérleteihez. A különleges büntetőjogi szabályok a burzsoa politikai reformizmus, a burzsoa szociálpolitika gondolatvilágával mutatnak rokonságot, és látszólag haladó, humánusabb intézményei a burzsoa ideológiai és politikai befolyásolás hajlékony eszközei.¹³

Hazánkban a fiatalkorúak különleges büntetőjogi kezelésének szabályai, azok kialakulásának körülményei és jellege ugyanazokat a sajátosságokat mutatják, melyeket az eddigiek során az európai fejlődést illetően megállapítottunk. Nevezetesen: a II. Bn. és az Fb. ugyanúgy a klasszikus elvekkel szembeforduló büntetőjogi reformtörekvések eredménye,¹⁴ és a maga

nem változtat az a kép sem, hogy a szociológusok és mindenekelőtt Liszt saját programjában nagyvonalú szociálpolitikát látott. Ez a bismarcki szocializmus büntetőjogi vetülete volt, mely mellett határozottan állást is foglalt, elhatárolva magát a forradalmi proletármozgalomtól.” (Renneberg i. m. 44–45. o.)

II. Nathan a fiatalkorúak bíróságáról szóló törvény méltatása kapcsán fejt ki, hogy a fiatalkorúak különleges büntetőjogi kezelésének kialakulása a burzsoa társadalomban kifejezetten a burzsoa reformizmus terméke. (*Neue Justiz*, 1952. 6. sz. 246. o.)

Hasonlóan foglal állást K. Pollák, *Franz von Liszt und der Zerfall der bürgerlichen Gesetzmäßigkeiten* c. cikkében. (*Neue Justiz*, 1951. 3. sz. 97. o.)

¹² Maurach így jellemzi ezt a folyamatot: „A fiatalkorúak büntetőjogában az általános büntetőjog tette vonatkoztatott bűnösségi elve háttérbe szorul és átadja helyét egy tettesbüntetőjognak, mely abban is kifejezésre jut, hogy a nevelőintézkedések kiválasztásánál és mértékének meghatározásánál a tettes személyiségének egésze a döntő.” (*Strafrecht, Allgemeiner Teil*. 727. o.)

¹³ Lekschas mutatott rá arra, hogy a fiatalkorúak különleges büntetőjogi kezelését megvalósító burzsoa JGG „a jogkövetkezmények dualizmusával nem csinált egyebet, mint raffinált szentesítést a kapitalista rendszerrel konfliktusba jutott fiatalkorúak elnyomásának és alapot teremtett egy tettes-, érzületbüntetőjog bevezetéséhez. Az imperialista államnak szűksége van arra, hogy „nevelő” beavatkozását jogilag igazolja. A JGG a korlátlan állami beavatkozásnak és az ifjúság imperialista célok végrehajtására való alkalmazásátételének eszköze.” (J. Lekschas, *Gegen bürgerlich-idealistische Tendenzen in der Theorie des Jugendstrafrechts*. Staat und Recht, 1958. 4. sz. 379. o.)

Tadevoszjan fejt ki, hogy „A burzsoa vezető körök kísérletei a fiatalkorú kriminalitás növekedésének meggátlására egyes filantropikus és látszólag haladó intézkedések foganatosításával, nem vezetett sikerre, mert ezek csak hypokrita aktusok voltak a munkáosztály felháborodásának levezetésére.” (V. S. Tadevoszjan, *Lupta pentru lichidaria faptelor ilicite savirsite de minori in URSS*. Legalitatea Populara, 1957. 6. sz. 645. o.)

¹⁴ „Törvényhozásunknak fel kell használnia azon tudományos kutatások eredmé-

egészeben a tettesbüntetőjogi szemlélet nagyon is következetes gondolat és eszmevilágának terméke.¹⁵ A fiatalkorúakra vonatkozó büntetőjogi szabályok „pszeudo büntetőjogi” szabályrendszerként való kezelése eszköz arra, hogy a klasszikus elvektől, a burzsoa törvényesség anyagijogi garanciáitól teljesen elszakítsa ezt a szabályrendszert. Ez a tartalma a büntetőjogtól teljesen elszakadt „nevelő és óvó intézkedések joga” követelésének, mely a burzsoa állam szociálpolitikai tevékenységének eszköze, a burzsoa gyermek- és ifjúságvédelem „szankciós zárköve”.

Ennek a szabályrendszernek értékelésénél abból kell kiindulnunk, hogy kétségtelenül humánusabb végrehajtási rendszert teremtett, azonban a rendezés a maga egészében a represszió súlyát és határait kitágította, elmosta a büntetőjogi és az erkölcsi felelősség határait, a tettesbüntetőjogi szemléletre áttérve, az individualizáció követelményét maximálisan megvalósítva pedig veszedelmes precedenst teremtett a büntetőjog általános szabályainak további áttörési kísérleteihez.¹⁶ A burzsoa reformizmussal, a burzsoa állam szociálpolitikai tevékenységével való szoros összetűgésére leplezte a represszió súlyosításának célját, gátolta annak a felismerésnek kialakulását, hogy a bűnözés elleni harc kapitalista körülmények között csak a kapitalizmus felszámolása útján kereshető és nem a burzsoa büntetőjogi intézmények reformjának, a büntetőjogi reformnak a burzsoa állam szociálpolitikai tevékenységével való összekapcsolása útján.¹⁷

6. A modern burzsoa jogtudomány képviselőinek többsége ma nem indít harcot a fiatalkorúak büntetőjogának az előbb vázolt módon kialakult büntetési rendszere ellen, hanem azt emelőnek használja fel a felnőttkorúak büntetési rendszerének átépítéséhez. A modern burzsoa kriminálpolitika legjelentősebb irányzatának, az „Új társadalomvédelem”-nek egyik kiváló képviselője, Marc Ancel szerint: „A fiatalkorúak mai büntetőjoga mintaképe a holnap felnőttkorúakra vonatkozó büntetőjogának.”¹⁸

nyét, amelyeket a társadalmi környezetnek a kriminalitásra gyakorolt befolyását vizsgálva, a kriminológusok, a bűnügyi embertan és elmekörtan munkásai, továbbá a *kriminálpolitikai irányú úttörő írói* a régi tételes büntetőjogok elmaradt és egyoldalú álláspontjával szemben az utolsó évtizedekben elvégeztek. (A Bn. miniszteri indoklásából. *Igazságügyi Javaslatok Tára*, 1907. 608. o.) (Kiemelés tőlem — Sz. A.)

¹⁵ A Bn. parlamenti vitájában erre az ellentmondásra mutat rá az a felszólalás, amelyik szerint: „A Bn. büntetőjogunk átépítésének első köve, melyet követ a klasszikus elvekkel való lehető teljes szakítás.” (*Igazságügyi Javaslatok Tára*, 1908. 798. o.)

¹⁶ A felelősségfokozás, a represszió kielégése és a nevelés gondolata közötti szoros összefüggésre világosan rámutat Baumgarten Izidor, a Bn. burzsoa bírálója: „A fiatalkorúak bírója egy tökéletlen közigazgatási tisztviselő, de egyúttal egy félelmetes büntetőbíró. A polgári szabadság biztosítékát abban találjuk, hogy a büntetőbíró csak egy határozott cselekmény fennforgása esetén intézkedhessék. A büntetőbíró, ki e feltételek, sőt büntető cselekmény hiányában belenyúlhat a családi életbe, nagy társadalmi veszély képében tűnik mindenkinek szemében, kit a furor educandi minden egyéb tekintet iránt el nem vakított. Egy ország, melyben alaptalan, nyomozó, a védelmet kirekesztő eljárás alapján a büntetőbíró egy fiatalkorút esetleg 9 évre szabadságától megfoszthat, már kilépett a jogállamok sorából.” (*A fiatalkorúak bírájáról és a fiatalkorúak bűntetteiben követendő eljárásról szóló törvény előadói tervezete*. Magyar Jogászegyleti Értekezések, Budapest, 1913.)

¹⁷ Ezt a koncepciót Kármán Elemér így foglalta össze: „A fiatalkorúak bírósága a bűnüldözés és a gyermekvédelem irányító szerve, szociálpolitikai vezérkara.” (Kármán E., *A Fb. VI. fejezete és a fiatalkorúak bírája*. Jogtudományi Közlöny, 1916. 40. sz. 347. o.)

¹⁸ Szekeres Károly, A „Société Internationale de Défense Sociale” stockholmi kongresszusa. (Magyar Jog, 1958. 10. sz. 315. o.)

A nevelés gondolata, a speciális prevenció kizárólagosságának követelménye a modern burzsoa büntetőtani törekvésekben a cselekmény jelentőségének háttérbe szorítására, a cselekmény és a büntetés közötti arányosság elvének felszámolására szolgál. Érdemes az új irányzat megalapítójának, Grammaticanak elméleti tételeit rövid összefoglalásban áttekinteni: „A repressív büntetőjogot fel kell váltania a preventív intézkedések rendszerének, a javító és nevelőintézkedések rendszerének. A bűnözés hagyományos ismérveit az antiszocialitás ismérveinek kell helyettesítenie. Többé nem a büntetettnek megfelelő, hanem a tettesnek megfelelő rendszabály a követelmény.”¹⁹ Az új büntetőjogi program alátámasztása az egyén és állam viszonyának új átgondolását is megköveteli: „Az állam szerepe nem korlátozódhatik a javak védelmére, az államnak javítania kell azoknak emberi értékét, akikből áll.”²⁰ A jóléti burzsoa állam eszméje szolgáltatja tehát az alapot a biztonsági intézkedésekhez, a fiatalok büntetőjoga pedig így válik előtutárává egy olyan büntetési rendszernek, melyben „lemondanak a régi, állítólag változhatatlan, merev büntetési szankciókról és egészen más rendszerre térnek át, mint amilyen a nevelő és gyógyító intézetekben való elkülönítés, oktatási és nevelési intézkedések, az életkörülmények (környezet) megváltoztatása, határozatlan ítéletek”.²¹ Ennek a büntetési rendszerek lényege a represszió fokozása, az ideológiai és politikai befolyásolás új eszközeinek sorompóba állítása, a büntetés-kiszabási önkény lehetőségének megteremtése.²²

Hasonlóan nyilatkozik E. Dreher is. „Büntetések és biztonsági intézkedések rendszerét úgy kell egységesíteni, mint a fiatalok büntetőjogában a büntetések és javítóintézkedések rendszerét.” (*Die Vereinheitlichung von Strafen und sicheren Massregeln*. Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft, 1953. 4. füzet, 492–493. o.)

A „Défense Sociale Nouvelle” kriminálpolitikai mozgalom átfogó szocialista értékelését ld. I. Sawicki, *Új társadalomvédelem*. (Pantswo i Pravo, 1955. 1. sz.)

¹⁹ Trois points de Défense Sociale. Revue de Criminologie, 1. sz. 1. o.

²⁰ Grammatica i. m. és ld. még T. Würtenberger, *Défense sociale – Ziele und Wege einer neuen kriminalpolitischen Bewegung*. Monatsschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform. Sonderheft, 1956.

M. Ancel hangsúlyozza, hogy az új társadalomvédelem „feltételez egy humanista filozófiát, mely túlhaladja a materialista determinizmus felfogását. Ilyen értelemben érinti a mozgalom az egyén és állam viszonyát. Ebben az értelemben az új társadalomvédelem nem totalitárius, mert a társadalom az embertől és ember által van. Politikai filozófiájának jellemzője tehát a társadalmi individualizmus.” (*La Défense Sociale Nouvelle*. Paris, 1954. 35–36. o.)

²¹ G. Kohn. *Existenzialismus und Rechtswissenschaft*. Basel, 1951. 168. o.

²² „A mai burzsoa büntetéssel kapcsolatos elméleti munkák túlnyomó többségének az a törekvés az alapja, hogy szabaddá tegyék a bíró kezét, megszabadítsák a jogszabályoktól, amelyek kötik és megkönnyítik a burzsoa bírósági apparátusnak a büntetés önkényes kiszabását, ami a burzsoázia érdekeinek az imperializmus időszakában leginkább megfelel.” (D. M. Sargorodszkij i. m. 133–134. o.); és valóban M. Ancel az új társadalomvédelem nevében ezt a jogi kötöttséget akarja megszüntetni, amikor a mozgalom céljáról szólva kifejti, „a Défense Sociale Nouvelle a társadalom védelmét úgy igyekszik elérni, hogy a szó igazi értelmében vett büntetőjogon kívüli intézkedések együttesét alkalmazza, melyeknek célja a bűnözők semlegesítése, lett legyen eliminációval vagy segregációval elérhető, avagy kuratív, illetőleg nevelő módszerek alkalmazásával: így ismét egymásra talál a társadalomvédelem és a veszélyesség fogalma, melynek kapcsolata evidens”. (I. m. 35. o.) (Kiemelés tőlem – Sz. A.)

Majd más helyen ugyanezt a gondolatot így ismétli meg: „A feladat ma: a büntetőjogot tökéletesíteni egy sor, teljes mértékben büntetőjogon kívüli természetű egyéniesítő intézkedéssel. A büntetőjog feladata ma nem lehet csak a bűnösség megállapítása és a büntetés kiszabása, hanem a helyes út az elkövető személyiségvizsgálatán keresztül a reszocializáláshoz.” (*Die geistige Grundlage der Lehren von der „Sozialen Verteidigung”*. Monatsschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform, Sonderheft, 1956.)

Ezek a büntetési rendszerre vonatkozó nézetek tartalmi összefüggésben vannak a bűncselekmény és a büntetőjogi felelősség kérdéséről vallott felfogással is. A bűncselekmény szimptomája az antiszocialitásnak, az antiszocialitás viszont olyan személyi tulajdonság-komplexum, mely büntett elkövetésére diszponál. A büntett tehát elkerülhetetlen, fatális jelenség,²³ mely szükségletenné és feleslegessé teszi a büntetőjog generál-preventív céljait. A felelősségmegalapozás tehát szubjektivista, tettesbüntetőjogi szemléletű. Ilyen felelősségmegalapozás esetén kézenfekvő a jogkövetkezmények olyan felépítésének követelése, mely a veszélyes kriminogén tényezők leküzdésére irányul és amelynek tartalma: biztonsági-gyógyító vagy biztonsági-nevelő, illetve elszigetelő kényszerrendszabály.²⁴

7. A fiatalkorúak megkülönböztetett büntetőjogi kezelésének burzsoa szabályozását felvázolva, lehetőség nyílik arra, hogy a fontos elméleti csomópontokat áttekintsük. Ezek a következők:

a) Mi a viszony a fiatalkorúak büntetőjoga és a felnőttkorúakra irányadó általános büntetőjogi szabályok között?

b) A fiatalkorúak büntetőjogi felelőssége azonos-e a felnőttek büntetőjogi felelősségével?

c) Szükség van-e a fiatalkorúak önálló büntetési rendszerére?

d) A fiatalkorúakra irányadó büntetési rendszer elvei és intézményei milyen viszonyban vannak az általános büntetési rendszerrel és ennek elveivel?

Ezekre a kérdésekre adott burzsoa elméleti válaszok a következők:

aa) A fiatalkorúak büntetőjoga „pszeudo büntetőjog”, és lényegében nem büntetőjog, hanem a „fiatalkorúak nevelésének joga”. Ez az álláspont a közigazgatási és biztonsági intézkedések bevonását tette lehetővé a büntetőjogi megtorlás hagyományos formáinak körébe, és szociálpolitikai intézkedések büntetőjogi értékesítésével a megtorlás területének, határainak kitérítését eredményezte, növelte az állami beavatkozás körét nem büntetőjogi jelenségek ellen fogantatosított kényszerintézkedésekkel.

bb) A fiatalkorúak büntetőjogi felelőssége lényegében nem büntetőjogi felelősség, a fiatalkorúak büntetőjoga a büntetőjogi felelősség tagadása.²⁵ A fiatalkorúak biopszichikai fejlődésének folyamata bűnözésre diszponál, vagy prediszponál,²⁶ és ez a determináltság nem engedi meg a felelősség kér-

²³ T. Bogdan, *Fiatalkorú bűnözés és társadalmi rendszer* c. tanulmányában kimutatja, hogy a burzsoa szociológusoknak az „egyetemes bűnözésről” szóló apologetikus tétele (mindenki potenciális bűnöző) fatalista felfogáson alapszik, mely viszont a kriminalitás elleni eredménytelen és kilátástalan küzdelem tudati visszatükröződése. A burzsoa szociológia ilyen fatalista determinizmusáról ld. még Molnár E., *A történeti materializmus filozófiai alapproblémái* (Szikra, Bp. 1955.) c. művét és különösen a 56–61. oldalakat.

²⁴ „A büntetőjog fejlődése magalapozza a bűnösségre irányzott eddigi büntetés-fogalomnak egy többdimenziójú büntetéssel való helyettesítését, mely felöleli magába a büntetések és biztonsági intézkedések funkcióit.” E. Dreher i. m. Hasonló álláspontot foglal el K. Engisch, *Bietet die Entwicklung der dogmatischen Strafrechtswissenschaft seit 1930. Veranlassung, in der Reform des Allgemeinen Teils des Strafrechts neue Wege zu gehen?* (Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft, 1954. 3. sz.) c. művében és K. A. Hall, *Sicherungsverwahrung und Sicherungsstrafe* (Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft, 1958. 1. sz.) c. művében.

²⁵ „A fiatalkorúak büntetőjogában a felelősség elvének feladása jut kifejezésre.” (A. E. Jones, *Jugenderziehung im englischen Recht*. Köln, 1946. Idézi K. Peters a Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft, 1952. 3. sz. 340. o.)

²⁶ Middendorf, *Jugendkriminalogie*. Düsseldorf, 1956. 86. o.

désének felvetését.²⁷ Sőt: a jogkövetkezmények alkalmazásának célja éppen a felelősségre nevelés, a reszocializálás, az emberi szabadság visszaadása.²⁸ A biologizmus és pszichologizmus eredménye tehát olyan mechanikus de-

²⁷ „A fiatalokurak bírósága által alkalmazható jogkövetkezmények lényege nem lehet büntetés, mert a büntetés bűnösséget feltételez, bűnösség és nevelésre szorultság (Erziehungsbedürftigkeit) pedig alapjaiban ellentmond egymásnak: ahol nevelésre szorultság fennforog, a bűnösség olyannyira kicsi, hogy bűnösség és nevelés a reciprocitás viszonyában állanak, amennyire nagy a nevelési hiányosság, annyira kicsi a bűnösség.”

(J. Hellmer, *Erziehung und Strafe*. Berlin, 1957. 28. o.)

A mechanikus determinista, fatalista álláspont ellenhatásaként jelentkező voluntarista, indeterminista felfogás jelentkezését figyelhetjük meg az utóbbi időben. E. Schmidt a szociológiai iskola determinista álláspontjáról letérve, ma már azt hangsúlyozza, hogy: „A kriminológiai kutatások, a pszichológia, pszichoanalitika, személyiségkutatás nem oldották meg a bűnöző ember titkát, hanem csak a személyiség szabadságáról alkotott képet egészítették ki.” (I. m. 371. o.) Hasonló álláspontot foglal el E. Dreher is: „A modern természettudomány a mikrokozmos világában oly messzemenően felszámolta az okozati összefüggés törvényét, hogy ennek érvényessége az etikai döntéseknél többé már nem jelentkezik posztulátumként”. (I. m. 487. o.) Ez az álláspont nyilvánul meg a nyugat-német kodifikációval kapcsolatos, a felelősségre vonatkozó álláspontok többségében. „Szükséges utalni a modern antropológia eredményeire, melyek szerint az ember – ellentétben az állattal – a maga magatartása struktúráját messzemenően önállóan építi fel, úgy, hogy a gondolkodó ész szempontjából az elsődleges hanyagság sokkal kevésbé az egyes magatartáshibákra vezethető vissza, mint inkább olyan helytelen magatartásba való beleszűszásra, mint a szeretetnélküliség, gondatlanság, élvhajzás stb., melyekből aztán kritikák pillanatokban a jogellenes cselekmény több vagy kevesebb bizonyossággal magától adódik. Ennek folytán a Lebensführungschuld, a büntetőjogi és erkölcsi bűnösség közelébe helyezhető.” (A. E. Brauneck, *Zum Schuldstrafrecht des neuesten Entwurfs eines Strafgesetzbuchs*. Monatsschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform, 1958. 5–6. sz. 131. o.—)

²⁸ „A fiatalokurak büntetőjoga előtt csak az a lehetőség áll, hogy büntetést szabjon ki a felelősökre és másrészt nevelőintézkedést alkalmazzon a felelőssététel érdekében a nem felelősökre.” (Hellmer i. m. 28. o.)

Figyelemre méltó álláspontot foglal el M. Ancel, „Az új társadalomvédelem elveti a pozitívista álláspontot a felelősség kérdésében. A szabad választás képességére nagy súlyt helyezik, valamint a felelősségérzésre is, mellyel minden ember és így a büntetett is rendelkezik: a lelkiismeretre, az individuális és társadalmi lelkiismeretre egyaránt és mindenekelőtt az egyesek reszocializálásának lehetőségére, melyre akkor kerülhet sor, ha az egyes személyek bizonyos mértékben szabadok. Az új társadalomvédelem ebből az egyéni szabadságból, illetőleg a bűncselekmény elkövetése folytán elvesztett egyéni szabadság visszaadhatóságából indul ki, mely szabadság elvesztése a büntetett biológiai-pszichikai alkatával vagy társadalmi körülményeivel függ össze. Az új társadalomvédelem tehát szükségszerűen feltételezi, hogy az ember szabad, illetőleg szabad lehet.” M. Ancel, *Die geistigen Grundlagen der Lehren von der sozialen Verteidigung*. (Monatsschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform, 1956. Sonderheft, 55. o.) Ennek a felfogásnak alapjait az existencialista filozófiában találhatjuk meg. Ismeretes Sartre tétele, mely szerint „nem lehetünk szabadok, mert szabadságra ítélttünk”. Az elhatározás és cselekvés szabadságának ilyen elvont általánosítása átcsap a maga ellentétébe, az abszolút elvont mechanikus determináltságba. (Vö. Lukács Gy., *A polgári filozófia válsága*. Bp. 1947. 143–146. o.) Az existencialista filozófia talaján álló szerzők az akarat-szabadság és a kanti „kategórikus-imperatívusz” kapcsolatát felszámolják és az erkölcsi teológikus álláspontra helyezkednek. Ezzel vélik felszámolni a klasszikus büntetőjog büntetőjogi felelősége és erkölcsi felelősége közötti kapcsolatot és ennek kapcsán vélik felszámolni az „abszolút igazságszolgáltatást”. Existencialista alapokon állva próbálják meghatározni sokan a fiatalokurá bűnözés okait és arra az abszurd következtetésre jutnak, hogy a fiatalokurá bűnözés végső soron az ember önmagától való elidegenedésre vezethető vissza. A „szociális faktorok” és a bűnözés kapcsolatában sem látnak mást, mint ennek az elidegenedésnek a megjelenését, a kapitalista társadalom ellentmondásait sem látnak mást, mint az elidegenedés következményét, melyre azért került sor, mert az ember szabad akaratelhatározása és választási lehetősége folytán ilyen viszonyokat alakított ki. (Vö. Hellmer i. m. 81–83. o.)

terminista álláspont kialakítása, mely a felelősség kérdésének kikapcsolásával a felelősséghez, annak mértékéhez nem igazodó, egyedül a kriminogén tényezők leküzdésére irányuló célszerű intézkedések igazolását szolgálja.

Ez az álláspont az ifjúság nevelésének szükségességét szimptomatikus érvekkel igazolja és egyúttal a büntetőjog körébe utal olyan intézkedéseket is, melyek természetükénél fogva nem büntetőjogiak. A büntetőbíróság ezzel elveszti büntetőjogi intézmény jellegét. A felelősség kérdésének kikapcsolása, a bíróság feladatainak olyan meghatározása, hogy ne a felelősség kérdésében döntő szerv legyen, hanem szociálpolitikai intézkedéseket foganatosító intézmény, lehetőséget teremt az állami kényszerrendszabályok büntetőjogi jellegének leplezésére, az állami represszió olyan metamorfózisának végrehajtására, hogy az végül is pedagógiai intézkedéseknek tűnjék.

cc) A fiataikorúak reszocializálását végző jognak szüksége van önálló jogkövetkezményi rendszerre. Ez a rendszer több feladat ellátására hivatott „többdimenziójú” rendszer. Egyrészt tartalmaznia kell a büntetőjogi felelősség hiányában alkalmazandó nevelőintézkedéseket, másrészt — ha a klaszszikus elvekkel csak kompromisszum jött létre, de azoknak teljes felszámolása még nem következett be — tartalmaznia kell kifejezetten megtorló intézkedéseket. A fiataikorúak büntetési rendszerének ilyen dualizmusa található meg a legtöbb burzsoa ország büntetőjogában. Ez lehetőséget teremt arra, hogy a felelősség fennforgása esetén is biztonsági intézkedések kerüljenek alkalmazásra a megtorló büntetések határozottságot és arányosságot követelő garanciái nélkül és másrészt a megtorló arányos büntetések alkalmazási elveinek olyan megváltoztatására, hogy azok is a „tettes kezelésének” (Täterbehandlung) követelményeit elégítsék ki, a biztonsági büntetés modelljét közelítsék meg.²⁹

dd) A fiataikorúak büntetőjogának büntetési rendszere más elveken nyugszik, mint a felnőttkorúakra irányadó büntetési rendszer. A generális prevenciónak itt nincs létjogosultsága. A felelősség hiánya, a bűnösség vizsgálatának mellőzése, a büntett elkövetésében szimptomaként jelentkező veszélyes állapot célszerűen szervezett, az egyénben rejlő kriminogén tényezők ellen irányuló, tehát a speciális prevenció kizárólagosságát megvalósító kényszerrendszabályokat igényel. Ezeket ki kell egészíteni olyan intézkedésekkel, melyek alkalmasak a kriminogén szociális faktorok felszámolására vagy korlátozására (környezeti intézkedések). A speciális prevenció kizárólagossága, a jogépségi megtorló büntetés kizárása, illetőleg érvényesülésének szűk körre korlátozása a bünteteskiszabási elvek egyidejű megváltoztatásával jár együtt. A jogtárgy jelentőségének és a tett súlyának nincs döntő szerepe vagy csak korlátozott szerepe van, és a tettes személye, személyi körülményei határozzák meg a jogkövetkezmények lajtáját, terjedelmét és mértékét. A büntetési rendszer tehát végső fokon nem a cselekmény tárgyi súlyának és jellegének megfelelően alkalmazandó kényszerintézkedések rendszere, hanem a tettes személyére szabott nevelő-biztonsági és környezeti intézkedések együttese.

8. Ezekre a legfontosabb kérdésekre adott burzsoa büntetőjogi elméleti válaszok természetesen nem tekinthetők kizárólagos, egyedül jellemző fellogásnak. Ez a tendencia jellemzi azonban a burzsoa büntetőjogi irodalmat és ez a tendencia határozza meg az új törvényhozási termékeket is. Ez a

²⁹ Vö. Hellmer i. m. 24—25. és 32—33. o.

tendencia készletti harcra és állandó kompromisszumokra a klasszikus elvek mai burzsoa követőit. A burzsoa büntetőjogi elmélet a klasszikus és szociológiai felfogás antagonizmusából nem talált még ma sem kiutat.³⁰ A büntetési rendszert érintő büntetéstani felfogások különbözősége a felelősség kérdésében elfoglalt álláspontok különbözőségével is összetűgg. A klasszikus felfogás a szabad akarat kategóriájára építi büntetéstani elveit, a szociológiai felfogás pedig a mechanikus determinizmus álláspontjára. Ennek az indeterminista és determinista felfogásnak harca kihat a büntetésről, annak céljáról és feladatairól vallott felfogásra is.³¹ „A szociológiai büntetőjogi iskola követőinek pozitivistá tendenciái megingatták a bűnösség fogalmát, az emberi tevékenységet tisztára fatális jelenséggé minősítették és ezzel aláásták a büntetőjogban az általános megelőzés elméleti alapjait. Az általános prevenció hívei — miután állást foglaltak a büntetés-megtorlás eszméje mellett, s mert igyekeztek megindokolni az általános prevenció feladatát — kitaranak az emberi szabad akarat mellett és ezért küzdenek a bűnözés szociológiai és biológiai elméletei ellen. De miközben kitaranak az emberi akarat szabadsága mellett, valamint amellett, hogy az elkövetett cselekménynek feleljen meg a büntetés, elkerülhetetlenül korlátozzák az önkény lehetőségét a büntetés kiszabásánál és bizonyos mértékben megkötik a bíróságok kezét a repressziók megállapításánál.”³² Ennek a két felfogásnak harcában a demokratikus és antidemokratikus törekvések küzdelme folyik, mely küzdelemben a szociológiai felfogás és annak modern változatai állandóan tért hódítanak.

9. Az ismertett elméleti alapkérdések szocialista büntetőjogtudományunkban is felvetődnek. Számos kérdésben azonban még ma sincs kialakult egységes álláspont.

A fiatalokorúak büntetőjogi kezelésének szabályait szocialista törvényhozásunk külön jogforrásban foglalta össze. A szabályozásnak ez a külön tartása ennek az egész szabályrendszernek önállósulása, az általános büntetőjogtól való elszakadás irányába hat. Ez nemcsak az általános büntetőjogi szabályoktól elkülönített önálló szabályrendszerre vezethető vissza, mert ez még önmagában nem hatna ilyen centrifugális irányba. Sokkal inkább tartalmi okok hatnak itt. Így mindenekelőtt a fiatalokorúak büntetési rendszerének az általános büntetési rendszer mellett kialakulása. Igaz ugyan, hogy az elkülönített szabályozás utal az általános elvekkel való kapcsolatra és azok alkalmazását írja elő eltérő szabályozás hiányában. Ennek ellenére a speciális szabályok olyanok, melyek a fiatalokorúak tőlötti bíraskodásban általános jellegűek, túlnyomóan ezek kerülnek alkalmazásra. A gyakorisággal összefüggő általános jelleg folytán helyettesítő, az általános büntetőjogi szabályok helyére lépő rendelkezéseknek tűnnek. Különösen érvényesül ez a büntetőjogi felelősség és a jogkövetkezmények alkalmazásának szabályozásánál. A büntetőjog általános szabálya, hogy a büntetőjogi felelősség szükségszerű következménye a büntetés alkalmazása. Ezzel az általános szabállyal szemben a fiatalokorúak ügyeiben a büntett-büntetés korreláció helyére a büntett-nevelőintézkedés kapcsolata lép. Úgy tűnik, hogy a bün-

³⁰ Vö. M. D. Sargorodszkij i. m. 117. o.

³¹ Vö. J. Lekschas, *Die Lehre von der Handlung unter besonderer Berücksichtigung strafrechtlicher Probleme* (VEB, Berlin, 1953. 21. o.), és F. Polaçek, *Az eredmény bűnös megvalósítása, cselekmény, testi mozgás*. (Pravny Obzor, 1955. 6. sz. 326. o.)

³² M. D. Sargorodszkij i. m. 131. o.

tetőjogi felelősség következménye nem büntetés, hanem nevelés, a büntetőjogi felelősség nevelőintézkedések alkalmazásával már ki is van merítve.

A fiatalokorra vonatkozó büntetőjogi szabályok homloktérében a nevelés gondolata áll. Elméletileg megoldatlan kérdés, hogy ennek folytán a nevelőintézkedések és büntetések kiszabásánál az elkövető személyisége vagy a büntett súlya áll-e a vizsgálódás homloktérében? Hatályos törvényünk a nevelő intézkedések általános alkalmazási feltételét azoknak célszerűségében jelöli meg. Kérdés, hogy ez a rendelkezés az általános büntetéskiszabási elvek feladását jelenti-e?

Látszólag tehát a legfontosabb kérdésekben a szocialista büntetőjogi rendezés a megelőző burzsoa büntetőjogi rendezés helyébe lépett és annak hagyományait folytatja. Ezek a legfontosabb kérdések a következők: a fiatalokorra büntetőjogának csak laza kapcsolata van az általános büntetőjoggal, szabályai a büntetőjogi felelősség és jogkövetkezmények alkalmazása tekintetében más elveken nyugszanak, mint a felnőtteké büntetőjogi szabályai. A „pszeudo büntetőjogi szabályrendszer”, a büntett-büntetés korreláció feladása, a speciális prevenció túlnyomó súlya a burzsoa büntetőjogi rendezés utóhatásának tűnik.

10. A fiatalokorra különleges büntetőjogi kezelésének fenntartása és különösen az önálló büntetési rendszer kiépítése a formai hasonlóság ellenére sem a burzsoa büntetőjogi hagyományok folytatása. A szocialista büntetőjog levonta a fiatalokorra sajátos társadalmi helyzetéből és tudati-erkölcsi sajátosságából a szükséges jogi következtetéseket. Ha ezt nem tette volna, a társadalmi valóság törvényszerűségeinek figyelmen kívül hagyása miatt nem volna képes alapvető feladatát megoldani, a bűncselekmények elleni harcot sikeresen megvívni. Az életviszonyok jogi rendezésénél messzemenően számolni kell azok sajátosságaival. A fiatalokorra büntetőjogában az általános büntetőjogi szabályokat helyettesítő rendelkezések lényegében a fiatalokorra társadalmi helyzetéből, pszichikai-tudati és erkölcsi sajátosságából folyó büntetőpolitikai követelmények jogi visszatükröződései. Nézzük meg a fiatalokorra szocialista büntetőjogának sajátosságait.

11. A fiatalokorra büntetőjoga az általános büntetőjog része. Ez azt jelenti, hogy a büntetőjog általános szabályai és elvei a fiatalokorra vonatkozásában is érvényesülnek. Ebben a vonatkozásban a *büntetőjogi* jelleget kell hangsúlyoznunk. A büntetőjogi jelleg hangsúlyozása azért fontos, mert a különleges szabályok, az általános büntetőjogban meg nem található rendelkezések ennek az egész szabályrendszernek az általános büntetőjogtól való elszakítása irányába hatnak. A nevelőintézkedések, a gyermek- és ifjúságvédelmi szervekkel való szoros együttműködés, a nevelés gondolatának homloktérben állása és különösen a nevelés formális értelmezése még ma is felveti a fiatalokorra büntetőjogának a gyermek- és ifjúságvédelem szankciós zárköveként való felfogását, igazgatási jellegének hangsúlyozását.³³

A nevelés gondolatának homloktérben állása, a jogkövetkezmények alkalmazásánál a nevelőintézkedések kizárólagossága (a 12–14. életévek között) és elsődlegessége (a 14–18. életévek között) a büntetőjogi jelleg

³³ Dávid F., *A fiatalokorra bűnözés problémái* c. 1958. október 11-én a Magyar Jogász Szövetségben tartott előadásában a következőket mondotta: „Véleményem szerint alapvető a gyermek- és ifjúságvédelem, ezért hatályos jogunkat jobban el kellene szakítani az anyagi büntetőjogtól”.

elmosásának irányába hat. Úgy tűnik, hogy a fiatalkorúak büntetőjoga a büntetőjogi felelősség feladását és valaminő relatív büntetőjogi felelősség bevezetését jelenti, úgy látszik, hogy a büntetés a büntett elkövetésének már nem szükségszerű következménye, hanem a nevelőintézkedések kimerítik a büntetőjogi felelősséget. A fiatalkorúak büntetőjoga tehát látszólag pszeudó büntetőjog. Ilyen nézetek kialakulását még két körülmény segíti elő.

Az Ftvr. hangsúlyozza ugyan, hogy csak az általános büntetőjogtól eltérő szabályokat tartalmazza, azonban azokat a legfontosabb szabályokat, melyek a fiatalkorúak büntetőjogát az általános büntetőjoghoz kötik, nem emeli ki, sőt, érvényességük jelentőségét elmosó rendelkezéseket tartalmaz. Így pl. a társadalom védelmének feladatát meg sem említi, hanem csak a fiatalkorúak védelmének, nevelésének és a fejlődésüket előmozdító szempontoknak az érvényesülését hangsúlyozza.³⁴

A társadalom védelmét szolgáló büntetőjogi feladat kiemelésének hiányát nem pótolja az általános elvek érvényességére való utalás, mert a részletes rendelkezések úgyszólván minden szabálya a fiatalkorúak nevelésének kérdéskörére vonatkozik. A szabályozásnak ez az egyoldalúsága lefontja a társadalomvédelem feladatának egyidejű érvényességét.

A büntetőjogi jelleg elmosását elősegítő második körülmény a büntetések és nevelőintézkedések viszonyának törvényi rendezetlensége. Az Ftvr. a büntetések és nevelő intézkedések alkalmazási feltételeinek meghatározásánál egyedül a célszerűség gondolatára épít. A társadalomvédelem feladatának elmosása, érvényességének kétségbevonható jellege nemcsak abból következik, hogy nincs külön kiemelve — ezt még pótolhatná az általános büntetőjogi szabályok érvényességére való utalás —, hanem abból is, hogy a jogkövetkezmények alkalmazásánál mint irányadó szempont a törvény rendelkezéséből kimaradt. Az általános büntetőjog büntetésiskizabásra vonatkozó rendelkezéseinek helyébe lépő rendelkezés egyedüli szempontnak a fiatalkorú nevelésének érdekeit teszi.³⁵ A társadalomvédelem feladatáról való hallgatás, a nevelés érdekében szükséges intézkedések általános hangsúlyozása (a törvény feladataként való hangsúlyozása a preambulumban és jogkövetkezményalkalmazási szempontként való hangsúlyozása az érdemi rendelkezésekben) valóban kérdéssé teszi a büntetőjogi jelleget és alátámasztja azokat a nézeteket, melyek a fiatalkorúak büntetőjogában „ifjúságvédelmi jogot”, „nevelési jogot” látnak.

A jogkövetkezmények alkalmazásánál követendő szempont érvényesül egy további speciális kérdéskörben is. Nevelőintézkedés és büntetés talákozása esetén a nevelőintézkedések alkalmazásának lehetősége elvileg nem kizárt. Rendelkezést a törvény erre nézve nem tartalmaz, tehát az általános szabály itt is a fiatalkorú nevelése érdekében célszerűbb intézkedés alkalmazása. A törvény a nevelés érdekében általában a nevelőintézkedéseket tartja célszerűbbnek, tehát a kérdéses speciális vonatkozásban is az általános

³⁴ Az 1951. évi 34. sz. tvr. preambuluma a következőket mondja: „A Magyar Népköztársaság különös gondot fordít az ifjúság fejlődésére és nevelésére (Alkotmány 52. §.), s ezt a gondoskodást érvényesíti a fiatalkorúakra vonatkozó büntetőjogi és büntetőeljárás szabályok megállapításánál is. Evégből a fiatalkorúakkal szemben nem alkalmaz olyan rendelkezéseket, amelyek azoknak fejlődését gátolhatnák, s a szabályozásnál oly intézkedésekre törekszik, amelyek alkalmasak arra, hogy a fiatalkorúak helyes irányba való fejlődését előmozdítsák és őket a társadalom hasznos tagjaivá neveljék.”

³⁵ Vö. az 1951. évi 34. sz. tvr. 3. § (2) bek.

érvényű szabály a döntő; büntetés és nevelőintézkedés találkozása esetén nevelőintézkedés alkalmazható egységes intézkedésként.³⁶

A fiatalkorúak büntetőjogának büntetőjogi jellegét elmosó körülmények — mint láttuk — arra vezethetők vissza, hogy a törvény a nevelés gondolatát állítja homloktérbe. Ez a homloktérben állás a különszabályozás általános indoka, s ugyanakkor a jogkövetkezmények alkalmazásánál is irányadó általános érvényességű szabály. A kérdést, hogy a fiatalkorúak büntetőjoga büntetőjog-e vagy pszeudo büntetőjog, az dönti el, hogy a nevelőintézkedések tartalmukat tekintve büntetések-e vagy pedig nem büntetőjogi természetű rendszabályok. Erre a kérdésre később még bővebben visszatérünk. Egyelőre summásan azt kell eldöntenünk, hogy büntetőjogi természetű rendszabályok-e a nevelőintézkedések. A bírói megrovás az elkövetett bűncselekmény miatti büntetőjogi rosszalás, erkölcsi-politikai értékítélet. A próbárabocsátás lényegében a büntetésvégrehajtás felfüggesztésének egyik változata. A javító-nevelés szabadságkorlátozással egybekapcsolt kényszernevelés. A nevelőintézkedések tehát lényegében büntetések. Ha a nevelőintézkedések tartalmukat tekintve büntetések, akkor a fiatalkorúak büntetőjoga is büntetőjog és a nevelőintézkedések intézménye, mint ennek a szabályrendszernek központi intézménye, nem teszi azt „ifjúsági nevelési joggá”. A nevelőintézkedések tehát csak látszólag futnak szembe az általános büntetőjognak büntetésre épített szabályrendszerével. Természetesen a mellett az alapvető szabály mellett, hogy a nevelőintézkedések lényegében kriminális büntetések és emiatt a fiatalkorúak büntetőjoga a büntetőjog szerves része, vannak olyan jelenségek is, melyek ennek a lényegi szabálynak érvényesülését hátráltatják. Ezek azonban a nem következetes törvényi szerkesztésre visszavezethető és nem a lényegnek ellentmondó, tudatosan a lényegi szabály ellen kialakított rendelkezések.

12. A nevelőintézkedések kialakítására azért volt szükség, mert a hagyományos büntetések nem bizonyultak minden esetben megfelelő eszköznek a fiatalkorú bűnözés leküzdésére. Kialakításuk tehát nem általában a büntetések felszámolására és kiküszöbölésére, *nem a büntetőjogi felelősség mellőzésére* irányul, hanem a büntetések olyan átalakítására, mely megfelel a fiatalkorú büntetettek életkori sajátosságainak, és éppen emiatt reálissá, megalapozottá teszi a kriminálpolitikai igényeket. A nevelőintézkedések tehát nem a büntetéseken kívül álló, a büntetés természetének ellentmondó „tisztá nevelés” eszközei, hanem a *büntetésen keresztül, a büntetés által való nevelés eszközei*. Hogy a büntetéseken keresztül történő nevelés és a „tisztá nevelés” kapcsolata, ellentéte konkrétan hogyan jelentkezik a büntetőjogban, erre később még visszatérünk. A büntetésen keresztül, a büntetés által történő nevelés feladata a fiatalkorúak, a fejlődésben levő és ezért könnyen befolyásolható, nevelhető s alakítható ifjak tekintetében a hagyományos kriminális büntetések megreformálását, olyan átalakítását tette szükségessé, amelyik a büntetés és nevelés együttes feladatát sikeresen képes megoldani.

A nevelőintézkedéseket mint átalakított, a büntetésen keresztül történő nevelés feladatára alkalmassá tett büntetéseket, *pedagógiai büntetésekknek* is nevezhetjük. Ezeknek a pedagógiai büntetésekknek büntetés jellege kétségtelenül meghatározza a pedagógiai feladatok határait, módszereit és kizárja

³⁶ Vö. az 1951. évi 34. sz. tvr. 12. §.

a büntetőjog valaminő nevelési joggá való átalakítását. A pedagógia feladatul tűzheti ki a jellem és egyéniség egészének átformálását, hasznos, szükséges és nélkülözhetetlen készségek és képességek kialakítását. A büntetőjognak és a büntetőjogi nevelésnek ez nem lehet feladata. A büntetőjog kényszer alkalmazásával, a kényszeren keresztül nevel, ezért pedagógiai, nevelési programja szükségszerűen szűkebb, korlátoltabb az általános gyermek- és ifjúsági nevelésnél. A büntetőjog mint a bűnözés elleni harc eszköze, az állami kényszereszközök alkalmazását az *alkalmazási feltételekhez* (a büntettekhez) igazítja terjedelemben és tartamban egyaránt. Ezeknek a kényszereszközöknek nem lehet feladata a kriminalitás valamennyi tényezője elleni harc, — az adott vonatkozásban nem lehet feladata olyan pedagógiai program végrehajtása, mely helyettesítené az általános gyermek- és ifjúságnevelés pozitív programját. A büntetőjog természeténél fogva represszív, ezért nem veheti át a maga egészében az általános gyermek- és ifjúságnevelés természeténél fogva pozitív programját. Kényszereszközök alkalmazása mellett képes bizonyos pozitív program teljesítésére. Ez a pozitív program a törvénytisztelet kialakítása, annak a felismerésnek megalapozása, hogy törvénytelen úton nem lehet a szükségleteket kielégíteni, vagy konfliktusokat feloldani. A büntetőjog a magatartás jogszerű, a társadalmi együttélési szabályok követelményeinek megfelelő irányítását kényszer alkalmazásával alapozza meg a jövőre nézve. Hogy ez a megalapozás ne pusztán az elrettentésen alapuljon, az elkövetőt szembe kell állítania saját cselekményével. Minden további pedagógiai ráhatásnak alapfeltétele ez a pozitív irányú szembe fordulás a büntetvel, mert enélkül a büntetés valóban csak kényszerrendszabály, csak represszív eszköz.³⁷

A büntetőjogi intézkedéseknek általában, a fiataikorúak büntetőjogában pedig a pedagógiai büntetéseknek ez a korlátozott pedagógiai programja azzal függ össze, hogy kizárólag büntettek leküzdésére szolgáló állami kényszerrendszabályok. A szocialista állam kriminálpolitikája természetesen nem követ ilyen korlátolt célokat, hanem a bűncselekmények megelőzésére, okainak felszámolására irányul. Ez a program a szocialista társadalmi-gazdasági rend felépítésében realizálódik. A büntetőjog a bűnözés elleni harcban csak kisegítő szerepet tölt be, alapvető eszköz a szocialista gazdasági és társadalmi rend felépítése és ezzel párhuzamosan a szocialista tudat kialakítása. A büntetőjog nem vehet át olyan feladatokat, melyeknek teljesítése más elvi alapon működő állami szervek feladata. Közelebbről: a fiataikorúak büntetőjoga szorosan összefügg ugyan az általános gyermek- és ifjúságvédelemmel, az ifjúság szocialista nevelésével, azonban annak általános feladatait át nem veheti, azt nem helyettesítheti. Ezért helytelen minden olyan törekvés, mely az erkölcsi züllés eseteinek büntetőjogi kezelését kívánja és a fiataikorúak bíróságait kívánja igénybe venni e káros jelenségek felszámolására.

Ugyanakkor le kell szögeznünk azt is, hogy a büntetőjogi eszközök alkalmazása éppen ezért, mert a büntetőjog csak kisegítő szerepet tölt be a bűnözés leküzdésében, nem teszi szükségletenné és fölöslegessé a gyermek- és ifjúságvédelem szociálpolitikai eszközeinek alkalmazását. A szocialista építés tapasztalata azt bizonyítja, hogy a bűnözés elleni küzdelemben a társadalom egész struktúrájának átalakítása az alapvető bűnözésre sarkalló

³⁷ Hasonló állást foglal el E. Buchholz, *Der Charakter der Sanktionen des Jugendgerichtsgesetzes* c. cikkében. Staat und Recht, 1958. 3. sz.

okokat felszámolja ugyan, de automatikusan nem szünteti meg magát a bűnözést.³⁸ A büntetőjog mellett tehát maximálisan igénybe kell venni a gyermek- és ifjúságvédelem szociálpolitikai eszközeit is. Nem a funkciók egyesítése és egymásban való feloldása a járható út, hanem elkülönítésük és a különböző feladatokat ellátó szervek tevékenységének tökéletesítése.³⁹

13. A fiatalkorúak szocialista büntetőjogában a nevelés gondolatának homlokterében állása nem jelenti a büntetőjogi kényszer megszüntetését vagy helyettesítését a „tisza nevelés” eszközeivel és nem vonja maga után biztonsági intézkedések bevezetését. Mindössze arról van szó, hogy a kriminális büntetés eszközeit úgy alakítsuk át, hogy azok képesek legyenek a fiatalkorú büntettek életkori sajátosságaihoz igazodva a kényszeren keresztül kifejtteni pozitív nevelési hatásokat. A szocialista államok büntetőjogában a nevelés hangsúlyozása nem jelenti a büntetőjogi felelősség feladását és helyettesítését valaminő formális, általános neveléssel és szociálpolitikával. A büntetőjogi felelősség fenntartása a büntetések említett irányú átalakítása mellett tökéletesíti a szociálpolitikai intézkedések rendszerét is. A szociálpolitikai intézkedések rendszere a szocializmus építésének azt az ismert törvényszerűségét hivatott elősegíteni, mely szerint megszűnik a strukturális kapcsolat a bűnözés és a társadalmi-gazdasági rendszer között. A szocialista büntetőjog nem mossa el a büntetőjogi és nem büntetőjogi eszközök közötti különbséget, és a büntetőjogot nem használja fel olyan célok megoldására, melyeknek büntetőjogi eszközökkel való megoldása eleve kilátástalan. Erre az útra a burzsoa büntetőjog azért kényszerült, mert a kriminálpolitika nem tudott megküzdeni a kapitalista társadalmi rendszer és a bűnözés strukturális összefüggésének törvényszerűségével és emiatt büntetőjogi eszközökkel küzdött olyan tényezők ellen, melyek csak a termelési és társadalmi viszonyok forradalmi átalakítása útján küszöbölhetők ki véglegesen, azonban büntetőjogi és szociálpolitikai eszközök kombinálása útján lényegesen nem befolyásolhatók.

A szocialista államban nincs szükség az ifjúság általános szocialista nevelésének és a fiatalkorú büntettek nevelésének szimptomatikus érvekkel való alátámasztására. Az ifjúság általános szocialista nevelését nem a fiatalkorú bűnözés ténye teszi szükségessé, a bűnöző fiatalkorúak nevelését pedig ugyancsak nem önmagában a büntett elkövetése indokolja. A szocialista állam feladatának tekinti az ifjúság szocialista nevelését általában. Erre a célra létrehozta az oktatás és nevelés szocialista szerveit és rendszerét. A társadalmi együttélés szabályainak súlyos megsértése, büntettek elkövetése esetén a büntetőjogi eszközök igénybevétele szükséges ugyan, azonban csak végső soron igénybeveendő eszköz. A fiatalkorúak büntetőjoga mint végső soron igénybeveendő eszköz nem helyettesítheti és nem pótolhatja az ifjúság szocialista nevelését általában. A büntetőjogi eszközökről mint kényszereszközökről való lemondás, az ifjúság szocialista nevelése mellett védtelenül hagyná társadalmunkat a büntettekkel szemben. A büntettek elleni küzdelem

³⁸ W. Flegl, *A fiatalkorúak kriminalitásának három aspektusa*. (Socialisticka Zakonost, 1958. 7. sz. 423. o.)

³⁹ „A probléma megoldása nem abban áll, hogy a bíróság által alkalmazott nevelőintézkedések feladatait és határait kiterjesszük, hanem az ifjúság szocialista nevelésével foglalkozó társadalmi és állami szervek tevékenységének tökéletesítésében. A határok elmosása szükségszerűen hibákhoz vezet.” (J. Lekschas, *Gegen bürgerlich-idealistische Tendenzen in der Theorie des Jugendstrafrechts*. Staat und Recht, 1958. 4. sz. 379–380. o.)

az ifjúság szocialista nevelése mellett a társadalom védelmének érdekében és nem egyedül és kizárólag a büntetett fiatalok nevelése érdekében teszi szükségessé büntetőjogi eszközök igénybevételét. *A fiatalok büntetőjogának alapvető feladata tehát a társadalom védelme.*

14. A szocialista büntetőjog elutasítja a fiatalok büntetőjogának nevelési jogként való felfogását. A büntetőjogi jelleg, a kényszerjelleg fenntartása mellett foglal állást és alapvető feladatává a társadalom védelmét teszi. Kényszereszközeit viszont úgy alakítja ki, hogy azok alkalmasak legyenek a büntetett fiatalok nevelésére is, azonban ez a nevelési program nem helyettesítheti az ifjúság szocialista nevelését általában, hanem kényszer alkalmazásán keresztül a társadalmi együttélés szabályainak és követelményeinek megtartására nevel. A fiatalok társadalmi helyzete és életkora sajátosságaik lehetővé teszik a társadalmilag szükséges kényszer enyhébb mértékű alkalmazását. A nevelés gondolatának homloktérben állása fiatalok büntetőjogában annyit jelent, hogy a büntetőjog eszközeit a fiatalok életkori sajátosságainak megfelelően úgy rendezi át, hogy a büntetőjogi kényszer alkalmazása ne csupán represszív célok elérésére legyen alkalmas. *A nevelés eszközei nem helyettesítik a büntetést, a nevelés gondolata nem váltja fel a büntetőjogi felelősségrevonást.*

15. Az eddigiekben a fiatalok büntetőjogát az általános büntetőjog részeként kezeltük, azt igyekeztünk bizonyítani, hogy a külön szabályozás és a nevelés gondolatának homloktérben állása ellenére is büntetőjogi természetű szabályrendszer, mely nem adja fel a felelősségrevonás elveit, a kriminális büntetés eszközeit nem helyettesíti a pedagógiai nevelés eszközeivel.⁴⁰ Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az általános büntetőjog részeként nem mutat fel olyan sajátosságokat, melyek attól megkülönböztetik. Vannak megkülönböztető sajátosságai, ezek azonban nem büntetőjogon kívüli, nem a büntetőjogi természetet felszámoló sajátosságok.

A nevelőintézkedések mint kriminális büntetések a kényszerjelleg mellett a *végrehajtás rendjében*, különleges megszervezésében, *tartamban és alkalmazási feltételekben* olyan vonásokat is felmutatnak, melyek az általános büntetőjog büntetéseinek nem sajátosságai. Ezekre később még visszatérünk. A büntetett fiatalok életkorbeli sajátosságaikhoz igazodó nevelőintézkedések mellett további megkülönböztető vonása a fiatalok büntetőjogának a védő- és óvőintézkedésekkel, a szociálpolitikai eszközökkel és szervekkel való szoros kapcsolat és a súlyos jogkövetkezmények elhárítására való törekvés.

Ezek a sajátosságok biztosítják a büntetőjogon belüli önálló rész rangját, de egyúttal az általános joggal való szoros kapcsolatát is. A fiatalok büntetőjoga a pedagógiai büntetésekkel, a súlyos jogkövetkezmények elhárítására való törekvésével és a gyermek- és ifjúságvédelem rendszerével való szoros kapcsolat útján biztosítja a fiatalok különleges büntetőjogi kezelését anélkül, hogy az elbírálás büntető jellegét feladná. Ezek a sajátosságok az életviszonyok sajátosságainak jogi visszatükröződései és a fiatalok büntetéseivel szemben követett kriminálpolitika megvalósításának eszközei.

⁴⁰ G. Pchalek, *Das Verhältnis zwischen § 4. JGG. und § 51. StGB.* (Staat und Recht, 1957. 12. sz.) c. cikkében a következőket mondja: „A fiatalok büntetőjoga büntetőjog, az általános büntetőjog egy része és a büntetőjog által követett *általános célok rnézve is érvényesek.* Felnőtt és fiatalok büntetőjoga egységet képeznek és elválasztásukra szükség nincs.” (Kiemelés tőlem — Sz. A.)

16. A fiatalkorúak büntetőjoga a különleges büntetőjogi elbírálás szabályait a fiatalkorúak sajátos társadalmi helyzetére és életkori-pszichikai sajátosságaira alapozza. Mint büntetőjognak központi kérdése a büntetőjogi felelősség. *A szocialista államok büntetőjogában a fiatalkorúak büntetőjogi felelősségének alapjai ugyanazok, mint az általános büntetőjogi felelősségnek.* A fiatalkorúak büntetőjogi felelősségrevonásának objektív feltétele bűncselekmény elkövetése, szubjektív feltétele pedig a beszámítási képesség megállapítása. A beszámítási képesség — mint ismeretes — a magatartás társadalmi értékelésére való értelmi képességet és a magatartás akarati irányítására való képességet jelenti. Kérdés, hogy a fiatalkorúak pszichikai-erkölcsi sajátosságaira való tekintettel a büntetőjogi felelősségnek a beszámítási képességre való alapozása helyes-e? A fiatalkorúak magatartásának és cselekvésének pszichikai struktúrája lehetővé teszi-e a beszámítási képesség megkínáztatását, illetőleg indokolt-e egyáltalán maga a büntetőjogi felelősségrevonás?

Ez a kérdés a büntetőjog történetében alapvető kérdés és szoros összefüggésben van a bűnözés okainak és a büntetőjogi felelősség feltételeinek elméleti kérdéseivel. A klasszikus burzsoa büntetőjog a szabad akaratra alapozott felelősségi elméletével a fiatalkorúak sajátos társadalmi helyzetét és pszichikai-erkölcsi sajátosságait teljesen figyelmen kívül hagyta. A pozitívista büntetőjog mechanikus-determinista felfogása a bűnözés okairól és az ebben gyökeredző fatalista szemlélete az *egyéni felelősség* kategóriáját teljesen kiküszöbölte és a büntetőjogi felelősséget a beszámítási képesség helyett a büntethetőségre (normális motiválhatóságra) alapozta. A pozitívista büntetőjog biológiai és szociális faktorelmélete tagadta a személyiség szerepét a magatartás és a körülmények alakításában, az egyént a külső körülmények pusztá játékszerének tekintette.⁴¹ Ilyen felfogás mellett természetesen számításba sem jöhet az egyéni felelősség és a büntetőjogi felelősség kérdése. Ez a felfogás a fiatalkorúak büntetteiben a biológiai, jellembeli és szociális abnormitás szimptomáit látta és erre alapozta a biztonsági-gyógyító és biztonsági-nevelő intézkedések rendszerét.

A szocialista büntetőjog történetében a fiatalkorúak büntetőjogi felelősségének kérdése, illetve ennek a kérdésnek jogi szabályozása érdekes fejlődést mutat. A szovjet büntetőjog fejlődésében volt olyan időszak, amikor a fiatalkorúak által elkövetett bűntettek büntetőjogi megtorlásáról lemondtak és represszív intézkedések helyett igazgatási úton védő-nevelő rendszabályokat fogantatosítottak. Ennek az időszaknak nagyszerű kriminálpedagógiai vívmánya a Makarenkó-telep intézménye. A hírói felelősségrevonás mellőzésének elvi indoka az volt, hogy „nem lehet a fiatalkorúak terhére róni az általuk elkövetett bűntetteket, mivel értelmileg nem elég fejlettek, lelkiismeretük

⁴¹ Molnár E., *A történelmi materializmus filozófiai alapproblémái.* (Szikra, Budapest, 1955.) c. művében rámutat ennek filozófiai alapjaira. „A metafizikai metarialistáknál tudatos emberi akaratról nem lehet beszélni. Nem ismerték fel az emberi cselekedetek különleges, tudatos vonását. Ezzel az emberi cselekedetek hasonlókká váltak a mágnesű mozgásához, amely a reá gyakorolt erő hatására kényszerűen fordul észak felé. Maga az ember pedig tudatos lényből, aki azonos külső feltételek és belső indítékok mellett is *tapasztalatai különjlesége szerint sokféleképpen cselekedhetik*, az okság rabláncán függő bábbá, a mechanikai szükségszerűség öntudatlan játékszerévé változott, akinek tudata csak arra jó, hogy visszatükrözze azt, ami vele történik”. (I. m. 21. o.) (Kiemelés tőlem — Sz. A.)

nem alakult ki és akaratok sem, mely az észnek és lelkiismeretnek alárendelt”.⁴² Mint Tadevoszjan kifejti: „A gyakorlatban kitűnt, hogy a teljes büntetőjogi felelőtlenség a népművelési szervek tevékenységének nem megfelelő szervezése mellett és a polgárháború körülményei között növelte a kriminalitást. A szovjet büntetőjog bizonyos ingadozása után arra az álláspontra jutott, hogy nem lehet kizárni a bírósági ráhatást a bűnözés elleni harc rendszeréből.”⁴³

Ebből a példából is láthatjuk, hogy a beszámítási képesség kérdésében elfoglalt elméleti álláspont hogyan hat ki a kriminálpolitikai, a büntetőjogi eszközökre. Láthatjuk, hogy a beszámítási képességre alapozott büntetőjogi felelősség a fiatalok büntetőjogának központi intézménye, mert csak ennek megléte esetén beszélhetünk egyáltalán a fiatalok büntetőjogáról mint az általános büntetőjog szerves részéről.

A szocialista büntetőjogban ma már általánosan elfogadott tétel, hogy a fiatalok és felnőttek büntetőjogi felelősségének szabályai és feltételei azonosak,⁴⁴ hogy tehát a fiatalok büntetőjogi felelőssége nem a büntetőjogi felelősség különleges esete, hogy a fiatalok büntetőjogi felelőssége nem relatív büntetőjogi felelősség.⁴⁵ Ez az elvi állásfoglalás maga után vonja annak a tételnek általános érvényét is, hogy a büntettek szükség-szerű és törvényszerű következményének büntetésnek kell lennie.⁴⁶ Nézzük meg közelebbről a fiatalok büntetőjogi felelősségének kérdését, majd ennek kapcsán a fiatalok egész büntetési rendszerének kérdését.

17. A fiatalok társadalmi helyzetét alapvetően befolyásolja az a tény, hogy ők a felnövekvő *új nemzedék*, erkölcsi-pszichikai sajátosságait pedig alapvetően befolyásolja az a körülmény, hogy a felnőtté érés időszakában vannak. A szocialista büntetőjog számára sajátos *társadalmi* helyzetük a fiatalokról való messzemenő gondoskodást, a fejlődésüket gátló intézkedések mellőzését és az azt elősegítő eszközök maximális igénybevételét követeli meg. A gyermekből *felnőtté érés* időszaka két körülmény figyelembevételét kívánja meg a büntetőjogtól: egyrészt számolni kell azzal, hogy ez az átmeneti időszak ellentmondásokkal teli folyamat, másrészt azzal a körül-

⁴² Az 1918. évi január 9-én kelt dekrétum végrehatása tárgyában kiadott Népművelési Népbiztosi rendelet indokolása. (Idézi V. S. Tadevoszjan, *Lenin a gyermekekről és a fiatalok bűnözők elleni harc* (Szocialiszticeszkaja Zakonoszty, 1958. 4. sz.) c. cikkében.

⁴³ V. S. Tadevoszjan i. m. 15. o.

⁴⁴ Így rendelkezik valamennyi szocialista ország büntetőkódexe. G. Pchalek idézett művében elvi érveléssel emeli ki, hogy a cselekmény társadalomra veszélyességének felismerésére és a magatartás akaratirányítására való képesség mint a beszámíthatóság kritériuma a felnőtt és a fiatalok büntetőjogában azonos. W. Müller, *Die Prüfung der strafrechtlichen Verantwortlichkeit Jugendlicher nach § 4. JGG.* (Neue Justiz, 1957. 423. o.) c. cikkében kifejti, hogy a beszámíthatóságot kifejezetten vizsgálni kell a fiatalok büntetőjogi felelősségének megalapozásához.

⁴⁵ Relatív büntetőjogi felelősségről beszél a burzsoa büntetőjogi irodalom az olyan kódexekkel kapcsolatban, melyek letérnek a büntett-büntetés korreláció elvéről és büntett-biztonsági intézkedés korrelációval helyettesítik azt.

⁴⁶ E. Buchholz idézett művében a JGG. hiányosságainak bírálata során rámutat arra, hogy „az a régóta felismert objektív törvényszerűség, mely szerint büntettet és vétséget szükségszerűen büntetés követ, érvényesül akkor is, amikor szubjektíven nem büntetésre gondolunk vagy a büntetést valaminő más eszközzel akarjuk helyettesíteni. Így pl. a gyakorlatban az intézeti nevelés — annak ellenére, hogy kifejezetten környezeti intézkedés — enyhébb börtönbüntetés jellegét tölt be és így végeredményben kettős jellegű jogkövetkezmény.” (313. o.)

ménnyel, hogy fejlődésük nem lezárt, hanem könnyen alakíthatók és befolyásolhatók, könnyen nevelhetők.

A felnőtté érés átmeneti időszakának ellentmondásai arra vezethetők vissza, hogy a biológiai és pszichikai érés nem halad párhuzamosan. A biológiai érés megelőzheti a pszichikai fejlődést (akceleráció) és fordítva, elmaradhat a pszichikai érés mögött (retardierung). A felnőtté érés ennek következtében gyakran diszharmonikus folyamat. Ennek különös jelentősége van a fiatalkorúak általános magatartásában. A diszharmonikus fejlődés a magatartás és a tulajdonságok ellentmondásos jellegében is kifejezésre jut. Az átmeneti időszak ellentmondásai jelentkeznek a fiatalkorúak magatartásának következő általános tulajdonságaiban: kalandvágy, fiatalos romantika, fantáziálás és fantasztikus cselekmények, önérvényesítési törekvések, szertelen becsvágy, alacsonyabbrendűségi komplexumok, szertelen magabiztosság, kiegyensúlyozatlanság és könnyen befolyásolhatóság, dacosság, fanatizmus, rendbontásra való hajlam, tiszteletlenség és hiányos tekintélytisztelet, agresszivitás, minden pozitív befolyásnak való ellenállás. Az általános magatartásnak ezek a jellemzői abban gyökereznek, hogy „a még nem teljesen szilárd fiatalkorúak magatartását jelentős mértékben az érzelem és az ösztönök határozzák meg és nem az érett megfontolás. Egész viselkedésük még nem ment át a felnőtté válás stádiumába, melyben ha nem is zavarmentesen, de az intellektuális megfontolás döntően befolyásolja a magatartást.”⁴⁷

A külső és belső magatartásnak ezek a sajátosságai nem értékelhetők azonban elszigetelten. A pubertáskori nehézségek és a felnőtté válás biológiai-pszichikai érési folyamata oka ugyan ezeknek a jelenségeknek, azonban ez az érési folyamat nem egyedül ható tényező a fiatalkorúak általános magatartásának alakításában. A biopszichikai tényezők a történeti-társadalmi feltételek és körülmények által modelláltak, befolyásoltak és ezeknek az utóbbi tényezőknek alárendelt jelentőségűek.⁴⁸ A szülői ház és az iskola képes átsegíteni a fiatalkorúakat a fejlődés nehézségein és képes kialakítani olyan tulajdonságokat, melyek ellensúlyozzák az általános magatartás előbb ismertett jellemzőinek negatív hatásait. A kötelességteljesítés, az elvhűség, szülők és nevelők iránti kötelező tisztelet mint társadalmi követelmények, a közösségi és társadalmi igények figyelembevétele és az ezekhez való alkalmazkodás mint feltétlen követelmény, az oktatás során szerzett ismeretek és a társadalmi tapasztalat olyan irányba befolyásolják magatartásukat, hogy képesek a külső körülmények változásában különböztetni lényeges és lényegtelen között, képesek magatartásuk irányítására az eseti objektív adottságok külső nyomása ellenére is. A lélektani kutatások anyaga azt bizonyítja, hogy éppen a serdülőkor időszakában válik képessé a fiatalkorú arra, hogy magatartását *tudatosan* a társadalmi követelményeknek megfelelően irányítsa és a magatartás társadalmilag helyes vagy helytelen jellegéről alkotott *értékítélet*

⁴⁷ G. Pehalek, *Das Subjekt des Verbrechens, Lehrbuch des Strafrechts der Deutschen Demokratischen Republik*, (VEB, Berlin, 1957, 413. o.)

⁴⁸ „Helytelen az az eljárás, amikor azonos szintre helyezik a biológiai-pszichikai és szociális tényezőket, melyek a fiatalkorú bűnözést determinálják. A biológiai és pszichikai tényezők a fiatalkorú bűnözés oktatában nem mellőzhetők. De lényeges az a tény, hogy az ember esetében, akinek speciális jellemzője, hogy társadalmi életet él, a biológiai és pszichikai területek befolyásoltak, modelláltak és alárendeltek a történeti-társadalmi feltételeknek és meghatározottak ezek által.” (B. Dutescu, *Pentru extinderea sferei de cercetare in domeniul psihologiei*, Lupta de Clasă, 1958. 3. sz.)

önmagában — külső pedagógiai kényszer nélkül — befolyásolja magatartását.⁴⁹ A gyermekkor és a serdülőkor társadalmi sajátossága, az ún. „luggóségi-nevelési helyzet” teszi lehetővé és biztosítja a tudatnak és akaratnak társadalmi iskolázását. A felnőtté érés pszichikai folyamatának társadalmi jelentősége tehát — a tudat és akarat társadalmi iskolázása által — a magatartás önálló irányítására való képesség kialakítása, a felelősségtudat kifermálása. A fejlődés ellentmondásos és átmeneti jellege miatt természetesen a magatartás önálló irányítására való képesség és a felelősségtudat nem tekinthető véglegesen lezártnak és szilárdnak. A szocialista nevelés funkcionális jellege, azaz az ismeretanyag és a társadalmi tapasztalat harmonikus összekapcsolása ezt a felelősségtudatot és a magatartás önálló irányítására való képességet támasztja alá.

18. A lélektan a fiatalok magatartásának pszichikai formáiról ad számot és kimutatja az életkori sajátosságok szerepét a magatartás alakításában. A serdülő kor és az életkori sajátosságok azonban csak az akaratalakítás *pszichikai formáiról*, a magatartás pszichikai struktúrájáról adnak számot, azonban a büntetőjogi felelősség és a beszámítási képesség *társadalmi lényegéről* nem. A beszámítási képesség mint büntetőjogi kategória ugyanis nemcsak a magatartás önálló irányítására való képességet, hanem a magatartás társadalmi jelentőségének, jogi értékelésének felismerésére való képességet és e felismeréshez képest történő cselekvés akaratú aktusának kialakítására való képességet feltételezi. A beszámítási képesség vizsgálatánál tehát nemcsak és nem elsősorban a cselekvés, a magatartás pszichikai struktúrája, pszichikai formái a lényegesek, hanem a *társadalmi vonatkozások* a meghatározó jelentőségűek.

A magatartás önálló irányítására való képesség, amit a lélektan a fiataloknál kimutat, a fiatalok *egyéni* felelősségének alapja, mely egyéni felelősség a büntetőjogi felelősség egyik jellemzője. A beszámítási képesség azonban több a magatartás önálló irányítására való képességnél és elsősorban nem lélektani, hanem társadalmi vonatkozásai a lényegesek. Az életkori sajátosságok és különösen a fiatal kor életkori sajátosságai az emberi cselekvés alapvonásait, alapvető lélektani folyamatait nem változtatják meg. *Alapvető különbség a pszichikai folyamatok lefolyásában nincs, ezért a beszámítási képesség pszichikai alapjai ugyanazok, mint a felnőttkorúaknál.* A fiatalok magatartásának és cselekvésének pszichikai struktúrája tehát nem zárja ki a beszámítási képesség megkívánását. A beszámítási képesség pszichikai alapjainakazonossága teszi a fiatalok büntetőjogi felelősségét a felnőttkorúak felelősségével azonosná és teszi a beszámítási képességet a büntetőjogi felelőség központi kategóriájává.

19. A magatartás önálló irányítására való képesség a tudat és akarat társadalmi iskolázásának eredménye. Ennek a társadalmi iskolázásnak következményeként alakul ki az akaratú cselekvés sajátos, emberi formája. „Az ember lelki életének teljesítménye lehetővé teszi a valóság magasabbrendű tükrözését a fogalmi gondolkodás által és a cselekvés magasabbrendű irányítását az akarat által.”⁵⁰ A lelki életnek ez a teljesítménye, az akaratú cselekvésnek az a jellemzője, hogy a lényeges társadalmi követelmények

⁴⁹ Mesterné dr. Boda Fiore — Mezeiné Erdély Éva, *Jutalmazás és büntetés a nevelés különböző szakaszaiban. (Pszichológiai tanulmányok. Akadémiai Kiadó, 1958. 225. o.)*

⁵⁰ Kardos L., *A lélektan alapproblémái és a Pavlov-i kutatások. Akadémiai Kiadó, Bp. 1957. 306. o.)*

fogalmi megismerése útján biztosítja a közösségi követelmények érvényrejutását a magatartásban, biztosítja a cselekvés lefolyását a külső, objektív akadályok ellenére, illetve a cselekvéstől való tartózkodást az objektív körülmények cselekvésre sarkalló nyomása ellenére. A valóság fogalmi megismerése és a cselekvés magasabbrendű irányítása az akarat által, mint az emberi magatartás sajátosságai, teszik képessé az embert arra, hogy „a külvilágot megváltoztassa és képes legyen ellentmondani az adott percben jelentkező helyzetnek”.⁵¹ A külső helyzet tehát nem határozza meg teljesen az ember akaratát és ugyanígy az ember tudatát sem, mert társadalmi méretekben igaz ugyan, hogy a társadalmi lét meghatározza tudatunkat, ez azonban nem az *adott* helyzet által történő meghatározottságot jelenti. A cselekvés és magatartás önálló irányítására való képességnek, annak, hogy az ember nem a külső körülmények játékszere — az az alapja, hogy tudatát és akaratát nem az adott helyzet határozza meg, hanem a társadalmi lét általában. A társadalmi lét magatartási normái pedig — Pavlov szerint — a magatartás irányítása szempontjából ugyanolyan tények, mint az adott helyzet objektív sajátosságai. A magatartás determináltsága a tudat determináltságából fakad, ez azonban nem az adott helyzet, hanem a társadalmi lét által történő általános determináltságot jelenti. Éppen a tudatnak ez a társadalmi lét által történő általános meghatározottsága teszi képessé az embert arra, hogy az adott helyzetnek ellentmondjon, hogy az adott helyzet követelményeivel szemben az általános, társadalmi és lényeges követelményeket érvényesítse magatartásában az eseti és átmeneti helyzet követelményeivel szemben.⁵² A tudat társadalmi determináltsága teszi lehetővé, hogy az adott helyzetben keletkező konfliktusban a magatartást és cselekvést a társadalmi érdekeknek és ne pusztán egyéni érdekeinek megfelelően irányítsa és válassza meg.⁵³

A fiatalkorúak — mint láttuk — képesek a cselekvés önálló irányítására, azonban tudatuk társadalmi meghatározottsága (a társadalmi követelmények lényeges és állandó magatartásszabályainak ismerete) és felelősségtudatuk (a lényeges követelmények érvényesítése az adott helyzet követelményeivel és viszonyaival szemben) még nem eléggé szilárd. Beszámítási képességük pszichikai alapja biopszichikai fejlettségük (a magatartás önálló irányítására való képesség), általános szubjektív alapja pedig értelmi és erkölcsi fejlettségük (a magatartás társadalmi lényegének felismerésére való képesség és a lényeges társadalmi követelmények érvényesítésére való képesség az önálló cselekvésirányításra való képességen belül).⁵⁴

⁵¹ Kádár M., *Magyar Büntetőjog. Egyetemi tankönyv*. Általános rész. (Budapest, 1953. 184. o.)

⁵² Ellenkező álláspontot foglal el Földesi T., *A szabad akarat problémája a marxista filozófiában*. (Magyar Filozófiai Szemle, 2. évf. 1–2. sz.)

⁵³ A nevelésnek és a nevelési helyzetnek — mint a tudat társadalmi determinálására szolgáló legfontosabb eszköznek — egyik jellemző vonása, hogy „rendeltetése a nevelési cél megvalósítása, azaz az egyéni szükségletek és a közösségi követelmények között fennálló konfliktus megoldása az egyéni és közösségi célok lehető integrálásával”. (Mesterné és Mezeiné i. m. 222. o.)

⁵⁴ „A fiatalkorú, aki biológiai fejlettsége és társadalmi neveltetése következtében képes cselekménye társadalmi jelentőségét felismerni és ennek megfelelően cselekedni, akaratát irányítani, ugyanolyan alapon és ugyanúgy feltétlenül felelős, mint a felnőtt. Mivel azonban a serdülési folyamat következtében előálló fejlődési nehézségeik folytán felelősségtudatuk még általában nem eléggé szilárd, a beszámítási képesség megállapítása az *általános érettség* megállapításától van függővé téve.” (G. Pehalek, *Das Ver-*

20. A beszámítási képesség mint a magatartás irányítására és értékelésre való általános képesség az értelmi és erkölcsi fejlettségben jut kifejezésre. Ez a tétel a szocialista irodalomban általánosan elfogadott. Találhatók azonban ellenvetések is. Az ellenvetések szerint az értelmi és erkölcsi fejlettség követelménye kriminálpolitikailag hibás, mert a tudat kispolgári-burzsoa fertőzöttsége esetén a fejlettség hiányát kellene megállapítani és az az antiszocialista bűntettek beszámíthatatlanságának igazolását jelentené.⁵⁵ Az érvelés alapja az, hogy az értelmi és erkölcsi fejlettség kizárja a bűntettek elkövetését és a társadalmi követelmények felismerése már önmagában biztosítja azok érvényesítését is.⁵⁶ Az értelmi és erkölcsi fejlettség azonban nem jelenti azt, hogy a bűncselekmények elkövetésének lehetősége kizárt. Nem helyes az a következtetés, hogy aki erkölcsileg és értelmileg fejlett, az nem követelhet el bűncselekményt. Az természetesen igaz, hogy aki bűncselekményt követ el, annak tudata az adott cselekmény vonatkozásában ellentmond a szocialista társadalom erkölcsi és jogi felfogásának. Adott esetben a társadalmi követelmények érvényesítésének hiánya nem a cselekvés akarati irányításának hiányát bizonyítja általában, hanem csak a felelősségtudat szilárdságának hiányát. Ha a cselekvés akarati irányítására való képesség hiányát feltételeznénk, illetve vonnánk le következtetésként a bűncselekmények elkövetéséből (és ez volna annak a tételnek logikus folyománya, hogy aki bűncselekményt követ el, az értelmileg és erkölcsileg fejletlen), ennek bizonyítására azt kellene állítanunk, hogy minden vonatkozásban, tehát nemcsak az adott cselekmény vonatkozásában képtelen az önálló, helyes cselekvésre, hogy tehát egész magatartása sorozatosan és következetesen tagadása a társadalmi követelményeknek. Az értelmi fejlettség követelményének felállítása tehát nem vezet arra a következményre, hogy a tudat kispolgári vagy burzsoa fertőzöttsége esetén kizárjuk a szocialista rendszer követelményeihez való alkalmazkodás képességét, nem vezet el az antiszocialista bűncselekmények beszámíthatóságának tagadásához.

Nem helytálló az az ellenvetés sem, hogy a társadalmi követelmények felismerése önmagában biztosítja azok érvényesítését is a konkrét magatartás kialakításában. „Azt feltételezni, hogy a motivációs folyamatban résztvevő egyik motívum — legyen az bár a közösségi motívum — tudatosodása automatikusan a motivációs harc eldőltét jelenti, lényegében szembekerülést jelent a motívumok harcáról szóló lélektani felismerésekkel. Ilyen felfogás mellett ugyanis motivációs harcról többé nem lehetne beszélni, a cselekményre való elhatározást mindig csak egy, az éppen felismert motívum alakítaná ki és

hältnis zwischen § 4. JGG. und § 51. StBG. Staat und Recht, 1957. 12. sz. 1314. o.) (Kiemelés tőlem — Sz. A.)

⁵⁵ J. Lekschas, *Gegen bürgerlich-idealistische Tendenzen in der Theorie des Jugendstrafrechts.* (Staat und Recht, 1958. 4. sz. 372. o.)

⁵⁶ „A bűncselekmények létezése éppen amellettt szóló bizonyíték, hogy a bűnöző embereknél felvilágosító tevékenységünk nem hatott. Vajon lehet-e komolyan beszélni arról, hogy a meggyőzés pozitíven hatott valakire, amikor az illető éppen ellenkezőjét teszi annak, amit a meggyőzés kívánt elérni? A meggyőzésről és következményeiről való teljesen formális felfogás kell ahhoz, hogy valaki ezt vélje: a meggyőzés hatott ugyan, de ennek ellenére lehetséges, hogy az illető bűncselekményt követett el. *Ha valaki felismerte, hogy magatartása veszélyes a társadalomra, akkor lehetetlen, hogy bűncselekményt kövessen el.*” (J. Lekschas, *Über das Bewusstsein der Gefährlichkeit, Verwerflichkeit, Rechtswidrigkeit oder Strafbarkeit der Handlung.* Beiträge zu Problemen des Strafrechts. VEB. Berlin, 1956. 27. o.)

ezért szükségképpen el kellene vetni a lehetségesnek felismert magatartások közötti választást.⁵⁷

A társadalmi tapasztalat azt mutatja, hogy nemcsak a fiatalok, hanem a gyermekek is képesek az elementáris együttélési szabályok felismerésére és megértésére. A gyermekek azonban képtelenek általában a magatartás öndóli irányítására. A fiatalok erre már képesek és képesek a társadalmi követelmények felismerésére is. A beszámításhoz szükséges értelmi fejlettség követelménye a társadalmi követelmények felismerésére való képességet jelenti. Abból a tételből, hogy a beszámítási képesség a fiataloknál a társadalmi követelmények felismerésére való képességet jelenti, hogy tehát a beszámítási képesség megállapításához az értelmi fejlettség fennforgása szükséges, nem lehet azt a következtetést levonni, hogy a szocialista társadalomban a beszámítási képességhez megkövetelt értelmi fejlettség a tudat burzsoa, vagy kispolgári fertőzöttsége esetén kizárt és ennek folytán az értelmi fejlettség követelménye az antiszocialista bűncselekmények esetén a beszámíthatóság tagadásához vezet, és azt sem, hogy az értelmi fejlettség követelménye a cselekmény társadalomra veszélyességének minden esetben való felismerését és az ennek megfelelő magatartás kialakítását eredményezi. Helyesen jegyzi meg W. Müller, hogy alapvetően elhibázott az az eljárás, mely súlyos büntettek vagy kifejezetten antiszocialista nézetek miatt elkövetett bűncselekményeknél a bűncselekmény súlyosságával és a nevelés szükségességére való utalással indokolja a beszámíthatóságot. „Ezeknek — ti. a bűncselekmény súlyának és a nevelésre szorultság értékelésének — megvan a létjogosultsága, de csak a beszámítási képesség megállapítása után, a beszámíthatóság pedig kizárólag a fiatalok fejlettségétől függ és nem kriminálpolitikai szükségletektől. (Élszerűségi szempontok (ti. a bűncselekmény súlyossága és a nevelésre szorultság) az érettség vizsgálatánál nem jöhetnek figyelembe.”⁵⁸

A beszámíthatósághoz megkövetelt értelmi és erkölcsi fejlettséget (melyben kifejezésre jut maga a beszámítási képesség) mint alapvető kritériumot elvetni azon indokkal, hogy az antiszocialista büntettek éppen az értelmi és erkölcsi fejlettség hiányát jelentik, elméletileg hibás azért is, mert az antiszocialista nézetek létezése még nem jelenti a szocialista társadalmi követelmények felismerésének hiányát vagy az erre való képtelenséget, hanem többé-kevésbé tudatos szembenállást ezekkel a követelményekkel.

21. Összegezve megállapíthatjuk, hogy az értelmi fejlettség követelménye azt jelenti, hogy megkívánjuk a társadalmi együttélés elementáris szabályainak ismeretét, melyet a társadalmi tapasztalat alakít ki és amely szabályok ismeretében a tudat és akarat kellő megtesztelésével képesek vagyunk az adott helyzetben azokat érvényesíteni is. A bűncselekmény elkövetése nem az értelmi fejlettség hiányát jelenti, hanem annak megállapítását, hogy a fiatalok magatartása adott esetben ellentmondásban van belátási és akarat-elhatározási képességével. A társadalmi tapasztalatok által alátámasztott elementáris együttélési szabályok ismerete (a tudat általános társadalmi meghatározottsága) éppen azért, mert a tudat határozza meg az akarat tartalmát, képessé tesz arra, hogy magatartásunkat a társadalmi gyakorlatból

⁵⁷ Viski L., *Szándékosság és társadalomra veszélyesség*. (Budapest, 1959. 110 — 111. o.)

⁵⁸ W. Müller, *Die Prüfung der strafrechtlichen Verantwortlichkeit Jugendlicher nach § 4. JGG*. (Neue Justiz, 1957. 425. o.)

szerzett ismereteknek alá vessük. A társadalmi tapasztalatból ismert követelményeknek ellentmondó motívum erőssége (pl. a burzsoa ideológia erős hatása), mely adott esetben bűncselekmény elkövetésére vezet, nem zárja ki az értelmi fejlettség megállapítását, mert nem érinti az *általános képességet*, melynek birtokában a fiatalok képesek a társadalmi követelményekhez igazodni.

22. A beszámítási képesség megállapításához szükséges értelmi fejlettség vizsgálata természetesen nem jelenti általános intelligencia-vizsgálat követelményét.⁵⁹ Az értelmi fejlettség megállapításához elegendő az elemi ismeretek és az elemi társadalmi tapasztalatok megállapítása — pl. a tulajdon létezéséről való tudomás — anélkül, hogy a tulajdonviszonyok jellegének felismerése követelmény volna.

Az *értelmi fejlettség* a cselekvés társadalmi lényegének felismerésére való képességet, az *erkölcsi érettség* pedig a cselekvés akarati irányítására való képességet jelenti. Az utóbbi vonatkozásban különösen fontos a fiatalok magatartásának általános jellemzői közül kiemelni az ösztönösséget, a cselekvés érzelmi színezettségét, az affektív cselekvést, melyek általában a cselekvés akarati irányításának éretlenségére, a gátlások kialakulásának hiányára utalnak. Az erkölcsi fejlettség, az erkölcsi nézetek szilárdsága a cselekvés akarati irányításának képességére hat ki, arra a képességre, hogy a cselekvés jelentőségének, a társadalmi követelményeknek felismerése után az utóbbiakat érvényesítem is magatartásomban. Az általános társadalmi tapasztalat a fiatalok büntetéseik körében éppen ennek az erkölcsi *szilárdságnak* hiányát konstatálja.⁶⁰ Az erkölcsi szilárdság hiánya azonban nem jelenti annak a képességnek általános tagadását, hogy a fiatalok általában képesek magatartásuk akarati irányítására.

A beszámítási képességhez nem szükséges annak megállapítása, hogy az elkövető egy adott bűncselekmény vonatkozásában tényleg belátta cselekménye jellegét és tényleg uralkodott akaratán, hanem csak a z erre való *általános képességet* kell megkívánni.⁶¹ Csak a képesség és lehetőség megállapítása a fontos, mert az adott bűncselekmény éppen azt mutatja, hogy cselekménye ellentmondásban van a belátási és akarati irányítási képességgel. A választás lehetőségét a magatartás tudati determináltsága nem zárja ki, hanem éppen feltételezi. Ez a meghatározottság a lényeges, általános társadalmi determináltságot jelenti, mely lehetővé teszi, hogy az adott helyzetnek ellentmondjunk. Egyébként éppen a determináltság hatására alakul ki a magatartás irányítására való képesség, mely biztosítja az egyén számára a biológiai és a sikeres társadalmi létet, mivel nem ez eseti, hanem a törvényszerű összefügg-

⁵⁹ A vizsgálat elveiről és módszereiről ld. W. Müller i. m. és Rehse, *Die Prüfung der strafrechtlichen Verantwortlichkeit Jugendlicher*. (Neue Justiz, 1957. 22. sz.)

⁶⁰ Vö. G. Pehalek i. m. 1357. o.

⁶¹ W. Müller szerint „A beszámítási képességnél nem kell azt megállapítani, hogy az elkövető tényleg belátta cselekménye veszélyességét és tényleg uralkodott akaratán, hanem csak az erre való képességet kell megkívánnunk. A bűncselekmény azt mutatja, hogy kívánságainak és ösztöneinek a valóságban nem állott ellent. Csak a képességet és lehetőséget kell megkívánni. Ezt gyakran összekeverik a bűnösséggel. A beszámítási képesség mint általános képesség a bűnösség előfeltétele, de nem azonos a bűnösséggel.” Szerinte a szándékos bűnösség megállapításához szükséges a társadalmi veszélyesség tudata, mert egyébként értelmetlen volna megkövetelni a társadalmi veszélyesség belátásához való általános képességet mint bűnösségi előfeltételt. A bűnösséghez több kell, mint a beszámítási képességhez, ezért a beszámítási képesség megléte ellenére hiányozhatik az adott cselekmény tekintetében a bűnösség. (I. m. 424. o.)

gésekhez való alkalmazkodás képességét alakítja ki. Hogy adott esetben az elkövető miért választotta és hogyan választotta a társadalmi követelményeknek ellentmondó cselekvést, ez a bűnösség megállapításához tartozó kérdés és nem a beszámítási képesség vizsgálatánál kell eldönteni.

Az akarati cselekvés, a cselekvés akarati irányítására való képesség megállapításánál abból kell kiindulnunk, hogy az akarat tartalmát a tudat határozza meg. Az akarat tartalmának tudati meghatározottsága azt jelenti, hogy a társadalmi követelmények felismerése és az elemi magatartási szabályok társadalmi gyakorlaton alapuló ismerete biztosítja a társadalmi követelményeknek megfelelő akarat kialakítását is.⁶² Ennek az általános képességnek ellenére történő, a társadalmi követelményeknek ellentmondó cselekvés nem a beszámítási képesség hiányát jelenti, hanem a *bűnös* cselekvést, mely a választási lehetőség ellenére nem a társadalmi elvárásnak megfelelő magatartást alakította ki, mely a közösségi motivációt nem érvényesítette, azt tudatosan leküzdötte, vagy meg sem fontolta.⁶³

A bűnösség megállapításának értelme éppen az, hogy a tudatosan vagy gondatlanul mellőzött közösségi motiváció az akaratnak és tudatnak az adott helyzet által történő meghatározottsága miatt, a magatartás általános irányítására való képesség ellenére vezetett bűncselekmény elkövetésére.⁶⁴

23. Abból a körülményből, hogy a magatartás önálló irányítására való képesség és a felelősségtudat a felnőtté érés időszakában még nem teljesen szilárd, az a fontos büntetőjogi következmény folyik, hogy egyrészt a büntetőjogi eszközök igénybevételére csak végső soron kerül sor, másrészt pedig az, hogy a büntetőjogi felelősség mértéke általános szabályként enyhébb.

A beszámítási képesség megállapításához szükséges értelmi fejlettség követelménye nem valaminő elvont értelmi és intelligencia-vizsgálatot, hanem konkrét társadalmi tapasztalatok meglétének a vizsgálatát jelenti. Az általános képesség vizsgálata a konkrét bűncselekmény vonatkozásában történik.⁶⁵

⁶² Lekschas helyesen fejt ki, hogy az akarat tartalmát a tudat határozza meg és „ha egy embernek megvannak az elementáris alapismeretei a társadalmi életéről, akkor olyan képesség birtokában is van, hogy ennek megfelelő akaratot alakítson ki.” (I. m. 374. o.)

⁶³ „A motivumok harca az akaratlagos cselekményhez vezető lélektani folyamatnak a büntetőjogi felelősség szempontjából egyik leglényegesebb fázisa. Itt dől el: teljesíti-e az akarat főfunkcióját, a közösségi motívum érvényre juttatását, társadalmilag hasznos, vagy a társadalomra veszélyes cselekmény végrehajtása kerül-e a motivációs harc eredményeképpen elhatározásra.” (Viski L., *A szándékos bűnösség és a közösség motiváció fogalma*. Jogtudományi Közlöny, 1956. 516. o.)

⁶⁴ Földesi T., aki az akarat abszolút determináltságának álláspontjára helyezkedik, a büntetés kiszabásának feltételét abban látja, hogy az elkövető bűnös, azaz olyan képesség birtokában van, hogy felismeri vagy felismerheti cselekménye társadalmi jellegét és e felismerési képesség miatt számolhatunk azzal, hogy a büntetés a jövőbeli magatartás irányításában, a cselekvést megelőző motivációs folyamatban domináns determináló tényezővé válik. (I. m. 93. o.) Az a körülmény, hogy a büntetés a jövőbeni magatartás irányításában determináló szerepet játszik, azaz a társadalmi követelmények tudatos érvényesítésére kényszerít, feltételezi annak elismerését, hogy az ember képes magatartásának általános irányítására, tudata nemcsak tükrözi helyzetét és körülményeit, hanem aktív szerepet játszik a magatartás alakításában. Ez az általános képesség, a beszámítási képesség, mellyel ellentmondásban van a konkrét bűncselekmény elkövetése és melynek bűnösségét éppen az általános magatartásirányítási képesség alapozza meg.

⁶⁵ W. Müller idézett művében fejt ki, hogy a beszámítási képességet mint általános képességet a törvényi tényállásra vonatkoztatottan kell szemlélni és ebben a vonatkozásban kell kimutatni a beszámítási képesség alapját, az értelmi fejlettséget.

Nagy különbségek vannak ugyanis egyes bűncselekmények és az ezekhez szükséges érettség között, pl. a lopás és egy bonyolult gazdasági bűntett között. Ezért választja egyes országok büntetőjoga azt a megoldást, hogy a fiatalkorúak bizonyos kategóriái csak az elemi együttélési szabályok megsértése esetén vonhatók felelősségre.⁶⁶

24. Összegezve megállapíthatjuk, hogy a fiatalkorúak büntetőjogi felelősségének alapjai azonosak a felnőttek felelősségének alapjaival. A felelősség azonosságához azonban a jogi szabályozás területén a speciális sajátosságok figyelembevételén keresztül vezet az út. Azért állapíthatjuk meg a felelősség azonosságát, mert figyelembe vettük a felelősség szubjektív alapjainak kialakulásánál a speciális sajátosságokat. Ez konkrétan azt jelenti, hogy a fiatalkorúak beszámítási képességének megállapításához — a büntetőjogi felelősség szubjektív alapjainak megállapításához — a fiatalkorúak értelmi és erkölcsi érettségének megállapítása szükséges, mivel a biopszichikai érési folyamat következtében egyébként felelősségtudatuk még nem eléggé szilárd, és viszont az erkölcsi és értelmi fejlettségüket a biopszichikai érési folyamat mellett a tudat és akarat társadalmi iskolázása biztosítja. A tudatnak és akaratnak éppen ez a társadalmi iskolázása biztosítja (erkölcsi-értelmi fejlettség) a biopszichikai érési folyamattal együttjáró diszharmonikus, ellentmondásos fejlődés következményeinek elhárítását, a társadalmi követelményekhez igazodó magatartásirányítási képességnek a kialakítását. Ahol ez a társadalmi iskolázottság hiányzik, ott nincs beszámítási képesség, ott nem állapítható meg a büntetőjogi felelősség.

25. Szocialista büntetőjogunk, amikor a fiatalkorúak különleges büntetőjogi kezelésének szabályait kialakítja és figyelemmel van a fiatalkorúak sajátos társadalmi helyzetére, valamint tudati-pszichikai sajátosságaikra, nem a burzsoa büntetőjogi hagyományok folytatója. A burzsoa büntetőjog ugyanis azzal, hogy figyelembe vette a biopszichikai fejlődés sajátosságait, a serdülőkor diszharmonikus, ellentmondásos jelenségeit — a biologizmus és pszichologizmus talajára csúszott. A biopszichikai fejlődés ellentmondásos jelenségeivel számolva, figyelmen kívül hagyta a tudati-akaratni fejlődés társadalmi determináltságát, figyelmen kívül hagyta azt, hogy a társadalmi determináltság, a tudati-pszichikai tényezők társadalmi modelláltsága biztosítja a magatartásirányítási képesség kialakulását. A biopszichikai tényezők társadalmi modelláltságának figyelmen kívül hagyása a beszámítási képesség általános törvényszerűségként való kizárásához vezetett, a tudati és akaratni képesség biopszichikai tényezők által történő kizárólagos meghatározottságának elnéletli tétele pedig a büntetőjogi felelősség kategóriájának felszámolását eredményezte. A szocialista büntetőjog a biopszichikai fejlődés sajátosságainak és társadalmi modelláltságának figyelembevételén keresztül jut el a büntetőjogi felelősség megalapozásához, a sajátosságok figyelembevételén keresztül teremti meg a különleges büntetőjogi kezelés elvi alapjait.

26. A beszámítási képesség — mint megállapítottuk — a büntetőjogi felelősség szubjektív alapja. Az elkövetett bűntett felróhatóságának alapja az, hogy a magatartás általános irányítására való képességgel ellentmondásban

⁶⁶ Ezt az álláspontot foglalta el az OSzFSzK büntetőtörvénykönyve és az 1958-ban elfogadott „Alapelvek” is. Az utóbbi szerint a büntetőjogi felelősség alsó határa a 16. életév, azonban a lopás, emberölés és testi sértés bűntetteiért már a 14. életév betöltésekor is fennáll a büntetőjogi felelősség.

van a konkrét magatartás. A büntetőjogi felelősség központi kérdése, tartalma : a helytállási kötelezettség.⁶⁷ Helytállásra kötelezni valakit, azaz büntetést kiszabni valakire szubjektív céljainak, magatartásirányítási képességének figyelmen kívül hagyásával, értelmetlen és célszerűtlen eljárás volna.⁶⁸ A büntetés célszerűségének és létjogosultságának alapja éppen az, hogy a jövőbeli magatartás irányításában determináló szerepet játszik, illetőleg determináló szerepe lehet.⁶⁹ A magatartás irányítására való képesség hiányában nem is beszélhetünk az alkalmazott büntetés célszerű szerepéről, a társadalmi érdekeknek megfelelő magatartás determináló szerepéről. A beszámítási képesség tehát a *büntethetőség* általános előfeltétele. Ez a tétel érvényes a fiatalkorúak büntetőjogában is.

A fiatalkorúak büntetési rendszerének alapvető intézményei — a nevelőintézkedések — a beszámítási képesség fennforgása esetén, a magatartás irányítására való általános képesség talaján alkalmazható büntetőjogi eszközök. Alkalmazásukra csak akkor kerülhet sor, amikor a tudat és akarat társadalmi iskolázása már kialakította a magatartásirányítási képességet. A nevelőintézkedések tehát a büntetőjogi felelősség megállapításának jogkövetkezményei. Funkciójuk ebből kifolyólag nem lehet azonos az általános, pedagógiai neveléssel. A nevelőintézkedések mint büntetőjogi intézmények nem az általános nevelés eszközei, hanem a büntetőjog eszközei büntetettek jövőbeli magatartásának determinálására. A pedagógiai nevelés és a büntetőjogi kényszernevelés tehát nem azonos funkció betöltésére hivatott társadalmi eszközök. A büntetőjogi kényszernevelés funkciója : a magatartás általános irányítására való képesség *realizálására* kényszerítés, a társadalmi követelményeket a magatartás domináns determináló tényezőivé tenni kényszer alkalmazásával.⁷⁰ A büntetőjogi kényszer alkalmazásának célja tehát szűkebb értelemben a magatartás *akarati* irányításának determinálása, a felismert társadalmi követelmények tartalmának megfelelő akarati aktus kialakításának biztosítása. A nevelés gondolatának homloktérben állása nem jelenti tehát a magatartás kényszerrel történő determinálásának felszámolását, a büntetőjogi nevelőintézkedések nem jelentik a büntetés kiküszöbölését és kényszer nélküli neveléssel való helyettesítését. Amikor a büntetőjogban a nevelés

⁶⁷ II. Gerats, *Die strafrechtliche Verantwortlichkeit in der Deutschen Demokratischen Republik*. (VEB. Berlin, 1952. 220. o.)

⁶⁸ J. Lekschas, *Die Schuld als subjektive Seite der verbrecherischen Handlung*. (VEB. Berlin, 1956. 6–7. o.)

⁶⁹ „A büntetés csak azokban az esetekben lehet determináló tényező, ahol a cselekményt elkövető előre látta, vagy előre kellett volna látnia cselekménye következményeit és ennek következtében a következő esetben fennáll a lehetősége annak, hogy a mérlegelésnél az elkövetendő büntetés döntő determináló tényezővé váljon. Ezzel szemben abban az esetben, amikor a cselekményt elkövető nem látta és nem is kellett volna látnia a cselekménynek társadalmi veszélyességét, ott a büntetés teljesen értelmetlen lenne, mivel a cselekményt nem előzte meg a társadalmi veszélyességet átfogó mérlegelés és ennek következtében a kitűzött büntetés semmiféle hatással sem lenne a cselekmény elkövetésére.” (Földesi T. i. m. 93. o.)

⁷⁰ „Büntetőjogi szempontból nem a közösségi motívum felismeréséhez, a cselekmény káros vagy hasznos jellegének tudatosításához van szükség elsősorban a büntetőjogi eszközökre. Ezek az eszközök az esetek legnagyobb részében éppen akkor lépnek sorompóba, amikor annak érdekében kell a meggyőzéssel párosuló *büntetőjogi kényszert alkalmazni, hogy a felismert közösségi motívum vezérmotívummá váljék, győzzön a motívációs harcban.*” (Viski L., *Szándékosság és társadalomra veszélyesség*. Budapest, 1959. 111. o.) (Kiemelés tőlem — Sz. A.)

feladatáról beszélünk, erről nem az általános pedagógiai nevelés értelmében szólunk, hanem a kényszernevelés értelmében. A büntetés és nevelés szembeállítás és a nevelés szükségességének általános hangsúlyozása — a büntetések alkalmazásának egyidejű háttérbe szorításával — lényegében a büntetőjog általános elvei érvényesülésének tagadását jelentené a fiatalkorúak büntetőjogában. Hatályos jogunkban a nevelőintézkedések alkalmazásának elsődlegessége a hagyományos büntetésekkel szemben nem azon a hagyományos axiómán alapszik, hogy a fiatalkorúakat nem büntetni, hanem nevelni kell. A nevelőintézkedések elsődlegessége nem a „büntetés helyett nevelni” tétel jogi megjelenési formája. A nevelőintézkedések a fiatalkorúak büntetőjogának specifikumai. Mutatnak fel ugyan sajátos vonásokat, azonban lényegében büntetések. A nevelőintézkedések a fiatalkorúak büntetőjogának sajátos büntetéseit.

Mielőtt sajátosságaikat megnéznők, tekintsük át azokat a vonásokat, melyek a büntetések génuuszában tartják őket. Mindenekelőtt: alkalmazásuk általános feltétele bűncselekmény elkövetése, alkalmazásuk *jogalapja* az elkövetett bűntett. Az alkalmazási feltétel azonossága mellett a büntetésekkel való rokonvonás az is, hogy állami *kényszerrendszabályok*. Mint állami kényszerrendszabályok erkölcsi-politikai *értékítéletet* fejeznek ki. Alkalmazásuk általános *célja*: a bűncselekmények elleni küzdelem. Ezek a vonások teszik büntetéssé a nevelőintézkedéseket, még ha van is formai hasonlóságuk egyes pedagógiai eszközökkel.

Ha a büntetésre gyakorolt *hatásból* indulunk ki, akkor is a büntetések kategóriájába kell sorolnunk őket. Egyébként a büntetések és nevelőintézkedések szembeállításának alapja éppen a nevelés és büntetés ellentétességéről, az elkövetőre gyakorolt ellentétes hatásáról vallott felfogás. Ha a büntetés és a nevelés között valóban ellentmondás van, akkor indokolt volna a büntetések és nevelőintézkedések szembeállítása is. Nincs azonban ellentmondás büntetés és nevelés között. A büntetőjogban a kérdés úgy vetődik fel, hogy lehet-e büntetéssel nevelni, kifejthet-e nevelő hatást a büntetés?

27. Ha a büntetés kényszerjellegét elszigetelten vizsgáljuk, valóban kérdéses, hogy a kényszer önmagában betölthet-e nevelő szerepet? Helytelen a büntetésben csak represszív eszközt látni, csak abból kiindulni, hogy a büntetés mint kényszerrendszabály szükségszerűen hátrányt jelent és csak hátrányt okoz, helytelen továbbá az eszköz ilyen represszív jellegéből, annak represszív céljára következtetni. Ha az eszközt — a hátrányokozást — célnak tekintjük, akkor a büntetés valóban csak megtorlás és mint ilyen, a múltba tekint. Ennek folytán nevelő szerepéről mint jövőbe tekintő szerepről nem beszélhetnénk. A megtorlás, a hátrányokozás azonban csak eszköz és nem öncél. A büntetések célját a büntetőjog általános feladata határozza meg. Ez pedig a bűnözés elleni sikeres küzdelem. Ebben a küzdelemben felhasznált eszközök szükségszerűen represszívek, céljuk azonban a prevenció. A preventív célt a büntetések megtorló jellege, kényszerjellege; represszív tulajdonságai alátámasztják, de a hatás szempontjából nem meritik ki a büntetés tartalmát.⁷¹

⁷¹ Az az állítás, hogy a megtorlás a büntetés céljainak egyike, a népszerűsítő ferdítések közé tartozik. Ezzel a büntetést öncéllá minősítik, mert a büntetés és a megtorlás egy és ugyanazon fogalom arra vonatkozóan, hogy a bűnösnek a bűncselekmény elkövetéséért meghatározott szenvedést okozzon. A megtorlás nem öncél, hanem csak eszköz a cél elérésére, mely nem más, mint a bűncselekmények megelőzése.” (K. Sz. Szalihov, *A szovjet Btk. tervezetének néhány kérdése*. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1954. 6. sz. 87. o.)

Miből áll a büntetés nevelő hatása? Mindenekelőtt a jövőbeni magatartás bizonyos irányú determinációjából. A magatartás determinálására pusztán a kényszer is képes. Ebben az értelemben beszélnek a szocialista szerzők a büntetésben rejlő kényszer nevelő szerepéről, arról, hogy „a megtorlás mint a büntetés tulajdonsága, maga bír nevelő jelentőséggel.”⁷² Ebben az értelemben igaz az, hogy a büntetések előtt álló minimális pedagógiai program a törvény tiszteletére kényszerítés.⁷³

A kényszer tehát önmagában képes preventív irányú magatartás-determinációra, ennek folytán a büntetésnek nemcsak célja, hanem *objektív tulajdonsága*, hogy nevel. A kényszer önmagában azonban nem teszi szilárdná és véglegessé a magatartás ilyen determinációját. Ahhoz, hogy a kötelességtudat, a közösségi követelmények felismerése a magatartás irányításában érvényesüljön is, hogy az akaratelhatározást megelőző motivációs harcban vezető motívummá váljék, ki kell alakulnia a kötelességérzetnek is, más szóval az erkölcsi szilárdságnak. Ezt a felelősségérzést és kötelességérzést mint a magatartás determinációjában fontos szerepet játszó pozitív érzelmet a kényszer önmagában nem tudja kialakítani.⁷⁴ Márpedig a magatartás irányításában, a cselekvést megelőző motivációs folyamatban a kötelességtudat és kötelességérzet csak együttesen képes biztosítani a társadalmi követelmények domináns és determináló szerepét. A magatartás pozitív irányú determinálása — amit a kényszer önmagában biztosít — még nem jelenti azt, hogy a büntetés nevelő hatását *teljesen* kimerítette. A pszichikai kényszer elrettentés formájában is képes pozitív irányú magatartásdeterminációra. A büntetés nevelő hatásáról tehát tulajdonképpen csak akkor beszélhetünk, ha a kényszer csak alátámasztja, de nem helyettesíti a meggyőzést, ha a közösségi követelmények érvényesítésének alapja nem a büntetéstől való félelem, hanem a cselekvés, vagy a cselekvéstől való tartózkodás erkölcsösségéről való meggyőződés, tehát az erkölcsi szilárdság.⁷⁵

Az erkölcsi szilárdságot csak a világnézet szocialista átformálása biztosítja.⁷⁶

A fiatakorúakkal szemben alkalmazott jogkövetkezményeknek a még nem eléggé szilárd felelősségtudatot kell megerősíteniük, ez pedig csak pozitív erkölcsi érzelmek kialakításával lehetséges. A pozitív erkölcsi érzelmek forrása a szocialista világnézet. De vajon a büntetőjogi büntetés képes-e a tudat

⁷² W. Kudrjavcev, *A bűncselekmények megelőzése — az emberek tudatában élő kapitalista maradványok leküzdésének egyik fontos formája.* (Szovjetszkaja Justicia, 1958. 2. sz. 18. o.)

⁷³ Ezt az álláspontot foglalja el E. Buchholz, *Einige Bemerkungen zur erzieherischen Rolle der Strafe in der DDR.* (Staat und Recht, 1957. 1. sz. 38. o.), és H. Kern, *Die Erziehung im Strafvollzug.* (Staat und Recht, 1958. 7. sz.) c. cikkében.

⁷⁴ Vö. Viski L., *A szándékos bűnösség és a közösségi motiváció fogalma.* (Jogtudományi Közöny, 1956. 515. o.)

⁷⁵ „A büntetés alkalmazásától való félelem megelőzheti bizonyos fokig a bűntettek elkövetését. Azonban : nem a félelem, hanem az erkölcsi szilárdság vezeti az emberek magatartását, nem a félelem, hanem az erkölcsi elvek.” (M. D. Sargorodszkij, *A büntetés kérdései a Szovjetunió Btk. tervezetében.* (Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1954. 8. sz. — Az Állam- és Jogtudományi Intézet kéziratoss fordítása.)

⁷⁶ „A legfontosabb az ifjúság szocialista nevelése. A szocialista világnézetből meríti az ember életcéljait, melynek döntő szerepe van az akarat magatartás kialakításában és ebből a világnézeti beállítottságból adódik a szocialista erkölcsi beállítottság is, mely nélkül az akarat képesség nem tekinthető kialakítottnak.” (J. Streit, *Zu einigen Fragen der Jugendkriminalität.* Neue Justiz, 1958. 475. o.)

és világnézet ilyen átalakítására? Ha a büntetés lényegét annak kényszerjellegében keressük, a válasz csak tagadó lehet. A büntetés lényege azonban nemcsak pusztán a kényszer alkalmazása. A kényszer alkalmazásának bizonyos objektív és szubjektív előfeltételei képesek csak biztosítani azt, hogy a büntetés nevelő hatását kifejtse abban az értelemben, hogy kialakítsa az erkölcsi szilárdságot. Ezeknek a feltételeknek hiányában a kényszer magatartásdeterminációja csak az elrettentés pszichikai hatásán alapulhat. A valóságban a büntetőjogi kényszer alkalmazása olyan objektív és szubjektív feltételek fennlorgása mellett történik, melyek a büntetés lényegére is kihatnak és amelyek a pszichikai kényszerhatáson túl pozitív tudatváltozást is eredményeznek. A nevelés nem egyszeri aktus, hanem tudatos, célszerű és pozitív eredményre irányuló tevékenység. Ezt a tudatos és pozitív tevékenységfolyamatot a büntetőeljárás egésze és a büntetésvégrehajtás rendje biztosítja. A büntetés kiszabása és végrehajtása tartalmazza azokat a feltételeket, melyek a pszichikai hatáson túl biztosítják a büntetés nevelő hatását. Nézzük meg közelebbről ezeket a feltételeket.

28. A büntetés nevelő hatásához mindenképp az szükséges, hogy a társadalmi nevelés rendszerével és elveivel azonos irányban reagáljon a büntetettre, azonos erkölcsi és politikai (jogi) nézetek alapozzák meg az alkalmazás szükségességét, társadalmi jogosultságát. Ez az azonos reagálási irány domborítja ki a büntetés társadalmi jellegét, szocialista jellegét. A szocialista világnézet és erkölcs biztosítja a büntetéseknek és a társadalmi nevelés rendszerének az azonos bázist és a reagálás irányának azonososságát.⁷⁷ A büntetés alkalmazásában tehát társadalmi értékítélet, erkölcsi-politikai értékítélet jut kifejezésre. A büntetés alkalmazása ezt az értékítéletet közvetíti, a büntetettre ezen keresztül hatnak a szocialista társadalmi nézetek, a szocialista társadalomban uralkodó erkölcsi nézetek, illetve az ezekben kifejezésre jutó magatartási normák *feltétlen* jellege.

A kényszer alkalmazásának a meggyőzés talaján kell nyugodnia. Ez a nevelő szerep betöltésének második feltétele. Ezt pedig csak az ítélet igazságossága útján érhetjük el.⁷⁸ Az ítélet igazságossága *arányosságában* rejlik. Az ítélet igazságosságában koncentráldódik a büntetés társadalmi jellege és ennek talaján hat a büntetés alkalmazása meggyőzően az elítélte. A büntetés alkalmazásának társadalmi feltételei (a társadalmi nevelés rendszerével és a politikai-erkölcsi nézetekkel való azonos reagálási irány) és jogi feltételei (az ítélet igazságossága) alakíthatja ki azt a belső készséget, hogy az elítélt az elkövetett cselekménnyel szembeforduljon, azt ő maga is elítélje, hogy állást foglaljon a büntetés jogosultsága mellett és a büntetett szemben. Ennek a pedagógiaileg értékes konfliktusnak kialakításával a büntetés erkölcsi célját el is érte. Az ítélet „tudatrobantó” hatása a nevelés folyamatában az első értékes eredmény. Ha ez megvan, a pozitív tudatmegváltozás további feltételeit a büntetésvégrehajtás és az ennek során érvényesülő hatások biztosítják. „A büntetés nevelő hatása abból áll, hogy az elítéltet a bűncselekmény elítélésének belátásához segítsük.”⁷⁹ A büntetés kényszerjellege támasztja

⁷⁷ Vö. E. Buchholz i. m. 37. o.

⁷⁸ „A büntetés nevelő hatása nem függ közvetlenül a büntetés nemétől és mértékétől; hanem csak annak a belátásnak segítségével érhető el, hogy az elkövetett cselekmény elvetendő, az ítélet pedig objektíve igazságos.” (E. Buchholz, *Der Charakter der Sanktionen des Jugendgerichtsgesetzes*. Staat und Recht, 1958. 3. sz. 307. o.)

⁷⁹ E. Buchholz i. m. 307. o.

alá a társadalmi elítélést. Ez a kényszerjelleg és a benne kifejezésre jutó társadalmi értékítélet, a kényszer alkalmazásának igazságossága hat a tettes személyiségére, erkölcsi tudatára és önértékelésére. A kényszernek és a büntetés elkerülhetetlenségének ez az *alátámasztó* jellege tehát csak másodlagos jelentőségű a büntetés nevelő hatása szempontjából. Mélységesen igaz, amit Makarenko mond: „A büntetéssel nem szabad semmitféle fizikai és morális szenvedést okozni. Mi a büntetés lényege? A büntetés lényege az: az egyén átéli, hogy a közösség elítéli, miközben tudja, hogy helytelenül járt el. Vagyis a büntetés nem elnyomáson alapszik, hanem az elkövetett hiba átélésén, a közösségből való ideiglenes kiközösítés élményén.”⁸⁰

A büntetés és a társadalmi nevelés azonos iránya, a mögöttük álló, erkölcsi-politikai nézetek azonossága, a büntetettre való reagálás azonos iránya, az igazságos ítélet meggyőző ereje és belső készség a cselekménnyel való szembe fordulásra — ezek az objektív és szubjektív feltételek biztosítják a büntetés nevelő hatását.

29. A büntetésben kifejezésre jutó társadalmi értékítélet, a társadalmi követelmények feltétlen megtartásának szükségessége és az ítélet igazságossága mindenekelőtt az elítélt tudatára hatnak. A fiatalkorúak vonatkozásában ez a társadalom előtti *felelősség feltétlen jellegét*, a felelősségvállalás *elkerülhetetlenségének* tudatát alakítja ki, tehát felelősségtudatukat megszilárdítja és ezen keresztül, tudatuk meghatározásán keresztül determinálja magatartásukat a társadalmi követelmények feltétlen érvényesítésének irányába. A jövőbeli magatartás determinálása tehát mindenekelőtt a tudatdetermináláson keresztül érvényesül.

A büntethetőség általános feltétele a beszámítási képesség, tehát a tudat általános társadalmi meghatározottsága, mely képessé teszi a fiatalkorúakat a társadalmi követelmények felismerésére. A büntetéssel történő tudatdeterminálás tehát nem a társadalmi követelmények *felismeréséhez* segít hozzá (ennek ugyanis a büntett elkövetését megelőzően már kialakultnak kell lennie), hanem azoknak *feltétlen érvényesítését* célozza. Ezen keresztül a büntetés közelebről az *akaratú aktus tartalmát* határozza meg, a felismeréshez képest történő cselekvés követelményét támasztja alá kényszereszközökkel. A büntetés a magatartás helyes irányítására, a magatartásirányítási képesség minden esetben történő *realizálására* szorítja rá az elítéltet. Ebben az értelemben igaz, amit Makarenko mond, hogy a büntetésnek meg kell edzenie az akaratot.⁸¹

30. Visszatérve eredeti kiindulási pontunkra, megállapíthatjuk, hogy a büntetés és nevelés nem ellentétes kategóriák, a büntetések által és a büntetéseken keresztül is lehet nevelőhatást elérni. A fiatalkorúak büntetőjogában a nevelés gondolatának homloktérben állása nem zárja tehát ki a büntetések alkalmazását. A nevelőintézkedések maguk is büntetések, általános sajátosságai azonosak a kriminális büntetés sajátosságaival.⁸² Az általános *pedagógiai* nevelő eszközöktől az alkalmazási feltételek, a célok és mindenekelőtt állami kényszerjellegük különbözteti meg őket. Ugyanakkor azt is tudjuk, hogy a

⁸⁰ A. Sz. Makarenko, *Válogatott pedagógiai tanulmányok*. (Új Magyar Könyvkiadó, Bp. 1948. 112. o.)

⁸¹ A. Sz. Makarenko i. m. 114. old.

⁸² Vö. A. Fräbel, *Das Verhältnis der Erziehungsmaßnahmen zu den Strafen nach § 3. JGG.* (Neue Justiz, 1958. 1. sz.), és W. Müller, *Das Verbot der reformatio in peius im Jugendstrafrecht. Beiträge zu Problemen des Strafrechts.* (VEB. Berlin, 1956.)

nevelőintézkedések a fiataikorúak büntetőjogának specifikumai, a fiatalok büntetőjogának sajátos büntetései. Most azt kell megvizsgálnunk, hogy mik azok a sajátos vonások, amelyek a hagyományos kriminális büntésektől megkülönböztetik őket.

A különbség nem minőségi különbség.⁸³ A különbség nem ellentétességet vagy új elemmel bővülést jelent, hanem egyik elemnek, a nevelés elemének dominálását. Ez a dominálás azt jelenti, hogy a kényszerjelleg kevésbé éles, vagy pedig csak potenciálisan létezik. A kényszer elemének ilyen *másodlagossága* a nevelőintézkedéseket mint sajátos büntetéseket *általában enyhébbé teszi* az általános kriminális büntéseknél.⁸⁴

A különleges vonások hangsúlyozásának alapja egyedül és kizárólag a büntetés tárgyának — a fiatalok — sajátosságaiban gyökerezik. A büntetés tárgyának ilyen visszahatása a büntetés eszközeire nem érinti azok büntetési lényegét. A hagyományos, általános büntetőjogi büntetésekre csak annyi hatása van, hogy azok egyes nemeinek alkalmazását kizárja, azok más módon történő végrehajtását követeli, illetőleg lehetővé teszi a súlyos hátrányok elhárítását bizonyos kedvezmények alkalmazásával.⁸⁵

31. A nevelőintézkedések büntetesként való kezelése állásfoglalást jelent abban a kérdésben, hogy a büntett súlya és jellege vagy pedig az elkövető személye-e a döntő elem a jogkövetkezmények alkalmazásánál, azok nemének és mértékének meghatározásánál. A szocialista irodalomban az utóbbi időben ez a kérdés olyan formában merült fel, hogy érvényesül-e a fiatalok büntetőjogában a proportionalitás elve vagy sem. Ha a kérdést nemlegesen válaszoljuk meg, akkor szükségképpen arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a nevelőintézkedések alkalmazásának feltételeit nem az elkövetett büntettségben, hanem az elkövető egyéniségében, személyi körülményeiben kell keresnünk. Ezt az álláspontot foglalja el G. Pchalek, aki a nevelőintézkedések alkalmazási feltételének a nevelés szükségességét és az elkövető nevelhetőségét tartja,⁸⁶ W. Müller, aki szerint a proportionalitás büntetés a megtorló büntetőjogi szemlélet szükségszerű következménye, melytől viszont a szocialista állam büntetőjoga magát elhatárolja, és hogy a nevelő intézkedések alkalmazásának alapja a büntett elkövetésében kifejeződő nevelésre szorultság, továbbá⁸⁷ A. Fräbel, aki szerint a bűncselekmény objektív sajátosságainak döntő jelentősége van, azonban a proportionalitás csak korlátozott mértékben

⁸³ „A jelenség egy elemének különös jelentősége azt még nem teszi elvileg más jelenséggé, karakterében minőségileg újjá. Egy jelenség minőségét alapvető elemek minőségi megváltozása változtathatja csak meg” — mondja a kérdés kapcsán E. Buchholz (i. m. 393. o.).

⁸⁴ Annak a felismerésnek, hogy a nevelőintézkedések lényegében kriminális büntetések, nagy jelentősége van a kriminálpolitika általános alakításában. Ez következetes szembefordulást jelent olyan törekvésekkel melyek a bíróságok feladatait az állami szociálpolitika, a gyermek- és ifjúságvédelem igazgatási természetű intézkedéseinek irányában kívánja eltolni és ezzel a bíróságokat valaminő általános pedagógiai fórummá változtatni. A nevelőintézkedések büntetesként való felfogása megszigorítja az alkalmazási feltételeket, kizárja azok környezeti intézkedésként való alkalmazását, igazgatási, szociálpolitikai eszközként való felhasználását.

⁸⁵ Vö. a Ftvr. 8., 9. és 10. §§-val.

⁸⁶ *Lehrbuch des Strafrechts der Deutschen Demokratischen Republik.* (Berlin, 1957. 678. o.)

⁸⁷ *Das Verbot der reformatio in peius im Jugendstrafrecht. Beiträge zu Problemen des Strafrechts.* (VEB. Berlin, 1956. 85–86. o.)

érvényesül a nevelőintézkedések rendszerében.⁸⁸ Hasonló álláspontot foglal el a csehszlovák irodalomban Flegel is.⁸⁹ Az említett szerzők elismerik a nevelőintézkedések büntetés jellegét, azonban a nevelés domináns szerepéből azt a következtetést vonják le, hogy a büntetés tette vonatkoztatottsága és ebből következő proportionalitása nem érvényesül vagy csak korlátozottan érvényesül. E. Buchholtz helyesen fejti ki, hogy ennek az álláspontnak elméleti házisa a tettesbüntetőjogban gyökeredzik. Ennek a szemléletnek következménye az, hogy a büntetéstől annak arányossága nélkül is nevelő hatást várnak és a cselekmény, valamint a büntetés közötti arányosságot a személy és a büntetés közötti proportionalitással váltják fel.⁹⁰

Hangsúlyoztuk, hogy a büntetés nevelő hatása és szerepe abból áll: a tettet cselekménye társadalomra veszélyességének tudatára ébreszteni és annak felismeréséig elvezetni, hogy büntetése igazságos, őt a büntetés igazságossága mellett és a cselekmény elleni állásfoglalásra készíteti. A büntetés nevelő szerepe tehát az elkövetett büntett társadalmi elvetendőségének kézzelfoghatóvá tételén, társadalmi értékelésen keresztül érvényesül. A büntetés nevelő szerepe tehát *tette vonatkoztatottságában* áll. A büntetés kiszabásánál nem lehet megkerülni a büntett jellegének és súlyának értékelését. A tettes büntetésének igazságosságát csak akkor ismerheti fel, ha a büntetés objektíve igazságos, azaz *előfeltételének, a büntettnek megfelel*.⁹¹ A nevelés elve tehát nem szorítja háttérbe a proportionalitást, hanem ellenkezőleg: a büntetés nevelő hatásának előfeltétele a büntetés igazságossága, azaz arányossága, a cselekmény veszélyessége és a büntetés súlya közötti proportionalitás.⁹²

A büntetés nevelő hatása nem közvetlenül a büntetés nemétől és mértékétől, hanem attól a viszonytól függ, mely a kiszabott büntetés és az elkövetett cselekmény között fennáll és amely viszont éppen arányosságával juttatja el a tettet a büntetés igazságosságának felismeréséhez. Nem lehet tehát a büntetés nevelő szerepe és az elkövető személyisége között közvetlen összefüggést konstruálni, a büntetés és a cselekmény egymásra vonatkoztatottságának megkerülésével.⁹³

A büntetés és a büntett közötti arányosság a cselekmény veszélyességének gondos felderítését követeli meg, melyben viszont fontos szerepet játszik

⁸⁸ A. Fräbel, *Das Verhältnis der Erziehungsmaßnahmen zu den Strafen nach § 3. JGG.* (Neue Justiz, 1958. 1. sz. 14. o.)

⁸⁹ V. Flegl, *A fiatalok kriminalitásának három aspektusa.* (Socialiszticka Zakonoszt, 1958. 7. sz.)

⁹⁰ I. m. 307. o.

⁹¹ Sokoldalúan és meggyőzően mutatja ezt ki Schultheisz E. *A büntetés kiszabása* (Bp. 1953.) c. művében. Ennek az álláspontnak elvi összefoglalását adja a következő tételben: „A büntetést összhangba kell hozni a bűncselekmény alapvető ismérveit alkotó jelenségeknek az adott esetben megállapított fokával. Ezeknek a körülményeknek egész katalógusát a bűncselekmény fogalma rejti magába. A bűncselekmény ennél fogva nemcsak a büntetésnek, hanem a büntetés mérvének a feltételeit is nyújtja.” (I. m. 5. o.) (Kiemelés tőlem — Sz. A.)

⁹² „A büntetés nevelő szerepét csak differenciált büntetési rendszerben töltheti be, mely messzemenően figyelemmel van a bűncselekmény súlyára és az elkövető személyiségének tulajdonságaira.” (V. Kudrjavcev i. m.)

⁹³ „A tettesbüntetőjogi felfogás alapvető hibája abban áll, hogy a büntetésnek megfelelő korrelátumot, a cselekményt — mely elhanyagolhatatlan kategória — átugorja és ezzel a valóságnak meg nem felelő közvetlen kapcsolatot létesít büntetés és elkövető között.” (E. Buchholz i. m. 307. o.)

az elkövető bűnösségi körülményeinek értékelése is. A személyi körülmények gondos vizsgálatának a bűnösségi körülmények között van helye. A személyiség tehát nem önmagában, hanem a cselekmény vonatkozásában, a bűnösség vonatkozásában játszik szerepet.⁹⁴ A büntetés és a büntett közötti arányosság az elvi és döntő előfeltétele a büntetés nevelő hatása érvényesülésének, mely arányosság a büntett súlya és a bűnösség mértéke, valamint a büntetés mértéke közötti arányosságot jelenti, de nem a büntetés és a személyiség közötti proportionalitást. A büntetések és nevelőintézkedések individualizálásának általános követelménye tehát nem a személyiség önálló, cselekménytől elszakított vizsgálatát jelenti.

32. A proportionalitás elve érvényesül a fiataikorúak büntetőjogában is, azonban érvényesülésének módja nem ugyanolyan, mint az általános büntetőjogban. Ennek alapja az, hogy a nevelőintézkedések általános szabályként enyhébbek a hagyományos büntetéseknel és másrészt a fiataikorúak büntetőjogi felelőssége általános szabályként enyhébb a felnőttek felelősségénél. Ennek a helyzetnek egyik következménye az, hogy a nevelőintézkedések lényegében a hagyományos büntetések alkalmazása alóli *mentesítés eszközei*. Mint mentesítési eszközök mögött, ott áll ugyan a kényszer, illetőleg annak lehetősége, azonban nem érvényesül teljes hatásában és közvetlenül. A próbárahocsátásnál pl. a kényszer közvetett módon érvényesül, a próbaidő alatti magatartási szabályok megszegésének következményeként. A kényszer tehát itt lehetőségként, illetve csak pszichikai kényszer formájában jelentkezik. A javítóintézeti nevelés is a büntetés alól való mentesítés eszköze, mert büntetés kiszabására kerülhet sor, ha az intézeti nevelés nem jár sikerrel.

A próbárahocsátásnál és az intézeti nevelésnél az intézkedések sikertelensége esetén büntetés szabható ki, ezért mindkét intézmény a hagyományos büntetések alól való mentesítés eszközeiként fogható fel. A büntetés alól való mentesítés mint a nevelőintézkedések egyik sajátossága, nem érinti annak a tételnek érvényességét, hogy ezek lényegében büntetések. A büntetés végrehajtásának feltételes felfüggesztése az általános büntetőjogban ugyanezt a szerepet tölti be, a javító-nevelő munka sikertelensége esetén újabb büntetés szabható ki, azonban ezek a körülmények nem érintik sem a javító-nevelő munkának, sem a próbaidőre felfüggesztésnek büntetés jellegét.

A nevelő intézkedéseknek ez az imperfect és mentesítő jellege, a kényszer potentialis érvényesülése vagy másodlagossága teszi enyhébb jogkövetkezményekké őket az általános büntetőjogi büntetéseknel. Alkalmazásuk során, egymáshoz való viszonyukban azonban ugyanolyan súlykülönbséget mutatnak fel, mint az általános büntetőjogi büntetések. A súlyban való különbség miatt érvényesülhet kiszabásuk során a büntett és a jogkövetkezmények közötti proportionalitás. A proportionalitás érvényesülésének egyik sajátossága az, hogy a nevelőintézkedések elégtelensége, a nevelőintézkedések súlyának és az elkövetett cselekmény veszélyessége közötti nagy súlykülönbség esetén nevelőintézkedés alkalmazása helyett büntetés kiszabására kell áttérni. A proportionalitás érvényesülésének tehát egyik sajátossága a fiataikorúak büntetőjogában, hogy nemcsak a nevelőintézkedések egymáshoz való viszonyára és súlykülönbségére, hanem a nevelőintézkedések és a büntetések közötti viszonyra és súlykülönbségre is figyelemmel kell lenni.

⁹⁴ Vö. Viski L., *A társadalomra veszélyesség és a bűnösség viszonya a bűncselekmény-fogalom felépítésében.* (Az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője I. köt. 2. sz.)

33. Az arányosság követelménye a fiatalkorúak büntetőjogában is alapvető szabálya a büntetéskiszabásnak. Az a büntetési rendszer, mely az arányosságra épít, a generális és speciális prevenció céljait egységükben érvényesíti.⁹⁵ A fiatalkorúak büntetőjogában tehát nem kizárólagos a speciális prevenció, hanem az arányos büntetés követelményén keresztül a generális és speciális prevenció egysége érvényesül.

Láthatjuk, hogy a fiatalkorúak büntetőjogának büntetési rendszerében sem folytatja szocialista büntetőjogunk a burzsoa büntetőjog hagyományait. A bűncselekmény-büntetés korreláció elvét nem adja fel és nem érvényesül a speciális prevenció kizárólagossága. A büntetési rendszer alapelvei ugyanazok, mint az általános büntetőjogban, érvényesülésük biztosítása érdekében azonban a fiatalkorúak sajátosságait messzemenően figyelembe veszik. A nevelés domináns szerepe nem a büntett-büntetés korreláció feladásán keresztül érvényesül, hanem az arányos büntetés elvén keresztül. Ez az arányos büntetés viszont a felelősség mértékének általános enyhébb volta miatt a nevelőintézkedések intézményének bevezetését tette szükségessé, melyeknek súlya képes a fiatalkorúakat a társadalmi követelmények feltétlen érvényesítésére kényszeríteni s ugyanakkor elhárítani azokat a káros következményeket, melyek a fiatalkorúak fejlődését hátráltatnák. A szocialista büntetőjog humanizmusa a fiatalkorúak büntetőjogában tehát nem a büntetőjogi felelősségrevonás és büntetés feladásán keresztül érvényesül, hanem a büntettek felszámolásához és megelőzéséhez *szükséges társadalmi kényszer mértékének általános korlátozásában*.

34. A nevelőintézkedések enyhébb súlya, mentesítő eszköz jellege a hagyományos büntetések alól, a fiatalkorúak büntetési rendszerét *dualista* rendszerré teszi. Ez a dualizmus azonban nem a büntetések és biztonsági intézkedések egymásmellettségét jelenti, hanem a súlyban különböző hagyományos kriminális büntetések és a pedagógiai büntetések dualizmusát. A nevelőintézkedéseknek mint a fiatalkorúak büntetőjoga sajátos büntetéseinek alkalmazási feltételei (objektív és szubjektív feltételek) ugyanazok, mint a hagyományos büntetéseknek. Elsősorban ez különbözteti meg őket az általános pedagógiai nevelőeszközöktől (igazgatási védő- és óvórendszabályoktól). A büntetési rendszer dualizmusában tehát nem a büntetőjogi felelősségrevonás feladása vagy valaminő relatív büntetőjogi felelősség bevezetése jut kifejezésre, hanem a büntetés tárgyának sajátos visszahatása a büntetés eszközeire. Ezt a dualisztikus rendszert egészíti ki a társadalmi és állami védő- és óvórendszabályok rendszere, mely tükrözi a szocialista társadalom messzemenő gondoskodását a felnövekvő új nemzedékről.

⁹⁵ Schultheisz E. i. m. 76—77. o.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ И СИСТЕМЫ НАКАЗАНИЯ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Андраш Сабо

После установления, что законы социалистических стран, теоретические основы кодификационных работ и недавно изданные законы придерживаются отличительного уголовного осуждения несовершеннолетних, в статье дается исторический обзор возникновения особого Уголовного подхода. Это отличительное осуждение возникает в эпоху империализма в буржуазных юридических системах. Оно является одним из результатов попыток ломки классического уголовного права. Изменения, происходящие в системе наказаний буржуазного уголовного права: система безопасных мероприятий и теоретическое обоснование дуалистической системы наказаний — провели различные школы реформ. Перестройка учения об ответственности опережает изменения системы наказания. В связи с этим вопросом, автор касается современных направлений учения о наказании, особенно криминал — политического движения *Défense Sociale Nouvelle* и устанавливает, что современные буржуазные направления учения о наказании, особые правила ответственности, относящиеся к несовершеннолетним, используются как рычаг к перестройке характера субъективного преступного уголовного права всего целого уголовного права, к введению монистической системы «безопасных наказаний».

После этого автор излагает основные принципиальные вопросы, связанные с осуждением отличительных уголовных прав несовершеннолетних. А именно:

1. Отношение конкретных уголовных правил между несовершеннолетними и взрослыми.

2. Ответственность взрослых и особенности уголовной ответственности несовершеннолетних.

3. Самостоятельность конкретной системы наказаний для несовершеннолетних; отношение принципов и учреждений к общей конкретной системе для взрослых.

При ответе на выдвинутые вопросы автор показывает, что — вопреки отличительному осуждению и отличительным законным системам — уголовное право несовершеннолетних не является псевдо-уголовным правом, а органической частью уголовного права. Автор освещает связь общего, педагогического воспитания с криминально-педагогическим воспитанием, с воспитанием через наказание. Он устанавливает границу между уголовным осуждением и мероприятиями административного характера, а также охраной детей и молодежи. Он доказывает, что основной задачей уголовного права для несовершеннолетних является защита общества, методы воспитания не могут возместить и заменить привлечение к ответственности и уголовных методов принуждения. Однако, надо создать такие уголовные методы принуждения, которые дали бы возможность для воспитания преступных несовершеннолетних и учитывали бы возрастные особенности последних. Уголовное право малолетних, несмотря на выдвигание на первый план важности воспитания, не отказывается от общих принципов привлечения к ответственности, т. е. криминального наказания нельзя заменить средствами общего педагогического воспитания.

Разбирая особенности ответственности несовершеннолетних, автор приходит к выводу, что основа ответственности несовершеннолетних идентична с основой общей уголовной ответственности. Но именно в интересах тождества уголовных основ необходимо считать с особым общественным положением и морально-сознательными особенностями несовершеннолетних. Автор, указывая на вменяемость, как на основу уголовной ответственности, подробно занимается вопросом способности детерминальности и соблюдения правил поведения. Он приходит к выводу, что способность вменяемости несовершеннолетних закононо не исключена, но его признание зависит от умственного и морального развития, а для уголовного права и в отношении несовершеннолетних решающим может быть поступок, сделанный при наличии вменяемости.

После показа тождества основ ответственности, автор разбирает меры наказания, а также воспитательные мероприятия. Он устанавливает, что воспитательные мероприятия, несмотря на все особые черты, являются уголовными наказаниями. Автор считает действующим правилом и в уголовном праве несовершеннолетних корреляцию преступления и наказания. С точки зрения факта ответственности, воспитательные мероприятия являются наказаниями, ввиду чего между ответственности и наказанием действует правило пропорциональности. Принимая во внимание особые черты воспитательных мероприятий и дуализм системы наказания, пропорциональный принцип тоже действует особо. Автор устанавливает, что гуманизм социалистического уголовного права действует не отказом от привлечения к уголовной ответственности и наказания и не заменой наказания каким-нибудь общим воспитанием, а общим ограничением размеров общественного принуждения, необходимым для предотвращения и ликвидации преступления.

QUELQUES PROBLÈMES DE LA RESPONSABILITÉ PÉNALE DES MINEURS ET DU RÉGIME DES PEINES DONT ILS PEUVENT ÊTRE FRAPPÉS

Anlras Szabó

L'étude constate tout d'abord que les législations des États socialistes, les bases théoriques des travaux de codification qui sont en cours dans ces pays, ainsi que les lois les plus récentes adoptées en cette matière, maintiennent le traitement pénal différentiel des délinquants juvéniles. L'étude donne ensuite un aperçu de l'évolution du traitement spécial dont il s'agit. Ce traitement se forme à l'époque de l'impérialisme dans les différents systèmes juridiques bourgeois, comme un des résultats des tentatives dirigées vers le renversement des principes classiques du droit pénal. Les changements survenus dans le régime des peines du droit pénal bourgeois, et notamment le régime des mesures de sécurité et le système pénal dualiste, ont été théoriquement préparés par les différentes écoles réformatrices. Les modifications du régime des peines furent précédées par une révision de la doctrine de la responsabilité. En rapport avec cette question, l'auteur effleure les tendances modernes de la théorie des peines, et en particulier le mouvement de politique criminelle culminant dans la défense sociale nouvelle. Il constate que les tendances bourgeoises actuelles de la théorie des peines utilisent les règles spéciales relatives à la responsabilité pénale des mineurs, pour soumettre le droit pénal à une révision intégrale basée sur la considération subjective de l'auteur, qui aboutit à l'introduction du système moniste des «mesures de sécurité».

Dans la suite, l'auteur esquisse les problèmes théoriques fondamentaux du traitement pénal spécial des mineurs. Ces problèmes sont les suivants :

a) les rapports réciproques entre les normes de droit pénal à appliquer aux mineurs et aux adultes ;

b) la responsabilité des adultes et les particularités de la responsabilité pénale des mineurs ;

c) l'autonomie du régime des peines applicables aux mineurs ; le rapport entre les principes et les institutions de ce régime et le régime applicable aux adultes.

En donnant les solutions de ces problèmes, l'auteur explique que, malgré la réglementation à part et le traitement particulier qu'il contient, le droit pénal des mineurs n'est pas un pseudo-droit pénal, «mais une partie organique du droit pénal». L'auteur analyse les relations entre l'éducation générale, l'éducation de pédagogie criminelle et l'éducation à travers la punition. Il trace les limites entre la répression pénale et les mesures administratives destinées à la protection des enfants et des adolescents. L'auteur constate que la tâche fondamentale du droit pénal des mineurs est celle de la protection de la société, et que les moyens éducatifs ne peuvent pas remplacer la poursuite pénale et ses moyens coercitifs. L'auteur souligne d'autre part que les moyens coercitifs du droit pénal doivent être façonnés de sorte qu'ils soient aptes à éduquer les mineurs délinquants et qu'ils tiennent compte des particularités résultant de l'âge. Malgré la mise au premier plan de l'idée d'éducation le droit pénal des mineurs ne renonce pas aux principes généraux de la répression pénale, et ne veut pas substituer à la punition criminelle les moyens de l'éducation pédagogique générale.

En examinant les particularités de la responsabilité des mineurs, l'auteur constate que les fondements de la responsabilité pénale des mineurs sont les mêmes que ceux de la responsabilité pénale en général. Mais justement à cause de cette identité, il faut tenir compte de la situation sociale particulière des mineurs, ainsi que de leur conscience morale particulière. En parlant de l'imputabilité comme d'un élément fondamental de la responsabilité pénale, l'auteur examine dans les détails le problème de la détermination et de la faculté de se conformer aux règles de conduite. Il arrive à la conclusion que l'imputabilité des mineurs n'est pas à exclure a priori, mais que d'autre part sa présence dépend aussi du degré de développement intellectuel et moral du mineur, et que dans le cas des mineurs, c'est également l'acte perpétré en état d'imputabilité qui peut seul entrer en ligne de compte.

Après avoir constaté l'identité des bases de la responsabilité, l'auteur analyse les institutions du régime des peines, et notamment les mesures d'éducation. Il constate que les mesures d'éducation, malgré leurs traits spéciaux, sont des peines de nature pénale. Selon l'auteur, la corrélation entre l'infraction et la peine est une règle qui a sa validité aussi dans le domaine du droit pénal des mineurs. Du point de vue de la respon-

sabilité, les mesures d'éducation sont à considérer comme des peines, et la règle de la proportionnalité entre le degré de la responsabilité et la mesure de la peine doivent donc être respectées dans ce domaine. Eu égard à la nature particulière des mesures d'éducation, et au dualisme du régime des peines, le principe de la proportionnalité se fait valoir également d'une manière particulière. L'auteur constate que l'humanité du droit pénal socialiste se manifeste non par la renonciation à la poursuite pénale, ou son remplacement par une sorte d'éducation générale, mais par une limitation générale de la contrainte sociale nécessaire à la prévention et à la liquidation de la criminalité.

A dolgozó joga fizetett szabadságra mint munkajogi alanyi jog

I. Bevezetés

Az állam- és jogelméletben általánosan elfogadottnak tekinthető, hogy az alanyi jog a jogszabály által biztosított olyan lehetőség, amely szerint a jogosult a kötelezettől bizonyos magatartást követelhet és ennek megvalósulását az állam kényszerítő ereje biztosítja.¹ Tehát az egyik személy jogosultságával egy másik személy kötelezettsége áll szemben, amelynek teljesítését a jog különböző módokon szankcionálja. Mindez jogviszonyok keretén belül valósul meg, amelyek szerkezetileg abszolút és relatív jogviszonyok lehetnek.²

Ha most ezeket a megállapításokat átvisszük a munkajog területére, megállapíthatjuk, hogy a munkajogi alanyi jog a jogosultnak az a lehetősége, amely szerint a kötelezettől valamely munkajogilag releváns magatartást követelhet és ezt szükség esetén jogi úton ki is kényszerítheti. A munkajogi alanyi jogok rendszerint a munkaviszony keretein belül szoktak jelentkezni, de előfordulhat, hogy valakinek munkajogi alanyi joga a munkajogviszony keletkezését megelőzi, vagy annak megszűnését követően áll fenn.³

A fizetett szabadságra irányuló jog a munkajogviszony keretén belül megvalósuló alanyi jog. A fizetett szabadságra valakinek csak akkor lehet igénye, ha munkaviszonyban áll. Ha munkaviszonya megszűnt és még nem részesült szabadságban, holott a megszűnt munkaviszony alapján szabadság illette volna meg, a dolgozó joga pénzbeli megváltásra vonatkozó joggá alakul át.

A fizetett szabadságra irányuló jog alanyi jogi jellege a munkajogi alanyi jogok között viszonylag újkeletű. A munkaviszony egyéb tartalmi elemei már régen alanyi jogi jelleget öltöttek, amikor a szabadságra irányuló

¹ Az alanyi jogokra vonatkozó legfontosabb elméletek összefoglalását ld. Peschka Vilmos, *A jogviszonyelmélet fő kérdései* című kandidátusi disszertációjának *Az alanyi jogok és kötelezettségek* című V. fejezetében.

² Még ha el is fogadjuk azt a felfogást, hogy a jogviszonyok szerkezeti sajátosságok szerint történő csoportosítását a szocialista jogi rendszeren alapelvéként nem fogadjuk el (ld. Világgy, *A polgári törvénykönyv rendszeréről*. Jogtudományi Közlöny, 1955. 8. sz. 483. o.), elméleti szempontból akkor sem hagyhatjuk figyelmen kívül az egyes jogviszonyok szerkezeti adottságait.

³ Az első esetre példa, amikor egyes államok a hadirokkantak elhelyezésének előmozdítása érdekében a vállalatokat bizonyos számú hadirokkant alkalmazására kötelezik, ugyanakkor a hadirokkantaknak alanyi jogot biztosítanak az alkalmaztatásra. A másik esetre példa a dolgozók alanyi joga a munkakönyv kiadására a munkaviszony megszűnésekor. Ezenkívül hiátkozhatunk a munkaviszony megszűnése után a vállalat és a dolgozók között felmerült munkaügyi viták számos esetére, amelyek útján a legkülönbözőbb munkajogi alanyi jogokat érvényesítik.

jog mint alanyi jog még csak kibontakozó félben volt. Ennek egyes mozzanataira kívánunk most a következőkben rámutatni, amikor röviden a szabadságra irányuló jog kifejlődésének főbb kérdéseivel fogunk foglalkozni.

II. A jogfejlődés főbb kérdései

1. A fizetett szabadság a polgári társadalomban

A) A polgári társadalomban a szabadság intézménye először a *közszolgálat* körében jelentkezik, mégpedig a XIX. század második felében.

Franciaországban egy 1853-ban kibocsátott rendelet, Németországban az 1873. március 31-i Reichsbeamtenengesetz, Belgiumban egy 1894. évi rendelet biztosítja a közalkalmazottak szabadságát, de a többi államban is e kérdést még a múlt században jogszabályi úton rendezték, kivéve Angliát, ahol a szabadság 1920-ig hagyományokon nyugodott. Az Egyesült Államokban a közalkalmazottak szabadságát szintén jogszabályi úton rendezték. A közalkalmazottak szabadságideje kezdetben általában 15 nap volt, találkoztunk azonban ennél hosszabb szabadságidőkkel is.⁴

Magyarországon a szabadságidő jogszabályi rendezésére először az 1869 : IV. törvénnyel került sor, amely a bírák szabadságidejét rendezte olyképpen, hogy minden bírónak évente 6 heti szabadság jár. Az 1887 : XXX. törvény ezt követően az ítéltáblai bírák és kúriai bírák szabadságidejét 8 hétben állapította meg. Ekkor rendezték a bírósági segéd- és kezelőszemélyzet szabadságát is, akiknek maximálisan 4 hét szabadságidő járt. Az ügyészek szabadságidejét 1898-ban rendeleti úton szabályozták.⁵

A többi közalkalmazott tekintetében az 1874-ben kibocsátott Pénzügyi Szolgálati Szabályzat volt irányadó.⁶ Ennek keretében szabályozták azután az egyes minisztériumok saját ügykörükre vonatkozóan a szolgálati viszonyokat, így a szabadság kérdését is. Az évi rendes fizetett szabadság tartama általában 2—6 hét volt, rendszerint a képesítéstől és a fizetési osztálytól függően.

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a közalkalmazottak szabadságát az egyes államokban, így Magyarországon is, viszonylag korán és általában igen kedvezően szabályozták, aminek több oka van. Az egyik ok — amint ezt a polgári irodalomban általában olvasni szoktuk — az, hogy a közalkalmazottaknak különböző előnyöket kellett biztosítani, amelyek fizetésük szerénységét voltak hivatva ellensúlyozni.⁷ Amíg ugyanis a polgári államban a magántisztviselők munkabére a gazdasági élet törvényeinek megfelelően a kereslet és kínálat szerint alakul és így adott esetben a közalkalmazottak

⁴ Az adatokat a Genfi Nemzetközi Munkaügyi Hivatal : *Der bezahlte Urlaub der Beamten* című 1931. évi kiadványa tette közzé, magyarul feldolgozta Berki Géza, *Szabadság a közszolgálat körében* című brosrájában (Debrecen, 1936. 26. o.). Az Egyesült Államok vonatkozásában ld. még Jadeson, *Das Arbeitsrecht der Vereinigten Staaten*. Becksche Verlagsbuchhandlung München — Berlin, 29. o., továbbá Ferguson — Mc. Henry, *The American System of Government*. Mc. Graw-Hill Book Company, New York, 1956. 348. o.

⁵ 4600/99. I. M. E. rendelet (R. T. II. 1898. o.).

⁶ Ld. Márkus Dezső, *Magyar Jogi Lexikon*, 1907. „Szabadságidő” címszó alatt. továbbá Közigazgatási Bíróság 1922. március 28-i 91/1922. K. sz. határozat. (Grill-féle *Új Döntvénytár* XVII. köt., 1916—1924. 10—11. o.)

⁷ Gregoire Roger, *La fonction publique*. Librairie Armane Calin, 1954. 353. o.

fizetésénél jóval magasabb lehet, a köztisztviselők fizetését egyesegyedül az állam mindenkori pénzügyi helyzete szabja meg.⁸ Így a szabadság nem más, mint a tisztviselőknak járó egyik kedvezmény, a sok közül egyik előny, amely a többivel együtt elősegíti azt, hogy a polgárok a tisztviselői hivatást válasszák.⁹

Ez az érv azonban csak a dolog egyik oldalára mutat rá. Mert ha igaz is, hogy adott esetben a magánszolgálatban a fizetések magasabbak lehettek, ugyanakkor azonban a magántisztviselők, de az ipari munkások is sokkal nagyobb bizonytalanságnak voltak kitéve, a gazdasági válságok elsősorban őket érintették, az elszegényedés is elsősorban náluk jelentkezett.

Véleményünk szerint az említett oknál fontosabb egy másik ok, nevezetesen az, hogy a tisztviselőknak a polgári államapparátusban különleges hatalmi helyzetük van, amivel sajátos privilégiumok kapcsolatosak, mint amilyen éppen a szabadság is.¹⁰ E privilégiumokat a tisztviselői réteg igyekszik megtartani és nehezen hajlamos arra, hogy azokban más foglalkozási kategóriákat is részesítsen. Ez vonatkozik a szabadság kérdésére is. Így van azután, hogy a köztisztviselők és magántisztviselők szabadságideje között — amint az alábbiakban látni fogjuk — a legtöbb polgári államban, egészen a legújabb időkig számottevő különbség volt, és ez a helyzet kisebb mértékben még a mai napig is fennáll.¹¹

Ugyanakkor a köztisztviselőknak a polgári társadalomban elfoglalt sajátos helyzetéből az is következik, hogy a szabadságra irányuló jog a közszolgálat körében nem válhat alanyi joggá. A régebbi időkben még jognak sem tekintették, hanem az „előny”, „kedvezmény” fogalmából kiindulva, csupán egy lehetőségnek tartották, amivel a tisztviselő vagy él vagy nem él, de semmiképpen sem érvényesítheti mint igényt valamilyen közigazgatási vagy éppenséggel bírói fórum előtt.¹² „Az állam és hivatalnok nem állhatnak

⁸ Mártonffy Károly, *Köztisztviselői jog*. Különlenyomat a Közgazdasági Enciklopédiából. Budapest, 1930. 4. o. Magyar Zoltán, *Amerikai államélet* (Budapest, 1934.) című munkájában többek között az alábbiakat írja: „A kormány gyakorlatilag függetlenítheti magát fizetési politikája tekintetében a legtöbb gazdasági törvénytől és a versenynek attól a hatásától, amelyet a gazdasági vállalatok kénytelenek figyelembe venni. Amíg a magánvállalatok hibás személyzeti politikát sokáig nem követhetnek, mert annak hatása a versenytársak előrenyomulásában és saját mérlegük kedvezőtlen eredményeiben hamarosan jelentkezik, addig a közigazgatás alkalmatlan gazdasági elveket és rossz eredményű közigazgatási eljárásokat sokáig, csaknem tetszés szerinti ideig tűrhet; azt a polgárok felismerni aligha fogják, káros hatását számokban kifejezni, legalább ezeitig lehetetlen, és az eredmény közvetve az adóteher növekedésében fog jelentkezni.” (173–174. o.)

⁹ Magyar Zoltán, *Magyar Közigazgatás*. Budapest, 1942. 407. o. Diese, *Handwörterbuch der Arbeitswissenschaft*. Halle, 1930. II. köt. „Reichsbeamten-gesetz” címszó alatt a következőket olvashatjuk: „Urlaub ist eine *Vergünstigung* (kiemelés tőlem — T. L.) und kann daher auch ohne, oder gegen den Willen des Beamten verteidigt werden. Der Beamte braucht aber keinen Gebrauch davon machen, ohne dadurch eine Amtsan-massung zu begehen . . .”

¹⁰ Herbert Tauscher, *Zur Theorie des Erholungsurlaubs*. Festschrift für Erwin Jacobi. Berlin, 1957. 453. o.

¹¹ Gregoire i. m. 283. o.

¹² Ezzel nem áll ellentétben az 1887 : XXX. törvény 12. §-a, amely szerint abban az esetben, ha a bírósági segéd- vagy kezelőtisztviselő a bíróság elnökének szabadságidejével kapcsolatos intézkedésével megelégedve nincsen, felfolyamodással élhet az Igazságügy-minisztériumhoz. Az Igazságügyminisztérium ugyanis a bíróságok felügyeleti szerve, márpedig a felügyeleti szervehez bármely tisztviselő szabadon fordulhat akkor is, ha ezt a jogszabály kifejezetten nem mondja ki.

egymással szemben mint egyenrangú szerződő felek. Az állam és a hivatalnok fogalma nem helyezhető egymással szembe, mert az egyik a másikban benne van.”¹³ Csupán bizonyos anyagi természetű ügyekben állott fenn kivétel, amikor is az állam a közigazgatási bírói út igénybevételét a köztisztviselők számára kifejezetten lehetővé tette, pl. illetmény- és nyugdíj ügyekben. Ilyenkor az említett előnyök „alanyi joggá” váltak,¹⁴ de a szabadság sem Magyarországon, sem másutt nem tartozott ezek közé.

A modern polgári állam ugyan elvileg minden vitás ügyben megnyitja tisztviselői számára a közigazgatási bírói utat. Így pl. a francia jog szerint a közalkalmazottak minden reájuk nézve sérelmesnek tartott intézkedés ügyében a közigazgatási bírósági funkciót ellátó Conseil d'Etat-hoz fordulhatnak.¹⁵ Egyedüli kivétel e tekintetben az olyan testületek vonatkozásában áll fenn, ahol a szolgálati fegyelem megtartásának különleges jelentősége van (pl. a hadseregénél). A Német Szövetségi Köztársaság által 1953. július 14. napján hozott Bundesbeamtengesetz 172. és 173. §-ai szerint szintén nyitva áll a közigazgatási bírói út a tisztviselők panaszai részére.

Ugyanakkor azonban rá kell mutatni arra, hogy a szabadságra irányuló jog szempontjából e jogorvoslati lehetőség gyakorlatilag nem jöhet szóba. A jogszabályok ugyanis úgy rendelkeznek, hogy a szabadság igénybevételénél szem előtt kell tartani a szolgálat érdekeit.¹⁶ Ennek konzekvenciáit a német jogszabály le is vonja, amikor utal arra, hogy a szabadság bizonyos körülmények között nem adható ki.¹⁷ Márpedig ilyen körülmények között, még ha a közalkalmazott számára a közigazgatási bírói út a szabadság kérdésében elvileg nyitva is állna, annak gyakorlati jelentősége nem lesz, mert az állam a szabadság kiadásának megtagadása esetén úgyszólván a szolgálati érdekekre fog hivatkozni. Márpedig abban az esetben, ha a jog gyakorlatilag nem érvényesíthető, annak alanyi jogi jellegéről sem beszélhetünk.

Ezen nem változtat az a körülmény sem, hogy egyes jogszabályok szerint a köztisztviselő szabadságáról nem mondhat le,¹⁸ minthogy itt nem arról van szó, hogy a közalkalmazott szabadságát nem kívánja igénybe venni, hanem ellenkezőleg arról, hogy igénybe kívánja venni, de nem kapja meg.

Csak akkor lehetne szó a szabadságra irányuló jogról mint alanyi jogról, ha ez a jog adott esetben legalább másodlagos igény formájában érvényesíthető lenne. Ha ugyanis a közalkalmazottat — abban az esetben, ha a szabadságát nem tudja igénybe venni — megfelelő térítés illetné, amely közigazgatási bírói úton érvényesíthető lenne, ebben az esetben lehetne arra az

¹³ Mártonffy i. m. 4. o.

¹⁴ Magyary i. m. 407. o.

¹⁵ Tous les actes intéressant la situation des agents sont susceptibles d'être attaqués par eux. Gregoire i. m. 91. o.

¹⁶ A közalkalmazottak általános statutuma. Journal Officiel, Paris, 1946. október 20-i 425. sz. (86. §). Az 1954. augusztus 6-i rendelet a tisztviselők és bírák üdülési szabadságáról. Bundesgesetzblatt, Bonn, 1954. 25. sz. (2. §). A köztársaság elnökének 1957. január 10-i 3. sz. rendelete az állami polgári tisztviselők jogi helyzetére vonatkozó jogszabályok egyesített szövegének közzétételéről. Gazzetta Ufficiale, Róma, 1957. január 25-i 22. sz. (36. cikk).

¹⁷ Az 1954. augusztus 6-i rendelet 7. §-a így rendelkezik: „Kann der Urlaub aus dienstlichen Gründen nicht voll gewährt werden, so ist er auf Antrag in das nächstfolgende Urlaubsjahr zu übertragen. Urlaub der bis zum Ende des Urlaubsjahres, oder bei Übertragung auf das nächste Urlaubsjahr, bis zum 30. Juni nicht erteilt (kiemelés tőlem — T. L.) und genommen ist, verfällt.”

¹⁸ Ld. a fent említett olasz jogszabály 36. cikkét.

álláspontra helyezkedni, hogy a közalkalmazottnak a szabadságra alanyi joga van, mert ha a másodlagos igény ilyen jellegű, e jelleg nem tagadható meg az elsődleges igénytől sem. Erre azonban a jelenlegi jogszabályok nem adnak lehetőséget. Ha elő is fordult volna a múltban, hogy az alkalmazott a ki nem vett szabadságért külön térítést kapott, erre jogcíme nem volt, úgy-hogy annak érvényesítése sem jöhetett szóba. Ugyanez a helyzet ma is. Ezért ezeket az esetleges külön juttatásokat ebből a szempontból figyelmen kívül kell hagyni.

B) Az ún. *magánszolgálat* körében a szabadság intézménye a közalkalmazottak szabadságánál jóval később jelentkezik. Időtartama is sokkal korlátozottabb volt. *Földes Béla*: „A munkásviszony egy modern gyárban” című értekezésében¹⁹ egy hollandiai gyárról, ahol kísérletképpen a munkás-kérdés megoldására több reformot vezettek be, így ír: „Minden munkás évenként három napi szünetet nyer és ilyenkor összeállnak kisebb utazásokra”. Ha ebben a gyárban, amely a szerző szerint „egy öntudatos és a társadalmi kérdés iránt teljesen tájékozódott egyéniség műve” a munkások szabadság-idejét ilyen kezdetleges módon oldották meg, elképzelhető mi volt a helyzet általánosságban.

A közalkalmazottak már régen szabadságot kaptak, közli a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal 1935-ben kiadott jelentése,²⁰ amikor a gyakorlat a szabadságot az ipari és kereskedelmi vállalatoknál a magasabb vagy középállást betöltő tisztviselőkre csak fokozatosan terjesztette ki. Kevés volt azonban a század elején azoknak a vállalatoknak a száma, ahol a munkások fizetett szabadságot kaptak. A kérdéssel az egyes államok tulajdonképpen csak az első világháború után kezdenek foglalkozni, amikor az egyre erősödő munkás-mozgalmak hatása alatt a kérdés rendezése elől nem lehetett tovább kitérni. 1919-ben Ausztriában, Finnországban, Olaszországban, 1920-ban Svájcban, 1921-ben Dániában és Csehszlovákiában, 1922-ben Lengyelországban rendezik a kérdést, legtöbbször azonban csak bizonyos toglalkozási kategóriák tekintetében. Franciaországban csak a Népfrent-kormány alatt hozott 1936. június 20-i törvény szabályozta e kérdést, a szabadságot 15 naphan állapítván meg.²¹ Angliában 1938-ban biztosították a fizetett szabadságot jogszabályi úton, addig idevonatkozóan csak kollektív szerződések voltak irányadók.²² Németországban 1945 előtt a szabadság kérdését kizárólag a tarifa-szerződések szabályozták, csak ezt követően hoztak egyes tartományok idevonatkozóan törvényeket.²³ Jelenleg a szabadság minimális tartama általában 12 munkanap. Az Egyesült Államokban, egy-két államtól eltekintve, a szabadság kérdését ma is kizárólag kollektív szerződések szabályozzák.²⁴

Magyarországon a szabadságidőt egyes iparágakban (pl. bányaiipar, nyomdaipar, textilipar), valamint a kereskedelem körében eleinte szintén

¹⁹ Megjelent Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt. Budapest, 1895. 15. o. (Társadalom- és gazdaságpolitikai könyvtársorozat).

²⁰ *Conférence internationale du Travail. Congés Payés*. Genf, Bureau International du Travail. 1935. 6. o.

²¹ Ezt az időt az 1956. március 27-i törvény három hétre emelte fel. Rivero Savatier, *Droit du travail*. Presse Universitaire de France, 1956. 354–366. o.

²² *Les congés payés en Grande-Bretagne*. Revue Internationale du Travail, 1945. júniusi szám 822–831. o.

²³ Nikisch, *Arbeitsrecht*. 1955. Mohr-Verlag, Tübingen, 453. o.

²⁴ Jadeson i. m. 69. o.

kollektív szerződések szabályozták. A szabadság ideje 2—15 nap volt.²⁵ Ahol nem volt kollektív szerződés, a szolgálati szerződés rendelkezései voltak irányadók.²⁶ Csak az 1937: XXI. törvény szabályozta az alkalmazottak széles körére kiterjedően a kérdést, és pedig úgy, hogy az üzletben, üzemben, vállalatban vagy foglalkozásban alkalmazottnak egy évi folytonos szolgálat után, legalább 6 munkanapot magában foglaló évenkénti fizetési szabadságot kell adni. Nálunk a helyzet tehát az volt, hogy 1937-ig csak kikötés esetében járt szabadság, ettől kezdve — az említett szerény mértékben — a jogszabály erejénél fogva is.

Ha most azt a kérdést akarjuk megvizsgálni, hogy a szabadságra irányuló jog a magánszolgálat körében alanyi jog volt-e, meg kell állapítani, hogy erről csak a legújabb időben beszélhetünk. Régebben, ha volt is törvényi szabályozás, a garanciák minimálisak voltak és legtöbbször abban merültek ki, hogy a munkafelügyeleti szervekhez lehetett fordulni, ha a munkáltató a munkafelvételeket nem tartotta meg. Érvényes volt ez a szabadság kérdésére is. A visszaélésekkel szemben azonban a munkafelügyeleti szervek csak elvétve tudtak fellépni. Így pl. Ausztriában meg tudták ugyan akadályozni a munkáltatóknak azt a kísérletét, hogy a szolgálati idő megszakításának tekintsék a munka hiánya miatti állásidőt, ami a szabadságidő szűkítését célozta, ugyanakkor tehetetlenek voltak azzal a jelenséggel szemben, amikor a dolgozókat közvetlenül azt megelőzően bocsátották el, hogy a fizetett szabadságra irányuló joguk megnyílt volna. Svájcban gyakori volt az a jelenség, hogy az olyan gyárakban, ahol a munka nyáron egy hétre leállt, a munkások erre az időre nem kaptak fizetést. Előfordult, hogy a munkások béréből hetenként levonásokat eszközöltek és e levonásokat fizették ki ezután a szabadság idejére. Csehszlovákiában a munkafelügyelők általában aziránt panaszkodtak, hogy nem állnak rendelkezésükre eléggé hathatós eszközök, hogy a munkáltatók különböző ürügyeivel szemben felvegyék a harcot.²⁷

Ahol a kérdést kollektív szerződések szabályozták, nem sokkal jobb volt a helyzet. Először is a kollektív szerződések nem minden dolgozóra terjedtek ki. Egyáltalában ki voltak véve a kollektív szerződések alól az időszaki, ideiglenes és csökkentett munkaidőben foglalkoztatott dolgozók. Azoknak pedig, akikre kiterjedtek, számos egyéb nehézséggel kellett számolniuk. Így sok vita merült fel abban a kérdésben, mikor kell a szabadságot kiadni, milyen fizetést kell adni a szabadság idejére, jár-e szabadság felmondás esetében, mi történjék, ha a munka időközben szünetel? Egyes kollektív szerződések a szabadságot a dolgozó „jó magaviseletétől” tették függővé, ami a visszaélések melegágya volt.²⁸

Magyarországon is lényegileg hasonló volt a helyzet. A bajok gyökerére élesen világít rá a magántisztviselők és a kereskedősegédek szolgálati viszonyának rendezését célzó Papp Dezső-féle tervezet vitaanyaga, amely az általános nehézségekről hű képet ad.²⁹ Gyakori volt az az eset, hogy a munkaadó a szerződésileg kikötött szabadságidőt a munkavállalótól önkényesen meg-

²⁵ A részletes adatokat ld. a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal fent említett kiadványában, 40. o.

²⁶ Vincenti Gusztáv, *A munka magánjogi szabályai*. 1942. 183. o.

²⁷ Ld. a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal fent említett kiadványában 36—37. o.

²⁸ Ld. 22. jegyzet.

²⁹ *A magánalkalmazottak szolgálati viszonyának törvényi szabályozása*. Dr. Papp Dezső előadása és annak megvitatása. Budapest, 1929. 176. o.

vonta.³⁰ Az 1937 : XXI. törvény életbe lépése után pedig, a munkaadó idevonatkozó kötelezettségének teljesítését csupán egy kihágási szankció biztosította, amelynek gyakorlati jelentősége alig volt. Igaz ugyan, hogy joga volt a munkavállalónak, minthogy a munkaadó kötelezettségét nem teljesítette, azonnali hatállyal kilépni, maga *Vincenti*³¹ is elismeri azonban, hogy az utóbb említett biztosíték csak akkor lehetett hatásos, ha a munkapiac helyzete az alkalmazottakra nézve kedvező volt. Így ez a biztosíték a dolgozók szempontjából gyakorlatilag semmiféle előnyt sem jelentett.

Felmerül a kérdés, megillette-e a dolgozókat külön térítés abban az esetben, ha a szabadságot valamely oknál fogva nem tudták igénybe venni. A Kúria 1930-ban megállapította, hogy olyan jogszabályt sem a bírói gyakorlat ki nem fejlesztett, sem az ipartörvény vagy más rendelet nem tartalmaz, hogy az alkalmazott által ki nem vett szabadságidőre a munkaadó az alkalmazottat a rendes illetményeken felül külön kikötés nélkül díjazni lenne köteles.³² Az 1937. évet követően pedig, minthogy az 1937 : XXI. törvény idevonatkozó kifejezett rendelkezést nem tartalmazott, a kérdés vitatott volt.³³ A munkára irányuló jog alanyi jog jellege tehát még e másodlagos formájában sem volt általánosan elismertnek tekinthető.³⁴

A fizetett szabadságra irányuló jog alanyi jogi jellege más országokban is tulajdonképpen csak a második világháborút követően nyert elismerést annak folytán, hogy az ipari munkásság megerősödött és így jogainak érvényesíthetősége elől nem lehetett többé elzárkózni. Így *Nikisch* megállapítja, hogy a szabadságra irányuló jog kereset útján történő érvényesítésére lehetőség van olyan értelemben, hogy a kereseti kérelem a szolgálat alól való mentesítésre és a bér folyamatos fizetésére irányul.³⁵ Ez a lehetőség Németországban, ahol a szabadság intézménye — mint láttuk — 1945-ig szerződéses alapon nyugodott, a polgári törvénykönyv alapján nyilvánvalóan korábban is fennállott, mégsem merült fel annak lehetősége, hogy a dolgozók jogukat ilyen módon érvényesítsék, minthogy túlságosan kézenfekvőek voltak azok a következmények, amelyek a dolgozók ilyen fellépését szükségképpen nyomon követték volna. Lényegében hasonló a helyzet más országokban is. Az azonban vitathatatlan, hogy a fejlődés útja olyan mértékben, ahogyan a munkásság súlya növekedik, mindenütt az alanyi jogok irányában halad.

Van azonban a kérdésnek egy másik oldala is, nevezetesen az, van-e a dolgozók széles rétegének a polgári társadalomban lehetősége arra, hogy ezt a jogot céljának megfelelően ki is használják? *Haulot* a *Revue Internationale du Travail*-ban 1950-ben még a munkás „elégtelen vásárlóerejéről” ír. Meg-

³⁰ Schwartz Tibor, *Az alkalmazottak szolgálati jogviszonyairól szóló anyagi jogszabályok tana, különös tekintettel a bírói gyakorlatra*. Budapest, 1933. 56. o.

³¹ *Vincenti* i. m. 185. o.

³² C. 7404/1930. Ld. Kuncz—Nizsalovszky, *Hiteljog I. A kereskedelmi törvény és joggyakorlata*. 1937. 103. o.

³³ *Vincenti* i. m. 184—185. o.

³⁴ Kivételt képezett az 1934 : XIX. tv. 34. §-a, amely a hajószolgálat különleges követelményeinek megfelelően pénzbeli kárpótlásra adott igényt az elmaradt szabadságért abban az esetben, ha a személyzet egyes tagjainak járó szabadságot sem abban az évben, amelyre járt, sem a rákövetkező évben nem lehetett megadni. Nem tárgyaljuk továbbá azt a különleges esetet sem, amikor a munkaviszony a fizetéses szabadság megadása előtt szűnt meg, amely esetre a pénzbeli kárpótlás lehetősége bizonyos körben adva volt.

³⁵ *Nikisch* i. m. 448. o.

felelő anyagi eszközök hiányában ugyanis a munkások csak ritkán és kis-mértékben jutnak abba a helyzetbe, hogy szabadságuk alatt üdülőhelyekre, fürdőhelyekre elutazzanak. Ezért a szerző munkáspénztárak létesítését szorgalmazza, amelyeket a munkásszervezeteknek kellene kezelniök és fejleszteniök.³⁶ Egy másik megoldás, amely napjainkban sok helyen vitatott kérdés, a szabadság idejére járó dupla fizetés.³⁷ A lehetőségek természetesen nem minden államban egyformák.³⁸ Egy azonban minden államra érvényes: a jogszabály még nem minden és így a szabadsághoz való jog, még ha alanyi jog is, nem feltétlenül jelenti azt, hogy a dolgozók idevonatkozó joga tartalmi vonatkozásban is érvényesülni tud.

2. A fizetett szabadság a szocialista társadalomban

A szocialista társadalomban a fizetett szabadság az egységes munkajog intézményévé vált. A szocialista társadalomban ugyanis a közszolgálati dolgozók munkajogának szabályozása nem szakad ki az egységes munkajogból és helytelen lenne, ha a közszolgálati dolgozók számára a többi dolgozóval szemben kivételes helyzetet teremtenének. Ez nem felelne meg a szocialista állam jellegének.³⁹

Ennek történelmi előzményei vannak. Amikor ugyanis a szovjet állam megalakult, mindenekelőtt a régi államapparátust akarta szétzúzni, ugyanakkor azonban meg is kellett teremtenie az új állam közszolgálatát. Abból indultak ki, hogy mint minden munkásra, az állam munkásaira is az összes dolgozókra általában érvényes szabályokat kell alkalmazni.⁴⁰ Ugyanakkor nem vitásan eleinte bizonyos idegenkedés is tapasztalható volt a hivatásos közszolgálattal szemben, minthogy a régi polgári közszolgálat emlékei még túl elevenek voltak. Szerepet játszott egy olyan szemlélet is, hogy miután a gazdasági-szervező tevékenység is az állam funkciójává vált, nincs értelme külön közszolgálati kategória fenntartásának. Ezek a felfogások azonban csakhamar meghaladottakká váltak. Ma már a közszolgálat jelentőségét, a közszolgálati viszonyoknak az általános munkaviszonyoktól eltérő sajátosságait senki sem vonja kétségbe. Ennek ellenére a közszolgálati viszony szabályozásának alapja továbbra is a munkajog marad, és legfeljebb arról lehet szó, mennyiben kell a közszolgálati viszonyt az általános munkaviszonytól eltérően szabályozni.⁴¹

A szabadságra irányuló jog mint alanyi jog kérdésében is tehát a szocialista államokban a munkajogi rendelkezések irányadók és így, amikor most e kérdéssel kívánunk foglalkozni, az egyes államok munkajogi szabályait kell alapul venni.

³⁶ *Revue Internationale du Travail*, 1950. évi 6. sz. 485—501. o.

³⁷ *Drapeau rouge Magasin*, 1957. június 8. Syndicat, Bruxelles, 1957. június 22.

³⁸ Az Egyesült Államokban pl., ahol a munkások életszínvonala eléggé magas, sokkal kedvezőbb, mint pl. Dániában, ahol Haulet szerint a munkások a 14 napi szabadságnak legfeljebb felét tudják üdülőhelyeken tölteni (vö. a 36. jegyzetben említett cikkel).

³⁹ Kisházi Ödön munkaügyi miniszter bevezetője az 1957. szeptember 23—24. napján tartott fonyódi ankéton. Ld.: *Az államigazgatás néhány kérdése és a közalkalmazottak munkajogi helyzete*, 1958. A Magyar Közalkalmazottak Szabad Szakszervezetének kiadása, 5—6. o.

⁴⁰ Szatmári Lajos, *A közszolgálati alkalmazott fogalmának meghatározása*. Ld. előző jegyzetben említett kiadványt, 18. o.

⁴¹ Ld. a 39. jegyzetben említett kiadványt.

A Szovjetunióban a szabadság kérdésének rendezése az első intézkedések közé tartozott. A szovjet kormány már 1918. június 14-én dekretumot bocsátott ki a szabadságról, majd az OSZFSZK 1922. évi munka törvénykönyve a kérdést részletesen szabályozta. Ezt követően a szabadságra vonatkozó rendelkezéseket a munkaügyi népbiztosság 1930. április 30-i rendelete fejlesztette tovább. E jogszabályok csekély kivételtől eltekintve (pl. idény-munkások) valamennyi munkásra és tisztviselőre kiterjednek, amit azért kell kiemelni, mert ebben az időben a polgári államok jogszabályai, amennyiben ilyeneket kibocsátottak, a szabadságot még csak egyes foglalkozási kategóriák tekintetében szabályozták.⁴²

A szabadságidő a munkásoknál és a tisztviselőknél a jogszabályok szerint általában 12 nap, a munkások és tisztviselők több kategóriáját azonban ennél hosszabb szabadság illeti (a faiparban dolgozókat, a vakokat stb.). Az említett jogszabályok tehát a szabadság tartamát is hosszabb időben állapították meg, mint a polgári társadalmi rendszer korabeli jogszabályai.

A szabadságra irányuló jog a Szovjetunióban munkajogi alanyi jog. A szabadságot természetben kell kiadni, azonban kivételes esetekben, amikor a szabadság nem adható ki, az elmaradt szabadságot át kell vinni a következő évre, vagy pedig a bérmegállapító és egyeztető bizottság jóváhagyása mellett pénzben kell megváltani.⁴³ Az igénybe nem vett szabadság utáni térítéssel kapcsolatos jogvita elsőfokon a bérmegállapító egyeztető bizottság kizárólagos hatáskörébe tartozik.⁴⁴ De nemcsak a térítés kérdésében áll módjukban a dolgozóknak az igényt érvényesíteniök, hanem a szabadság természetbeni kiadásának kérdésében is, ha úgy vélik, hogy alap nélkül nem adták ki részükre a szabadságot, azzal az eltéréssel, hogy e kérdésben közvetlenül a bírósághoz is fordulhatnak, minthogy a munkafeltételek megállapításával kapcsolatos olyan vitáról van szó, amely nincsen kifejezetten a bérmegállapító és egyeztető bizottság kizárólagos hatáskörébe utalva.⁴⁵

A népi demokratikus országokban lényegében véve hasonló a helyzet. A szabadságra irányuló jog mint alanyi jog mindenütt elismert. *Bulgáriában* az 1958. március 8-i 36. számú minisztertanácsi határozat⁴⁶ 10. pontja szerint, ha az alkalmazott nem tudja érvényesíteni a vállalattal szemben szabadságigényét, a szabadság felhasználásának idejét az egyeztető bizottság határozza meg. Amennyiben határozatát nem hajtják végre, az ebben bűnös személyt felelősségre kell vonni. A szabadság megváltásának helye nincsen. *Csehszlovákiában* az ilyen természetű viták eldöntésére közigazgatási, illetőleg bírói úton van mód. A szabadság vagy ki nem adott részének megváltására csak a 3/1954. Sb. számú törvényben kifejezetten meghatározott esetekben kerülhet sor.⁴⁷ *Lengyelországban* az 1954. február 24-i tvr. I. §-a szerint a

⁴² L. J. Gincburg, *A munkások és alkalmazottak szabadságra irányuló jogának egyes kérdései*. SZGP. 1956. 2. sz. 67 – 77. o. Németül: *Rechtswissenschaftlicher Informationsdienst*, 1956. 15. sz. 437 – 449. o.

⁴³ N. G. Alekszandrov, *A szovjet munkajog*. Budapest, 1953. 194. o.

⁴⁴ I. m. 268. o.

⁴⁵ Meg kell jegyezni azonban, hogy ez a lehetőség gyakorlati jelentőséggel alig bír, mert a szabadság kiadása rendszerint a bérmegállapító és egyeztető bizottság által megállapított sorrendben, illetve a vállalatvezetőség és a szakszervezet közötti megállapodás alapján történik. V. A. Goloscsepov, *A munkások és alkalmazottak bérezése és bérelszámolása*. Budapesti Nehézipari Könyv- és Folyóirat Kiadó, Budapest, 1951. 82. o.

⁴⁶ *Izvesztija*, 1958. március 11-i 20. sz.

⁴⁷ *Sbirka zákonu*, 1954. február 2-i 2. sz.

munkaviszonyból eredő viták egyeztető bizottság elé tartoznak. Az 1954. április 24-i minisztertanácsi határozat 2. §-a ebben a vonatkozásban a szabadsággal kapcsolatos vitákról külön is megemlékezik.⁴⁸ Romániában a munka törvénykönyvének⁴⁹ 64. §-a szerint a vezetőség nem tarthatja vissza az alkalmazottat törvényesen megállapított pihenési szabadságától. A szabadság pénzbeli megváltását a szakminisztérium az illetékes szakszervezeti szövetség központi bizottságával egyetértésben csak indokolt esetben engedélyezheti, ha az alkalmazott ebbe beleegyezik. Az ezzel kapcsolatban felmerülő vitás kérdések a munkaügyi döntőbizottságok elé vihetők. A *Német Demokratikus Köztársaságban* a vitás szabadságigények egyeztető bizottságok és munkaügyi bíróságok előtt érvényesíthetők.⁵⁰ Az 1953. április 30-i rendelet⁵¹ 5. §-a az üdülési szabadság kérdésével kapcsolatos vitákat kifejezetten az egyeztető bizottságok elé utalja.

Magyarországon a fizetett szabadságra irányuló jog szintén munkajogi alanyi jog, erről azonban az alábbiakban külön fejezetben szólnunk.

III. A fizetett szabadságra irányuló jog mai jogrendszerünkben

A kollektív szerződések általános tételeire vonatkozó irányelvek⁵² már 1945-ben útmutatást adtak a szabadság kérdésének rendezésére, majd a kollektív szerződések, amelyek a munka törvénykönyvének megalkotásáig a munkafeltételek megállapításának döntő eszközei voltak, már részletekbe menően is szabályozták e kérdést. Ezekben a kollektív szerződésekben már a szocialista munkajog perspektívái tükröződnek, és mint ilyenek előkészítették a talajt a munka törvénykönyve számára.⁵³

A munka törvénykönyvének 1951-ben történt megalkotása után idevonatkozóan annyiban változott a helyzet, hogy miután a munka törvénykönyve magába olvasztotta a kollektív szerződések leglényegesebb normatív jellegű rendelkezéseit, a szabadság kérdésének részletes szabályozása jogszabályi keretet kapott.⁵⁴

Ezt követően a munka törvénykönyvének 1953. évi módosítása, illetőleg kiegészítése több vonatkozásban tovább fejlesztette a dolgozók jogait. Így pl. míg a 30/1951. M. T. sz. rendelet 42. §-ának (2) bekezdése úgy rendelkezett, hogy abban az esetben, ha a munkaviszony évközben szűnik meg és a dolgozó szabadságát még nem vette igénybe, a szabadságnak a munkában töltött teljes hónapokra eső arányos részét a felmondási idő alatt kell kiadni, az idevonatkozó új szabályozás, vagyis az 53/1953. M. T. sz. rendelet 102. §-ának (2) bekezdése kimondja, hogy ilyenkor a szabadságnak a munkában töltött teljes naptári hónapokra eső arányos részét meg kell váltani.

⁴⁸ *Dziennik Ustaw*, 1954. március 1-i 10. sz., illetve 1954. április 27-i 18. sz.

⁴⁹ 1950. évi 3. sz. törvény, Bul. Of. 1950. június 8-i 50. sz.

⁵⁰ Schulz—Noack, *Das Urlaubsrecht*. Berlin, 1957. 19. o.

⁵¹ GDDR, 1953. május 13-i 63. sz.

⁵² Ezeket az OMB dolgozta ki és az Iparügyi Minisztérium 61 759/1945/VIII. 27./—II./1. sz. rendeletével hagyta jóvá.

⁵³ Farkas József, *Munkajogunk fejlődése a felszabadulástól a munka törvénykönyvéig*. Budapest, 1952. 38. o.

⁵⁴ Ezt megelőzően az alkotmányról szóló törvény 46. §-a csupán általánosságban mondotta ki, hogy a dolgozóknak a pihenéshez és az üdüléshez való joga biztosítva van, megállapítván, hogy e jog a törvényes munkaidő, a *fizetési szabadság* (kiemelés tőlem — T. L.) és a dolgozók üdülésének megszervezése útján valósul meg.

Ez új rendelkezés, amely a dolgozó szabadságra irányuló alanyi jogát fokozott mértékben biztosítja. Az 1951. évi szabályozás mellett ugyanis, minthogy a szabadságidő a felmondási időbe beleolvadt, a szabadságra irányuló jog felmondás esetében tulajdonképpen elenyészett, míg most másodlagos formájában, mint szabadságtérítéshez való jog, teljes egészében érintetlen marad. Hasonló természetű módosítás, hogy az új jogszabályok már nem tartalmaznak olyan rendelkezést, hogy a három hónapnál tovább tartó betegség esetében az alapszabadságot minden mulasztott teljes naptári hónap után egy nappal, a pótszabadságot pedig a mulasztott idő arányában csökkenteni kell (vö. 30/1951. M. T. sz. rendelet 40. § (1) bek.). Az új jogszabályok továbbá bővítették az egyeztető bizottságok jogkörét. Az egyeztető bizottság jogerős határozatát a vállalat igazgatója 8 napon belül végrehajtani köteles. Ha a végrehajtás elmarad, azt kérelemre a járásbíróóság rendeli el. Ez a rendelkezés is a dolgozók alanyi jogainak és törvényes érdekeinek fokozott biztosítását szolgálja.

Az alábbiakban a jelenleg hatályos jogszabályok figyelembevételével kívánunk a dolgozók fizetett szabadsághoz való jogának kérdésével foglalkozni. Ennek során főképpen a szabadságra irányuló jog keletkezésének, tartalmának és megszűnésének, úgyszintén érvényesítésének kérdését kívánjuk megvizsgálni, mint amelyeknek az általunk tárgyalt kérdés, az alanyi jogok szempontjából, különösképpen jelentőségük van.

1. A szabadságra irányuló jog keletkezése

A szabadságra irányuló jog keletkezésének előfeltétele az érvényes munkaviszony. Ezt a jogszabály nálunk kifejezetten ugyan nem mondja ki, de következik a pihenéshez való jog fogalmából, amelynek egyik megvalósulási módja a szabadságra irányuló jog.⁵⁵

További feltétel az ún. *várakozási idő* eltelte. Ezen azt az időt kell érteni, amely alatt a dolgozónak alkalmazásban kell állnia, hogy részére a szabadságra irányuló jog első ízben megnyíljen. Az Mt. V. 98. §-a szerint ugyanis a szabadságot az alkalmazást követő hatodik hónap eltelte után kell kiadni. Ez a szabály azonban a szabadságnak a további években történő kiadásánál nem érvényesül, úgyhogy a szóban levő várakozási idő eltelte csupán a munkaviszony első naptári évében előfeltétele a szabadságra irányuló jog keletkezésének.

A várakozási idő számításával kapcsolatban azután felmerülhetnek egyes vitás kérdések. Így pl. ha a munkaszerződés megkötésének időpontja nem esik egybe a munka megkezdésének időpontjával, felmerülhet a kérdés, hogy a várakozási idő melyik időponttal veszi kezdetét. Véleményünk szerint a munka megkezdésének időpontja az irányadó, mert bár a jogszabály az *alkalmazást követő* hatodik hónap elteltéről beszél, mégis a pihenésre irányuló jog jellegéből következik, hogy a szabadságot a munkában töltött meghatározott időnek kell megelőznie.

További kérdés, hogy a várakozási időnek egy vállalatnál kell-e elteltetnie, vagy pedig abban az esetben, ha a dolgozót a hat hónap előtt egy másik

⁵⁵ A Német Demokratikus Köztársaságban az üdülési szabadságról szóló 1951. június 7-i rendelet 1. §-a kifejezetten utal arra, hogy ez a jog azokat illeti meg, akik munkaviszonyban vagy tanulóviszonyban állnak.

vállalathoz helyezik át, a várakozási idő folyása megszakad-e? A jogszabály idevonatkozóan kifejezett rendelkezést nem tartalmaz, de abból a rendelkezéséből, hogy maga a munkaviszony is folyamatos marad, ha a dolgozót év közben más vállalathoz helyezik át, analógia útján következik, hogy a várakozási időnek sem kell egy vállalatnál eltelnie. Ugyanez vonatkozik arra az esetre is, ha a munkaviszony felmondás következtében szűnik meg, de a dolgozó az előírt időn belül oly módon lép újabb munkaviszonyba, hogy a munkaviszony folyamatossága nem szakad meg. Ilyenkor azonban véleményünk szerint a várakozási időbe csak a munkaviszonyban tényleg eltöltött idő számít be, nem tudható be azonban az az idő, amely a korábbi munkaviszony megszűnése és az utóbbi munkaviszony keletkezése között telt el.

Nem szakítja félbe a várakozási időt a betegség stb. miatti munkaképtelenség, vagy a munkának egyéb — a dolgozónak fel nem róható — okokból történő szünetelése sem. Ezek olyan körülmények, amelyek a szabadságra irányuló jog keletkezését, fennállását, vagy megszűnését nem érintik.⁵⁶

Nem feltétele viszont a szabadságra irányuló jog keletkezésének az a körülmény, hogy a dolgozó szabadságát a szabadságolási tervbe beillesszék. A szabadságra irányuló jog akkor is fennáll, ha erről a szabadságolási terv említést nem tesz. A szabadságolási tervnek ugyanis csak igazgatási-technikai jelentősége van és az alanyi jogokra befolyása nincsen.⁵⁷

2. A szabadságra irányuló jog tartalma

Ha a várakozási idő eltelt, a dolgozót az első naptári évben minden teljes naptári hónap után egy munkanap alapszabadság illeti.⁵⁸ A töredéknapot figyelmen kívül kell hagyni. Egyébként a dolgozót naptári évenként 12 munkanap alapszabadság illeti.⁵⁹

A szabadság a dolgozónak a munka alóli mentesítése üdülés céljából a munkabér egyidejű fizetése mellett. Helyesen állapítja meg a *Schulz—Noack-féle kommentár*,⁶⁰ hogy a szabadságigénynek két oldala van, egyfelől a szabadságra vonatkozó igény, másfelől az ennek időtartamára fennálló bérigény. Mindkét oldal egymással elválaszthatatlanul kapcsolatos, ha bármelyik hiányzik, szabadságról (ti. üdülési szabadságról) nem beszélhetünk.

Ebből különböző következtetések vonhatók le. Mindenekelőtt az, hogy a szabadságot pihenés, erőgyűjtés céljára kell felhasználni. Ezért mondja ki az Mt. V. 100. §-ának (4) bekezdése, hogy a szabadságot a lehetőség szerint egyszerre, legfeljebb azonban két részletben kell kiadni. Ettől eltérni csak a dolgozó kérelmére lehet. A szabadság megváltásának csak a munkaviszony

⁵⁶ Kifejezetten mondja ezt az Mt. V. 101. §-ának (2) bekezdése, amely szerint biztosítani kell a szabadság kiadását annak a dolgozónak is, aki külföldi kiküldetés, tanfolyamra vagy iskolára való berendelés, huzamosabb betegség vagy tartalékos katonai szolgálat miatt a szabadságot az év végéig nem vehette ki. Az ilyen dolgozó részére a szabadságot az akadályoztatás megszűnésétől számított 30 napon belül kell kiadni.

⁵⁷ Schulz—Noack i. m. 40. o.

⁵⁸ Az alábbiakban fejtegetéseinket az alapszabadság kérdésére korlátozzuk, megjegyezvén, hogy a dolgozónak a pótszabadságra is alanyi joga van, úgyszintén bizonyos esetekben a fizetés nélküli szabadságra is. Ld. közelebbről Weltner, *Munkajog*. I. köt. *Egyetemi jegyzet*. 1958. 330. o.

⁵⁹ M. T. 50. § és Mt. V. 83. §.

⁶⁰ Az 50. jegyzetben említett munka 41. o.

megszűnése esetében van helye, egyébként azt természetben kell igénybe venni. De még a munkaviszony megszűnése esetében is a szabadság természetben való kiadása az elsődleges. Így kimondotta a Legfelsőbb Bíróság, hogy abban az esetben, ha a dolgozó mond fel és az igazgató a munka alól nem mentesíti őt, akkor a dolgozó kérheti, hogy szabadságidejének tartamára mentesítsék őt a munka végzése alól.⁶¹

Nincs viszont olyan rendelkezés, hogy a szabadság alatt a fizetett munka végzése tilos lenne, márpedig a szabadság céljából következik, hogy a dolgozó a szabadság alatt ellenszolgáltatás fejében ne végezzen munkát. Egy ilyen rendelkezés legfeljebb olyan formában lenne elképzelhető, hogy a jogszabály kimondaná, hogy szabadságon levő dolgozó alkalmazása tilos. Nem vitás azonban, hogy az ilyen rendelkezés lex imperfectánál aligha lenne egyéb, figyelemmel arra, hogy bizonyos munkákra a dolgozó munkakönyv nélkül is felvehető (Mt. V. 215. §). Ebben a tekintetben egyedüli megoldás az élet-színvonal emelkedése lehet, amely szükségtelenné teszi, hogy az alkalmazott szabadsága alatt dolgozzék.

A szabadságot a dolgozónak oly módon kell kiadni, hogy idevonatkozó jogával élhessen is. Ez a szabadságra irányuló jog céljából következik. Így nem hatályos a szabadság kiadása, ha a dolgozó azt nem tudja igénybe venni, pl. megfelelő helyettes hiányában. Ilyenkor a helyzet az, hogy bár formailag a dolgozó szabadságát megkapta, ténylegesen nem tudja igénybe venni, aminél fogva neki a szabadságot a megfelelő feltételek biztosítása (pl. megfelelő helyettes beállítása) után újból ki kell adni, illetve ha a munkaviszonya időközben megszűnt volna, a szabadságot meg kell részére téríteni.⁶²

A szabadságra irányuló jogot nem hiúsíthatja meg az sem, hogy a szabadságra vonatkozóan téves bejegyzést eszközölnek, pl. a munkavállalói igazolási lapon, vagy más iratokban. Ilyenkor a dolgozó részére a szabadságot e bejegyzésre tekintet nélkül ki kell adni, mert a téves bejegyzés a dolgozó alanyi jogát nem hiúsíthatja meg.⁶³

A szabadságra irányuló jog megvalósulását szolgálják a szabadságolási tervek is. Az Mt. V. 100. §-ának (1) bekezdése szerint a dolgozók szabadságát szabadságolási terv alapján kell kiadni. A szabadság beosztása előtt a dolgozót meg kell hallgatni és kívánságát a lehetőség szerint figyelembe kell venni.

Fentebb mondtuk, hogy a szabadságra irányuló jog keletkezésének ugyan nem előfeltétele, hogy a dolgozó szabadságát a szabadságolási tervbe felvegyék,⁶⁴ de ha a felvételre sor került, a szabadságolási tervhez a dolgozó alkalmazkodni köteles. A dolgozó nem fordulhat az egyeztető bizottsághoz vagy a bírósághoz azon a címen, hogy szabadságának beütemezése nem kívánságának megfelelően történt, sem pedig azon a címen, hogy szabadságát utóbb a tervtől eltérő időpontban kívánja igénybe venni.⁶⁵ A szabadság

⁶¹ Legfelsőbb Bíróság kollégiuma, 1957. évi 442. sz. állásfoglalása, Bírósági Határozatok, 1957. 2. sz. 62–63. o.

⁶² Így döntött pl. a Tolna-megyei TEB. 1956. május 14-i 32–164/1956. sz. határozatában olyan tényállás mellett, hogy a járási tanács fűtője megfelelő helyettes hiányában nem tudta a neki kiadott szabadságot igénybe venni.

⁶³ Baranya-megyei TEB. 1956. február 3-i 32 595/1956. sz. határozat.

⁶⁴ Előfordulhat ugyanis, hogy a dolgozók szabadságát a tervbe valamilyen oknál fogva nem állítják be, pl. mert utóbb lépett be a vállalathoz, vagy a szabadság felvétele tévedésből maradt el.

⁶⁵ Weltner i. m. 322. o.

kivételének időpontját — akár felvették a szabadságot a tervbe, akár nem — a dolgozó meghallgatása után az igazgató állapítja meg, és ebbe legfeljebb még a szakszervezetnek lehet beleszólása.⁶⁶

A szabadságot terveknek többek között különösen azért van nagy jelentőségük, mert megakadályozni hivatottak azt, hogy a termelés zavarai esetében a dolgozókat két-három napos szabadságra küldjék és ezáltal a dolgozók szabadságukat felaprózva vegyék ki, avagy fordítva, hogy a dolgozókat a szabadság alatt munkára berendeljék azzal, hogy a szabadság hátralevő részét a munka befejezése után vegyék igénybe. Ezzel nagymértékben segítik elő a dolgozók pihenésre, illetve üdülésre irányuló jogának megvalósítását.⁶⁷

Végül — bár nem utolsó sorban — a szabadságra irányuló jog megvalósulását az a széleskörű üdültetési hálózat biztosítja, amely a vállalatok, üzemek, hivatalok dolgozóinak lehetővé teszi, hogy szabadságukat — céljának megfelelő tartalommal — ki is tölthessék. Ez a kérdés azonban vizsgálódásunk körén kívül esik és ezért arra csak röviden kívánunk utalni.

3. A szabadságra irányuló jog megszűnése

A szabadságra irányuló jog — mint általában minden jogosítvány — megszűnik a teljesítéssel, vagyis ha a dolgozónak a szabadságot kiadják és ő azt kitöltötte. Ezenkívül megszűnik a dolgozó halálával, minthogy a szabadságra irányuló jog céljára tekintettel a jogosulttal a legszorosabban kapcsolatos és így nem örökölhető. A dolgozó örököse tehát nem követelheti a vállaltól, hogy fizesse ki részére az igénybe nem vett szabadság ellenértékét, pl. amikor a dolgozó felmondásban volt.

Megszűnik továbbá a szabadságra irányuló jog hallgatóságos lemondással is annak következtében, hogy a dolgozó a kiadott szabadságot nem vette igénybe. Egyetértünk *Weltner* professzorral abban, hogy a dolgozó szabadságáról érvényesen nem mondhat le,⁶⁸ de ez a megállapítás csak a kifejezett joglemondásra vonatkozik. Abban az esetben azonban, ha a vállalat hallgatóságosan tudomásul veszi, hogy a dolgozó szabadságát az év végéig, illetve a következő év március 31. napjáig (Mt. V. 101. § (1) bek.) nem veszi igénybe, szabadságigénye elenyészik és azt utólag érvényesíteni nem lehet. Más kérdés, hogy a vállalat ilyen eljárása a jogszabály céljába ütköző lesz, sőt adott esetben az ezért felelős személlyel szemben az anyagi, esetleg feyelmi felelősség érvényesítése is elképzelhető, pl. olyankor amikor a szabadságot tervek teljesítése prémiumfeltétel és e feltétel nem teljesítése a dolgozókat hátrányosan érintette.

Más a helyzet olyankor, amikor a dolgozó szabadságát betegség vagy más, részére fel nem róható okból nem tudta igénybe venni, amely kérdést már fentebb röviden érintettük. Ilyenkor a dolgozó a szabadságot az Mt. V. 101. §-ának (2) bekezdése szerint az akadályoztatás megszüntetésétől számított 30 napon belül veheti igénybe, még akkor is, ha az akadályoztatás pl. betegség miatt

⁶⁶ Vö. Budapesti Fővárosi TEB. 1956. február 28-i 138/P-33/TEB/956/GK. sz. határozatával.

⁶⁷ Zsiga László, *A szabadságot tervekről*. Bér és Norma, 1952. 2. sz. 29 — 32. o.

⁶⁸ *Weltner* i. m. 328. o.

hosszabb ideig tartott.⁶⁹ Idevonatkozóan a Legfelsőbb Bíróság külön is kimondta, hogy a betegállományban eltöltött időt a szabadságra jogosultság szempontjából munkában eltöltött időnek kell tekinteni.⁷⁰ Viszont a 30 napos határidő jogvesztő, ami azt jelenti, hogy a dolgozónak a szabadságot a határidőn belül meg kell kezdenie, különben ez az igény épp úgy elvész, mint amikor a dolgozó szabadságát rendes időben nem vette igénybe.⁷¹

4. A szabadságra irányuló jog érvényesítése

Végül röviden csupán utalni szeretnénk arra, milyen eszközök állnak a dolgozó rendelkezésére, ha szabadságát a törvényes rendelkezések ellenére nem tudná igénybe venni.

A szabadságra irányuló jog alanyi jogi jellegéből következik, hogy annak érvényesítését a dolgozók a vállalattal szemben kikényszeríthetik, éspedig vagy az egyeztető bizottságnál, vagy a bíróságnál. A rendes szabadság mértékének kérdésében felmerült vita az M. T. 143. § (1) bekezdése szerint az egyeztető bizottság kizárólagos hatáskörébe tartozik. Viszont a szabadság kiadásának, illetőleg ezzel összefüggésben annak a kérdésnek az eldöntése, hogy a vállalat köteles-e a ki nem adott szabadságot a munkaviszony megszűnése esetében megváltani, nem tartozik az egyeztető bizottság kizárólagos hatáskörébe, hanem a dolgozó előtt a bírósági út is nyitva áll, akár másodlagosan, akár vagylagosan.⁷²

Az igények érvényesítésének határidejére vonatkozóan az általános jogszabályok irányadók azzal az eltéréssel, hogy a szabadság természetben való kiadása iránti igény érvényesítésénél a panaszt oly időben kell előterjeszteni, hogy a szabadság legkésőbb a következő év március 31. napjáig kiadható legyen. Ezt ugyan a jogszabály kifejezetten nem mondja ki, de következik az Mt. V. 101. § (1) bekezdéséből, amelynek értelmében az előző évi szabadság kiadásának legkésőbb eddig az időpontig kell megtörténnie.

⁶⁹ Így a Budapesti Fővárosi TEB 1956. február 16-án hozott 138/Fe-118/1955/N. számú határozatában kimondta, hogy a dolgozót a fizetett szabadság két évre visszamenően is megilleti, amennyiben betegállománya ennyi ideig tartott. Ugyanez vonatkozik természetesen a szabadság megváltására is, ha a munkaviszony időközben megszűnik (Baranya-megyei TEB. 1956. március 2-i 32—32—07/2/1956. sz. határozata). Ezzel ellentétes és nézetünk szerint helytelen a Veszprém-megyei TEB. 1956. február 25-én hozott 14-19/1956. sz. határozata, amely arra az álláspontra helyezkedik, hogy a dolgozónak ilyenkor ki kell jelentenie magát a táppénzes állományból mindaddig, míg szabadság-ideje le nem telik. Erre a dolgozó nem kényszeríthető és különben is az ilyen eljárás a szabadság céljával állna ellentétben.

⁷⁰ Bírósági Határozatok, 1955. 7. sz. 211. o. 925. sz. alatt közölt határozat.

⁷¹ Ld. Győr-Sopron-megyei TEB. 1956. január 7. napján kelt 38/1938—1/1955. sz. határozatát. Csupán a teljesség kedvéért jegyezzük meg még, hogy nem jár szabadság azután az idő után, amely alatt a dolgozó szabadságvesztés büntetését töltötte, még ha munkaviszonya nem is szakadt meg (Budapesti Fővárosi TEB. 1956. január 12. napján kelt 138/So-197/TEB/1955./GK. sz. határozata). Viszont a fegyelmi határozat folytán megszakadt, majd helyreállított munkaviszony esetében a dolgozót a fizetett szabadság ugyanúgy megilleti, mintha a munkaviszony megszakítása alatt is munkában állott volna. Ha a szabadságot nem adják ki természetben, a dolgozó készpénzben megváltást igényelhet. (Polgári Kollégium, 1957. évi 414. sz. határozat, Bírósági Határozatok, 1957. évi 1. sz. 31. o.)

⁷² Mikos—Nagy—Weltner, *A munka törvénykönyve és végrehajtási szabályai*. Budapest, 1955. 768. o. Máltás György, *A munkaügyi viták elintézése. A Magyar Jogász Szövetség 1955. évi hévi vándorgyűlésének anyaga*. 5. füzet. 13. o.

A szabadság pénzbeli megváltására vonatkozó igények érvényesítésénél pedig, ami csak a munkaviszony megszűnése esetében kerülhet szóba, arra kell ügyelni, nehogy a jogok késedelmes érvényesítéséhez fűződő esetleges jogkövetkezmények beálljanak.⁷³ Ezért a dolgozó érdekében áll, hogy ezeket az igényeket mielőbb érvényesítse.

Végül csak annyit, hogy a szabadságra irányuló jogot nem csupán a dolgozó saját maga érvényesítheti, hanem nevében a szakszervezet is felléphet, mégpedig nemcsak a kötelezettség teljesítésére hívhatja fel az illetékes szervek figyelmét, hanem az egyeztető bizottsághoz is fordulhat és kérheti annak kimondását, hogy a vállalat köteles meghatározott időn belül a szabadságot a dolgozónak kiadni. Hasonló aktorátus illeti meg a szakszervezetet a bíróság előtti eljárásban is.⁷⁴ Ez a lehetőség szintén a dolgozó szabadságra irányuló jogának érvényesítését van hivatva elősegíteni.

ПРАВО ТРУДЯЩИХСЯ НА ПЛАТНЫЙ ОТПУСК, КАК ТРУДОВОЕ СУБЪЕКТИВНОЕ ПРАВО

Ласло Трочани

Автор исходит в своей работе из понятия субъективного права и устанавливает что право на платный отпуск является в рамках отношения труда осуществляющимся субъективным правом. После этого он показывает путь, приведший к разрыванию этого субъективного права, которое сначала в буржуазном обществе не могло полностью развиваться, но потом в социалистическом обществе, оно по решению судьи или арбитражной комиссии стало действующим субъективным правом. После изложения более значительных заграничных юридических правил, относящихся к данному вопросу, автор в 4-х главах рассматривает право на отпуск в свете венгерского права, как трудовое субъективное право. В первой части он занимается вопросом возникновения этого права, во второй главе пытается выяснить содержание права на отпуск, а в третьей части занимается вопросом отмены права на отпуск. В заключительной главе говорится о проблеме приведения в действие права на отпуск.

LE DROIT DU TRAVAILLEUR AU CONGÉ PAYÉ, COMME DROIT SUBJECTIF RELEVANT DU DROIT DE TRAVAIL

László Trócsányi

Dans son étude, l'auteur part de la notion du droit subjectif, et constate que le droit au congé payé est un droit subjectif se réalisant dans le cadre du rapport de travail. Il esquisse ensuite les étapes de la formation de ce droit subjectif, d'abord dans la société bourgeoise où il n'est pas arrivé à son développement complet, puis dans la société socialiste, où il est devenu un droit subjectif actionnable devant la justice ou devant les comités d'arbitrage. Après la présentation des solutions y relatives des législations étrangères, l'auteur examine en quatre parties le droit au congé, comme droit subjectif du droit de travail. Dans la première, il traite du problème de la naissance du droit au congé, en analysant en particulier les conditions préalables de la naissance de ce droit. La deuxième partie s'occupe du contenu du droit au congé ; la troisième est consacrée à la cessation de ce droit. La partie finale traite enfin du problème de la mise en oeuvre du droit au congé.

⁷³ Ld. e tanulmány szerzőjétől *A határidők szabályozásának vitás kérdései a munkajogban* című cikk (Munkügyi Szemle, 1957. 8. sz. 34. o.).

⁷⁴ Vö. Weltner Andor hozzászólásával a hévizi vándorgyűlésen, ld. Máltás György i. m. 22. o.

A kriminalisztika: a bűnözés elleni harc tudományos fegyvere

A Szovjetunió Legfelső Tanácsa 1958. évi december 25-i ülésén nagy jelentőségű törvényeket fogadott el. Ezek a törvények mindenekelőtt a büntető- és a büntetőeljárás jog Alapelvei, a bírósági szervezeti törvény, az államellenes-, a katonai bűncselekményekről szóló és más össz-szövetségi törvények. Az Alapelvek a szocialista büntető- és büntetőeljárás jog legfontosabb elvi megállapításait tartalmazzák, amelyeknek alapulvételével készítik elő az egyes szövetséges köztársaságok büntető- és büntetőeljárás jogi törvénykönyveinek tervezetét.

Ezek a törvényalkotások annak a magasabb és új fejlődési szakasznak jogszabályai, amelyeket a Szovjetunió hatalmas előrehaladásának, a kommunizmus kibontakozó építésének szakaszában alkotott a szovjet nép. Ezekben a törvényekben világosan megmutatkozik a szocialista törvények mélyen humanista jellege, a szocialista törvényesség állandó erősödése, a szovjet nép életének mind szélesebb, valódi demokratizmusa.

A büntetőjogi alaptörvények ismertetése olyan feladat, amelynek keretei jóval meghaladják egyetlen cikk lehető terjedelmét. Ezek a törvények a Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. Kongresszusán elfogadott határozatok alapján jöttek létre, és a legszélesebb szovjet nyilvánosság előtt történt előzetes megvitatásuk abban a lelkes légkörben folyt, amelyben a szovjet társadalom életének minden eseményét a kommunizmus építőinek mércéjével mérték. Ennek a legáttogóbb kifejeződése az azóta lezajlott XXI. Kongresszus egész munkája és határozata, amely oly sok fontos kérdés mellett komoly figyelmet fordított a kommunizmus építése során megkövetelt erkölcsi és magatartási normák kialakításának is, és hadat üzent a kapitalista erkölcs és magatartás néhol még megmutatkozó csökevényeinek. Hruscsov elvtárs beszámolója ebben a kérdésben az egész szovjet népet mozgósítja erre a küzdelemre. „Nem várhatjuk nyugodtan, hogy ezek a kapitalista csökevények maguktól eltűnjenek, erélyes harcot kell folytatnunk ellenük, s a közvéleményt a burzsoá nézetek és szokások minden néven nevezendő megnyilatkozása, az antiszociális elemek ellen kell hangolnunk” — mondotta referátumában.¹ A kapitalista csökevények, magatartási fogyatékoságok legveszélyesebb megjelenési formái a bűncselekmények, amelyek támadást jelentenek a szocialista szovjet állam, a társadalmi rend, a szovjet állampolgárok egyéni érdekei ellen. Ezért a XXI. Kongresszus magasabbra fokozta a bűnözés elleni harc lendületét, a bűnözés teljes kiirtására hívta fel a szovjet népet. Ez a cikk a bűnözés elleni harc kérdésének néhány részletét kísérel meg

¹ N. Sz. Hruscsov elvtárs beszámolója a SzKP XXI. kongresszusán. Kossuth kiadó, Bp. 1959. 61. o.

kiragadni, főleg annak a meghatározásnak alapján, amelyet az Alapelvek a büntetőeljárás jog feladatáról adnak meg. Ez adhatja azt a kezdő pontot, amelyből kiindulva e feladatok megoldásának egyik eszköze: a kriminalisztika fejlődésének újabb területeit veheti vizsgálat alá.

I.

A büntetőeljárás jog Alapelvei a következőkben állapítják meg a büntető eljárás feladatait: „A szovjet büntető eljárás feladata a bűncselekmények gyors és teljes felderítése, a bűnösök leleplezése és a törvény helyes alkalmazásának biztosítása azért, hogy mindenki, aki bűncselekményt követett el, elvegye az igazságos büntetést, s hogy egyetlen ártatlant se vonjanak felelősségre. A büntető eljárásnak elő kell mozdítania a szocialista törvényesség megszilárdítását, a bűncselekmények megelőzését és a bűnözés kiirtását, valamint az állampolgároknak a szovjet törvények szigorú betartására és a szocialista együttélési szabályok tiszteletben tartására nevelését.” (2. cikk)².

Ez a meghatározás teljes egészében azt a lenini útmutatást foglalja törvénybe, amely a bűnözés elleni harc elsődleges feladatául a bűnözővel szemben a büntetés elkerülhetetlenségét állítja előtérbe. „Már régen megmondották, hogy a büntetés korántsem azáltal lesz preventív jellegűvé, hogy szigorú, hanem azáltal, hogy elkerülhetetlen. Nem az a fontos, hogy szigorúan büntessék a büntettet, hanem az, hogy *egyetlen* büntett *se* maradjon felfedetlen”³ — írta Lenin. A törvény ezért követeli, hogy mindenki, aki bűncselekményt követ el, igazságos büntetésben részesüljön s egyetlen ártatlant se ítéljenek el. A törvénynek ez a két követelése egymástól elválaszthatatlan, mert ugyanannak a kérdésnek két oldala. A nem bűnös személyek felelősségrevonásának tilalma nemcsak nem mond ellent annak a követelésnek, hogy minden bűnözőt igazságosan büntessenek, de ezt a tételt más oldaláról világítja meg. Ártatlan személy felelősségrevonása nemcsak a szocialista törvényesség durva sérelmét jelenti, hanem az esetek többségében azt is, hogy teljesítetlenül marad a törvénynek az az alapvető követelése, hogy minden bűnöst ítéljenek el.

A törvény a szocialista törvényesség megszilárdításának eszközeit számba véve, hatalmas célt tűz az egész szovjet társadalom elé: a bűnözés kiirtását. Ez a cél természetesen nem választható el a többi törvénytől a céltól, a törvények és a szocialista együttélési szabályainak megtartására nevelés feladataitól. A szocializmus felépítése és ennek keretén belül annak a kérdésnek történelmi távlatokban megtörtént eldöntése, hogy az egymással kibékíthetetlenül szemben álló osztályok közül „ki, kit győz le”, megteremti minden lehetőségét annak, hogy a bűnözés teljes kiirtása reális, közvetlen feladattá váljék. A Szovjetunióban a bűnözésnek szociális gyökerei már nincsenek; a nyomor, a termelési káosz, a munkanélküliség réme már régésrég eltűntek a szovjet életből. Az egész szovjet társadalom lelkesen helyesli és támogatja azokat az intézkedéseket, amelyeket a párt és a kormány a bűnözés kiirtása érdekében végrehajt a Szovjetunióban. Ez természetes is,

² *Pravda*, 1958. évi december 26-i 360/14.754. sz.

³ *Lenin Művei* 4. köt. 414. és köv. o. Szikra, Bp. 1953.

hiszen éppen a bűncselekmények képezik a szovjet ember békés alkotó munkájának legfelháborítóbb megzavarását, amelyet fel kell és fel lehet számolni.

A bűnözés kiirtásának eszközei éppen annyira sokrétűek, mint maga a bűnözés. Ezek közül az eszközök közül alapvető jelentőségű az egész szovjet társadalom mozgósítása erre a harcra, hogy a bűnözés elleni küzdelem egyre közvetlenebbül a tömegek közreműködésével folyjék. Ebben a vonatkozásban az új törvények, fenntartva a negyven esztendő kemény próbában jól bevált intézményeket, újabb eszközöket is teremtenek, mint például a társadalmi vádlók, a társadalmi védők intézményét, amelyeknek vannak már hagyományai a szovjet életben.

A törvény közvetlenül utal arra, hogy a bűnözés megszüntetéséért folyó harcban az egyik jelentős fegyver a bűncselekmények gyors és teljes feltárása. Ez a feladat a társadalom erőin kívül elsődlegesen a vizsgálati és nyomozati szerveket, ügyészségeket és bíróságot illeti, természetesen anélkül, hogy a feladat ezekre korlátozódna. Ebben a feladatban megvan a törvényhozás, a jogtudósok, társadalmi szervezetek fontos és sajátos munkaterülete is.

A bűnözés elleni harcban azonban világosan látni kell, hogy a bűncselekmények kivétel nélkül való feltárása nem azzal kezdődik, hogy az elkövetett bűncselekményt az illetékes szervek regisztrálják és intézkedéseket hajtanak végre a bűncselekmény elkövetésének és elkövetőjének, valamint az elkövetési körülmények megállapítására. A munka jelentős része az is, amely a bűncselekmények elkövetésének megelőzésére folyik, és azáltal gátolja a bűncselekmények elkövetését, hogy korlátozza az elkövetés személyi és tárgyi lehetőségeit. „Olyan intézkedéseket kell tenni, amelyek megakadályozzák, sőt a lehetőségét is kizárják annak, hogy egyesek ártsanak a társadalomnak. A megelőzés, a nevelőmunka a legfontosabb” — mondotta erről Hruscsov elvtárs.⁴ A XXI. Kongresszus abban a kérdésben is jelentős eredményeket ért el, hogy meghatározta azokat a társadalmi intézményeket, amelyek ezt a célt szolgálják, mint a népi milícia, elvtársi és kolhoz bíróságok stb., és ezeknek az intézményeknek munkáját megfelelő összhangba hozza az állami intézmények feladataival.

Az a tény, hogy előtérbe kerülnek a nevelés, a megelőzés, a társadalom intézményeinek közvetlen feladatai a bűnözés elleni harcban, egyáltalán nem azt jelenti, hogy ezzel arányosan netán az állami szervek feladatai csökkennének. Ugyanezt kell látni abban is, hogy az egyes bűncselekményekre megállapított büntetési szankciók felső határainak leszállítása, ahol ezt a társadalmi fejlődés lehetővé teszi, távolról sem a bűnözés elleni harc valamiféle gyengülését jelenti, hanem éppen ellenkezőleg, a bűnözés elleni harc erőteljes fokozását, amelynek eredményessége a bűnözés teljes megsemmisítését, kiirtását eredményezi.

A Szovjetunió Legfelső Tanácsa ülészakán az elfogadott törvények vitájában elhangzott felszólalások nem egy vonatkozásban utaltak arra is, hogy a nyomozó-, vizsgálati, ügyészi és bírósági szervek kötelessége munkájuk javításával szolgálni a lenini elven alapuló cél: minden bűncselekmény feltárásának biztosítását. A meglévő hiányosságokra történt utalások nemcsak azt jelentik, hogy a társadalom széles körei a hibákkal elégedetlenek, hanem azt is, hogy a megkövetelt munkához megadják a szükséges segítséget is.

⁴ Az SzKP. XXI. kongresszusa. Kossuth kiadó, Bp., 1959. 126. o.

A bűnüldözésben szerepet betöltő intézmények fejlesztése természetesen akkor, amikor a bűnözés elleni harcban az egész társadalom mozgósítása, új társadalmi intézmények bevezetése került napirendre és a bűncselekmények száma csökken, nem elsődlegesen számszerű. A fejlesztés és a támogatás a bűnüldözésben résztvevő valamennyi szervben a magasabb kulturáltságot, a tudományos eszközök és módszerek legszélesebb körben való alkalmazását, újabb és újabb tudományos, szervezeti eszközök kidolgozását és alkalmazásuknak széleskörű elterjesztését követeli. Ugyanakkor fokozódik az a tevékenység is, amely összegyűjti a bűnözés elleni harc legjobban bevált tapasztalatait, az egyesből levonja az általánosan értékesíthető következtetéseket. Ezek a feladatok a nyomozás-tudomány, a kriminalisztika feladatai. A fejlődés megköveteli, hogy a bűnözés elleni harcban az elmélet és gyakorlat dolgozói közösen tegyenek meg mindent arra, hogy tudományos módszerekkel behatóan vizsgálják a bűnözést előmozdító okokat, azokat a körülményeket, amelyek a nem tökéletes szervezés, anyagkezelés, raktározás stb. folytán lehetővé tették bűncselekmény elkövetését, és vizsgálják a megelőzés szervezeti, igazgatási és nevelési jellegű feladatait, a jogpropaganda kérdéseit stb.

II.

I. A szovjet büntető eljárás Alapelvei, amikor a bűnözés kiirtását a törvény legfőbb feladatául jelölik meg, teljes egészében kifejezik a szovjet népnek az akaratát, amelynek mielőbbi és minél tökéletesebb megvalósítására a párt mozgósítja a tömegeket. Ez a feladat annak az óriási társadalomszervező és építő munkának eredményeként lehetett reális és közvetlen feladattá, amelyet a párt vezetésével a nép már megoldott s jelenleg azon az úton halad, hogy ennek a társadalmi fejlődésnek új és magasabb szakaszát hódítsa meg. Ez teszi lehetővé, hogy a bűnözést a Szovjetunió népei már a kommunizmusba való átmenet szakaszában felszámolják, s a kommunista társadalomban a bűnözés kérdése a múlt megoldott társadalmi problémájává legyen.

A bűnözés elleni harcban a törvényt legmagasabb szinten és végső következményeinek levonásával a bíróság alkalmazza. A bíróság az az állami szerv, amelyik a bizonyítékok megvizsgálásával, mérlegelésével megállapítja a bűncselekmény elkövetését, az elkövető személyét és az elkövető releváns bűnösségi körülményeit. Ez a feladat csak a valóban tudományos módszertan, a nyomozástudomány, a kriminalisztika segítségével oldható meg helyesen. Ennek a tudománynak az a feladat jutott osztályrészül, hogy a bíró és az eljárás öt segítő minden más résztvevője számára megkönnyítse a bizonyítékok helyes felismerését és értékelését, hogy ezek alapján, a történeti igazsághoz híven állapítsa meg azokat a tényeket, amelyek az ítéleti tényállás alapját képezik. A bűnözés elleni harc eredményessége az igazságszolgáltatás területén tehát ebben a vonatkozásban nagymértékben attól függ, hogy a bírák, a nyomozási szervek dolgozói mennyire járatosak a technika és a legcélravezetőbb kriminalisztikai módszerek alkalmazásában.

Az eljárási Alapelvek világos megkülönböztetést tesznek a bizonyítékok és a bizonyítási eszközök között. A bizonyítékok ténybeli adatok, „amelyeknek alapján a nyomozó hatóságok, a vizsgáló és a bíróság a törvényben meghatározott módon megállapíthatják a társadalomra veszélyes cselekmény fennforgását vagy hiányát, továbbá a cselekmény elkövetőjének bűnösségét

és az ügy helyes eldöntése szempontjából jelentőséggel bíró egyéb körülményeket.” (16. cikk, első bekezdés.)⁵

A nyomozástudomány, a kriminalisztika feladata pedig, hogy kidolgozza ezeknek a bizonyítékoknak legeredményesebb feltárási, rögzítési és értékelési módszereit s az ehhez szükséges technikai eszközöket és eljárásokat. Az eljárási Alapelvek 16. cikkének második bekezdése a tanúvallomásokat, a sértett, gyanúsított és vádlott vallomásait, a szakértői véleményt, a tárgyi bizonyítékokat, a nyomozati és bírói cselekményekről készült jegyzőkönyveket és egyéb okiratokat jelöli meg mint a bizonyítékul szolgáló tényadatok megszerzésének forrásait.

A kriminalisztika nem jogágazat, hanem büntetőjogi segédtudomány. A kriminalisztika tudománya egyesíti magában azokat a megállapításokat, amelyeket a jogtudomány és a gyakorlati tapasztalat dolgozott ki a bizonyítási eszközök alkalmazásáról. Ebben a részben a kriminalisztika elválaszthatatlanul kapcsolódik mind a büntetőeljárás joghoz, mind a büntető anyagi joghoz egyaránt, amelyek egyrészt meghatározzák azokat a jogi normákat, amelyeknek megtartása szükséges ahhoz, hogy bármely releváns tényadat bizonyítékként szerepelhessen, másrészt az anyagi büntetőjog általános és különös része pedig meghatározza, hogy az adott bűncselekmény tekintetében melyek azok a tények, amelyeknek bizonyítása szükséges. A kriminalisztika ennek megfelelően dolgozza ki a legmegfelelőbb eljárásokat. Ez a tartalom teszi a kriminalisztikát a büntetőjog segédtudományává. Ezért mértékadó M. Sz. Sztrogovics professzor idevágó megállapításai: „A kriminalisztika — szemben a büntető eljárással — tudományos diszciplína s nem jogágazat. A kriminalisztika jogtudományi diszciplína azért, mert az eljárási cselekmények legsikeresebb szabatos foganatosítási módszereit dolgozza fel.”⁶ A kriminalisztika a jogi kategóriák mellett tudományos tartalmában egyesíti azokat a technikai és természettudományi eljárásokat és eszközöket, amelyeket egyrészt maga dolgoz ki az eljárási cselekmények legcélravezetőbb lefolytatására, másrészt pedig a technika és természettudományok állandó fejlődéséből a maga sajátos területére alkalmaz. Így például a fizikai és kémiai tudomány kidolgozta már az ultrahang és a vöröslégtűli sugarak alkalmazásának módszereit, a jelenségeknek ezekkel az eszközökkel való vizsgálati módszereit, a kriminalisztika ezeket a módszereket például egyes okmányokon történt változtatások, hamisítások megállapítására alkalmazza. Nyilván nem a fizika vagy a vegytan közvetlen feladata, hogy a bűnüldözési tudományos kérdéseket megoldja, hanem ez annak a tudománynak a feladata, amely ezeket a fizikai és kémiai tudományos eredményeket sajátos feladataira megoldására felhasználja, s ez a tudomány a kriminalisztika. A kriminalisztika tudományának a természettudományokban gyökerező része természetesen nem pusztán igénybe veszi e tudományok eredményeit, hanem a megoldandó problémák jelzésével, új felfedezések kriminalisztikai alkalmazásának keresésével ösztönzi e tudományokat további tudományos eszközök és módszerek kialakítására. A kriminalisztikai technika tehát, szemben a kriminalisztikai taktikával és módszertannal, a természettudományok diszciplínái közé sorol. A kriminalisztika tudományának azonban domináns eleme, amely meghatározza, hogy mit, milyen célra és milyen eljárási szabályok szilárd szem előtt tartá-

⁵ *Pravda*, 1958. évi december 26-i 360/14.754. sz.

⁶ M. Sz. Sztrogovics, *A Kurz szovjetszkogo ugolovno go processza*. Moszkva, 1958. 55. o.

sával dolgozzon ki, a büntetőjog statikus és dinamikus részének normáira alapul, amelynek megvalósításában a technika a segítőtje.

Az eljárási Alapelvek a leghatározottabban előtérbe állítják a bíróságnak vezető szerepét a büntető eljárás folyamán. A bíróság az az állami szerv, amely a büntető perben a döntést meghozza, s az összes többi eljárási résztvevő ennek a munkának előkészítője és segítőtje, akiknek perjogi helyzetét, esetleges kötelességeit és jogait is a törvény szabályozza. A törvény 3. cikke erről megállapítja: „A bíróságok, az ügyészek, a vizsgálók és a nyomozó hatóságok minden olyan esetben, amikor bűncselekményre utaló adatok jutnak tudomásukra, saját hatáskörükben kötelesek büntető eljárást indítani és minden törvényes intézkedést megtenni a bűncselekmény tényállásának és elkövetőinek megállapítására, valamint ezek megbüntetésére.”⁷

Ennek előrebocsátása szükséges annak a világos megállapítására, hogy a kriminalisztika tudománya mindazokat, akiket a törvény bűnüldözési feladatokkal ruház fel, egyaránt kötelez e tudomány legjobb felhasználására sajátos feladatai megoldásában. Ennek során a nyomozó a bizonyítékok felkutatásában, az ügyész és a védő a bírósági bizonyítási eljárás során és az érdemi vitában, a bíró pedig az ügy eldöntése során egyaránt támaszkodnak a kriminalisztika tudományának eredményeire, és a szocialista jogtudat által vezetett belső meggyőződésük szerint ennek segítségével ismerik fel helyesen azokat a tényeket, amelyekre intézkedéseiket alapítják. A releváns döntés meghozatala azonban végső soron a bírót illeti meg, aki a tényeket szabadon és csak a törvénynek alávetve, elfogultságtól mentesen értékeli, elemzi s ennek folytán alakítja ki belső meggyőződését, gyűjti össze tudományos vizsgálatokra alapítva a tényeket, amelyek alapján dönt.

A kifejtettekből világos, hogy a kriminalisztika tudományának felhasználása nem valami nyomozói „szak”-tudomány, esetleg a szakértők „szak”-tudománya, hanem a belső meggyőződés kialakításának tudományos módszere és eszköze az eljárás minden résztvevője számára. Az természetes, hogy egy-egy büntető ügyben felmerülő, sokszor rendkívül bonyolult kérdések eldöntésében a bíróság vagy más szerv nem mindig rendelkezik megfelelő szakképzettséggel. Azonban az ilyenkor alkalmazott szakértői vélemény, esetleg az egymásnak ellentmondó szakértői vélemények közül a meggyőzően helyes vélemény kiválasztása, a vele szemben álló szakértői vélemények kritikája a bíró vagy más hatósági személy feladata. Ugyanaz a folyamat, amely a bíróban a bizonyítékok értékelése során végbe megy, zajlik le a nyomozóban, az ügyészben, a védőben is, amikor egy-egy eljárási cselekmény során véleményét kialakítja és eljárási cselekményt végez. Ezeknek a feladatoknak a legjobb végrehajtását mozdítja elő a kriminalisztika ismereteinek felhasználása. Világos, hogy ezeknek az ismereteknek tökéletesebb birtoklása jobb eredményt biztosít a törvényszabta feladatok végrehajtásában, míg az ilyen ismeretek fogyatékosága megnehezíti vagy nagyon sok esetben megghiúsítja az alapvető feladat: minden bűncselekmény elkövetőjének igazságos megbüntetését és ugyanakkor bármely nem bűnös felelősségre vonásának feltétlen kizárását.

A kriminalisztika tudománya tehát segíti az igazságszolgáltatási szerveket és a büntető eljárás résztvevőit annak a magasztos feladatnak a végrehajtásában, amit a törvény rájuk ruház a szocialista törvényesség megszilár-

⁷ Pravda, 1958. évi december 26-i 360/14.754. sz.

dításában, a bűncselekmények megelőzésében és kiirtásában. Ebben a megvilágításban a kriminalisztika a bűnözés elleni harc tudományos fegyvere, a bűnözés elleni harc igazságszolgáltatási területre eső feladatai egyre tökéletesebb végrehajtásának mellözhetetlen eszköze.

2. Nagy tévedés lenne teljes azonosságot látni a bűnözés elleni harc feladatainak vizsgálatánál a kommunizmusba való fokozatos átmenet útját járó Szovjetunió és saját viszonyaink között. A Szovjetunió fejlődése előttünk jár, azonban a marxista—leninista elmélet éppen a XXI. kongresszus határozatában fejti ki azt a tételt, hogy a szocialista tábor országai nem egy hosszú történelmi szakasz egymásutánjában, hanem megközelítőleg arányosan egységes és rövidebb szakaszban jutnak el a kommunizmus felépítéséhez. Ezt a tételt ismertette Hruscsov elvtárs már a kongresszus határozata előtt is, éppen az emlékezetes 1958. évi magyarországi látogatása során, Csepelen mondott beszédében.

Ennek a fejlődési távlatnak felmérésében azonban súlyos hiba volna arra gondolni, hogy a bűnözés felszámolása nálunk máris időszerű feladatként volna kitűzhető, de hiba volna az is, ha nem követnénk el mindent éppen annak a fejlődésnek meggyorsítására, ami majd lehetővé teszi egy gondosan megvizsgált politikai fejlődési szint elérése után hasonló feladat célul tűzését.

A szovjet büntetőeljárás jog Alapelvei a szocialista büntetőeljárás jog általános érvényű elveit együtt tartalmazzák azokkal a normákkal, amelyekkel a büntető eljárást a Szovjetunióban szabályozzák általában. Az Alapelvek a Szovjetunióon belül pedig az egységes törvényesség zálogát jelentik, amelyen felépülve a szövetségi köztársaságok megalkotandó törvénykönyvei felelelik és hasznosítják mindazt, ami a törvény szabta feladatok végrehajtásában figyelembe veendő helyi vagy nemzeti sajátosság.

Nem lehet kétséges, hogy a szocialista büntetőjognak elvi és éppen a szocialista társadalmi rend talajából eredő általános megállapításai egységesek ennél szélesebb körben, minden szocializmust építő nép számára. Ezek az elvek éppen olyan jellemzőek a szocialista büntetőeljárás jogra, mint a burzsoá jogra jellemzőek a maga sajátos és a szocialista jog elveivel gyökeresen szemben álló principiumai. Az alapvető és kibékíthetetlen ellentmondás a szocialista és burzsoá büntetőjog között annak osztálytermészetében van. A szocialista büntető eljárás a dolgozók államát, társadalmi rendjét és állampolgárai jogait védelmezi, a burzsoá eljárási jog arra szolgál, hogy a kizsákmányolás zavar-talanságát biztosítsa és a tőke urainak érdekeit védelmezve, elnyomja a dolgozókat, s azokból segítsen minél engedelmesebb szolgákat formálni. Ezek a célok, az egyik és a másik oldalon, adják meg a közös elvi megállapítások, normák lényegében azonos tartalmát, amelynek formái az egyes országokon belül sajátosságokat mutatnak. Így a szocialista tábor országainak büntető-eljárás jogi elveiben egységes, s az azonos elvek kifejeződése megfelel a sajátos nemzeti formáknak.

Eljárás törvénykönyvünk céljai megszabásában világosan juttatja kifejezésre ezeket az elveket. Alkotmányunk a szocialista eljárási jog elveinek megfelelően rögzíti a bíróság vezető szerepét a büntető igazságszolgáltatásban, amelyet hűen követ megfelelő formában a gyakorlat alakulása is. „A bíróság a tényállás kiderítésére alkalmas bizonyítékok felvételénél alakoszerű bizonyítási szabályokhoz kötve nincs, az eljárás bármely szakaszában nemcsak joga, de kötelessége is felderíteni azokat a körülményeket, amelyek az ügy érdemére

kihatnak (BH. 369).⁸ Ennek a feladatnak végrehajtásában kötelesek megfelelően segíteni a bíróságot az igazságszolgáltatási munkában résztvevő szervek éppen úgy, mint a konkrét bűnügyben az eljárás résztvevői.

Amikor büntető perrendtartásunk úgyszintén megkülönbözteti a bizonyítékokat és a bizonyítási eszközöket (Bp. 4. §, 53. §), és a gyakorlat kialakítja ezek megszerzésének módját, ugyancsak azt tűzi ki célul, hogy az igazságnak megfelelően állapítsa meg azokat a tényeket, amelyek a tényállás, az elkövető és a bűnösségi körülmények megállapítása szempontjából számba veendők.

E feladatok végrehajtásában a kriminalisztika előrevivő szerepe a mi eljárási jogunkban is fontos tényező az igazságszolgáltatás szerveinek és a büntető eljárások résztvevőinek. Helyesen állapítja meg erről a büntető perrendtartás kommentárja: „A büntető perrendtartás csak arra szorítkozik, hogy meghatározza az egyes nyomozási cselekményeket, megállapítsa azok alaki kellékeit. A nyomozás módszereivel, a büntető perrendtartás rendelkezéseire támaszkodva, a büntető eljárásjog segédtudománya, a kriminalisztika foglalkozik.”⁹ A büntetőjog anyagi szabályai határozzák meg természetesen azokat a tényeket, amelyek a büntető perben az adott bűncselekmények kapcsán relevánsak. A kriminalisztika lényegén nem változtat, hogy alkalmazása a polgári perben is éppen úgy fog helyt, például okiratok valódiságának vizsgálata, vagy apaság megállapítása iránt stb. indult perekben, mint ez a büntető eljárásban már előbb kialakult.

III.

A kriminalisztika, írja erről már idézett munkájában Sztrogovics professzor, „az a tudományos diszciplína, amely a bűncselekmények nyomozásának eljárásait kutatja”.¹⁰ Ez a rövid meghatározás csak a kriminalisztika tudományos kutatási területének központját öleli fel. Így lényegesen közelebb visz a kriminalisztika fogalmának meghatározásához az a meghatározás, amelyet a kriminalisztika tankönyvei adnak erről a tudományról.¹¹ Eszerint a kriminalisztika a büntetőeljárás jogban a bűncselekmények feltárására, a büntetettek megállapítására és üldözésére szolgáló bizonyítékok felkutatásának, megőrzésének és vizsgálatának, valamint a bűncselekmények megelőzésének technikai és taktikai eljárásait, módszereit és eszközeit kutató tudomány.

E meghatározásból világosan kettőoszthatók — mint erre már röviden rámutattunk — az eljárások, módszerek és eszközök aszerint, hogy ezek egyrészt a jogtudományban és az ezen alapuló joggyakorlatban gyökereznek-e, másrészt a természettudományok széles tudományos tárházának eredményei, amelyeket átvesz és saját céljaira formál a kriminalisztika.

Az eljárások, módszerek, valamint a technikai eszközök alkalmazásának eljárási jogi formáit a büntető-, s ottani alkalmazása körében a polgári eljárási törvénykönyv normái szabják meg.

A kriminalisztika tudományában és az egyes kriminalisztikai vizsgálatok során az egyes cselekményeket aszerint határolja el a kriminalisztika tudó-

⁸ B. H. 1954. évf. 174. o.

⁹ Büntető perrendtartás kommentárja. Bp. 1957. 263. o.

¹⁰ M. Sz. Sztrogovics i. m. 54. o.

¹¹ *Kriminalisztika*, Moszkva, 1950.; *Jurigycseszkij szlovarj*, Moszkva, 1956.; *Kriminalisztika*, Moszkva 1958.

mánya, hogy ezek a krimináltaktika, a kriminalisztikai metodika vagy technika területére tartoznak.

E szerint a felosztás szerint a kriminalisztikai taktikának a feladata, hogy az elmélet és a gyakorlat, valamint az állandóan bővülő technikai-természettudományi adatok alkalmazásával általában kidolgozza a bizonyítékok megszerzésének taktikáját. Ez nemcsak azt jelenti, hogy a kriminalisztika a szakmunkák sorában kidolgozza például a tanúkihallgatás, a helyszíni szemle, a házkutatás stb. legjobb lefolytatásának taktikáját. A kriminalisztika taktikai része elméletileg és gyakorlatilag feldolgozza a törvényben általánosságban felsorolt valamennyi bizonyítási eszköz általános alkalmazásának eljárásait, és ezen túl szervezési intézkedéseket ajánl és részletesen felöleli a bizonyítási eszközöket általában.

A kriminalisztika módszertana az általános taktikai eljárások és eszközök speciális alkalmazása egy-egy hasonló elkövetési jellegű bűncselekmény kategória nyomozására. Így például kidolgozza azokat a gyakorlati módszereket, amelyek a gyilkosságok nyomozása során általában alkalmazásra kerülnek. Ugyanakkor azonban egyes elkövetési típusok, mint például lőfegyverrel elkövetett gyilkosság, vagy méreggel elkövetett gyilkosság nyomozásának módszertana egyes monografikus feldolgozások témája.

A kriminalisztikai technika egységesen segíti mind a taktikai, mind a módszertani eljárások, eszközök legtökéletesebb foganatosítását azáltal, hogy kidolgozza és a természettudományok köréből alkalmazásra ajánlja a legújabb eljárásokat és eszközöket.

A büntetőeljárás Alapelvek először foglalják törvénybe valamennyi bűncselekmény feltárásának követelményét. Ez kétségtelenül abban az irányban hat, hogy a nyomozó szervek csakúgy, mint a büntető bíróságok, munkájuk további tökéletesítésének segítségét várják a kriminalisztikától. Ebben a vonatkozásban is figyelemre méltó C. P. Mitricsevnnek, a jogtudományok doktorának „A kriminalisztika feladatai” cím alatt, a Goszudarsztvo i Pravo 1958 decemberi számában publikált cikke, amelyben főleg a nyomozási operatív felderítő tevékenység megjavítása mellett száll síkra. A kriminalisztika eredményeinek fejlesztésére irányuló követelések ennél azonban nyilván szélesebb körűek az új eljárási Alapelvek megvilágításában. Természetesen távolról sem a kizárólagosság igényével, az alábbiakban mégis megjelölhető néhány olyan terület, amelyeknek kriminalisztikai tudományos kutatása a felmerülő új feladatok megoldására jogosan várható.

I. A szovjet büntetőeljárás jog Alapelveinek serkentő hatása a kriminalisztika tudományának fejlődésére mindenekelőtt azon a területen keresendő, ami a nyomozás tervezésén túl, az egész bűnözés elleni harc tervszerűségét mozdtítja elő.

A nyomozás tervezése a szovjet kriminalisztikának az egyik legjobban feldolgozott területe. Ezt megfelelően tükrözi a szovjet kriminalisztikai irodalom 1936—1955. évekről közzétett bibliográfiája is.¹² A többszáz monográfia és cikk felöleli a nyomozás tervezésének, a feltevések felállításának és ellenőrzésének kérdését általában. Az irodalomnak nagyon értékes monográfiái és dolgozatai foglalkoznak például a gyanúsított kihallgatásának, a tanúk kihallgatásának, a szembesítés, a fiataalkorúak kihallgatásának, a felismertetésre

¹² Ja. D. Sztrechina, R. I. Cirulnikova, *Bibliograficeszkij ukazatyely literatury po szovjetszkaj kriminalisztikye za 1936—1955. g.* Moszkva, 1956.

való feltárásnak, házkutatás és lefoglalás, a tárgyi bizonyítékok megszerzése, a helyszíni szemle, a nyomozási kísérlet, a személy- és tárgykörözés célszerű taktikájával, tehát a kriminalisztikai taktika — mondhatni minden kérdésével.

Ennek ellenére a taktika, éppen úgy, mint a technika is, az a terület, ahol a bűnözés elleni harc tapasztalatainak összegyűjtésében, az eredmények általánosításában, a mutatkozó hiányosságok okainak elemzésében és megszüntetésében nincsen megállás. Természetes, hogy amikor oly nagy társadalmi erőfeszítések történnek a bűnözés elleni harcban, mint amilyeneket a XXI. kongresszus határozatai előírnyoznak, ez a tökéletesedő munka gazdag új tapasztalatait kell eredményezze.

A nyomozás tervezése különösen és a krimináltaktika általában sohasem merevedik sablonná, hanem elszakadás nélkül nyomon követi a bűnözés morfológiájának minden, még legkisebb változását is. Ezért a bűncselekményeknek újabb és újabb formában való jelentkezése ezeknek az új bűnözési formáknak megfelelő bűnüldözési taktika kialakulását kell maga után vonja. Ennek a gondolatsornak betetezése csak annak megállapítása lehet, hogy a kriminálmorfológiai kutatásoknak ki kell terjedniök annak elmélyült kutatására is, hogy melyek és milyen jellegűek konkrétan azok a burzsoá erkölcsi és magatartási csökevények, amelyek a bűnözés előmozdító tényezőiként jelentkeznek s a bűnözés konkrét okait képezik, s milyen módon kell ezek ellen harcolni a büntetőjog eszközeivel.

2. A krimináltaktika fejlődése elválaszthatatlanul összefügg az egyes bűncselekmények nyomozási módszereinek tökéletesedésével. A kriminálmorfológia abban a felfogásban, hogy ez az általános taktikai elveknek az egyes bűncselekmények nyomozásában való legcélszerűbb felhasználási eljárásait jelenti, a szovjet kriminalisztikai tudományos irodalomban gazdag eredményeket mutat. Azonban a fejlődés ezen a téren is új és még újabb erőfeszítéseket követel. Ezt az új tapasztalatok és főleg a célszerűen vezetett kriminálmorfológiai kutatások eredményei bőséges adatokkal támasztják alá. Az Alapelvek a bűnözés elleni harcban külön is megjelölik azokat a területeket, amelyek ellen a bűnüldözés éle legelső sorban irányul.

A Szovjetunióban ma az államellenes, társadalomellenes magatartásnak az a megjelenési formája, amely a szovjet társadalmi rendszerrel való bűnös szembefordulás formájában bűncselekményként jelentkezett — már megszűnt bűncselekmény kategória. Az állam védelmét a Szovjetunióban az imperialistáknak átdobott ügynökei veszélyeztetik, akiket körmönfont mesterkedésekkel vetnek be a Szovjetunió és hozzátehetjük a népi demokratikus államok ellen. „Az agresszív imperialista körök legfőbb reményüket a felforgató, kém és diverziós tevékenységre, a Szovjetunió ellen irányuló különféle provokációs cselekmények előkészítésére alapozzák. Az Egyesült Államok a Szovjetunió és a többi szocialista ország ellen irányuló felforgató tevékenységüket, az ügyeikbe való durva beavatkozást ma már hivatalos politika rangjára emelte” — mondotta A. N. Seljepin a XXI. kongresszus vitája során.¹³

Következésképpen a bűnüldözés éle az ilyen idegen bűnöző elemek ellen irányul, míg más tekintetben a társadalmi tulajdon védelme, az állampolgárok jogainak, testi épségének, egészségének, vagyonának védelmezése felé fordul.

¹³ Az SzKP. XXI. kongresszusa. Kossuth Kiadó, 1959. 563. o.

Ezeknek a bűncselekményeknek jelentős a társadalmi veszélyessége és alkalmasak arra, hogy a szovjet embert megzavarják békés alkotómunkájában.

A kriminálmotodikai irodalom, elsősorban a gyakorlat eredményeire támaszkodva, kidolgozta ezeknek a bűncselekményeknek nyomozási módszereit. Ezek a módszerek azonban akkor, amikor a társadalom óriási többségének cselekvő részvételére lehet számítani a bűnözés elleni harcban, komoly változtatásokat kell végrehajtaniok, mind a felderítő, mind a nyomozási munka során. Miután ezeknek a cselekményeknek egy bizonyos része közvetlenül a társadalmi bíróságok elbírálása felé gravitál, ez szükségképpen új nyomozási módszereket követel egyrészt, másrészt pedig új és eddig még csak alig alkalmazott, de rendkívül nagy jelentőségű társadalmi erőket is felhasználhat támaszául a bűnüldözés céljaira. Nem kétséges, hogy ezek a tényezők új értékekkel fogják gazdagítani a kriminalisztikai módszertan irodalmát, amely mögött a sok eredményes erőlesztítés sikere áll, s az irodalom hasznosan fog tevékenykedni akkor, amikor ezeknek a sikereknek és legjobb tapasztalatoknak általánosításával és terjesztésével intézményesen foglalkozik.

3. Az SZKP XX. kongresszusa a Szovjetunió ipari fejlődésének óriási eredményeit rögzítette, és az egész világ békeszerető embereit lelkesítő távlatokat állított a szovjet nép alkotó lendülete elé. Ennek a szédületes ipari fejlődésnek az eredményei természetesen elsődlegesen a szovjet nép boldogabb, gazdagabb életét szolgálják. Azonban az ipari fejlődés a maga sajátos területén rendkívüli lendületet ad a kriminalisztikai technika fejlődésének is.

Jóval túlmenne egyetlen cikk korlátain, ha a krimináltechnika fejlődése körében valamennyi új kutatási területet számbavennénk. Ezért lényegében két kérdés az, amelyik első pillanatban is ezen a területen a legfontosabbnak látszik. Az első a nyomozási és főleg szakértői szervek felszereltségének kérdése.

A Szovjetunió ipari fejlődése ezen a területen mindenben biztosítja, hogy a legszélesebb körben alkalmazhassanak olyan könnyen kezelhető, valóban minden egyes nyomozónak rendelkezésére álló nyomozási felszerelést, ami lehetővé teszi a bizonyítékok tökéletes felismerését és rögzítését. A fényképezési ipar ezúttal, csak mint bűnügyi dokumentációs eszközt érintve, olyan ipari fejlődésen ment keresztül a Szovjetunióban, hogy ma a kézbe illő nyomozótáska mindazt tartalmazza a fényképezőgép, megvilágítási eszközök, lencserendszerek, filmanyagok és minden egyéb technikai felszerelés tekintetében, ami a szó betű szerinti értelmében minden feladat megoldását lehetővé teszi az eljáró nyomozó számára. Ugyanakkor a tökéletesen felszerelt és kiváló eszközökkel rendelkező nyomozó abban a helyzetben van, hogy megfeleljen annak a követelésnek, amely csak azt a magas színvonalú munkát fogadja el, amelynek technikai feltételei biztosítottak. Ennek kihatásai a bűnüldözés eredményességére rendkívül előrelendítő erejűek.

Korunk megfejti az atom végső titkait. Az új felfedezések alkalmazásának sorában a kriminalisztika is megtalálja azokat az új tudományos eszközöket, melyeket céljaira erről a területről vesz igénybe. A kobalt 60. izotóp gamma-sugárzásának alkalmazása a kriminalisztikában kiterjedt vizsgálatok tárgya. A szovjet kutatások segítséget jelentenek például az NDK bűnüldöző tudományos szerveinek ahhoz, hogy maguk is alkalmazzák az új lehetőségeket feltáró eljárásokat olyan területeken, ahol az eddig alkalmazott röntgenográfia úgy látszik, teljesítőképessége végére ért.

Az ujjlenyomatok színezése területén például a ninhidrin alkalmazása

új jelenség, amely nem ismeretlen az imperialista államok kriminalisztikai technikájában sem. Ha tanulmányozzuk e szerves vegyi anyag alkalmazásának ütemeit ehhez mérjük, világosan látható, hogy a szovjet kutatások évekkal járnak a tőkés világ ilyen irányú eredményei előtt.

E példalódzás csak alátámaszthatja, hogy éveink új technikai, fizikai és kémiai felfedezései még bőséges felhasználási anyagot jelentenek a kriminalisztika számára eszközökben és főleg laboratóriumi vizsgálati eljárásokban. A kriminalisztika természettudományi területe ezek felismerésével, alkalmazási módjuk megállapításával további lendületet ad a gyakorlati bűnügyi dolgozók munkájának, újabb és újabb tudományos eszközökkel és eljárásokkal gazdagítva fegyvertárukat.

4. Mélyen tanulságos a XXI. kongresszus beszámolójában a kriminalisztika sajátos fejlődési feladatainak számbavétele során, amit Hruscsov elvtárs arról mondott, hogy a bűnözés elleni harcban milyen kiemelkedő jelentősége van a nevelő és a megelőző tevékenységnek. A bűnözés megelőzésének tevékenysége elsődlegesen társadalmi jellegű és politikai tevékenység, és természetesen nem szűkíthető le egyszerű vagy talán nem is olyan egyszerű kriminalisztikai kérdéssé.

A kriminalisztika tudománya azonban komoly figyelemmel fordul a kriminálprofilaktika, a bűnözés megelőzése felé. A bűnözés megelőzésének vannak elsődleges társadalmi erői, ez a hatalmas erő a bűncselekmények elkövetésén felháborodott munkások, parasztok jogos haragja, amely megütkezve az észlelt bűncselekményeken, kinyilvánítja erejét. A kriminalisztika két fő irányban foglalkozik a bűnügyi megelőzés kérdéseivel. Az egyik a technika területe, a másik terület a kriminalisztika rendszerével kapcsolatosan az általános igazgatási és más szervezési területek meg nem oldott vagy rosszul megoldott szabályozásainak megfelelő szignalizálását jelenti.

A kriminalisztikai technikában a szem számára nem látható sugarak alkalmazása és technikai jellegű védő és riasztó rendszerek létesítése — ha nem is teljesen feldolgozott kutatási terület, viszont — távolról sem újszerű már. Az ultrahang, az infravörös sugarak alkalmazása, fotocellák és villamos relék kombinálása ezen a területen azonban még korántsem oldott meg egyrészt minden kérdést, másrészt pedig fejlődnie kell abban az irányban is, hogy ezek a rendszerek minél szélesebb körben terjedjenek el. Ha a technika fejlődésével ezek úgy hozzátartozhatnak egy-egy ipari vagy kereskedelmi objektum felszereltségéhez, mint mondjuk a telefon — ez az összes betöréscselekmények megelőzését rohamosan vinné előre. Az ilyen fejlődés elvárása távolról sem tartozik a képzelgések területére, hanem a kutatásoknak gyakorlatilag is folyamatban levő területe. A krimináltaktika s a bűnügy kapcsán megismert és a bűncselekmények elkövetését megnehezítő vagy kizáró szervezeti formák vizsgálatával a bűnügyi megelőzés területén fontos feladatokat kell még megoldjon.

Feladatok mutatkoznak továbbá a bűnüldözési nyilvántartás számos területén. Természetes, hogy a nyilvántartás terjedelmessége éppen úgy veszélyes az eredményességre, mint ennek ellenkezője: a hiányos nyilvántartás. A nyilvántartások „élővé” tétele a kriminalisztikai taktikának olyan területe, ahol a számos elméleti cikk nyomán a gyakorlat még mindig nem kapta meg azt a segítséget, amit joggal elvár. A nyilvántartási technikában, ha nem is a számológépek, de újabb eljárások, mint például a fényképeknek filmfelvéte-

lekkel való helyettesítése mind a felismertetésben, mind a körözésben komoly segítséget jelenthet általános elterjedése esetén.

A nyilvántartások rendszere természetesen nemcsak a már ismert bűnözők nyilvántartásával foglalkozik, hanem ide sorol a modus operandik, az elkövetési módszerek és eszközök nyilvántartása, a körözött tárgyak, a bűncselekmény helyszínén talált eszközök, különösen lőszerek, fegyverek stb. nyilvántartása. Külön említést kell tenni a bűnöző személyek írásainak nyilvántartásáról, amikor az írás mint az okiratok meghamisításának egyik módja éppen a körmönfont bűnözők, csalási bűncselekmények gyakori velejárója. A nyilvántartások egész rendszere olyan kutatási terület, amely még számos kidolgozatlan probléma megoldását követeli meg a bűnözés elleni harc, s különösen a bűnözés teljes felszámolásának sikeres megoldására. Teljesen egyet kell érteni A. A. Piontkovszkij professzorral, a tudományok érdemes művelőjével, aki megállapítja: „A megelőzési intézkedések iránti csökkenő figyelem már önmagában is olyan feltétel, amely kedvezőleg hat a bűnözési jelenségek létezésére a szocialista társadalomban.”¹⁴

5. A kriminalisztika, amikor a bűnözés megelőzésének bizonyos és fenntebb távról sem kimerítően felsorolt területein a bűnözés megelőzésével foglalkozik, egy egész sor további kérdés felé teremt kapcsolatot. A kriminalisztika egyes kérdéseinek vizsgálata átnyúlik a társadalmi tudományok más területeire. Így a bűnözés okainak vizsgálata a krimináleitológia, a bűnözés főmáinak vizsgálata a kriminálmorfológia, a bűnözés sűrűségének és előfordulási helyeinek vizsgálata, a bűnüldözés eredményességének számszerű mérése a kriminálstatisztika feladata. Ezek olyan területek, amelyek a kriminalisztika művelőinek és más társadalmi tudományokkal foglalkozó tudományos kutatóknak együttes vizsgálatait, elemzéseit nyomán világíthatók meg. A kriminalisztika rendszere tekintetében kérdéses, hogy ezeket a területeket csak érinti-e, vagy adható-e a kriminalisztikának olyan széles rendszertani meghatározása, amely ezeket a területeket is, legalábbis a kriminalisztikai feladatok megoldásához igényelt mértékben, részben ide kapcsolja. E kérdések vizsgálata azonban túlmegy annak a kérdésnek szűk vizsgálati keretein, amely egyetlen cikkben az új szovjet büntetőeljárás Alapelvek egyes intézkedéseinek a kriminalisztika fejlődésére gyakorolt hatásának fő irányait keresi.

*

Összegezésül kétségtelenül megállapítható, hogy a Szovjetunióban az a cél és feladat, amelyet a XXI. kongresszus a bűnözés felszámolására az egész szovjet nép elé tűzött a társadalom olyan magas fejlettsége szakaszán, mint a kommunizmusba való átmenet szakasza, közvetlen és mindenben reálisan megoldható feladat. Ennek a feladatnak a megoldásában jelentős eredményeket jelentenek azok a törvényalkotások, amelyek megszabják a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntetőjogi és büntetőeljárás jogi Alapelveit. Ezek a jogszabályok, amikor megkövetelik minden bűncselekmény felderítését és igazságos megbüntetését, a feladat kitűzésével a szovjet kriminalisztikai tudomány hatalmas fellendülését vonják maguk után.

Nem volna helyes tudomást nem venni arról, hogy a kriminalisztika tudománya az imperialista államokban is fejlődik és számos területen, min-

¹⁴ A. A. Piontkovszkij, *A bűnözés okai a Szovjetunióban és az ellene folytatott harc.* Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo, 1959. 3. sz. 98. o.

denekelőtt technikai, fizikai és vegyszeti területen le nem becsülhető eredményeket mutat fel. Milyen különbözőek azonban azok az okok, amelyek a fejlődés mögött állanak! A Szovjetunióban a bűnözés elleni harcban a bűnözés teljes felszámolására indult el a kriminalisztika újabb fejlődése. A tőkés országokban nem a bűnözés csökkenése, hanem éppen ellenkezőleg, a bűnözés szertelen elterjedése, sűrűségének állandó növekedése, jellegének egyre kegyetlenebb eldurvulása az, ami kikényszeríti a dollár és más egységben számolt milliókat a kriminalisztika fejlesztésére. A tőkés államok a bűnüldözés élet mindenekelőtt saját dolgozó tömegeik demokratikus törekvései ellen irányítják és a kriminalisztika tudományát főleg arra használják, hogy hamis bizonyítékokat fabrikáljanak sötét céljaik igazságszolgáltatási eszközökkel történő megvalósításához.

A kriminalisztika fejlődése a tőkés államokban, amint erre utaltunk, technikailag jelentős, azonban a kriminalisztika tudománya a tőkés államokban — s ez természetes — nélkülözi az egyetlen tudományos módszert, a materiális-dialektikus tudományos kutatási módszert. A tudománytalan eszközök, az elvetemült célokra való elsődleges felhasználás, az imperialista államok kriminalisztikájának tudományos jellegét már régen megszüntette.

A kriminalisztika kóros burjánzását mutatja a tőkés államokban például egy új „műszer”, a „lie detector”, amely körül a szaksajtóban elég hangos lármát csaptak. Ez a gép, az ún. „hazugság mérő” komplexen méri a vérnyomást, lélegzést, szívverést és ennek ütemességét, az izzadság kiválasztását, és arra volna hivatott felelni, hogy a kihallgatott hazudik-e vagy sem. Innen a szerkezet elnevezése. Ez a torz masina, ha nem használnák oly sötét célok érdekében, mint amire esetenként használják, komikus játékszer lehetne csak.

A „lie detector” méltó társa a különböző narkotikumok alkalmazása a kihallgatás során. Teljesen világos ennek az eszköznek tudománytalansága, mint a penthotal, nátriumamitol, amit főleg az USA-ban alkalmaznak, ún. „igazság szérum” elnevezéssel; mindenekelőtt világos ennek a módszernek egészségromboló embertelensége, ugyanakkor azonban sajátos belső logikátlanossága is. A gondolkodási folyamatok eredményének keresése akkor, amikor a gondolkozási mechanizmust elkábítják — fából vaskarika. Ezek az eszközök lényegében kivétel nélkül olyan kényszereszközök, amelyenek alkalmazását a szocialista államok törvényhozása szigorúan tiltja, s azok ellen, akik — ha nem is ilyen, de bárminő — kényszereszköz alkalmazására vetemednének, szigorú büntetés kiszabását rendeli el.

Ismeretes az is, hogy az ujjlenyomatok nyilvántartása a kriminalisztikában lényegében a századforduló óta alkalmazott módszer. Az ujjlenyomatok egy ember élete során megváltozhatatlanok és az embermilliárdok végtelen sorában is megismételhetetlenek. Az angol kriminalisták, akik ezt a nyilvántartási módszert elterjesztették, gyarmatosító utazásaik során „vették kölcsön” a kínai néptől, ahol az ujjlenyomatok alkalmazása éppen a fenti sajátosságok folytán már hosszú évszázadok óta ismert, lényegében pecséték vagy éppen aláírás helyett. A büntetett személyek ujjlenyomatainak nyilvántartása az FBI nyomozószervei hajszájának lett egyik eszköze, amely az Egyesült Államokban a haladó gondolkodású embereket megalázó, minden becületet embert a bűnözőkre alkalmazott eljárásnak vet alá. Ma az USA bűnüldöző szervei a tudománytalanul felhalmozott és mániákusan gyűjtött ujjlenyomatok százmillióival lényegében az egész államokbeli lakosságot

felölelik. A tudománytalan módszer azonban éppen itt idézi elő e rendszer tudománytalanná válásának kóros tüneteit. A milliányi ujjlenyomat kezelése és az adott esetben tudományos felkészüléssel való elemzése már meghaladja a szervezési kereteket, s most elektronikus számológépeket próbálnak e célra alkalmazni a gondolkodó és képzett krimináltechnikus helyén, akinek képességei itt már véget érnek. Ezek a példálódzások a burzsoá kriminalisztika tudománytalanságának csőd jelenségei.¹⁵ Ezek az ellentmondások a burzsoá kriminalisztika fejlődésének alakulására egészében jellemzőek.

IV.

1. A szovjet büntetőeljárásjogi Alapelvek a XX. kongresszus határozatainak értelmében jöttek létre és abban a szédítő iramú fejlődésben fejtik ki majd hatásukat megannyi más törvénnyel együtt, amely a kommunizmus építésének történelmi szakasza. Ez a fejlődés a Szovjetunióban a legviharosabb és úttörő jellegű. A fejlődés lendülete azonban kihat a szocialista tábor országainak összességére, amelyek megsokszorozzák erőfeszítéseiket, hogy a szocialista internacionalizmus segítségével élve, a saját eredményeikre építve, közelítsék meg azt a küszöböt, amelyen a szocialista tábor országai megközelítőleg egy időben érnek el a kommunizmus társadalmi rendjéhez. Ezek az erőfeszítések elsődlegesen társadalom-politikai és gazdasági erőfeszítések.

A fejlődés azonban más területeken is arányos kell legyen a szocialista országok között. Sok más terület mellett, de nem utolsósorban, a bűnözés elleni harc feladatainak megoldásában is. Ezek a távlatok felvetik annak szükségességét, hogy a nyomozástudomány fejlesztésében is meggyorsuljon előrehaladásunk.

Magyarországon a kriminalisztika fejlődése elmaradottabb, mint a szocialista tábor néhány más országában. Így például a Szovjetunióban már a cári uralom alatt is európai színvonalon állott a kriminalisztika művelése. Az ismert orosz kriminalisták közül Burinszkij, az első oroszországi kriminalisztikai laboratórium létesítője, munkásságáért 1898-ban Lomonoszov-díjat kapott. Hans Gross, a burzsoá kriminalisztika egyik úttörője, évekig dolgozott a prágai egyetemen. Magyarországon a kriminalisztika tudományának elismerésében a felszabadulás előtt nem jutottunk el addig, hogy ez a diszciplína egyetemi oktatás tárgya lehetett volna. Ezen a téren éppen ezért jelentős az a kezdeményezés, amely felismerve ennek a kérdésnek horderejét, ez idő szerint már megkezdte a kriminalisztika rendszeres egyetemi oktatását. A jogtudomány és a büntetőjogi gyakorlat irányítói azonban több alkalommal is hangzottak a további fejlődés meggyorsításának szükségességét.

E téren a Szovjetunió törekvései, a kriminalisztika fejlesztésében elért kimagasló nemzetközi eredményei, sok segítséget jelenthetnek. A fentebb említett bibliográfia például,¹⁶ majd 12 ív terjedelemben ismerteti az utóbbi húsz esztendő tudományos és gyakorlati kriminalisztikai munkásságának eredményeit. Csehszlovákia tudományos intézete és szakfolyóirata, az NDK-ban a Humboldt-egyetem katedrája és tudományos intézete, szakajtója, Románia kutató- és vizsgáló intézete, a haladott kriminalisztikai tevékenység egy-egy elméleti és gyakorlati központja.

¹⁵ *Kriminalisztik*, Hamburg, 1957. VIII. sz.

¹⁶ Ja. D. Sztrechina, R. I. Ciruljnikova, *Bibliograficeszkij ukazatyely literaturi po szovjetszkaj kriminalisztikiye za 1936—1955. g.* Moszkva, 1956.

A fenti fejtegetések kerete, anélkül, hogy ez kísérlet lenne átfogó következtetések levonására, lehetővé teszi néhány tanulság levonását, amelyek esetleg hasznosíthatók a további fejlődés során.

Feltehető, hogy a kriminalisztikai munka fejlődésére segítőtleg hatna olyan nyilvánosság megteremtése, amely a kriminalisztikai tudományoknak elméletileg is és gyakorlatilag is az eddiginél nagyobb nyilvánosságot adna. Örömmel kell köszöntenit olyan jelenségeket, hogy ezen a területen az egyetemeken részletes kutató munka folyik, amely abban is jelentkezik, hogy ilyen irányú tudományos disszertáció is került már megvitatás alá.

A fejlődésben azonban mind a szaksajtó részvétele, mind viták, ankétok megtartása, a nyomozás, az ügyészi és bírói, valamint elméleti és oktatói kriminalisztikai dolgozók bevonásával ezt a nyilvánosságot és ezzel az érdeklődést fokozhatná a kriminalisztika művelése iránt. Az ilyen fáradság a mindennapi gyakorlat számára is előnyös volna.

Nem lehet kétséges, hogy a bűnüldözésben mutatkozó tapasztalatok, eredmények megtárgyalása segítene a bevált módszerek ismertté válásában, közös erőfeszítést jelenthetne a hiányosságok megszüntetésében. Azok a kezdeményezések, amelyek annak idején ilyen természetű munkaközösséget működtettek, ha csak rövid ideig is, elég széles érdeklődést váltottak ki.

Hasznos volna a kriminalisztika tudományának fejlődésére azoknak a tapasztalatoknak megismerése, amelyeket például e téren a Szovjetunió jogi egyetemeinek oktatási hálózatában szereztek, s ugyanígy más népi demokratikus országok is. Így például Pawel Horoszowski lengyel tudós oktatói és kutató tevékenységének, a csehszlovák és más publikációk széleskörű hozzáférhetővé tétele a gyakorlat dolgozói számára bizonyára értékes segítséget jelentene.

A kriminalisztika tudománya számára a nyilvánosság megteremtése közös tevékenységre kapcsolhatná össze nemcsak a nyomozókat általában, hanem a nyomozást irányító ügyészi szervezet eziránt érdeklődő dolgozóit, a büntető bírakat, a bűnügyi szakértőket és azokat a védőket, akik éppen ilyen irányú ismereteik bővítésével juthatnának abba a helyzetbe, hogy tudományos felkészültséggel kezdeményezzenek vitát egy-egy büntető ügy egyes eljárási osekmenyei során a felmerült bizonyítékok értékéről.

A kriminalisztika nyilvánossága nyilván magával hozná, hogy az egyetemeken a gyakorlat feladatainak ellátására készülő generáció figyelmét szélesebb körben irányulna e kérdések felé. Az arányok számbavételével is figyelemre méltó, hogy a szovjet kriminalisztikai bibliográfia több száz, egyetemeken készült, szakdolgozatot tart nyilván, s az ilyen lendületes tudományos tevékenység a gyakorlat számára csak előnyököt jelenthet.

2. Kétségtelenül komoly jelentősége van annak, hogy a kriminalisztika egyetemi oktatási diszciplína lett. Ez azt eredményezi, hogy a kriminalisztika tudományának alapvető ismereteivel rendelkező fiatalabb dolgozók sora kerül gyakorlati feladatok ellátására. Az a tény azonban, hogy ez az oktatás csak most kezdődött el, felveti annak kérdését, hogy az ilyen oktatásban részt nem vett gyakorlati dolgozók milyen úton ismerkedhetnek meg a kriminalisztika alapfogalmaival és legáltalánosabb gyakorlati módszereivel. Ez a kérdés éppen a nyomozás dolgozóit, akik munkájuk megkezdése előtt és folyamatosan is rendkívül jelentős ismereteket nyújtó oktatásban vesznek részt, talán nem annyira érinti, mint az igazságszolgáltatásban más minőségben résztvevőket. Viszont az állandó fejlődés az utánképzés valamilyen

intézményesített formájának kidolgozását teszi szükségessé a büntető eljárásban tevékenykedő minden személy számára.

Kétségtelen, hogy átfogó munkák publikálása, a szaksajtó ilyen irányú érdeklődése, amennyiben az általánosan hozzáférhető, ebben a lényegében öntevékeny továbbképzésben biztosítaná az alapvető és elemi lehetőségeket.

Ákár az egyetem, akár a kriminalisztikai munkának más intézményesített célokkal működő központja, azt a feladatot is elvégezhetné, hogy rendszeresen figyelemmel kísérje a külföldön megjelenő szaksajtót, ismertesse az újabb eljárásokat és eredményeket. Az a technikai felszerelés, amellyel például a budapesti egyetem máris rendelkezik, már elég sok lehetőséget biztosíthat arra is, hogy az új eljárások gyakorlati kipróbálását elvégezhessék.

A szakmai oktatás kerete éppen egyetemi szinten túlmegy a kizárólagosan alapfogalmak megismertetését szolgáló kereten. Éppen az egyetemi szintű oktatás mozdíthatná általában elő azt a törekvést, hogy szakértőink szakmai fejlődése minden területen, minden szakértőnél lépést tarthasson a gyors fejlődéssel. A szakértő kinevezésekor kétségtelenül elbírálásra kerül abból a szempontból, hogy a kérdéses területnek elméletileg és gyakorlatilag egyaránt szakembere-e. A szakértőkkel azonban működésük egész tartama alatt, s főleg az állandó szakértőkkel olyan szempontból is foglalkozni szükséges, hogy szakképzettségüket mindenkor korszerű színvonalon tarthassák. Ez kétségtelenül az oktatás fejlesztésében is új távlatokat nyithatna meg, s a szakértőknek nemcsak fejlődését segítően elő, de megszerzett tapasztalataik is közkincsé válhatnak a továbbképzés során.

3. A bűnüldözés egész területére érvényes a Szovjetunióban oly széles perspektívában kibontakozó törekvés a tömegek bevonására a bűnözés elleni harcba. A tömegeket érdekli ez a harc elsősorban azért, mert tudják, hogy a szocialista államban ez az ő érdekeiket szolgálja. Vajon lehet-e azt mondani, hogy a kriminalisztika területén, főleg a bűncselekmények megelőzésében nincs mit tanulni a tömegektől? Csak meg kell keresni az egyes kollektívák dolgozóit, ahol éppen egy bűnügy került a hatóságok elé, milyen érdeklődéssel kísérik annak sorsát, elintézését. Nyilvánvaló, hogy a bűnügy tanulságainak levonásából bőven kivennék részüket az érintett terület dolgozói, ha véleményük iránt több érdeklődést tapasztalának.

Ismeretes, hogy az NDK-ban a bíróság és más, az igazságszolgáltatásban résztvevő hatóságok dolgozói egy-egy bűnügy kapcsán megtárgyalják a dolgozókkal az ügy tanulságait és bőséges támogatást adnak a dolgozóknak hasonló jelenségek megismétlődésének elhárítására; de ennél semmivel sem kevesebb az a tanulság, amelyet a dolgozók adhatnak megfelelő elhárító intézkedések kidolgozására az érintett hatóságok dolgozóinak.

Ezen a területen ez a tömegszervező munka jórészt ölelkezik azokkal a kérdésekkel, amelyek a kriminalisztika tudományának nagyobb nyilvánosságával függenek össze. Ilyen vonatkozásban minden adat érdekli a dolgozókat. Amilyen hiba volt például a bűnüldözési adatoknak évekig való teljes eltitkolása, úgy a Statisztikai Havi Közleményekben közzétett adatok nemcsak az ezen a területen fennálló helyzetről adnak már általános tájékoztatást, hanem lehetetlenné teszik azt a demagógiát, amely ezen a területen a kétségtelenül elkövetett hibák mértéktelen eltúlzásával sok kárt okozott. A bűnözés elleni harcban a tömegek mozgósítása természetesen nem a kriminalisztika elméleti és gyakorlati művelőinek valamiféle kiváltsága, de kétségtelen, hogy ezen a téren áll fenn ilyen kötelesség, a tömegek bölcsességétől ezen a téren is

éppen úgy tanulniuk kell az elmélet és gyakorlat dolgozóinak, mint az élet bármely más területén. Ennek a folyamatnak kiszélesítése mindkét irányban komoly eredményeket biztosíthat azzal, hogy ennek adatait a tömegek elé tárja.

*

A Szovjetunió új törvényalkotásai, egészükben és részleteikben is a szocialista jog új, demokratikusabb és haladottabb szintjén mutatnak példát az egész szocialista tábor számára. Ezek a törvények a szocializmus építésének harcoss és győzelmeikkel teli negyven esztendejének tapasztalatait, a szovjet jogtudósok munkájának eredményeit foglalják össze. Az új feladatok megoldásának széles sorában ezek a törvényalkotások előre lendítik a bűnözés elleni harc sikeres megvívásának ügyét. Ezt a célt szolgálja a sok új megoldandó feladatot kapott kriminalisztika fejlődése is. A jogágazatok fejlődése mellett, a büntetőjognak ez a fontos segédtudománya is megsokszorozza erőfeszítéseit és újabb eredményekkel gazdagítja a bűnözés elleni küzdelem tudományos fegyvertárát.

A bűnözés elleni harc sikeres megvívása a szocialista embert egy régi bajtól szabadítja meg, amikor a történelem leküzdött kórjai közé sorolja a társadalom egészét oly sokat gyöttrő jelenségeket, a bűnözést. Mindezek a törvényalkotások, a reájuk épülő segédtudományok, új kutatási területek közös erőfeszítései sikerrel támasztják alá a társadalomnak a pártvezette harcát a bűnözés felszámolásáért és a tudomány eszközeivel szolgálják ezen a területen a kommunizmus építésének ügyét. Ennek a fejlődésnek lendületével, a tapasztalatok kölcsönös felhasználásával, a proletárinternacionalizmus szellemében minden szocialista országnak módjában áll még gyorsabban és hatékonyabban dolgozni a sajátos feladatoknak minél jobb megvalósításán.

КРИМИНАЛИСТИКА-НАУЧНОЕ ОРУЖИЕ В БОРЬБЕ С ПРЕСТУПЛЕНИЕМ

Дюла Алапи

Статья в связи с основными принципами уголовно-процессуального права, принятыми 25 декабря 1958 г. в Советском Союзе, рассматривает те перспективы, которые стоят перед развитием криминалистики. Новые уголовные законы Советского Союза ясно выражают все общие принципиальные основы, цели и задачи социалистического уголовного права. Осуществление решений этих задач необходимо везде на общих основах с полным учетом местных и национальных особенностей.

Советский Союз в общественном развитии достиг такой высокой степени в строительстве коммунизма, что полная ликвидация преступлений является реальной задачей. Борьба против преступлений в первую очередь происходит с вовлечением в нее всего общества, и это вовсе не означает ограничение задач карательных органов государства. Напротив, укрепление карательных органов необходимо, и оно требует не механического численного увеличения, а дальнейшего развития культуры выработки и широкого применения новых научных открытий методов и средств. Нахождение и распространение этих новых методов является задачей криминалистики, использование которой помогает каждому участнику уголовного процесса в том, чтобы наилучшим образом выполнить процессуальные действия, падающие на него.

Раскрытие криминалистики в тех рамках, в которых новый закон требует раскрытия каждого поступка, в первую очередь предполагает планомерное ведение борьбы против преступления. Это делает необходимым систематическое усовершенствование криминальной тактики и планирования следствия отдельных преступлений. Для этого верную основу дает использование опыта криминал-морфологических наблюдений с той точки зрения, какие новые формы и варианты показывают отдельные преступления.

В постоянно формирующейся криминалистской методике нужно применять новые результаты криминальной тактики. Именно различные формы преступления, выявляющие большие изменения, требуют, чтобы работники карательных органов применяли новые следственные методы и тактические средства, уже проверенные в борьбе с новыми формами преступления. В связи с этим необходимо разработать новые способы, которые вытекают из вовлечения широких кругов общества в борьбу с преступлением, и помогать этим новым силам во всех областях успешно бороться с преступлением.

Значительные изменения для быстрого усовершенствования криминальной техники можно ожидать от результатов грандиозного развития советской техники.

В статье указывается, что техническое развитие является значительным и в криминалистике империалистических государств. Но очень резко подчеркивается разница, что в империалистических странах криминалистская техника развивается в результате быстрого возрастания числа преступлений и их грубого характера, в то время как развитие криминалистики социалистических стран служит полной ликвидации преступлений. В империалистических государствах ненаучные методы приводят к такому результату, что техническое развитие переходит на службу бесчеловечных целей империалистической борьбы с преступлением и теряет научный характер.

Для ускорения развития венгерской криминалистики автор прежде всего считает необходимым создание общественной публичности. Он подчеркивает, что кроме недавно введенного университетского обучения, необходима постоянная дальнейшая квалификация во всех частях карательных органов, но особенно в работе специалистов по преступлению. Он подчеркивает, что нужно найти те организационные формы, в которых можно обеспечить результаты опыта масс для успешной борьбы с преступлением, а после некоторого развития с созданием основ, начать борьбу для полной ликвидации преступления

LA CRIMINALISTIQUE COMME ARME SCIENTIFIQUE DE LA LUTTE CONTRE LA CRIMINALITÉ

Gyula Alapy

A propos de l'article 1er des principes fondamentaux de la procédure pénale soviétique adoptés en date du 25 décembre 1958, l'étude examine les perspectives du développement de la criminalistique. Les nouvelles lois pénales de l'Union Soviétique expriment avec précision les principes généraux, les buts et les tâches du droit pénal socialiste. Ces tâches doivent être partout résolues sur ces bases communes, mais en tenant compte intégral des particularités nationales.

Au cours de l'édification du communisme, l'Union Soviétique est arrivée à une étape tellement avancée de l'évolution sociale, où l'extirpation de la criminalité apparaît déjà comme un but réel. Par sa codification, la lutte contre la criminalité est poursuivie en premier lieu avec la participation de la société entière, ce qui ne signifie point que les tâches des organes d'État s'occupant de la repression des infractions deviennent par là plus limitées. Au contraire, il devient nécessaire de renforcer les organes de répression, ce qui exige non pas un simple accroissement numérique, mais un développement culturel progressif, l'élaboration de nouveaux procédés, méthodes et moyens scientifiques, ainsi que leur application étendue. La recherche et la diffusion de ces nouvelles méthodes constituent une tâche de la criminalistique ; leur utilisation aide tous les participants de la procédure criminelle à exécuter les actes de procédure qui les concernent de la manière la plus efficace.

Dans la situation actuelle, où la nouvelle loi exige la découverte de toutes les infractions l'évolution de la criminalistique présuppose la conduite méthodique de la lutte contre la criminalité, ce qui rend nécessaire un perfectionnement systématique de la tactique criminelle, et du plan de l'instruction des infractions. Pour avoir des fondements solides, il convient d'enrichir les expériences des observations criminomorphologiques, par l'examen des nouvelles formes ou variations de la perpétration des infractions.

Les résultats nouveaux de la tactique criminelle doivent être appliqués dans les méthodes criminalistiques, qui doivent être continuellement révisées. Ce sont, en effet, les formes toujours changeantes de la perpétration des infractions qui exigent que les méthodes d'enquête offrent aux travailleurs des organes de répression de nouveaux procédés tactiques et de nouveaux moyens pour combattre les formes nouvelles des crimes. On doit trouver les formes procédurales conformes à la participation des larges masses

de la société à la lutte contre la criminalité, et qui aident ces nouvelles forces à se faire valoir dans tous les domaines de la lutte.

Par suite du développement grandiose de la technique soviétique, on doit aussi s'attendre à des résultats importants sur le terrain du perfectionnement rapide de la technique criminalistique.

L'article fait remarquer que la criminalistique des États impérialistes connaît aussi un développement technique fort important. Il souligne cependant la différence qui existe entre les États impérialistes et socialistes. Tandis que dans les premiers, le développement de la technique criminalistique est à attribuer à la forte croissance de la criminalité et au caractère toujours plus brutal de la perpétration des crimes, dans les États socialistes, il est mis au service de la liquidation complète de la criminalité. Dans les États impérialistes, les méthodes antiscientifiques ont pour résultat de mettre le progrès technique au service des buts inhumains de la répression impérialiste, en lui faisant perdre tout son caractère scientifique.

Pour favoriser le développement de la criminalistique en Hongrie, l'auteur considère comme éminemment nécessaire la création d'une publicité sociale satisfaisante. Il souligne qu'en dehors de l'enseignement de la criminalistique, récemment introduit dans nos universités, un perfectionnement professionnel est également indispensable à tous les organes de répression, et en particulier aux experts criminalistes. Il souligne qu'il faut trouver les formes d'organisation qui permettent d'utiliser les expériences des masses, en vue de rendre la répression plus efficace. Ce n'est qu'ainsi, qu'après un certain processus d'évolution, et lorsque les bases en seront suffisamment établies, on pourra entreprendre la lutte pour la liquidation complète de la criminalité.

SZEMLE

A hazai állam- és jogtudományi dokumentáció kérdései

NAGY LAJOS

I.

A termelési technika megszerzett tapasztalatainak tanulmányozása és továbbfejlesztése a termelőmunka eredményességének egyik előfeltétele. A tudományos munka terén ez a gyakorlati tétel abban a vonatkozásban érvényesül, hogy a kutatást az elért eredmények mindenoldalú ismeretére kell alapozni, felismerve és kikerülve egyidejűleg a tudományos munka elmechanizálásának, a kitaposott utakhoz és módszerekhez való ragaszkodásnak veszélyeit, amelyek ellentmondanak a tudományos kutatás lényegének. A tudományos ismeretek rendszeres nyilvántartásának szükségességét egy további szempont is indokolja. A tudományos ismeretek szaporodása következtében objektív törvényszerűségként jelentkezik egy szakosítási folyamat. Ennek során tudományos munkamegosztásnak kell kialakulnia nemcsak az egyes tudományágak között, de azokon belül is. Az egyes szakterületek közötti összefüggések felismerése és feltárása — amely a szakismeretek elmélyítése mellett előfeltétele a magasabbfokú, mindenoldalú megismerésnek — csak az ismeretek rendszeres és áttekinthető nyilvántartása alapján lehetséges.

A műszaki és egyes biológiai tudományok — a termeléssel, a gyakorlattal való szoros kapcsolatuk következtében — ezt a szükségességet inkább érzik, s ezért ezeken a területeken a tudományos adatszolgáltatás általában szervezettebb és jobban működik, mint a társadalomtudományok terén, ahol ez a kapcsolat nem annyira szükségszerű. Itt a kutatási eredmények gyakorlati használhatósága és eredményessége lassabban, több tényező huzamosabb megfigyelése s a természettudományi kísérletezést helyettesítő adatgyűjtés és statisztikai feldolgozás után ellenőrizhető. Mindezeknek következtében a társadalomtudományok terén a tudományos adatok rendszeres nyilvántartása mind ez ideig nem volt annyira elemi szükségesség, mint általában az ún. alkalmazott tudományok terén. A tudományok hallatlanul gyors ütemű fejlődése, az egyes tudományágak közötti kapcsolatok kiszélesedése, a szocialista társadalomtudományok egyre exaktabb, konkrétebb jellege, a felhasználandó és többoldalú tudományos megfigyelésre épített adatok tömege és sokfélesége azonban a társadalomtudományok terén is egyre sürgetőbben követelik a tudományos ismereteknek, eredményeknek olyan rendszeres, könnyen áttekinthető, továbbfejleszhető és mindezek következtében gyakorlatilag is hasznosítható gyűjtését, nyilvántartását és közvetítését, amely a részletkérdések vonatkozásában is megbízható eligazítást, tájékoztatást, adatgyűjtést bocsát a kutató vagy a gyakorlati szakember rendelkezésére mind a mindennapi élet által felvetett és halasztást nem tűrő problémák feletti döntést illetően, mind pedig a továbbkutatás céljaira.

A szellemi munka racionalizálására irányuló törekvés egyidejű magával a szellemi munkával. A XX. század elejétől kezdve a szellemi munka ésszerűsítése terén az addigi módszerek — csoportos kutatás, kollektív feldolgozások stb. — mellett egy újfajta tevékenység jelentkezett: a dokumentáció. A tevékenységet a legtöbb modern nyelvben ezzel az újlatin elnevezéssel — esetleg más körülírással¹ — jelölik meg. Ennek ellenére a dokumentáció fogalmának, feladatainak, munkaterületének, módszereinek stb. részlet-

¹ A Szovjetunóban a dokumentációs tevékenységre a „tudományos tájékoztatás” megjelölést használják. Így pl. a Szovjet Tudományos Akadémia mellett szervezett Tudományos Tájékoztató Intézet látja el a tudományos dokumentáció feladatait (bibliográfiai mutatók, referáló folyóiratok, figyelőszolgálat stb.) Vö. P. P. Nikitin: *Szovetszküe referatnüe zszurnalü*. Vesztnik Vüszsej Skolü, 1955. 3. sz. 58—60. o. Maga a „dokumentáció” elnevezés (документация) kizárólag abban a legszűkebb értelemben használatos, hogy az valaminek bizonyítását jelenti.

kérdései ma sem egységesen eldöntött kérdések, s a legáltalánosabb jegyeket felőlelő meghatározásokon túlmenően az említett részletkérdéseket illetően még meg lehetőségteljes eltérések, viták stb. vannak. Maguknak az alapvető jegyeknek tekintetében azonban lényeges eltérés a különféle felfogások és gyakorlatok között nincsen, és a dokumentáció jelentősége a szellemi munka organizációja terén ma már minden kétséget kizáróan elismert. A fogalom meghatározására irányuló törekvések „dokumentum” alatt ebben a vonatkozásban általában minden olyan dolgot, tárgyat értenek, amely alkalmas valaminek bizonyítására, valamivel kapcsolatos tájékoztatásra. A dokumentálás azt a tevékenységet jelenti, amely valamely tételt, állítást ilyen dokumentumokkal támaszt alá. a dokumentáció pedig az ilyen természetű adatoknak, a dokumentumoknak rendszeres gyűjtését, nyilvántartását és közvetítését jelenti.² A dokumentáció elméletének feladata ehhez képest az, hogy a szellemi munka szervezésével és technikájával kapcsolatosan kidolgozza az ésszerű módszereket, normákat és irányelveket abból a célból, hogy a dokumentáció valóban a legmegfelelőbb feltételeket biztosítsa a szellemi munka eredményességéhez.

II.

A dokumentáció hazai szervezeti kérdéseinek rövid áttekintésével kapcsolatban előre kell bocsátani, hogy a dokumentációnak hazánkban a legutóbbi időkig nem volt szervezete, hagyománya és nem voltak meghonosodott módszerei. A tudományos tájékoztatás területén elért eredmények sem közösségi, tervszerű elgondolás, hanem egyéni erőfeszítések eredményei voltak. A felszabadulást követően a dokumentáció országos csúcsszerve a Tudományos Tanács keretében működő Országos Dokumentációs Központ (1949–1950), majd az Országos Könyvtári Központ (1950–1952.) volt.³ Az Országos Könyvtári Központ megszüntetésével (2042–13/1952. M. T. sz. rend.) a Központnak a dokumentációs tevékenység feletti felügyeletével és irányításával kapcsolatos munkakörét az Országos Széchényi Könyvtár kapta meg. A könyvtárügy és a dokumentáció ilyen módon történt egyesítésével elvi tisztázást nyert a dokumentáció és a könyvtárügy alá- vagy mellérendeltségének korábban felvetődött problémája. A hazai könyvtárügy történetében mérföldkövet jelentő könyvtári törvény (1956. évi 5. sz. tvr.) a dokumentációs tevékenység szabályozásával kapcsolatban is a törvény által létrehozott új szervezeti formáknak: a könyvtári hálózatnak keretei között, de lényegében az eddigi fejlődés eredményei alapján szabályozza a kérdést, s a jövő-fejlődést ezekben a keretekben irányozza elő. A dokumentációs tevékenységet minden vonatkozásban (szervezet, módszerek, méretek stb.) a hálózati szükségek határozzák meg. A törvény értelmében a dokumentációs intézményeket a hálózatnak erre legalkalmasabb könyvtára mellett megszervezni és a dokumentációval jelenleg is foglalkozó intézményeket a szakmailag legmegfelelőbb könyvtárokhoz kell kapcsolni. A továbbiakban a törvény a könyvtárak és a könyvtári hálózatok feladatai közé iktatja a dokumentáció megszervezését azokon a területeken, ahol ilyen nem működik.⁴

² Hazai viszonylatban a dokumentáció célját tételesjogi szabály is meghatározza. Eszerint: „A dokumentáció célja könyvekben, könyvtárakban és egyéb forrásokban fellelhető tudományos és gyakorlati eredményeknek és tapasztalatoknak az érdekelték részére hozzáférhetővé tétele (közvetítése)”. (4118/1949. Korm. sz. rendelet.) A dokumentumanyagra mint általában rögzített adatra (írás, levél, rajz, film stb.) részletes tételesjogi felsorolást ad – levéltári vonatkozásban – az RNK. 1957. évi 353. sz. tv. 24. §. Az újabb irodalomban vö. Otto Frank, *Einführung in die Dokumentation*. Beuth-Vertriebe, Berlin, 1949. 3–4. o.; Irina Petruláková – Zdenek Madar, *Vypořádkování stav právnej dokumentácie v Československu*. Právny Obzor XLII. 1959. 35. o.; A különféle fogalom meghatározásokra nálunk ld. Pataky Ernő, *A tudományos dokumentáció (tájékoztató)*. Mezőgazd. Ktár. Bp. [Soks.] 1955. 10. és köv. o. Elméletileg sokkal szélesebb síkon tárgyalja a dokumentum és a dokumentáció lényegét a dokumentáció mindmáig klasszikus kézikönyve, P. Otlet, *Traité de documentation*. Van Keerbergen, Bruxelles, 1934. 6, 43. stb. hasáb. Ugyanígy H. W. Eppelscheimer, *Die Dokumentation als Organisation geistiger Arbeit*. Nachrichten für Dokumentation. I–1950. 1. füzet 4. o.

³ Az időszakról beszámol Tóth András, *A magyar dokumentációs hálózat időszervi kérdései*. Könyvtárügyi Szemle, II–1951. 17–30. o.

⁴ Ld. bővebben Kovács Máté, *A magyar könyvtári törvény alapelvei, célkitűzései és művelődéspolitikai jelentősége*. Magyar Könyvszemle, LXXII–1956. 194. és köv. o. A dokumentáció szervezeti kérdéseit részletesen áttekinti legújabbban Veredy Gyula

Tudományszervezői feladatkörükben az MTA könyvtártudományi főbizottsága, továbbá a könyvtári törvény alapján létrehozott Országos Könyvtárügyi Tanács foglalkoznak a dokumentáció kérdéseivel.⁵

Az állam- és jogtudományok terén a felszabadulás előtt rendszeres dokumentációs munka nem folyt. A tudományos tájékoztatással kapcsolatos munkák a bibliografikus feldolgozások szintjén maradtak,⁶ bár számos, ma a dokumentáció feladatkörébe tartozó részletfeladat teljesítésére sor került. A felszabadulást követő első időszakban az Országos Dokumentációs Központ és az Országos Könyvtári Központ tevékenységüket inkább műszaki tudományos téren fejtették ki — ahol a dokumentációnak bizonyos hagyományai voltak —, s az állam- és jogtudományok vonatkozásában csupán néhány eseti intézkedés történt.⁷ Lényeges eredmény várható azonban ezen a téren attól a körülménytől, hogy az Országgyűlési Könyvtár, amely már pár év óta⁸ nyilvános könyvtárként működik, országos jellegű állam- és jogtudományi, illetve államigazgatási alapkönyvtár lett.⁹ Az Országgyűlési Könyvtár alapkönyvtárrá történt kijelölésétől eltelt rövid idő alatt a könyvtári tevékenységet meghaladó, dokumentációs tevékenységet jelentő eredményeket (a szakirodalom mélyebb mértékű feltárása, a feltárás eredményeinek közzététele és a szakirodalom közvetítését elősegítő szolgáltatások — fordítások, önálló időszakos vagy tárgyi összeállítások, bibliográfiák stb. —) megvalósítani alig tudott, eltekintve attól, hogy a Könyvtár jogi folyóiratanyagának egy részét — egy korábbi megállapodás értelmében — az Állam- és Jogtudományi Intézet feldolgozza. Az Országgyűlési Könyvtárnak a jogi dokumentáció terén tett kezdeti lépései¹⁰ azonban arra a reményre jogosítanak, hogy a Könyvtár hatalmas és az országban legteljesebb jogi anyaga a modern dokumentáció eszközeivel meg fogja könnyíteni az elméleti és gyakorlati jogi dolgozók munkásságát.

A jogtudományi dokumentáció területén a legkiterjedtebb feldolgozó, nyilvántartó és közvetítő munkát az MTA Állam- és Jogtudományi Intézete végzi, amely az Országos Dokumentációs Központ fennállása idején a jogtudományi dokumentációs központ funkcióit is ellátta, s amelynek jogi dokumentációs adatgyűjtése a leggazdagabb. Dokumentációs tevékenységével mind az állami legfelsőbb szervek, mind pedig a tudományos kutatás céljait szolgálja.

Állami szerveink — minisztériumok, igazságügyi, államigazgatási stb. központi szervek — belső használatra jelentős jogi dokumentációs munkálatokat is végeznek — anyaggyűjtés, nyilvántartás, fordítások stb. —, ezek azonban külső kutató számára természetszerűen nehezen vagy egyáltalában nem hozzáférhetők.

A nem szorosan vett jogi dokumentációs intézmények tevékenysége közül a jogi kutatást — az érintkező területeken, mint pl. tervjog, munkajog, pénzügyi jog stb. — elsősorban a közgazdaságtudományi intézmények tevékenysége segíti.¹¹ Az általános

Az ETO és a magyarországi dokumentáció szervezési kérdései. Magyar Könyvszemle LXXIV — 1958. 166 — 175. o., ahol a továbbfejlesztés érdekében több konkrét javaslatot dolgoz ki.

⁵ Az MTA könyvtárügyi főbizottságának ez irányú tevékenységéről ld. Kóhalmi Béla, *Könyvtárügyünk, MTA nyelv- és irodalomtudományi osztályának közleményei.* 6. köt. 374 — 376. o. Az Országos Könyvtárügyi Tanács dokumentációs szakbizottságának felállításával kapcsolatban ld. Haraszthy Gyula, *Az Országos Könyvtárügyi Tanács és a magyar könyvtárügy időszervi kérdései.* Magyar Könyvszemle, LXXIII — 1957. 322. o.

⁶ Vö. *A magyar jogi bibliográfiai irodalom kérdései* c. tanulmányomat. JK. VIII — 1953. 450 — 457. o.

⁷ Ilyen volt pl. az az intézkedés, hogy az Orsz. Könyvtári Központnak, utóbb a Műszaki Könyvtárnak a fordításokból járó kézirati kötelempéldányokból (69/1951. M. T. sz. rend. 5. §.) a jogi anyagot az Állam- és Jogtudományi Intézet kapja meg. Az időszakban egyébként állam- és jogtudományi szakmai dokumentációs központ — más tudományágak mintájára — nem volt, az állam- és jogtudományi dokumentációs központ funkcióit az Állam- és Jogtudományi Intézet dokumentációs osztálya látta el.

⁸ 2042 — 13/1952. V. 14. sz. M. T. rend.

⁹ 164/1958. M. M. sz. utasítás.

¹⁰ Ilyen pl. mindenekelőtt a magyar tanácsköztársasági dokumentumanyag összegyűjtése és a kutatás céljait szolgáló gyűjtemény összeállítása ebből az anyagból. Ld. *A Magyar Tanácsköztársaság kiadványai és az első kommunista kiadványok.* Az Országgyűlési Könyvtár Magyar Tanácsköztársaság különgyűjteménye. Szerk. Vértés György, Jegyzetsoksz. Váll. Bp. [Soksz.] 1958. 496 o. c. mutatót.

¹¹ Ld. alább a 40. sz. jegyzetet.

gyűjtőkörű nagykönyvtárak a rendszeres könyvtári tájékoztatás keretén belül kifejtett tevékenységükkel (gyarapodási jegyzékek, bibliográfiák, módszertani kérdésekkel kapcsolatos kiadványok stb.) ebben a vonatkozásban is elősegítik a kutatást.

A dokumentációs szervezet és tevékenység minden részletkérdésének vizsgálata meghaladná a dolgozat kereteit.¹² Az egyes tudományos szakágak dokumentációjával kapcsolatban felvetett problémák¹³ ismeretében a dolgozat áttekinti a jogtudományi dokumentáció hazai eredményeit, s ezzel kapcsolatban néhány részletkérdésben a legközelebbi tennivalókat is megkísérli felvázolni. Ezek a célkitűzések adják a tanulmány szerkezeti összetételét is, amelyben nem a felhasznált dokumentációs módszerek és azok eredménye,¹⁴ hanem a dokumentációs feldolgozás alá kerülő anyag természete a kérdések csoportosításának elsődleges alapja.

III.

Az állam- és jogtudományi dokumentáció területén az adatgyűjtés, rendszerezés, nyilvántartás és közvetítés módszereivel kapcsolatban a dokumentáció általános elmélete és gyakorlata szolgál alapul, amely azonban a részletkérdésekben alkalmazkodik az állam- és jogtudományok sajátosságaihoz. Az általános elméleti kérdések közül mindegyiknél a dokumentációs adatgyűjtés és feldolgozás módszertanát, a rendszerezés alapjaként pedig itt is azt az alapelvet kell alkalmazni, hogy a dokumentációnak követnie kell a tudomány rendszerét, jelen esetben az állam- és jogtudomány szakági tagozódását. Az állam- és jogtudományi munka sajátossága azonban az, hogy a dokumentum forrásértékének az állam- és jogtudományok terén van egy olyan ismérve, amelynek alapján — eltérően más tudományágak sajátosságaitól — a dokumentumokat ebben a vonatkozásban két alapvető csoportba kell sorolni. Ez az ismérv a dokumentum tartalmának a tételes jogszabály, a normatív aktus kategóriájába való tartozása. Ez a körülmény legtöbbször objektív ismérvek alapján minden kétséget kizáróan megállapítható, mert a jogszabályok meghozatalának és közzétételének az állam alaptörvényében: az alkotmányban és több részletjogszabályban meghatározott feltételei vannak. Hasonló, az egész ismeretanyagra vonatkozóan alkalmazható csoportosítási lehetőség a társadalom-

¹² Nincs lehetőség arra, hogy bővebben foglalkozzam a szocialista országok dokumentációs szervezeteivel. A dokumentáció nemzetközi szervezetére nálunk ld. Pataky Ernő, *A tudományos tájékoztatás*. Mezőgazd. Könyvtár, Bp. [Soksz.] 1955. 43–44. o.; Markos Béla, *A bibliográfiai munka jogi szabályozása a népi demokráciákban*. Magyar Könyvszemle, LXXII—1956. 153–159. o. A külföldi irodalomban a szovjet anyagról összefoglaló áttekintések: K. R. Szimon—G. G. Kricsevszkij, *Szovetszkaja referatnaja periodika i blizsacsije zadaci ii organizacija*. Vesztnik Akademii Nauk SzSzSR. 1952. 9. sz.; P. I. Nikitin, *Szovetszkije referatnye zszurnali*. Vesztnik Vüszsej Skolü, XIII—1955. 3. sz. 58–60. o. A külföldi irodalomra összefoglaló jellegű munka: *Inventaire raisonné des services périodiques de documentation des sciences sociales*. UNESCO, Paris, 1951. 137 o.; jogi vonatkozásban pedig a *Catalogue des sources juridiques dans le monde*. 2. éd. UNESCO, Paris, 1957. 324 o. A földkerekség összes bibliográfiai és dokumentációs központjainak és különféle tájékoztató szolgálatainak tevékenységéről az UNESCO ad ki nagyobb időközökben (2–3 évenként) tájékoztatást. Ld. I. N. Malcès, *Les services bibliographiques dans le monde*. UNESCO, Paris, 1954. Az elméleti kérdéseket illetően a tudományos tájékoztatás legújabb — a külföldi fejleményeket is jó figyelemmel kísérő — hazai irodalomból: Szentmihályi János, *A könyvtári tájékoztatás módszereiről*. Magyar Könyvszemle, LXXII—1956. 1–13. o., amelyben a tudományos tájékoztatásnak az irodalom gondolat tartalmának feltárásával kapcsolatos problémáit vizsgálja. A könyvtári tájékoztatás ebben a legmagasabb formájában annyira részletekben menő tájékoztatás, amely lényegében a dokumentációs tevékenység határ vonalát érinti. Frey Tamásné, *A tájékoztató szolgálat határai a tudományos nagykönyvtárakban*. Magyar Könyvszemle, LXXIII—1957. 73–82. o.

¹³ Legújabbban ld. Jánszky Lajos, *A műszaki dokumentáció problémái és feladatai Magyarországon*. Magyar Könyvszemle, LXXII—1956. 101–111. o.; Pataky Ernő, *A mezőgazdasági dokumentáció elméleti kérdései*. Orsz. Mezőgazd. Ktár. Bp. [Soksz.] 1958. 77 o. /Az Országos Mezőgazdasági Könyvtár és Dokumentációs Központ közleményei/; Balás Sándor—Szabolcska Ferenc, *A műszaki könyvtárügy és dokumentáció változó feladatai*. Magyar Könyvszemle, LXXV—1959. 16–21. o.

¹⁴ Ezt a szerkesztet használja legújabbban Pataky, i. m. 30. és köv. o.

tudományok egyéb területein nincsen. Ennek következtében a jogi dokumentáció, anyagát tekintve, két fő területre bontható: egyrészt a tételesjogi anyagnak, a normatív aktusoknak dokumentációja, másrészt pedig az állam- és jogtudományi irodalomnak dokumentációs feldolgozása.¹⁵

E két terület természetesen egymástól nem különíthető el mereven, mechanikusan. A jogi irodalom számos kodifikációs problémát vet fel, dolgoz ki és old meg elméletileg. A tételesjogi anyaghoz szorosan kapcsolódó törvényelőkészítési anyagot ennél fogva sokszor csupán alaki ismérvek alapján — pl. a hivatalos szervek által történt közzététel ténye — lehet a jogi irodalomtól elválasztani. A normatív aktusok feldolgozása, magyarázata, kommentálása viszont nem szakítható ki a jogi irodalomból még akkor sem, ha az — mint a gyakorlatban legtöbbször — egyidejűleg tételesjogi szövegi kiadást is jelent. Mindezek ellenére a jogi dokumentáció e két alapterülete között a határvonal jól meghatározott szempontok szerint gyakorlatilag megvonható, és megfelelő utalásokkal a két terület között a kapcsolat tisztázható. Az állam- és jogtudományi dokumentáció teljes anyagának erre a két alapvető részterületre — a tételesjogi anyagra és a jogi irodalomra — való felosztása a gyakorlatban jól használható, s minthogy a két részterületre tartozó anyag vonatkozásában számos feldolgozási, módszertani stb. eltérés is tapasztalható, dolgozatomban is ezt a csoportosítást használom.

Sokkal nagyobb nehézséget jelent a jogi irodalomnak a határterületektől — politika, filozófia, történettudomány stb. — való elválasztása. Gyakorlatilag hasznosnak bizonyult ezzel kapcsolatban az a megoldás, amely az állam- és jogtudományokhoz közvetlenül kapcsolódó határterületekről azt az anyagot sorolja ide, amelynek ismérvei egyrészt a tárgyi kritérium — a jogi nézetek, illetőleg intézmények körébe tartozás —, másrészt pedig az, hogy feldolgozása az állam- és jogtudományi vizsgálódás, kutatás célkitűzésével, igényével, szempontjával történt.¹⁶ Ugyanez a helyzet a normatív aktusokkal való szabályozással közvetlen kapcsolatban álló és a műszaki stb. tudományok területéhez tartozó kérdések tekintetében is. (Pl. a szabványosítással, jogszabályi rendezéssel kapcsolatos műszaki, orvostudományi stb. kérdések.)

A fenti sajátosságokon túlmenően azonban igen hasznosnak alkalmazhatók az állam- és jogtudományi dokumentációs munkában a nyilvántartás és közvetítés technikájának általánosan elfogadott megoldásai. (Formai, földrajzi stb. alosztások a rendszerezésben, a címfelvételi, rövidítési stb. szabályok alkalmazása a feldolgozásban és közlésekben stb., stb.)

IV.

A tételes jog dokumentációja mindenekelőtt a tételes anyag közzétételi forrásainak nyilvántartását, továbbá a tételes anyagban való elsődleges tájékoztatás adását jelenti. Ide kapcsolható, mint szintén sajátos jogi dokumentációs probléma, a tételes jog alkalmazásának: a bírói gyakorlatnak, valamint az államhatalmi és államigazgatási szervek gyakorlatával kapcsolatban közzétett anyagnak dokumentálása. Ez utóbbi a tartalmi feldolgozás területén azonban további sajátos feladatokat is el kell látnia.

A tételesjogi anyag közzétételi forrásainak áttekintésénél a csoportosítás elsődleges osztási szempontjaként a közzététel időrendisége alkalmazható. A jogszabályos közzététele mind folyamatosan, mind pedig visszatekintő módon történik. A folyamatos

¹⁵ Ugyanezt a felsorolást alkalmazza az állam- és jogtudományi dokumentációra vonatkozó, általunk ismert egyetlen normatív jellegű szabály, a Csehszlovák Köztársaság Legfőbb Ügyészének a „Jogszabályok és jogi irodalom dokumentációja az ügyéségeken” c. 67/1957. Legf. ü. sz. rendelete is. A Csehszlovák Köztársaságban egyébként a jogi dokumentációnak ez a két alapvető területe szervezetenként is elválik egymástól s a jogi irodalom dokumentációját az Akadémia Jogtudományi Intézete, a tételes joganyagot pedig az Igazságügyminisztérium Jogi Intézete, illetőleg (1958 óta) törvényelőkészítő főosztálya dolgozza fel. Ld. Petruláková—Madar i. m. 44. o.

¹⁶ Tartalmilag sem fogadható el G. Popovitch nézete, amely szerint a politika tudományának nincsen saját tárgya, hanem az csupán az alkalmazott eredmények tanulmányozását lehetővé tevő módszer, az alkotmányjog hagyományos kérdéseinek kibővített szemlélete. (*Les comptes rendus analytiques en matière de science politique et de droit. Inventaire raisonné des services périodiques de documentation des sciences sociales.* UNESCO, Paris, 1955. 15. o., amely gyakorlatilag alkalmazható támpontot sem ad.

közzétételi források az állami szervek hivatalos lapjai.¹⁷ Visszatekintő jellegűek hazai viszonylatban az évenként rendszeresen közreadott, hivatalos összefoglaló jogszabálygyűjtemények.¹⁸

A hazai tételes jogszabályanyag külföldi felhasználhatóságát a tételes anyag idegen nyelvű fordításai teszik lehetővé. Rendszeres idegen nyelvű tételesjogi forráskiadványaink a felszabadulás utáni anyagra nincsenek.¹⁹ A legfontosabb jogszabályanyag azonban — hazai vagy külföldi közzétételben — esetenként kiadásra kerül.²⁰

A külföldi tételesjogi anyag dokumentálásával kapcsolatban szükséges néhány általános jellegű megjegyzést előre bocsátani. Az állam- és jogtudományok terén is kívánalom, hogy lehetőleg minden ország a saját anyagát dolgozza fel és a hazai dokumentációk kerüljenek cserére.²¹ Ennek ellenére azonban szükséges a szocialista országok tételesjogi anyagának belföldi dokumentációs feldolgozása. Ezt az indokolja, hogy a rendszeres belföldi dokumentáció tud csupán lépést tartani a szocialista országok erős ütemű jogszabályalkotásával, olyan mértékben, hogy a külföldi anyag hazai tapasztalat-szerzés céljaira is felhasználható legyen.²² További indok a külföldi jogszabályanyag rendszeres hazai feldolgozásának szükségessége mellett az, hogy a közvetítés — szakszerű fordítás — szintén a dokumentáció feladatkörébe tartozó tevékenység.

A közzétett tételes jogszabályanyagban a tájékoztatást elsődlegesen egy sajátos jellegű kiadvány : a jogszabálymutató teszi lehetővé. A jogszabálymutató mint a könyvtári és bibliografikus feldolgozáson túlmenő, elsődleges tartalmi tájékoztató eszköz kétségtelenül a dokumentációs tevékenység körébe sorolható.²³ Ennek ellenére azonban

¹⁷ A hazai tételesjogi anyag élő, kurrens közzétételi forrása az Elnöki Tanács hivatalos lapja, a : Magyar Közlöny. Ezenkívül minden szakminisztériumnak, a fővárosnak és a megyéknek is van hivatalos lapja. 1867—1949 között a törvényanyag kurrens közzétételi forrása az Országos Törvénytár, ezt követően a Magyar Közlöny, az egyéb jogszabályanyagot 1867—1945 között a Budapesti Közlöny (1919-ben : Tanácsköztársaság), 1945 óta a Magyar Közlöny tette közzé.

¹⁸ Hivatalos jellegű visszatekintő (retrospektív) tételesjogi kiadvány 1869—1944 között az Országos Törvénytár, 1949 óta a „Törvények és Rendeletok hivatalos gyűjteménye” c. hivatalos jogszabálygyűjtemény. [Egyes kötetek második kiadásban is.] Nem hivatalos jellegű retrospektív jogszabálygyűjteményeink : Magyar Törvénytár—Corpus Juris Hungarici (1000—1948); Magyar Törvények—Codex Hungaricus (1867—1945); Hatályos jogszabályok (1945—1948) stb.

¹⁹ A történeti jellegű jogszabályanyag egy része hivatalos fordításban a nemzetiségek nyelvén (1869—1917) : német, horvát, szlovák, szerb, román, orosz (1875-ig), olasz (1881-től) stb. (1920 után csak német) is megjelent.

²⁰ A legjelentősebb idegen nyelvű szövegkiadványok a : Konzstitúcija i osznovnije Zakonodatel'nie aktü Vengerszkoj Narodnoj Reszpubliki. (Moszkva, 1951 és 1954) c. gyűjtemény. Alkotmányunk szövege hivatalos jellegű kiadványban idegen nyelveken (orosz, angol, francia, német) is megjelent. Orosz nyelven ezenkívül számos törvénykönyvet (pl. büntető és büntető eljárási törvénykönyv) is kiadtak. Az újabb jogszabályból válogatott anyagot rendszeresen tesz közzé a Magyar Jogász Szövetség kiadásában megjelenő Obzor Vengerszkoj Zakonodatel'sztva (ugyanaz francia nyelven : Revue de la législation hongroise), illetőleg az Obzor Vengerszkoj Prava (1958—, francia nyelven : Revue de Droit Hongrois) c. sorozat.

²¹ Ugyanezt az eszmenetet fejezi ki Popovitch i. m. 16. o. és legújában — általános vonatkozásban — Knud Larsen, *Les services bibliographiques nationaux*. (UNESCO, Paris, 1957.), amikor a bibliográfiai világközpont megszervezésével kapcsolatban — amelyet nem tart életrevalónak — sokkal inkább kívánatosnak tartja a nemzeti bibliográfiai központok kiegészítését.

²² A szocialista országok tételesjogi anyagát 1949-től kezdődően rendszeresen feldolgozza az AJI : Külföldi jogszabályok jegyzéke, 1950—1952., Szemle 1953—1956. c. sokszorosított kiadványaiban, valamint — 1957-től kezdődően — a Dokumentációs Szemle c. kiadványban, amely a Jogtudományi Közlöny melléklete. Az egy-egy időszakot felölelő összeállítások mellett az egész ciklus anyaga az Intézet karterékanyagában áll a kutatók rendelkezésére. A külföldi tételesjogi anyagra a leg-gazdagabb az Országgyűlési Könyvtár gyűjteménye, bár ebben is számos, jelentős hiányosság van, amelyek pótlása szükséges volna.

²³ A jogszabálymutató elsődleges tájékoztatót ad a közzétett jogszabályanyagban. A jogszabálymutató elkészítésétől függően ez a tájékoztatás csupán a jogszabály tartalmát általában jelző címre, vagy pedig a jogszabály tartalmát bizonyos mélységben,

igen keveset foglalkoznak ennek a sajátos, igen nagy gyakorlati fontosságú műfajnak elméleti, módszertani kérdéseivel, pedig kétségtelen, hogy egy ilyen kritikai vizsgálat gyakorlati eredményeket hozna.²⁴ Ugyancsak sajátos jogi dokumentációs munka a bírói gyakorlat anyagának feldolgozása is.²⁵ A bírói gyakorlat közzétett anyagának retrospektív jellegű tartalmi feltárása és a gyakorlat számára való hasznosítása legcélszerűbben a tételes szövegkiadásokhoz kapcsolódó, a szorosan vett dokumentációs munkát meghaladó tevékenység.

A külföldi szocialista országok tételesjogi anyagáról készített rendszeres feldolgozások egyben jogszabálymutatóként is felhasználhatók. Egyébként természetesen ebben a vonatkozásban is érvényes az a tétel, hogy a hazailag elkészített és kiadott jogszabálymutató feltétlenül megbízhatóbb tájékoztatási segédesszék.²⁶

A szocialista országok bíróságainak gyakorlatáról belföldön dokumentációs feldolgozás nem készült. A külföldi anyag — néhány önálló kiadványtól eltekintve — elsősorban a folyóiratokban közzétett bírósági gyakorlat formájában jut el hozzánk²⁷. A közzétett bírósági határozatgyűjtemények megszerzése hazai könyvtáraink feladatai közé

az abban foglalt részletintézkedésekre is kiterjedően, végül egyéb különleges részletkérdéseket felőlelve — pl. hatályosság stb. — dolgozza ki. Ugyancsak alapvető szempont lehet a jogszabálymutató összeállításánál a többoldalú — tárgyi, időrendi, földrajzi, a jogszabályt kiadó hatóságok szerinti stb. — csoportosítás is. A jogszabálymutató fejlődési iránya ugyanis nagyon széttagolt (pl. betűsoros), elrendezéstől inkább a tartalmi csoportosítás, a lexikális összeállítástól az enciklopédikus összeállítás felé halad, ahol a fenti szempontok figyelembevétele szükséges.

Hazai viszonylatban a felszabadulás utáni időszak anyagát legrészletesebben: *A hatályos jogszabályok mutatója*. 1945—1957. Közzéteszi az Igazságügyminisztérium. Lezárva: 1957. december 31. (Közgazd. Kiadó, Bp. 1958. 208 o.) dolgozza ki. Ennek kritikai ismertetésével az elméleti és gyakorlati jogi irodalom még adós. Részletes kurrens jogszabálymutatókat közül a legtöbb hivatalos lap és néhány szakági folyóirat is. Részletesebb jogszabálymutatóink vannak a felszabadulás előtti anyagra.

²⁴ Vö. a külföldön legújabbban pl. A. Velescu recenzióját a Román Népköztársaság Igazságügyminisztériumának 1957-ben kiadott jogszabálymutatójáról. (*Studii și Cercetări Juridice*. București, II—1957. 2. sz. 294—296. o.), amelyben néhány új szempontra mutat rá az egyébként igen kiváló munka szerkesztésével kapcsolatban.

²⁵ A felszabadulást közvetlenül követő időszakban elég részletes — nem hivatalos jellegű — bírósági határozatgyűjtemények jelentek meg (a Jogtudományi Közlöny különféle — büntetőjogi, magánjogi, munkajogi stb. — döntvénytárai, 1945—1948.). A korábbi bírói gyakorlat felülvizsgálatával kapcsolatban készült, szintén nem hivatalos jellegű kiadványon (a *Legfelsőbb Bíróság határozatai*. 1—3. köt. Bp. 1951—1953.) kívül a bírói gyakorlatról részletesebb kiadvány csupán 1953. után jelent meg: *Bírósági Határozatok* címmel. A hivatalos jellegű időszakos kiadvány rövid összefoglalást ad a bírói gyakorlatban felvetődött fontosabb elvi kérdések megoldásáról, valamint a Legfelsőbb Bíróság állásfoglalásairól. Ebből az anyagból egy visszatekintő összeállítás is jelent meg az 1953—1955. évek anyagából (*Döntvénytár* I. köt. Bp. 1956.). A bírói gyakorlat kritikájával foglalkozó ún. esetmegbeszéléseket tartalmazó újabb anyagunk nincsen.

²⁶ Ld. a 22. sz. jegyzetet.

²⁷ Részletes bírói gyakorlatot közlő időszakos közlemények a szocialista országokból: önálló folyóiratként jelenik meg a *Szovjetunióban*: *Bjuleten' Verhovnogo Szuda SzSzsZR* (azelőtt: *Szudebnaja Praktika*, a Szovjetunió Legfelső Bíróságának folyóirata, Moszkva, 1957—); a *Csehszlovák Köztársaságban*: *Sbirka Rozhodnutí Československých Soudů*. Vyd. Nejvyšší Soud v Praze. Praha, 1949—. A folyóiratok közül a *Bolgár Népköztársaságban*: *Szocialiszticesko Pravo* [Szfófia]; a *Lengyel Népköztársaságban*: *Panstwo i Prawo* és a *Nowe Prawo* [Warszawa]; a *Német Demokratikus Köztársaságban*: *Neue Justiz* [Berlin]; a *Román Népköztársaságban*: *Justiția Nouă* és a *Legalitatea Populară* c. [București] folyóiratok közölnek rendszeresen bírói gyakorlatot. A legtöbb szocialista országban ezeken kívül megjelennek a bírói gyakorlat gyűjteményes kiadásai is: *Szödebnaja praktika na Vörhovniija Szöd na RNB*. Nakazatelnij otdelenija. 1956. Szfófia, Dörzs. Izd. Nauka i Iszkusztvo, 1957. 316. o.; *Entscheidungen des Obersten Gerichts der Deutschen Demokratischen Republik*. Hrsg. Obersten Gericht. *Entscheidungen in Strafsachen*, 1—3. köt. Berlin, 1951—1954.; idem in *Zivilsachen*. 1—4. köt. Berlin, 1951—1957.; *Culegere de Decizii ale Plenului și Colegiilor Tribunalului Suprem al R. P. R.* Vol. 1—2. București, Editură de Stat, 1955.

tartozik, az anyag részletesebb rendszeres feldolgozása — kivételesen készített, eseti összeállításokon kívül — meghaladja a hazai jogi dokumentáció feladatkörét.

A külföldi anyag belföldi közzététele még egy további tennivalót igényel: az eredeti nyelveken közzétett anyag magyar nyelvre való fordítását.²⁸ A tőkés országok tételesjogi anyagáról belföldi rendszeres dokumentációs feldolgozás nem készül. Néhány — esetenként kiválasztott — fontosabb jogszabály azonban ebből is fordításra kerül.²⁹

V

A jogi irodalom dokumentálásának a dokumentáció általános módszereitől és technikájától eltérő, különösebb sajátossága nincs. A hazai kiadású könyv- és folyóirati anyagról — ideértve a szocialista országokban kiadott, magyar vonatkozású állam- és jogtudományi anyagot is — rendszeres bibliográfiai feldolgozások készülnek. Ezek a feldolgozások a bibliográfia — az emberi gondolatok termékeinek csupán külső, nem tartalmi leírása — körén nem mennek túl, viszont teljességre törekednek.³⁰ A hazai anyag dokumentálása terén — ideértve a külföldre való közvetítést is — egyébként csupán részletfeladatokat látunk el.³¹ Dokumentációs munkánk számos hiánya így is szembe-tűnő.³² Legfontosabb tennivaló ezen a téren a külföld számára a belföldi irodalomról erősen válogatott, tartalmilag ismerető, referáló közlemény kiadása.

A külföldi anyagból a szocialista országok jogi könyvanyagának dokumentációs feldolgozása — egészen kivételes esetekben történt teljes fordításoktól eltekintve — csupán a nem rendszeres, eseti recenziókra szorítkozik. A szocialista országok jogi folyóirati anyagának feldolgozásával kapcsolatban azonban rendszeres és a legtöbb eredményt jelentő dokumentációs tevékenységet folytatunk. Jogi dokumentációs munkánk gerincét ez az anyag jelenti.³³

²⁸ Magyar nyelven csupán a Román Népköztársaságban adnak ki rendszeresen tételesjogi anyagot: Törvények, törvényerejű rendeletek, minisztertanácsi határozatok és rendelkezések gyűjteménye. Bukarest, 1951 —. Ez azonban — sajnos — csak szórva-nyosan, kiesésekkel és hiányokkal szerezhető be. A fontosabb jogszabályokat magyar nyelven is kiadja — sok esetben magyarázatosan — a Csehszlovák Köztársaság.

²⁹ A kutatás számára nyilvános, fordításos tételesjogi anyaga van az ÁJI-nek (kb. 4100 db, vegyesen jogszabály és irodalmi anyagról közzétett fordítás). Belső használatra néhány hazai állami szervünknek van még jogszabályfordítási anyaga. Az ÁJI. a fordításban meglevő tételesjogi anyagról időnként részletes tájékoztatást ad. (Fordítások jegyzéke. 1950—1952., Szemle 1953—1956. c. sokszorosított. Dokumentációs Szemle, 1957 — c. nyomtatott kiadványában.) Teljes áttekintést a fordítási anyagról is egy kartotékrendszerű mutató ad.

³⁰ Az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos könyvtára c. sorozatban: *Állam- és jogtudományi bibliográfia*. Összeáll. Nagy Lajos. Bp. 1953 —, eddig 5 füzetben (1945—1951; 1952; 1953; 1954—1955; 1956—1957, folyamatos).

³¹ Annotált bibliográfiai vagy tartalmi ismertetés, referáló folyóirat a belföldi folyóiratanyagról magyar nyelven nem készül. Néhány folyóiratunk (Az ÁJI Értesítője, Akad. Kiadó, Bp. 1957 —) újabbban rövid, idegen nyelvű tartalmi kivonatokat is közöl. A Jogtudományi Közlöny ez irányú korábbi (1951—1952) gyakorlatát feladta és (1953-tól) csupán idegen nyelvű címfordításokat közöl.

³² A hazai könyvanyagról szóló ismertetések, recenziók folyóiratainkban elég rendszeresen jelentek meg, számos fontos munkáról meg sem emlíkezik az irodalom. A korábbi évek anyagával kapcsolatban ld. részletesebben: *Jogi kiadványaink ismertetése és bírálata* c. tanulmányomat. JK. VII—1952. 481—494. o. A megjelent művekről adott folyamatos, megbízható közlés, valamint a jelentősebb munkák kritikai értékelése a dokumentáció feladatkörébe eső, fontos tennivaló.

³³ Az ÁJI. 1949 óta rendszeresen feldolgozza a szocialista országok legfontosabb jogi folyóiratainak anyagát. A vonatkozó kiadványok: Szovjet ... jogi folyóiratok cikkeinek kivonata. Bp. [Soksz.] 1950—1953.; Szemle. Kiad. az ÁJI dokumentációs osztálya. Bp. [Soksz.] 1953—1956.; Dokumentációs Szemle. (Jogtudományi Közlöny melléklete. Bp. 1957 —, eddig 1—4. sz.) Csupán címmegjelölés adott a: Folyóiratok tartalomjegyzéke. (Bp. [Soksz.] 1951—1955.) c. időszakszaki kiadvány. A feldolgozás szempontjai az idők folyamán többször is változtak. Az eredeti címmegjelölés mellett a kiadvány az 1950—1952. években annotációt adott minden folyóirataikról. Ezt követte (1953 —) az a gyakorlat, hogy a fontosabb cikkekről hosszabb tartalmi ismertetést adott,

Amellett, hogy a hazai dokumentációs feldolgozások vitathatatlanul hasznos szolgálatot tesznek a kurrens külföldi anyagra vonatkozó elsődleges tájékoztatás terén, az illető országok saját bibliográfiai feldolgozásait szintén figyelemmel kell kísérni. Az önálló kiadványban közzétett bibliográfia mellett³⁴ itt elsősorban a folyóiratokban közzölt kurrens bibliográfiák jöhetnek tekintetbe.³⁵ A szakági tudományos bibliográfiák részletes vizsgálata meghaladja dolgozatom kereteit.

A külföldi folyóirati anyagból készített fordításokról részletes áttekintést szintén az intézeti kiadványok adnak.³⁶ Különösen a korábbi években a külföldi folyóirati anyagból elég jelentős számban közöltek fordításokat folyóirataink, pl. a Jogtudományi Közlöny előbb felsorolt melléklapjai, az Állam és Igazgatás stb. A közzétett fordított anyagot az intézeti bibliográfiai kiadványok³⁷ részletesen felsorolják. Ugyancsak elég bő fordítási anyag található az állami szervek gyűjteményeiben, ezek azonban elsősorban belső használat céljaira készültek.

A tőkés országok néhány legfontosabb jogi folyóiratának anyagából részletes repertóriumunk van.³⁸ Az egész földkerekség jogi folyóirataira vonatkozóan csupán a külföldön közzétett általános mutatókra vagyunk utalva.³⁹

Végül meg kell emlékezni, mint a külföldi anyagra vonatkozó tájékoztató forrásról, a könyvtári tájékoztatás különféle eszközeiről.⁴⁰

a többi anyagnál csupán címjelölésre szorítkozott. Az 1957. évtől kezdődően a kiadvány ismét csupán címjelölésre szorítkozik. Az 1949. évet követő teljes külföldi feldolgozott folyóirati anyag az Intézet kartotékanyaga alapján kutatható.

³⁴ Összefoglaló jellegű bibliográfiai tájékoztatót ad ki a Szovjetunió (sajtó alatt). Nemrég jelent meg a Lengyel Népköztársaság összefoglaló jellegű bibliográfiai tájékoztatója (*Bibliographie juridique polonoise*. Red. W. Czachórski. Panstw. Izd. Naukowe, Warszawa, 1958. 135. o.) Ugyancsak készül a Csehszlovák Köztársaság idegen nyelvű válogatott bibliográfiája az 1945–1958. évekről. Vö. I. Petruková—Zd. Madar i. m. 45. oldal.

³⁵ A vezető jogi folyóiratok közül rendszeres kurrens bibliográfiát ad ki a Staat und Recht, amelynek külön bibliográfiai melléklete van (Bibliographischer Dienst Staat und Recht. Akad. Verl. Berlin, 1955—). Rendszeresen közöl minden jogágra kiterjedő belföldi bibliográfiát: a Szovjetunióban az SZGP, s legújabban a Pravovedenie [Moszkva] 1958. évi 3–4. sz.-ban közli a szocialista országok 1957. évi jogi folyóirati anyagát; a Bolgár Népköztársaságban a: Szocialiszticeszkoe Pravo (Szofija, 1952—), a Lengyel Népköztársaságban a Panstwo i Prawo (Warszawa, 1946—), a Csehszlovák Köztársaságban a Právník (Praha, 1945—), a Právní Obzor (Bratislava, 1951—), a Buletten Csehszlovackih Juriszto (Praha, 1951—), illetőleg francia nyelvű testvérlapja a Bulletin de Juristes Tchécoslovaques (Prague, 1951—). A Román Népköztársaságban a Studii si Cercetări Juridice (Bucuresti, 1957—).

³⁶ Ld. a 29. és 33. sz. jegyzeteket.

³⁷ Ld. a 30. sz. jegyzetet.

³⁸ Az ÁJI feldolgozásában 1953 óta: Nyugati folyóiratok tartalomjegyzéke. Bp. [Soks.] 1953–1956. 1957 óta az anyag az Intézeti Dokumentációs Szemlében [a Jogtudományi Közlöny melléklete] jelenik meg.

³⁹ A földkerekség összes jogi folyóirataira áttekintést ad a *Catalogue des sources juridiques dans le monde*. (2. ed. UNESCO, Paris, 1957. 423 o.) c. gyűjtemény. Az általános jellegű — tehát a jogi folyóiratokat is — áttekintő egyéb könyvtári kiadványok közül a legjobban használhatók: *Verzeichnis ausgewählter wissenschaftlicher Zeitschriften des Auslandes*. Fr. Steiner, Wiesbaden, 1957. Ism. Köhalmi Béla. Magyar Könyvszemle, LXXII—1958. 91–92. o.; *World List of Scientific Periodicals Published in the Years 1900–1950*. 3. edition. Ed. by Fr. Smith—Lent—G. B. Stratton. London, Butterworths, 1958. 420–421. o.; *Index to Legal Periodicals*. New-York, 1908—.

⁴⁰ Mind a szocialista, mind pedig a tőkés országokból származó könyvtári gyarapodási jegyzékét az ÁJI 1953. szeptembertől kezdődően rendszeresen közzétette dokumentációs kiadványaiban. A hazai könyvtárakba beérkezett külföldi könyvanyagról teljes tájékoztatást nyújtanak nagykönyvtáraink (Akadémiai, a Budapesti és Pécsi Egyetemi Könyvtárak, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár stb.) rendszeresen közreadott szerzeményezési jegyzékai. Kár, hogy jogi alapkönyvtárunknak — az Országgyűlési Könyvtárnak — ilyen kiadványa nincsen. A közgazdasági gyűjtőkörű könyvtárak (Közgazdaságtudományi Egyetem, a Központi Statisztikai Hivatal, a Magyar Nemzeti Bank, az Orsz. Tervhivatal és részben a Szabó Ervin könyvtár) két év óta közösen adják ki: Új külföldi

Jelentős probléma a hazai jogi dokumentáció terén is⁴¹ a dokumentációs anyag-nak a nyilvántartás céljait szolgáló rendezése.

Nincs teríték azoknak az ideológiai stb. nehézségeknek részletes tárgyalására, amelyeket az egyetemes tizedes osztályozásnak a szocialista társadalomtudományok, ezen belül az állam- és jogtudományok terén való alkalmazása jelent, s amelynek elemzése külön tanulmányt igényelne. A jogi dokumentáció eddigi tapasztalatai azt mutatják, hogy a dokumentációs feldolgozások nyilvántartási rendszerének azonosnak kell lennie a szocialista jogrendszer tagozódásával.⁴² Az ilyen nyilvántartási rendszer kidolgozása, folyamatos kiegészítése nagyobb nehézségeket nem okoz. Más a helyzet természetesen a könyvtári anyag nyilvántartásánál, ahol viszont a gyakorlati tapasztalat szerint a megfelelően kidolgozott egyetemes tizedes osztályozási rendszer eredményesen alkalmazható.⁴³

VII.

Az állam- és jogtudományi dokumentáció eddigi eredményeinek áttekintés^o meggyőz arról, hogy a dokumentációs szervek általában kielégítik a gyakorlatilag felmerült követelményeket. Kétségtelen azonban az is, hogy ebben a vonatkozásban a rendelkezésre álló erők ésszerűbb felhasználásával a dokumentáció eredményességét fokozni lehetne.

Szervezeti síkon ennek előfeltétele a dokumentációval foglalkozó szervek tervszerű együttműködésének biztosítása⁴⁴ és új erők bevonása a dokumentációs munkába, a meglévő feladatok kibővítése, illetőleg a dokumentációs munka minőségi megjavítása céljából.⁴⁵ Nagy segítséget nyújthatnának ezen a téren a dokumentáció elméleti kérdéseivel foglalkozó tudományos szerveink (MTA Könyvtártudományi Bizottsága, Országos Könyvtárügyi Tanács). Ugyancsak ezen a síkon kellene megvalósítani az állam- és jogtudományi dokumentációval foglalkozó összes szervek feldolgozási módszereinek egységesítését is.

A dokumentáció eredményességét segítően elő a könyvtári adatszerző és feltárási munka magasabb színvonalra való emelése. Az állam- és jogtudományi külföldi könyvanyag szerzeményezése terén szükséges volna megfelelő tervszerűség megvalósítása. a

közgazdasági művek jegyzékét, amely bizonyos értelemben országos tudományági, szakrendszerű, központi címjegyzéknek tekinthető. Ld. mindezekre bővebben: Rózsa György, *Közgazdasági könyvtáraink gyarapodási jegyzékei*. Magyar Könyvszemle, LXXIV-1958. 88. o. Az 1957-ben ugyanezen intézmények által megindított *Közgazdasági és Statisztikai Irodalmi Tájékoztató* (Bp. Közgazd. Kiadó) c. időszakos kiadvány kibővített tartalommal ad gyűjtési területéről dokumentációs tájékoztatást.

⁴¹ A külfölddel kapcsolatban ld. erről Petrusková — Madar i. m. 38 — 40. o.

⁴² Az ÁJI dokumentációs anyagának nyilvántartásánál, dokumentációs kiadványaiban, bibliográfiáiban stb. a szocialista jogrendszer tagozódásának megfelelő osztályozási rendszert dolgozott ki. Ugyancsak önálló rendszert követnek a jogi dokumentációval foglalkozó intézményeink is. Az önálló rendszer kidolgozásával és alkalmazásával kapcsolatos problémákat részletezi Petrusková — Madar i. m. 40 — 43. o.

⁴³ Jogi alapkönyvtárunknak, az Országgyűlési Könyvtárnak saját rendszere van, amely a könyvtárral együtt, annak igényei szerint fejlődik. Az ÁJI könyvtára az egyetemes tizedes osztályozást használja, a megfelelő kiegészítésekkel.

⁴⁴ Ennek során az állam- és jogtudományi alapkönyvtárnak, az Országgyűlési Könyvtárnak és az MTA Állam- és Jogtudományi Intézete Könyvtárának mint az akadémiai hálózatba tartozó könyvtárnak együttműködését kell megfelelően biztosítani. Az eddigi gyakorlat során a tennivalók ellátásával kapcsolatban átfedés nem volt, az együttműködés a feladatkörök pontos kijelölésével minden tekintetben biztosítható a további fejlődés során is.

⁴⁵ Így mindenekelőtt az egyetemek állam- és jogtudományi karait kellene bekapcsolni a dokumentációs munkába, s egyben szervezettebbé kellene tenni a dokumentációs feldolgozások összcállítást és kölcsönös cseréjét. Ugyancsak ezzel kapcsolatban kellene fokozottan biztosítani, hogy az állami főhatóságok nagyobb mértékben vegyék igénybe az állam- és jogtudományi dokumentáció eredményeit, a dokumentációs szervek adat-szolgáltató és közvetítő tevékenységét.

gyűjtőkörök bizonyos kialakítása s az egyes gyűjtési területek folyamatosságának biztosítása a jelenlegi, igen gyakran csupán eseti, ötletszerű szerzeményezés helyett. Ebben a vonatkozásban a könyvtárak közötti együttműködés még fővárosi viszonylatban is csupán részlegesen érvényesül.⁴⁶ További lépés volna a tervszerűség és az együttműködés kiszélesítése és egyben az állam- és jogtudományi munkák és folyóiratok központi címjegyzékének felállítása, amely — más tudományágak példája nyomán — talán kevés fáradtsággal megvalósítható volna. A központi címjegyzék nemcsak a kutatásnak volna fontos segédeszköze, hanem a szerzeményezési politika és a szerzeményezési egybehango- lás terén is ma már alig nélkülözhető nyilvántartás.

Az adatfeltáró munka terén a könyvtári feldolgozás minőségi megjavításának részletesebb, a gondolat tartalmát bővebben feltáró feldolgozási feltételek megteremtésé- nek problémáit szükséges részletesen kidolgozni.⁴⁷ Nem mellőzhető követelmény az eddigi kiadványok mellett a könyvtári feldolgozásokon túlmenő feltárási eredmények, össze- foglalások stb. közzététele. Ugyanide kapcsolódik az egységes osztályozási rendszer kidolgozásának problémája is.

A dokumentációs feldolgozások terén mindenekelőtt a dokumentációs feldolgo- zások minőségének megjavítása, továbbá a rendszeresség biztosítása, illetve az „átfutási idő” megrövidítése volna az elsődleges feladat.⁴⁸

Ugyancsak az állam- és jogtudományi dokumentáció feladatkörébe tartozik a hazai ismeretanyag és eredmények külföldre való közvetítése. Ezen a téren alig teszünk valamit.⁴⁹ Ebben a vonatkozásban két tényezőt kell szem előtt tartanunk. Egyre nyilván- valóbb, hogy egy összefoglaló jellegű, nemzetek közötti vagy éppen világ-dokumentációs szerv kiépítése és főleg működésben tartása még az egyes tudományágak területein belül is megvalósíthatatlan.⁵⁰ A helyesen felfogott nemzetköziség érdeke tehát azt kívánja meg, hogy minden ország saját dokumentációját végezze el és ezt az anyagot cseréljék ki egymás között az egyes országok. Ebben a vonatkozásban a szocialista országok között a kezdeményező lépések megtörténtek, s fokozatos kiegészítésük gyümölcsöző lehetne.⁵¹ A másik körülmény az, hogy a mi esetünkben, amikor a nyelvi nehézségek is

⁴⁶ A budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem állam- és jogtudományi kara és az ÁJI közreműködnek az Országgyűlési Könyvtár szerzeményezési munkájában. (Csak esetleges kapcsolat van a vidéki egyetemek és a budapesti szerzeményező szervek között, ami annyival kevésbé elégséges, mert a könyvtárak különféle hálózatokba tar- toznak (akadémiai, tudományegyetemi stb.).

⁴⁷ Jelenleg a részletesebb feldolgozást nehezíti az, hogy a könyvtárak szakozási rend- szere nem egységes. Az Országgyűlési Könyvtárnak egy, még az 1870-es időkből származó, porosz rendszerű osztályozása van, amelyet a Könyvtár folyamatosan egészít ki a mai anyagnak megfelelően. A többi könyvtár az ETO-t használja.

⁴⁸ A jelenlegi egyetlen állami- és jogtudományi dokumentációs kiadványnak, a Jogtudományi Közöny mellékleteként kiadott Dokumentációs Szemlének 1959. január- jában megjelent legutóbbi 3–4. száma az 1957. év második feléből származó anyagot közli. A legalább egyéves, de esetleg másfél éves lemaradás miatt a legújabb időközi anyagot csupán fáradságos munkával, a folyóirati stb. irodalom részletes átkutatásával lehet esetenként feldolgozni. Ugyanilyen lemaradás van a bibliográfiai feldolgozások terén is (ld. a 30. sz. jegyzetet), amelyek csak kétévenként jelennek meg.

⁴⁹ A korábbi félbemaradt kezdeményezések után most az *Obzor Vengerszkogo Prava* (Revue de Droit Hongrois) c. folyóirat 1959. évi 2. száma kezdi meg a legfontosabb magyar jogi munkák válogatott bibliográfiájának rendszeres közlését.

⁵⁰ Vö. Popovitch i. m. 16. o. és — általános vonatkozásban — Knud Larsen, *Les services bibliographiques nationaux*. UNESCO, Paris, 1957. Ugyanez a szempont ismerhető fel az UNESCO tevékenységében is, amely elsősorban a nemzeti bibliográfiai és dokumentációs szervek kiépítését szorgalmazza. Vö. Gombocz István, *Az UNESCO könyvtári munkája*. Magyar Könyvszemle, LXXIII—1957. 209–222. o., a bibliográfiai és dokumentációs tevékenységre különösen a 215–216. o.

⁵¹ Ilyen kezdeményezés történt az MTA állam- és jogtudományi kongresszusán (1955. dec. 1–3.), amelyen a szocialista országok állam- és jogtudományi intézetei meg- állapították az együttműködés szükségességét. Hasonló döntést hoztak a szocialista országok állam- és jogtudományi intézetei a Moszkvában, 1957 júniusában tartott érte- kezletén. Bár e határozatok alapján megindult cserekapcsolatok (könyv- és folyóirati anyag kicserélése, tudományos tájékoztatás stb.) azóta sok esetben hasznos eredménye- ket jelentettek, a rendszeres együttműködés kiépítése és a dokumentációs munka egyéb területeire való kiterjesztése még ezután megvalósítandó feladat.

gátolják a külföldi olvasót abban, hogy állam- és jogtudományunk eredményeit figyelemmel kísérje, a külföld felé irányított, helyesen megválogatott dokumentációval az elsődleges tájékoztatás megadható.

A rendszeres dokumentáció a konkrét ismeretekre alapított társadalomtudományok területén fontos feladatkört tölt be. A dokumentációs munka helyes megszervezése és irányítása az állam- és jogtudományban is egyik elősegítője a továbbfejlődésnek. Amikor látjuk, hogy a természettudományok és az ún. alkalmazott tudományok területén milyen nagy erőfeszítésekkel és mennyire hathatósan szolgálja a dokumentáció a tudományok hallatlan mértékű fejlődését a XIX. század kezdete óta, pillanatnyilag nem lehet előttünk kétséges, hogy a tudományos ismeretanyag rendszeres gyűjtése és közvetítése a társadalomtudományok fejlődése terén is az eredményes munka egyik jelentős tényezője.

Történeti munkák a német munkajog területén

ALTH GUIDO

Az utóbbi két esztendőben a Német Demokratikus Köztársaság munkajogi szakirodalmja gyors egymásutánban két munkajogtörténeti munkával gyarapodott.¹

I.

A babelsbergi „Walter Ulbricht” Német Állam- és Jogtudományi Akadémia munkajogi intézetében dolgozó *F. Kunz* megbízott docens és *W. Tippmann* adjunktus tollából tanulmánykötet jelent meg, amelynek célja — az előszó szerint — az, hogy „a jogi fakultások és a Német Akadémia hallgatóinak tanulmányi segédletül szolgáljon . . . és . . . ezen túlmenően . . . az üzemekben és az igazgatási szerveknél, valamint a szakszervezetek körében a munkajog jelenlegi állásának megismerését megkönnyítse . . .”

A szerzők munkájuk felépítését és tartalmát is ezzel a célkitűzéssel indokolják, hozzáfűzve, hogy munkájuktól — amely az első kísérlet a munkajog fejlődésének egész Németországra kiterjedő bemutatására — azt remélik, hogy „a dolgozók széles körét egész Németországban meg fogja ismertetni a német munkajog fejlődésének alapvonalaisaival”.

Ezt a célkitűzést tükrözi és világítja meg Kunz és Tippmann könyvének hármas tagozódása. Az első rész Németország kapitalista munkajogának fejlődését tárgyalja a XIX. század elejétől a hitleri fasizmus szétzúzásáig. Ezen a részen belül külön szakaszt szentel az 1871 előtti és az imperializmus szakába átlépő 1871 utáni kapitalista munkajogi törvényhozás ismertetésének és bírálatának, egészen az 1918. évi novemberi forradalomig terjedően. E leíró és helyenként kritikai vázlat keretében, illetve ennek háttéréként jellemzi a gazdasági és politikai helyzetet az 1848. évi forradalmat megelőző időszakban, hangsúlyozva, hogy 1800 körül a német proletariátus mint osztály nem volt megszervezve, és politikai erőtenyezőként első ízben röviddel az 1848-as forradalom előtt a sziléziai gyári munkások felkelése alkalmával lépett a porondra.

A több mint egy évszázadon át, egészen 1918-ig hatályban volt félfeudális porosz eselédtörvény rendelkezésein kívül különösen nyomasztó volt e kor munkásaira a nők és gyermekek munkaerőjének kiszípolázása, amelynek következményeként a hadsereg utánpótlása, az újoncozás is egyre nehezebbé vált. A gyermekek munkaidejét 1839-ben állapították meg a betöltött 9. életévben, majd a szervezett munkásság megmozdulásainak hatására ezt a korhatárt 1853-ban a betöltött 12. életévben szabták meg.

A kapitalista munkaügyi törvényhozás 1871. és az 1918. évi novemberi forradalom közé eső szakaszára jellemző Németország gyors iparosodása, és ennek megfelelően a proletariátus növekedése és megizmosodása. Az erősödő munkásmozgalom első eredménye az ipartörvény novellájának (1878) kivívása. Ez bizonyos védelmet biztosított a nőknek, fiataloknak és terhes anyáknak. Intézkedett a gyárfelügyelői intézmény bevezetéséről. Ugyanebben az évben látott napvilágot „a szociáldemokrácia közveszélyes törekvéseinek leküzdéséről” szóló retrográd jellegű törvény, amelyet követtek a német munkásmozgalom által kiharcolt engedményként 1883-ban a munkás betegbiztosítási törvény, 1884-ben a balesetbiztosítási törvény és 1889-ben az öregségi és rokkantbiztosításról szóló törvény. A még ebben az évben lezajlott nagy bányász-sztrájk eredményeképpen új bányatörvény látott napvilágot 1892-ben, amelyet 1891-ben az ipartörvény újabb módosítása előzött meg. Ezekben az új jogszabályokban a munkásság nyomására tett bizonyos engedmények jelentkeztek.

¹ Frithjof Kunz — Werner Tippmann, *Die Entwicklung des Arbeitsrechts in Deutschland*. Schriftenreihe „Arbeit und Fürsorge”. Heft 19, VEB Deutscher Zentralverlag, Berlin, 1956. 132 o.; Dr. Rudolf Schneider: *Geschichte des Arbeitsrechts der Deutschen Demokratischen Republik*. Deutsches Institut für Rechtswissenschaft. Schriftenreihe „Arbeitsrecht”, Heft 3. Deutscher Zentralverlag, Berlin, 1957. 96 o.

A szerzők ezután részletes képet festenek a tarifaszerveződések problémájáról, amelynek ebben az időben még nincs jogintézményi jellege, csupán a sztrájkjal alátámasztott tényleges erejével kellett számolni.

„A német szociáldemokrata párt és a szakszervezetek reformista vezetőinek az első világháború kitérése után elkövetett árulása — írják a szerzők — azzal a következménnyel járt, hogy a munkajog terén nehéz harcok árán kivívott... engedményeket a kormány visszavonta, és hogy a kapitalista kényszerrendszabályok egyre szigorúbbak lettek.”

Kunz és Tippmann az 1918. évi novemberi polgári forradalom és a fasiszmus kezdete közötti időszak gazdasági és politikai helyzetképeinek bemutatása után a weimari alkotmányban foglalt szociális alapjogokkal kapcsolatban megállapítják, hogy ezeket kihirdették ugyan, de a jogok megvalósításának eszközeiről az alkotmány nem tett említést.

A tarifaszerveződések állami elismerése 1918-ban megtörtént ugyan, de mint a szerzők kifejtik, ez nem sok hasznot jelentett a dolgozók számára. Ugyanígy az üzemi tanácsokról szóló 1920-as törvény sem, amelynek állítólagos célja „a munkavállaló és a munkaadó közös gazdasági érdekeinek” előmozdítása lett volna. Hosszabb eszmefuttatást közölnek a szerzők a 8 órás munkanap bevezetése körüli harcokról is.

Ezután vázlatosan áttekintik a hitleri fasiszmus munkaügyi törvényhozását és annak különböző intézményeit, megállapítva, hogy a fasiszta munkaügyi jogszabályok általában a második világháború előkészítését célozták. A munkakönyvre vonatkozó rendelkezések, a munkaerővándorlás megakadályozása, a felmondási jog felfüggesztése, a hadigazdálkodás bevezetése, a munkabérek rögzítése, a munkaidő szabályozása, az anyavédelmi törvény, mind-mind a dolgozók jogainak korlátozását jelentette. A fasiszta munkajog kíméletlensége megnyilvánult a zsidó, lengyel és szovjet munkásokra vonatkozó különleges rendelkezésekben is. A fasiszta munkajog a maga egészében — állapítják meg a szerzők — a dolgozók egyre nagyobb mértékű jogfosztását jelentette, amelynek igazolására H. Rhode fasiszta jogászt idézik.

Kunz és Tippmann könyvének az előzőkben adott vázlatos ismertetéséből kitűnik, hogy a szerzők a maguk elé tűzött oktató és tájékoztató célnak megfelelően az időrendi leíró módszert alkalmazták a kapitalista-német munkajognak a fasiszmus szétzúzásáig terjedő kritikai bemutatásánál. A szerzők ezt a módszert alkalmazzák munkájuk második részében is, amely a Német Demokratikus Köztársaság szocialista munkajogának kialakulását tárja elénk, valamint munkájuk harmadik részében is, amely a nyugat-németországi munkajog fejlődését 1945 óta röviden vázolja és bírálja.

Kunz és Tippmann munkája, mint láttuk, belső tagozódásában követi az 1945 előtti történelmi szakaszok egymásutánját: császári birodalom, weimari korszak, hitleri fasiszmus. Az ehhez a tagozódáshoz alkalmazott „gazdasági és politikai helyzetképek” azonban a címen túlmenően, egyébként igen helyesen, a mindenkor társadalmi viszonyok változását is felelelik és emellett kitérnek már magában az illető időszakban alkotott különböző munkajogi vonatkozású joganyagra is. Ez a kapcsolat az inémt említett leíró módszerüknek viszont előnyére válik; nem egyszerű felsoroló munkajogtörténeti dokumentációs anyagot adnak csupán, hanem sikeresen és alaposan rávilágítanak a mindenkor, helyel-közzel aprólékosan ismertetett tételes munkajogi szabályok okozati összefüggésére is, az adott gazdasági, politikai és társadalmi helyzettel kapcsolatban.

Ugyanakkor ennek az általános háttérnek felvázolásával itt-ott a felületesség határán járó nagyvonalúság mutatkozik, nem annyira elméleti, mint inkább gyakorlati értelemben; a munka nem domborítja ki mindenütt eléggé, illetve részletadatokkal gyakran elhomályosítja a munkajogi jogszabályok lényegét, azt, ti. vajon azok a munkásosztály előnyét szolgálták-e vagy újabb eszközei voltak-e a kizsákmányolásnak. Ez az utóbbi megállapítás főleg az 1945 utáni nyugatnémetországi kapitalista munkajogi törvényhozás fejlődésével foglalkozó, kissé elnagyolt és túl rövidre fogott harmadik részre vonatkozik. A Német Demokratikus Köztársaság munkajogának kialakulását ismertető második részben is inkább az aránytalanságot lehetne kifogásolni, tekintettel arra, hogy erre a szerzők mindössze az összterjedelem egynegyedét szentelik, ami tartalmi vonatkozásban is érezteti hatását.

II.

Ezt az aránytalanságot hivatott nyilván áthidalni a másik munkajogtörténeti munka, amely *Schneider* professzor tollából a Német Jogtudományi Intézet munkajogi kiadványsorozatában jelent meg, és címe szerint is csak az új demokratikus munkajogról szól, amely 1945 óta a szovjet megszállási övezetben, majd 1949. okt. 7-e óta a Német Demokratikus Köztársaságban fejlődött ki.

Bár Schneidernek ez a munkája, amely régebbi idő óta szerepelt a Német Jogtudományi Intézet munkatervében, később jelent meg, mint Kunz és Tippmann könyve, mégis az utóbb említett szerzők és részben már a Schneider által rendelkezésükre bocsátott kézirat anyagára és elvi fejtegetéseire támaszkodva mutatták be a német demokratikus munkajog fejlődését.

Schneider munkája az új demokratikus német munkajog alapelveinek kidomborítására támaszkodik, fejtegetéseit tudományosabb rendszerbe foglalja, mint az előbb ismertett munka. A fejtegetések során összehasonlító jogi jellegű utalásokkal kitér az 1945 előtti kapitalista munkajogra is, amelynek számos rendelkezése továbbra is hatályos az 1945 utáni nyugatnémet munkajogban. Ezzel a módszerrel tömörebb és plasztikusabb helyzetképet vázol, mint Kunz és Tippmann munkája.

Schneider könyvét főrésze osztja. Az első részben a munkajog fejlődését a fasizmus szétzúzásától a Német Demokratikus Köztársaság megalapításáig terjedő időben elért eredményekben mutatja be. Megállapítja a szerző, hogy a fasizmus szétzúzása új szakaszt jelent Németország történetében, amely megteremtette az antifasiszta demokratikus erők számára az új demokratikus Németország felépítésének előfeltételét. A Szovjet Katonai Igazgatás törekvése kezdettől arra irányult, hogy elősegítse a potsdami egyezmény végrehajtását és támogassa a haladó erőknek az antifasiszta demokratikus rend felépítésére vonatkozó törekvéseit. Ezzel olyan demokratikus munkajog kialakulásának alapjait rakták le, ami a dolgozók akaratát tükrözi és kizárólag az ő érdekeiket szolgálja. Természetes, hogy az új munkajogi jogalkotás terén új feladatok merültek fel, amelyeket meg kellett oldani.

Az új német demokratikus munkajog fő elveinek ismertetése után a nagybirtok és a monopoltőke felszámolását említi, mint a demokratikus munkajog megteremtésének egyik legfontosabb előfeltételét. Ezután áttér a népi tulajdon kialakulásának kérdésére, valamint az új szocialista munkaviszony jelentőségére és a munkajognak ezekkel kapcsolatos fontos feladatára.

A Német Kommunista Párt KB-ának már 1945. június 11-én kidolgozott akcióprogramjában szerepelt a dolgozók védelme a vállalkozók önkénye és a kizsákmányolás ellen, a bér- és munkafeltételek rendezése, valamint a legális szakszervezetek visszaállítása. E követelések valóraváltásának biztosítékát jelentette a munkásegység megteremtése: Németország Szocialista Egységpártjának megalakulása. Az egyesülést kinondó pártkongresszuson elfogadott „Alapelvek”-ben szerepel az egyesülési, sztrájk- és szerződési jog, a 8 órás munkanap, a törvényes munkavédelem, különösen nők és fiatalok számára, a társadalombiztosítás új szabályozása, a munkához való jog, a betegségi, rokkantsági és öregségi biztosítás újbóli szabályozása. A párt által kidolgozott alkotmánytervezet munkajogi vonatkozású szakaszainak szövegeit közlésével viszont érdekes szövegtörténeti adalékot nyújt az olvasónak.

Az egységes szabad szakszervezetek alakítását a Szovjet Katonai Igazgatás már 1945. június 10-én kelt 2. sz. parancsa engedélyezte. A szakszervezetek megalakulása további biztosítéka volt a dolgozók munkajogi követeléseinek megvalósulásának. Fontos szerep jutott e téren az új demokratikus államapparátus fokozatos kiépítésének is. A szovjet megszállási övezetben az SZKI 1945. július 27-én kelt 17. sz. parancsa többek között igazgatási szerv felállítását engedélyezte a munka- és társadalombiztosítási ügyek ellátására. E szervnek egyik speciális feladata volt új, demokratikus munkajog alapjainak lerakása, „az antidemokratikus és nemzeti szocialista munkajogi és bérpolitika, a társadalombiztosítás és szociális gondozás németországi fasiszta rendszerének teljes felszámolása és e vonatkozásban is egy demokratikus jogrend megteremtése” — írja a szerző.

Az SZKI említett 2. sz. parancsával tette meg az első intézkedéseket a tipikusan fasiszta jogszabályok hatályon kívül helyezésére. Átmenetileg csak azokat a rendelkezéseket lehetett még alkalmazni, amelyek az újjáépítést és a dolgozók jogainak biztosítását szolgálták. A megszálló hatalmak e téren is megmutatókozó ellentéteire világít rá a szerző akkor, amikor közli, hogy az SZKI 66. sz. parancsa hatályon kívül helyezte az 1937. évi birodalmi tisztviselőtörvényt is. A Szövetséges Ellenőrző Tanács által 1945 szeptemberében kiadott törvény viszont ebben a vonatkozásban nem említette meg ezt a fasiszta jellegű törvényt. Az Ellenőrző Tanács nyugati szövetséges tagjainak — jegyzi meg Schneider — nem állott érdekében a polgári államok megbízható támaszának, a hivatásos tisztviselői karnak eltörlése.

Ahhoz, hogy a gazdasági életet a háborús romok eltakarítására és a békés termelésre át lehessen vezetni, szükségessé vált a munkaerők nyilvántartásba vétele és irányítása. Ehhez először ugyanezek az SZKI adta meg az egységes irányelveket. A munkaerő-

helyzet nemcsak a szovjet övezetben, hanem Németország egész területére vonatkozóan szükségessé tette a munkaerőirányítást. A Szövetséges Ellenőrző Tanács 1946 januárjában elrendelte „a munkaképes korban lévő lakosság számbavételét”. Ez a rendelkezés is az SZKI korábbi parancsainak nyomdokain haladt.

Az újjáépítés első hónapjaiban tehát a megszálló és az önkormányzati igazgatási szervek főcélja az volt, hogy a gazdasági kaoszt megszüntessék, a német gazdasági életet talpraállítsák. Az SZKI egyidejűleg az új munkajog kialakulásának útját is egyengette.

A könyv első fejezete, mint láttuk, az új munkajog megteremtésének és fejlődésének előfeltételeivel foglalkozott. A második fejezet ennek az új demokratikus munkajognak kezdeti kialakulásáról szól. Az első alapvető és átfogó munkajogi rendelkezések 1946 végén és 1947 elején a tartományi alkotmányokban láttak napvilágot.

Ezek sorában Schneider először az üzemi tanácsokra vonatkozó rendelkezésekkel foglalkozik, visszapillantást vetve az 1920. évi üzemi tanácsi törvény sovány és a hitleri korszak még soványabb szabályozására. Összehasonlítói jogi adalékként megemlíti a szerző az üzemi szervezetről szóló 1952. évi nyugatnémet törvényt. Megállapítása szerint az ebben foglalt szabályozás az üzemi tanácsok szerepét a kapitalista vállalkozók érdekeinek képviseletére szorított „hozzászólási joggá” és „meghallgatási joggá” zsugorította. Az üzemi tanácsok kérdésért tulajdonképpen az Ellenőrző Tanács 1946. április 10-én kiadott 22. sz. ún. üzemi törvénye szabályozta. Ebben az időben a szovjet megszállási övezet majd minden üzemében már működtek ilyen tanácsok, amelyek szilárd pozícióit harcoltak ki maguknak. Amíg az előbb említett 1920. évi üzemi törvény a vállalkozók érdekeinek képviseletét is e tanácsok köteleességévé tette, addig az utóbbi, a tanács szovjet tagjának befolyására, az üzemi tanácsot kifejezetten és egyértelműen a munkások és alkalmazottak szakmai, gazdasági és szociális érdekvédelmi szervének nyilvánította. Kimondta továbbá, hogy az üzemi tanácsok tennivalóikat a szakszervezetekkel együttműködve látják el. A szerző kiemeli, hogy ez az együttműködés az antifasiszta-demokratikus rend felépítésében és feltételei között — bár nagy a jelentősége —, de a szakszervezetekkel párhuzamosan csak átmeneti jellegű lehet. Az üzemi tanácsok funkcióit később, a Szabad Német Szakszervezeti Szövetség 1948 novemberében Bittersfeldben tartott konferenciájának határozatához képest, az üzemi szakszervezeti csoportvezetőségek vették át.

A tarifaszerveződések kötésére vonatkozó szabadság helyreállítására áttérve, a szerző fejtegetéseiben az 1918. évi német tarifarendelemben foglalt szabályozásból indul ki, amely csupán a szervezett ipari munkások számára biztosított némi jogokat, de amelyeket a kapitalista vállalkozó igyekezett a döntőbizottságokon keresztül és a nem szervezett munkások felhasználásával kijátszani. A fasiszta rendszer a béris és munkafeltételeket egyoldalúan diktálta. Az SZKI 1945. évi 180. sz. parancsa helyreállította a tarifaszerveződések kötésére, a bérek megállapítására vonatkozó jogot a szakszervezetek és a munkaadók között. A pár nappal később, 1946 januárjában napvilágot látott 26. sz. parancs a mezőgazdaságban is megengedte a tarifaszerveződések kötését és első ízben állapította meg Németországban a mezőgazdasági munkások minimális bértételeit. A tarifaszerveződésekre vonatkozó átfogó szabályozást az SZKI 1947-ben kiadott 61. sz. parancsa tartalmazta, amelyhez egy minta-kollektív szerződés is volt mellékelve. Ezzel kapcsolatban Schneider az új szabályozást egybeveti az ún. weinari köztársaság idején érvényben lévő jogi helyzettel. Az új szabályozásnak megfelelő tarifaszerveződések eleinte a népi és egyéb társadalmi tulajdonban lévő üzemekben, valamint a magánüzemekben egyformán kötötték. Ilyen vonatkozásban megkülönböztető szabályozást csak az 1950. évi, a kollektív szerződésekről szóló rendelet hozott.

A bérkérdésnek az „egyenlő munkáért, egyenlő bér” elvét biztosító szabályozását tárgyalva, a szerző részletesen kitér a fasiszta rendszer főbb rendelkezéseire, majd az SZKI idevágó parancsaival foglalkozik. Az SZKI 180. sz. parancsa, összhangban az Ellenőrző Tanács 1945. okt. 12-i direktívájával, a bérek ideiglenes rögzítését rendelte el, de minden egyéb korlátozást megszüntetett. A teljesítményi elv általános bevezetését a fennálló súlyos gazdasági helyzet még ekkor nem tette lehetővé, de a bérrögzítés fokozatos megszüntetése már akkor is elsőrendű célként szerepelt a munka termelékenységének fokozása érdekében. Ez látható az 1945. december 12-i 168. sz. parancsban is, amely a Német Birodalmi Vasutak munkásainak és alkalmazottainak bérezése kapcsán már a teljesítményi elv érvényesítése érdekében számos rendelkezést tartalmaz a szovjet megszállási övezet vonatkozásában.

Alapvető változást hozott az SZKI 1946-ban kiadott 253. sz. parancsa a nők és ifjúmunkások bérezéséről. Az Ellenőrző Tanács 1946. szeptember 16-án az „egyenlő munkáért egyenlő bér” elvét egész Németországra kiterjesztette. A különbség csak az —

írja a szerző —, hogy míg az Ellenőrző Tanács e direktívája szerint a nők és ifjúmunkások bérét egyenlő teljesítmény alapján fel lehet emelni a felnőtt férfi munkacörök bérének szintjéig, addig az SZKI parancsa szerint fel kell erre a szintre emelni.

A nők és ifjúmunkások egészségvédelme is az új munkavédelmi szabályozás körpontjában állott. A szerző — miként Kunz és Tippmann is — visszapillantást vet, de tömörebb és áttekinthetőbb formában a múlt század negyvenes, ötvenes éveigi visszamenően a gyermekmunka kihalásának terén fennállott szomorú helyzetre és általában a munkavédelem és a munkásság harcoss fellépése közötti kapcsolatra, végül a fasiszta rendszer túlkapasáira. A munkavédelmi igazgatás szempontjából is vázolja a szerző az összeomlás pillanatában fennálló helyzetet, amely a munkavédelem nagyfokú szétforgácsoltóságát és áttekinthetlenségét tükrözte. A nyugati megszálló hatalmak és az Ellenőrző Tanács nem tettek komolyabb intézkedéseket a helyzet orvoslására. Az SZKI viszont már 1945 novemberében, a 150. sz. parancsával kezdeményezte a kérdés rendezését. Az első feladat a szétforgácsoltóság megszüntetése volt, felszámolták a különböző szervek működésében mutatkozó párhuzamosságot és átfedéseket. A 150. sz. parancs alapján kiadott rendeletek a demokratikus igazgatási szervek mellett egységes munkavédelmi szervezetet létesítettek: a munkavédelmi felügyelő feladatköre a baleset elleni védelem, az egészségvédelmi berendezések ellenőrzésén felül kiterjedt a munka- és pihenőidő, a nők és ifjúmunkások, valamint a csökkent munkaképességűek foglalkoztatásának, valamint a munkához való jog és a bérezéssel kapcsolatos kérdések ellenőrzésére is. Ezeket a munkavédelmi felügyelőket elsősorban a munkásosztály tagjai sorából válogatták ki.

A munkavédelem keretében különös figyelmet fordítottak a nők és ifjúmunkások kímélésére. Az 1946. évi 253. sz. parancs elrendelte azoknak a munkaköröknek a felülvizsgálatát, amelyek a nők számára tiltott munkaköröknek minősülnek. Az SZKI 1947-ben kiadott 39. sz. parancsa felsorolja azokat a munkákat, amelyeknek végzése nők számára túl nehéz, egészségükre ártalmas és ezért tilos. Amikor kiterjeszti a foglalkoztatási tilalmat a nehéz testi és a nők egészségére ártalmas munkakörökre, ugyanakkor azonban kihagyott a tiltott munkák közül olyanokat, amelyek nem esnek az előbbi kategóriába, hanem sértik a nők egyenjogúságának elvét. A fiatalok munkavédelme tekintetében egyelőre hatályban maradt az 1938. évi ifjúságvédelmi törvény, amely megállapította a fiatalkorúak munkaidejét, a munkaszüneteket, az egészségre ártalmas munkaköröket, és az új, demokratikus munkavédelmi igazgatás és a dolgozók szervezeteinek ellenőrzése mellett — állapítja meg a szerző — elegendő biztosítékot nyújtott a fiatalok jogvédelmének biztosítására.

A munkaidő tekintetében mind az Ellenőrző Tanács 1946. január 26-i, mind az SZKI 1946. február 17-i 56. sz. parancsa a 48 órás munkahetet, illetve a 8 órás munkanapot vette alapul, de emellett tisztázta a kivételek engedélyezésével kapcsolatos illetékességi kérdéseket is. Másképpen bírálta el a túlmunkát, amelyet az illetékes államigazgatási szerv is csak kivételesen indokolt esetekben engedélyezhet.

Az összeomlásig a német dolgozóknak a fizetett szabadsághoz való joga csak kis mértékben érvényesült. Szabadságot csak tarifaszerveződés esetén engedélyeztek. A dolgozók szabadsághoz való jogát általános érvényű jogszabály nem szabályozta. A tarifaszerveződések tartama pedig mindenkor a pillanatnyi erőviszonyoktól függött. A szabadság kérdését átfogóan első ízben az SZKI 1946. évi 147. számú parancsa szabályozta, egyelőre egy évre szólóan. Még nem állapította meg a szabadság minimális idejét, de már érvényre juttatta a teljesítményi elv és a pótszabadság engedélyezése útján az egészségre ártalmas, nehéz vagy felelősségtelejes munkakörök figyelembevételét. A 112. számú parancs melléklete már kifejezetten a „fizetett szabadság szabályozásáról” szól, megtiltotta a szabadság részletekben való igénybevételét, illetve a szabadságidő céljával ellentétben állónak nyilvánította pénzben való megváltását. Megállapította továbbá, hogy ha a szabadság idejét vállalati okok miatt kivételesen megszakítják, a dolgozónak pótszabadságra van igénye.

A Német Demokratikus Köztársaság önálló munkajogának történelmi előzményei között előkelő helyet foglal el a szovjet megszállási övezetben kialakult egységes és demokratikus társadalombiztosítási rendszer. Ennek kialakulása a szerző szerint két alapvető körülményből indul ki: először a társadalombiztosításnak a fasiszta rendszer alatt pénzügyileg teljesen szétzilált helyzete szükségessé tette az erők összpontosítását és azt, hogy a társadalombiztosító intézmények túlnyomó részben hadicélokra felhasználást vagyónából megmaradt csekély anyagi eszközökkel a legrövidebb idő alatt biztosítani lehessen a nagyszámú munka- és kereséktelen dolgozó, valamint az átmenetileg munkanélküliek egzisztenciáját; másodsor a társadalombiztosítás demokratikus reform-

jánál figyelembe kellett venni a már az 1891. évi erfurti pártkongresszuson elfogadott programot, a munkásságnak azt a követelését, hogy a társadalombiztosítást „a munkásoknak az igazgatásban való jelentős közreműködése mellett” egységesítsék.

Először a társadalombiztosítási szétforgácsoltóságának felszámolását hajtották végre. Az egységesítés két szakaszban, éspedig alulról felfelé történt. Először az egyes tartományok szintjén hajtották végre a társadalombiztosítási reformját, majd 1947 elején az egész megszállási övezetben egységesítették a társadalombiztosítási új rendszerét. Erre vonatkozóan az SZKI 1947. február 1-i hatállyal jóváhagyta a Német Munkügyi és Szociális Igazgatás által a kötelező társadalombiztosításról, az önkéntes társadalombiztosításról és a munkanélküliség elleni kötelező biztosításról szóló rendeleteket, amelyeknek hatálya most már az egész szovjet megszállási övezetre kiterjedt. Schneider e rendeletek mindegyikéről, lényeges tartalmuk ismertetésére is kiterjedő, méltatást közöl.

Az egységes és az igazságszolgáltatás többi ágától független munkaügyi bíróságot a német munkásosztály már a XIX. század vége óta szorgalmazta. Eltekintve a századfordulón létrehozott ipari és kereskedelmi bíróságoktól, amelyek csupán az önálló munkaügyi bíróságot kialakulásának kezdeti előzményei voltak, az egységes munkaügyi bíróságokat csak 1926-ban hozták létre. Sem ez, sem a fasizmus idején eszközölt módosítások nem szolgálták a munkásság érdekeit. Az SZKI 1946. január 27-én kelt parancsával elrendelte, hogy a szovjet övezetben március 1-én meg kell szervezni az önálló munkaügyi bíróságokat. Megállapította az új munkaügyi bíróságok hatáskörét és igazgatási szempontból ezeket az új munkaügyi bíróságokat kizárólag a munkaügyi igazgatásnak rendelte alá.

A munka harmadik fejezetében Schneider az SZKI által 1947. október 9-én kiadott 234. számú parancsot ismerteti és méltatja, amely a szovjet megszállási övezet munkajogának összefoglalásáról és továbbfejlesztésének irányairól szól. E parancs a bevezetésben megállapítja, hogy „a szovjet megszállási övezetben a német munkásmozgalomnak a munkajog szabályozása terén elért vívmányait, valamint a munkások és alkalmazottak jogait nemcsak helyreállították, hanem ezek olyan mértékben bővültek, amilyenre Németország történelmében eddig sohasem került sor”. E parancs a munkatermelékenység emelése érdekében és a munkafegyelem megszilárdítása céljából új munkarendet írt elő. Nagy hatást gyakorolt a munkásfiatalok védelme terén is. A munkabérlitikával kapcsolatban leszögezte minden vonalon és minden iparágban az „egyenlő munkáért, egyenlő bér” elvét. A szabadságok kérdésének rendezését tökéletesítette és egységesítette. A szakmai képzés megjavítását sürgette, és ezzel kapcsolatban a szerző 40 évre visszanyúló rövid áttekintést ad erről a problémáról. E parancs jóváhagyta az ipari munkások szakmai képzéséről szóló keretrendeletet is, és különösen fontos lépéseket tett az ipari tanulók bérezése terén. Ez a 234. számú parancs fontos rendelkezéseket tartalmaz az üzemek orvosi ellátásáról is. Egységes alapelveket állapított meg a munka alóli felmentésre vonatkozóan, ami lényegesen megjavította a munkafegyelmet is. A szerző összefoglalóan megállapítja e parancsról, hogy „a társadalmi élet minden területén, de különösen a munkajog terén nagy fellendülés kútforrása volt, hozzájárult az új munkaviszonyok megszilárdításához, és megteremtette az alapokat az 1948 elején meginduló és az egész népgazdaságot átfogó tervszerű munkához”.

Schneider professzor munkája negyedik fejezetében a fent ismertetett 234. számú parancs óta a Német Demokratikus Köztársaság megalapításáig terjedő, kerekén két esztendő munkajogi joganyagát tekinti át. A népi tulajdonban lévő vállalatok munkaviszonyainak új fejlődési szakaszában szükségessé vált a köztük és a magánüzemek közötti megkülönböztető szabályozás. Ez a különbségtétel a bérek különböző jellegén alapult. A magánszektorban a munkabért kapitalista elveken alapulónak tekintették, a népi tulajdonban lévő vállalatoknál ez viszont a munkateljesítmény minőségén és mennyiségén lement munkarészesedés. Ezt az elvi különbséget vette figyelembe a Német Gazdasági Bizottság az 1948. szeptember 29-én kiadott és a népi tulajdonban lévő vállalatok bérlitikájára vonatkozó irányelveiben. A teljesítményi bér a munkanormához igazodik; bérbizottságokat alakítanak, amelyeknek feladata a vállalatnál a beralakulás minden kérdésének megtárgyalása, a munkanormák kialakítására és a teljesítmény fokozására vonatkozó bérezési javaslatok előterjesztése. A bérbizottságnak minden javaslatát a vállalat vezetőjének és a vállalati szakszervezeti vezetőségnek be kell mutatnia, életbeléptetéséről pedig a vállalat vezetőjének kell gondoskodnia.

A vállalatok munkájának tervezése megkövetelte a munkacrökről való tervszerű gondoskodást. Az Ellenőrző Tanács 3. számú parancsa a kényszer útján történt munkacserét szétosztását az 1945-ben fennálló helyzetben a termelés megindítása érdekében elkerülhetetlen átmeneti formának tekintette. A Német Gazdasági Bizottság 1948. június 2-án

kelt rendelete alapelveként mondogta ki, hogy a munkaerőszükségletet toborzás útján kell biztosítani. Később az 1951. július 17-én kelt, a munkaügyi igazgatási szervek feladatairól és a munkaerő irányításáról szóló rendelet, valamint ennek végrehajtási utasításai az előbb említett elvi alapon haladtak tovább; az 1954. szept. 30-án kiadott rendelet pedig teljesen áttért a munkaerőszükségletnek kizárólag önkéntesen jelentkezők közül toborzás útján való biztosítására.

A szakmunkásképzés terén nagyjelentőségű volt az 1948. nov. 19-i rendelet, amely a vállalatok és igazgatási szervek köteletségévé tette, hogy dolgozóikat továbbképzés céljából 26 hétig terjedhető időn át, kivételes esetekben azonban még hosszabb időre is, átlagos bérük vagy fizetésük folyósítása mellett szabadulságolják.

Schneider professzor munkájának, a mindössze 16 oldalra terjedő, második része a munkajognak a Német Demokratikus Köztársaság megalakulása óta bekövetkezett további fejlődéséről szól. A szerző munkájának ezt az első rész terjedelméhez képest aránytalanul rövid részét két fejezetre tagolja. Az ötödik fejezetben a dolgozóknak a Német Demokratikus Köztársaság alkotmányában biztosított jogait ismerteti, összehasonlítva utalásokkal az 1949. május 23-i bonni alaptörvény megfelelő rendelkezéseire. A hatodik és utolsó fejezet pedig a Német Demokratikus Köztársaság alkotmányában biztosított munkajogi jellegű alapjogokat és a további munkajogi jogszabályokat tárgyalja. Az alkotmány 18. cikke kifejezetten előírja az egységes munkajogi megalkotását a dolgozók döntő mértékben való közreműködésével. Ezzel a rendelkezéssel az alkotmány kitűzte a munkajog területén megvalósítandó főfeladatokat. A szerző kiemeli, hogy a kapitalizmus körülményei között ilyen követelést sohasem lehetett volna teljesíteni, hiszen a kapitalista vállalkozó és a kapitalista állam egyik fő módszere éppen a munkásosztály szétforgácsolása a dolgozók különböző csoportjaira, és e csoportok mindegyikének más és más munkafeltételeket szab. Ilyen körülmények között a kapitalizmusban az egységes és önálló munkajog megteremtését az adott körülmények akadályozták. Ezért volt a weimari alkotmánynak az egységes munkajog megteremtésére irányuló programszerű rendelkezése eleve kudarcra ítélve. A Német Demokratikus Köztársaságban ezek a gátló tényezők már nem álltak fenn. A demokratikus rend építése során elért eredmények a Népi Kamarának és a kormánynak már 1950-ben lehetővé tették olyan törvény megalkotását, amely kizárólag azt célozta, hogy a dolgozók helyzetét megjavítsa, jogaikat növelje és alkotó kezdeményezésekre, nagyobb teljesítményekre, a munka termelékenységének fokozására és a munkafeltételek megjavítására sarkallja őket. A Német Demokratikus Köztársaságban 1950. május 1-én hatályba lépett a munka törvénykönyve, amely minden állampolgárnak biztosítja a munkához való jogot, amelynek megvalósulásáért a német munkások több mint egy évszázad óta küzdöttek.

Az 1951. július 12-én kelt, a munkaügyi igazgatásról és a munkaerő irányításáról szóló rendelet rendelkezései abból indulnak ki, hogy a „munkaerőszükséglet fedezése, az utánpótlás irányítása, valamint a nők bekapcsolása a termelési folyamatba a régi vágású munkaközvetítés módszereivel” nem vihető keresztül. Az 1950. ápr. 4-i törvény 4. §-ában pedig arra utal, hogy „a Német Demokratikus Köztársaság új demokratikus rendjében . . . a munkások és alkalmazottak közreműködési jogosítványa . . . a demokratikus állami szervek útján valósul meg”. Az állami szervek ezért kötelesek a Szabad Német Szakszervezetek Szövetségének illetékes szerveivel és e szövetség kötelékébe tartozó szakszervezetekkel a legszorosabban együttműködni. Továbbmenően biztosította a szakszervezetek e jogát az 1953. dec. 10-én kelt rendelet is.

Befejezésül a szerző a kollektív szerződések terén elért eredményeket, a termelés fokozására és a bérezésre vonatkozó rendelkezéseket, a munkatermelékenység emelésének legfontosabb módszerét, az aktivista és versenymozgalmakat jellemzi. Szól továbbá a munkaerő védelmére vonatkozó újabb és a szabadsághoz való jogról szóló 1951. évi rendeletekről. A mezőgazdasági munkások munkafeltételeinek megjavításáról már a munka törvénykönyvének megjelenése előtt, a mezőgazdasági munkások munkaviszonyainak újabb szabályozását tartalmazó 1949. dec. 12-én kelt rendelet intézkedett. De — mint erre a munka egyik bírálója, Jacobi is rámutat — a szerző idevonatkozó fejtegetéseiben nem szentel elég figyelmet arra, hogy e tételes jogszabályok a gyakorlatban milyen mértékben kerültek alkalmazásra; erre pedig éppen a mezőgazdasági munkások munkavédelmével foglalkozó jogszabály szolgáltathat tanulságos példát. Végül megemlíti a munkaügyi viták eldöntésére vonatkozó újabb szabályozást és az egyeztető bizottságok szerepét.

Mindkét ismertetett munkajogtörténeti munkát a német szakirodalom általában kedvezően fogadta. Schneider professzor fentebb ismertetett könyvéről szóló bírálatában Jacobi professzor, a lipcsei egyetem munkajogi tanszékének vezetője, hangsúlyozza

Schneider felfogásától eltérő nézetét azzal kapcsolatban, hogy az üzemi bizottságoknak a vállalatot kell képviselniük, nem csupán a vállalati dolgozókat, mert csak ez biztosítéka annak, hogy az egyeztető bizottság által a kötelességszegő magatartása megfelelő anyagi felelősségrevonással járhasson. Elfogadható továbbá Jacobi professzornak az a megjegyzése is, hogy a munkához való joggal kapcsolatban legalábbis meg kellett volna említenie a szerzőnek, hogy a Német Demokratikus Köztársaság alkotmánya sem az általános munkakötelezettséget, sem a munkafegyelem megtartására való kötelezettséget nem mondja ki. Schneider művének a fentiekben adott vázlatos ismertetéséből az is kiténik, hogy az egyes fejezetek között bizonyos aránytalanság mutatkozik. Erre már külső terjedelmük is utal. Természetesen a külső terjedelem nem döntő az egyes fejezetek tartalmi értékére nézve, de talán áttekinthetőbb tagolás lett volna az, ha a rövidebb fejezetek közül a harmadikat és negyediket, másfelől pedig az ötödik és hatodik fejezeteket a szerző összevonta volna. Ezt tartalmi és tárgyi okok is kívánatossá és indokolttá tették volna.

Befejezésül legyen szabad megemlíteni azt, hogy a Schneider professzor könyvéhez fűzött bevezető megjegyzések szerint az itt ismertetett két munkajogtörténeti mű szerzői a közeljövőben a németországi munkajog történetének monografikus ismertetését vették tervbe.

A kiadásért felel: Bernát György, az Akadémiai Kiadó igazgatója — Műszaki felelős: Pataki Ferenc
A kézirat nyomdába érkezett: 1959. VI. 3. — Példányszám: 500 — Terjedelem: 1375 A/5 ív
Terjeszti az Akadémiai Kiadó Budapest, V. Alkotmány u. 21.

59/49202. — Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

СОДЕРЖАНИЕ

Статьи

стр.

<i>Иштван Саси</i> : Признание юридических последствий заграничного гражданского процесса в венгерском праве	167
<i>Золтан Петери</i> : Густав Радбрух и несколько вопросов релятивистской философии права	183
<i>Андраш Сабо</i> : Некоторые вопросы уголовной ответственности и системы наказания несовершеннолетних	223
<i>Ласло Трочани</i> : Право трудящихся на платный отпуск, как трудовое субъективное право	263
<i>Дюла Алапи</i> : Криминалистика — научное оружие в борьбе с преступлением.....	279

Обзор

<i>Лайош Надь</i> : Вопросы венгерской государственной и правовой документации.....	299
<i>Гуго Алт</i> : Исторические книги по вопросам германского трудового права	311

SOMMAIRE

Etudes

<i>István Szászzy</i> : La reconnaissance des effets juridiques d'une instance civile étrangère en droit hongrois	167
<i>Zoltán Péteri</i> : Gustav Radbruch et certains problèmes de la philosophie relativiste du droit	183
<i>András Szabó</i> : Quelques problèmes de la responsabilité pénale des mineurs, et du régime des peines dont ils peuvent être frappés	223
<i>László Trócsányi</i> : Le droit du travailleur au congé payé, comme droit subjectif relevant du droit du travail	263
<i>Gyula Alapy</i> : La criminalistique comme arme scientifique de la lutte contre la criminalité	279

Revue

<i>Lajos Nagy</i> : Les questions de la documentation des sciences politiques et juridiques hongroises	299
<i>Guido Alth</i> : Ouvrages historiques sur le droit du travail allemand	311

Ára: 40,— Ft

Évi előfizetés: 60,— Ft